

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Ужгородський національний університет»
Факультет туризму та міжнародних комунікацій

Габчак Н.Ф., Дубіс Л.Ф., Мельник А.В., Чир Н.В.

Екологічний туризм
на природоохоронних територіях
Закарпатської області

МОНОГРАФІЯ

Ужгород – 2018

УДК 379.85+504:502.62(477.87)

Е 45

Е 45 Екологічний туризм на природоохоронних територіях Закарпатської області : монографія / Габчак Н.Ф., Дубіс Л.Ф., Мельник А.В., Чир Н.В. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2018. – 392 с.

Монографія присвячена екологічному туризмові на природоохоронних територіях Закарпатської області. Розкрито суть правових аспектів екологічного туризму, оцінено рекреаційно-туристичні ресурси заповідного фонду та проаналізовано особливості розвитку екотуризму у межах національних парків, регіональних ландшафтних парків і Карпатського біосферного заповідника.

Рецензенти:

Мальська М.П. – д.екон.н., професор, завідувач кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка;

Царик Л.П. – д.геогр.н., професор, завідувач кафедри геоекології і методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Заячук М.Д. – д.геогр.н., доцент кафедри географії України та регіоналістики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Гайдур М.І. – к.пед.н., заступник директора Департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації.

Рекомендовано до друку

Редакційно-видавничою радою

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

(протокол № 4 від 23 травня 2018 р.)

та Вченою радою

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

(протокол № 5 від 24 травня 2018 р.)

ISBN 978-617-7333-69-1

© Габчак Н.Ф., Дубіс Л.Ф., Мельник А.В., Чир Н.В., 2018

© ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2018

З М І С Т

<i>Довідка про авторів</i>	– 4
ПЕРЕДМОВА	– 5
РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ, ВИДИ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ (Мельник А.В.)	– 6
1.1. Сутність екологічного туризму та його місце в системі туристично-рекреаційної діяльності	– 6
1.2. Види екотуризму	– 19
1.3. Законодавчо-правовий механізм розвитку екологічного туризму	– 26
1.4. Основні форми міжнародного співробітництва в галузі охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду	– 40
РОЗДІЛ 2. РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ (Чир Н.В.)	– 50
2.1. Історія розвитку заповідної справи в Закарпатській області	– 50
2.2. Категорії природоохоронних територій області	– 65
2.3. Кількісні та якісні характеристики об'єктів ПЗФ	– 79
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ НА ТЕРИТОРІЯХ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ (Габчак Н.Ф., Дубіс Л.Ф.)	– 102
3.1. Передумови розвитку екотуризму в межах національних парків, регіональних ландшафтних парків і Карпатського біосферного заповідника	– 102
3.1.1. Національний природний парк «Синевир»	– 103
3.1.2. Ужанський національний природний парк	– 112
3.1.3. Національний природний парк «Зачарований край»	– 127
3.1.4. Регіональний ландшафтний парк «Притисянський»	– 143
3.1.5. Регіональний ландшафтний парк «Синяк»	– 159
3.1.6. Карпатський біосферний заповідник	– 165
3.2. Екотуристична інфраструктура в межах територій ПЗФ та околиць	– 183
3.2.1. Національний природний парк «Синевир»	– 184
3.2.2. Ужанський національний природний парк	– 196
3.2.3. Національний природний парк «Зачарований край»	– 213
3.2.4. Регіональний ландшафтний парк «Притисянський»	– 220
3.2.5. Регіональний ландшафтний парк «Синяк»	– 222
3.2.6. Карпатський біосферний заповідник	– 222
3.3. Рекомендації щодо стійкого розвитку екологічного туризму на природоохоронних територіях Закарпатської області	– 240
ВИСНОВКИ	– 250
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	– 253
ДОДАТКИ	– 270

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ:

- Габчак Н.Ф.** – к.геогр.н., доц., завідувач кафедри туризму
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
- Дубіс Л.Ф.** – д.геогр.н., професор кафедри геоморфології і
палеогеографії Львівського національного університету
імені Івана Франка; професор Люблінського католицького
університету Івана Павла II
- Мельник А.В.** – к.геогр.н., доц., доцент кафедри туризму
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
- Чир Н.В.** – к.геогр.н., доцент кафедри туризму
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПЕРЕДМОВА

Монографія присвячена питанням розвитку екологічного туризму на природоохоронних територіях Закарпатської області.

Практика використання природоохоронних територій засвідчує недостатнє залучення їх природного потенціалу для внутрішнього та міжнародного туризму, слабо впроваджуються форми зрівноваженого туризму. Екологічний туризм з його рекреаційними та пізнавальними можливостями повинен сформувати свідомість громадян щодо охорони та раціонального використання наявних природних багатств, довести нагальність та важливість питань захисту навколишнього середовища.

Особливо актуальним є потреба розробки рекомендацій, заохочення і регулювання туристичного руху, удосконалення туристичної інфраструктури, оптимального територіального господарювання та наближення заповідних територій до вимог щодо стійкого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

На основі ґрунтового аналізу досліджено історію розвитку заповідної справи в Закарпатській області з часів Середньовіччя до сьогодення, виокремлено категорії природоохоронних об'єктів, подано їх кількісні та якісні характеристики.

У монографії аналізують законодавчо-правовий механізм розвитку екологічного туризму, опираючись на існуюче законодавство України, міжнародні багатосторонні угоди та директиви Європейського Союзу у цій сфері.

Вперше для досліджуваної території розраховано коефіцієнт заповідності, щільність об'єктів, коефіцієнт інсуляризованості за адміністративно-територіальними одиницями Закарпатської області. Подано детальну характеристику передумов розвитку екотуризму в межах національних парків, регіональних ландшафтних парків і Карпатського біосферного заповідника. Зібрано та проаналізовано новітній матеріал природних та істотко-культурних атракцій, еколого-освітніх стежок та туристичних маршрутів.

Одним із засобів ефективного розвитку природно-заповідного фонду України в цілому та Закарпаття, зокрема, є науково-обґрунтоване провадження рекреаційно-туристичної діяльності на природно-заповідних територіях. Тому дослідження екологічного туризму на природоохоронних територіях Закарпатської області є досить актуальним та перспективним завданням для фахівців у галузі туризму, працівників науково-дослідних установ, викладачів, аспірантів, студентів туристичних, географічних та історичних спеціальностей вищих навчальних закладів.

РОЗДІЛ 1.

СУТНІСТЬ, ВИДИ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

1.1. Сутність екологічного туризму та його місце в системі туристично-рекреаційної діяльності

Сучасний світ сповнений викликів різного масштабу, які потребують виважених відповідей вчених та практиків, а також активних дій з боку осіб, які приймають виважені управлінські рішення. В умовах зростаючого дефіциту ресурсів життєзабезпечення людства все більше загострюються проблеми природно-ресурсного потенціалу та раціонального використання природних багатств.

Відповідно до Манільської декларації зі світового туризму, прийнятої 1980 р., туризм характеризується як «діяльність, яка має важливе значення в житті народів із безпосереднього впливу на соціальну, культурну, освітню та економічну сфери життя держав і їх міжнародних відносин» [152]. У процесі туристичної діяльності неминуче відбувається зміна навколишнього середовища. Сьогодні проблема охорони навколишнього середовища і її поліпшення займають важливе місце в багатьох дослідженнях. Раніше дослідженням з аналізу туристичної діяльності приділяли мало уваги та, зазвичай, розглядали вплив туризму тільки у визначених місцях земної кулі або вплив окремих його видів [157].

Рекреаційна деградація природних територій викликала необхідність впровадження в туристичну практику системи заходів захисту природи, тобто впровадження технологій екологічного менеджменту в практику рекреаційного природокористування. Величезний внесок в екологізацію світової свідомості зробили вчені й громадські діячі. Першими ластівками стали доповіді Римського клубу – міжнародної неурядової організації, створеної 1968 року віце-президентом компанії FIAT Ауреліо Печчеї з метою обговорення й розробки перспектив світового розвитку на глобальному рівні [18; 211]. Найвідомішою доповіддю Римського клубу стала праця Д. Медоуза та його колег «Межі росту» (1972), яка викликала світовий резонанс і набула статусу класичної роботи у сфері концепцій світового розвитку. Розглянуті в дослідженні різноманітні варіанти моделі світової динаміки доводили, що внаслідок вичерпання природних ресурсів і росту забруднення навколишнього середовища до середини XXI століття на Землі повинна розвинутися криза: голод, скорочення чисельності населення, епідемії і т. д. Від цього може врятувати тільки один варіант – «нульовий ріст». Відповідно до концепції «нульового росту» людство повинно стабілізувати чисельність населення, припинити промислове зростання, інвестувати й розвивати сільське господарство для збільшення виробництва продуктів харчування і сфери послуг, а в промисловості відшкодовувати тільки знос фондів [18; 211].

Ще одну книгу з надзвичайно вдало назвою «За межами росту» Д. Медоуз та його помічники випустили 1992 року. До старої моделі автори ввели дані за останні 20 років і з'ясували, що основні висновки першої доповіді не змінились, а екологічна ситуація на Землі стала ще критичнішою [211].

Глобальне погіршення стану навколишнього природного середовища спричиняє зростання значущості зеленого (екологічного) туризму серед інших послуг сфери відпочинку та розваг. Всесвітня туристична організація включає зелений туризм до п'ятірки найважливіших стратегічних напрямків розвитку туризму до 2020 р. [288]. Як зазначає О.Ю. Дмитрук, «усвідомлення цього очевидного факту неминуче ставить людину на позиції любові й поваги до природи. Але це тривалий процес. До того ж відбувається він не автоматично. Потрібно цілеспрямовано формувати дбайливе ставлення до природи, виховувати в людях почуття вдячності до неї за те, що вона дає їм, за її роль у житті нинішнього й прийдешніх поколінь. Щодо цього екологічний туризм має реальні ресурси – невичерпні, як і сама природа» [69].

Екологічний туризм – один із найдинамічніших секторів туристичної галузі в світі. Щорічний приріст екотуризму становить від 10 до 30 % [181, с. 418; 282].

За даними Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), на частку екотуризму доводиться від 7 до 10 % щорічного доходу всієї індустрії туризму [185]. Появу екотуризму та його розвиток пояснюють прагненням звести до мінімуму зміни навколишнього середовища. Через менший обсяг необхідної туристської інфраструктури (готелів, ресторанів та інших розважальних закладів), з розрахунку на одного туриста і на кожен долар прибутку, цей вид туризму характеризується меншою ресурсомісткістю. Поняття «середовище» набуває певного сенсу залежно від центрального суб'єкта системи – організму, спільноти, людини, суспільства, цивілізації [98, с. 43; 6].

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про туризм» [1], одним із основних пріоритетних напрямів державної політики в галузі туризму є розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, сільського, екологічного (зеленого) туризму.

Екологічний туризм – це відносно нове явище в туристичній діяльності. Початком формування концепції екотуризму слід вважати 1980-ті роки, коли в пресі з'явилися дослідження на цю тему, пов'язані з роботами німецьких і швейцарських учених [98, с. 43]. Основна причина виникнення екологічного туризму у невідрегульованості відносин у системі «суспільство – природа», або в туристичній інтерпретації – «туризм – екологія». Численні опитування туристів засвідчують, що серед провідних мотивів туристичних подорожей на перший план все більше виступає прагнення людей до спілкування з природою. Звідси походження близьких за змістом понять «м'який туризм» (soft tourism, або розширений варіант nature

tourism with a soft touch – дослівно: природний туризм із м'яким дотиком до природи), «зелений туризм» тощо [70; 119].

Необхідно зазначити, що вчені й прогресивні представники туристичного бізнесу альпійських країн (насамперед, це класики туристики Й. Кріппендорф та Р. Юнк) розробили й почали втілювати в життя концепцію «м'якого» туризму, протиставляючи її туризму «жорсткому», що приносить спочатку колосальні прибутки, а потім підриває і саму основу свого існування, і соціально-економічне благополуччя альпійських регіонів [211]. Термін «м'який туризм» введений 1980 р. німецьким футурологом Р. Юнком [281].

Як уже зазначено, зазвичай «м'який» туризм протиставляють «жорсткому», головною метою якого є максимізація прибутку; для «м'якого» туризму пріоритетні не тільки успішний бізнес, а й турбота про культурне благополуччя туристичних регіонів, ощадне використання і відтворення їхніх ресурсів, мінімізація шкоди навколишньому середовищу. У системі «м'якого туризму» найважливішим компонентом є не власне турист, а свідомий, підготовлений турист [98, с. 44].

Екологічний туризм з його величезними рекреаційними і пізнавальними можливостями покликаний сформулювати суспільну свідомість щодо охорони та раціонального використання природних багатств [70]. Як зазначає М. Біржаков, першими науковими публікаціями з екологічного туризму були статті Р. Юнка (1980 р.) та Х. Вайса (1981 р.).

Екотуризм у різних регіонах світу трактують по-різному, на це сильно впливає стан природних ресурсів регіону. У світі прийнято традиційно розрізняти дві моделі екологічного туризму: західноєвропейську, орієнтовану на культурний ландшафт та на збереження цього ландшафту, та австралійську, що реалізується у формі подорожей у переважно неперушену природу [211].

До представників західноєвропейської моделі зачисляють країни Західної Європи (Італія, Іспанія, Франція, Німеччина). Політика цих країн протягом тривалого часу спрямована на створення максимального комфорту для життя людини: будівництво житла, вирубка лісів, розвиток транспорту і т.д. Проте, з іншого боку, це спричинило зміну природного ландшафту, високий ступінь урбанізованості, забруднення повітря й води – серйозні порушення природного балансу. Саме тому західноєвропейська модель екотуризму акцентує увагу на стійкості туризму, на збереження тих природних ресурсів, які ще існують [211].

До представників австралійської моделі можна зачислити Австралію і США. Основою цієї моделі слугує концепція, розроблена природоохоронними організаціями Австралії. Для Австралії характерні доволі великі лісові масиви, різноманітна флора й фауна. Тому австралійське визначення більше зорієнтоване на пізнання природи, ознайомлення з її особливостями, відпочинок на природі з естетичними, емоційними цілями. Такої ж політики

дотримуються й США, основною метою яких є збереження і підтримка природних умов [211].

У своїх дослідженнях [211] науковці пропонують всі визначення екологічного туризму, які транслюються в літературі, умовно поділяти на дві групи, зокрема: у першій – екотуризмом називають туризм, головним об'єктом якого є природа та її захист, у другій основою підходу є розгляд екологічного туризму як прикладу стійкого туризму, що базується та реалізує на практиці головні принципи концепції стійкого розвитку.

Саме з цієї причини обмежувати поняття «екотуризм» певними рамками й одним єдино прийнятним визначенням навряд чи доцільно, адже у сучасному інформаційному просторі в умовах глобалізації не існує єдиного тлумачення поняття «екотуризм». Різноманіттю термінів відповідає широта змісту і множинність конкретних форм діяльності в цій області індустрії туризму. Існує понад тридцять тією чи іншою мірою споріднених і взаємопов'язаних понять і термінів, кожне з яких виявляє ті чи інші важливі аспекти. У кожного автора є власне бачення щодо визначення дефініції «екотуризм». Сучасні дослідники акцентують увагу на тому, що поняття «екотуризм» тривалий час мало невизначені межі й досі лишається дискусійним. У сукупності ці визначення доволі повно описують і різноманітність, і еволюцію уявлень про цілі і завдання екотуризму на фоні впровадження міжнародної концепції сталого розвитку.

Термін «екотуризм» є іноземним запозиченням, яке утворюється з двох слів «еко-» і «туризм». Основа «еко-» (від грец. οίκος – будинок, житло) поширена в українській, англійській та новогрецькій мовах. У східнослов'янських, романських та германських мовах вона асоціюється з поняттям «екологічний», яке підкреслює зв'язок груп організмів (тварин, людини тощо) із середовищем, у якому вони живуть [222, с. 164].

Термін «екологічний туризм» і більше розповсюджена його коротка форма «екотуризм» – буквальный переклад англійських «ecological tourism» і «ecotourism» [74; 98]. Епітет екологічний – не єдиний, що використовують в англійській мові і, відповідно, в американській, канадській, англійській, австралійській літературі та у літературі багатьох інших країн для позначення нових напрямів у туризмі, що сформувалися в останнє десятиліття в результаті впливу ідей «зеленого руху» і розвитку екологічного світогляду. У німецькомовних країнах терміни «екологічний туризм» та «зелений туризм» використовують зрідка. Розповсюдженіший терміни «м'який туризм» чи «екологічно та соціально відповідальний туризм» [211].

Як зазначає В.І. Гетьман [55, с. 56] «на сьогодні докола терміна «екотуризм», чи «екологічний туризм», у зацікавлених наукових колах триває цілком зрозуміла дискусія. Відносна «молодість» терміна спричинює його неоднозначне трактування (існує більше 20 визначень цього поняття). В цьому контексті В.І. Гетьман пропонує два погляди на зазначене питання [55, с. 56]:

1-й погляд. При розгляді поняття екотуризму (екологічного туризму) треба виходити з суб'єкт-об'єктних відношень, тобто дивитися на нього у двох площинах: онтологічній та гносеологічній.

В онтологічному (від грец. онтос – буття) аспекті, що передбачає практичну діяльність, туризм виступає об'єктивною категорією (власне, суспільним явищем). Звідси – вірно, і треба, говорити – екотуризм.

У гносеологічному (від грец. гносіос – пізнання) аспекті передбачаються знання про екотуризм. Тому, розуміючи під екологічним туризмом певну область знань, або навчальний спецкурс, методологічно вірним буде термін «екологічний туризм» (з включенням грец. «логос» – слово, вчення).

Власне йдеться про екологічний підхід до розуміння, загалом, феномену туризму; беруться до уваги екологічні знання про це суспільне явище. Через певну невизначеність понять у туристичній науці «безпечніше» нині вживати термін «екотуризм» (без «логос») і, відповідно, похідні від нього слова, приміром, еко туристи (а не екологічні туристи).

2-й погляд. Сьогодні екологія, так як і філософія в античні часи (натурфілософія), трансформується у систему наук. Подібно релігії – стає загальною проблемою, а то й суспільним світоглядом, формою мислення людей. На тлі загрозливого стану довкілля спонтанно відбувається екологізація матеріального і духовного життя суспільства. Туризм, як суспільне явище, відповідно, не може знаходитись осторонь від цих екологістичних процесів. Якщо під екологізацією розуміти (узагальнено) потуги до поліпшення взаємостосунків природи і людини, налагодження мудрого ставлення Homo sapiens до свого довкілля, то екологічний туризм можна вважати прогресивною даниною теперішнього часу. Звідси походить екологічний туризм (як екологічна освіта, екологічна економіка тощо) [55].

Уперше класичне визначення терміна «екотуризм» запропоноване у 80-х роках минулого століття мексиканським економістом-екологом Гектором Себаллос-Ласкурейном (Héctor Ceballos-Lascuráin) і трактували його, як «мандрівка до відносно спокійних або незабруднених природних областей з певною метою вивчення, споглядання та задоволення пейзажем, його дикими рослинами і тваринами, так як будь-якими існуючими культурними проявами» (Батлер, 1991) [55, с. 56]. На той час вже існувало 35 термінів, які використовувалися для описання нової форми подорожі на природу [232]. Серед найвідоміших були: природний (природно-орієнтований) туризм, пригодницький туризм, зелений туризм, альтернативний туризм, сталий туризм, природні канікули, навчальний туризм, науковий туризм, культурний туризм, агротуризм, сільський туризм, м'який туризм та ін. [272].

Необхідно зазначити, що виникнення перелічених вище видів туризму стало реакцією на розвиток неконтрольованого масового (традиційного) туризму, який за свідченням [273] «спричинює деградацію багатьох областей

екологічного та культурного значення, що призводить до втрати біологічного та культурного різноманіття, а також втрати важливих джерел отримання доходу». Варто також звернути увагу на такий факт: занепокоєння з приводу швидкого погіршення стану навколишнього середовища, людини і природних ресурсів, і наслідків погіршення економічного і соціального розвитку сприяли появі у 80-х роках ХХ ст. такого поняття, як «sustainable development» («сталий розвиток»). До речі, одним із альтернативних видів туризму є сталий туризм (sustainable tourism). Де Кадт [280] використовує цей термін для позначення всіх видів туризму (на основі природних або антропогенних) ресурсів, які сприяють сталому розвитку [232].

За визначенням [279], сталий туризм «фокусується на спадковості (фізичній або культурній) і може існувати вічно. Згідно з визначенням Всесвітньої туристичної організації та Всесвітньої Ради з туризму й мандрівок, «сталий туризм відповідає потребам як туристів, які відвідують туристичні центри, так і населення останніх; крім того, він передбачає забезпечення та оптимізацію перспектив майбутнього розвитку» [232].

На думку О.А. Воробйової, безумовне усвідомлення людством і кожною людиною своєї ролі й відповідальності перед Природою є найважливішою та найнеобхіднішою частиною процесу ноосферного розвитку, ідеї якого знайшли підтримку і розуміння всього цивілізованого суспільства і поступово лягли в основу сучасних уявлень про сталий розвиток [48].

Екологічний туризм в контексті сталого розвитку (sustainable ecotourism) передбачає не тільки раціональне використання та відтворення екологічних ресурсів, а й збереження етнокультурного середовища [287]. Це певною мірою обмежує залучення до екотуризму природо-промислових видів діяльності (полювання, рибальство, збирання грибів і ягід з метою продажу та заготівлі), адже вилучення у великій кількості природних компонентів спричиняє до порушення природного балансу і суперечить принципам екотуризму. Водночас, на думку О.Ю. Дмитрука, необхідним є створення екотуристичної інфраструктури, спрямованої, насамперед, на збереження природного середовища, а не на задоволення вимог комфортабельного відпочинку на природі. Тобто рекреаційна функція екотуристичної інфраструктури має підпорядковуватися природоохоронній [70].

Сучасне визначення поняття «екотуризм» стало науково конкретнішим. Одним з найпоширеніших визначень терміна «екотуризм» є те, яке подає Міжнародна Спілка охорони природи (International Union for Conservation of Nature): «екологічний туризм або екотуризм – подорож з відповідальністю перед навколишнім середовищем по відношенню до непошкоджених природних територій з метою вивчення і насолодження природою та культурними пам'ятками, яка сприяє охороні природи, створює «м'який» вплив на навколишнє середовище, забезпечує активну соціально-економічну участь місцевих жителів і отримання ними переваг від цієї

діяльності» [273]. Подібне визначення дає й Міжнародне товариство екотуризму (The International Ecotourism Society, TIES): «Екотуризм – це відповідальна подорож до природних територій, яка сприяє охороні природи і покращує добробут місцевого населення» [270; 289].

Визначення, яке вироблене урядовими і суспільними туристичними і природоохоронними організаціями Австралії і використовується в документі «Національна стратегія екотуризму», трактує поняття «екотуризм» так: «Екотуризм – це екологічно стійкий туризм, фундаментом якого є природа, що включає ознайомлення з навколишнім природним середовищем і її пояснення» [157].

«Екотуризм – життєздатний туризм, чутливий до навколишнього середовища, що включає вивчення природного і культурного навколишнього середовища і має на меті поліпшення стану в цьому середовищі» (Т. Міллер, 1978 р.).

«Екотуризм – маршрути, обладнані таким чином, щоб присутність туристів мінімально відбивалася на природному середовищі, а самі вони не тільки відпочивали, але і знайомилися з екологічними проблемами, більш того, по можливості брали участь у їх рішенні» (БММТ «Супутник», 1987).

«Екотуризм – туризм, що включає подорожі в місця з відносно незайманою природою, з метою отримати уявлення про природні та культурно-етнографічні особливості даної місцевості, яка не порушує при цьому цілісності екосистем і створює такі економічні умови, при яких охорона природи і природних ресурсів стає вигідною для місцевого населення» (Всесвітній фонд дикої природи – World Wide Fund for Nature, 1990) [271].

«Екотуризм – це природно-орієнтований туризм, що включає програми екологічної освіти і здійснюється у відповідності до принципів екологічної стійкості» (Національна стратегія екотуризму Австралії, Департамент туризму, Канберра, 1992).

«Екотуризм належить до тих форм туризму, при яких робиться свідома спроба звести до мінімуму негативний вплив на навколишнє середовище, допомогти у фінансуванні природних територій, що охороняються, створити джерела доходів для місцевого населення» (Робоча група з екотуризму Федерального міністерства з фінансового співробітництва і розвитку Німеччини, 1995).

«Екотуризм координує, допомагає і стимулює використання культурних і природних туристських ресурсів, признаючи важливість зберігання місцевої культурної спадщини і природних ресурсів області (регіону) для місцевого населення і майбутніх туристів» (М. Майя, 1997) [70].

«Екотуризм – будь-яка подорож, протягом якої мандрівник вивчає навколишнє середовище, подорож, у якій природа є головною цінністю» (N.K. Ward, 1997).

Маркус Ендікотт у своїх працях запропонував таке трактування: «екотуризм – це подорожі з низьким антропогенним впливом на навколишнє середовище або тури до природи» (1997) [277].

Згідно з визначенням О.О. Бейдика [15] «екологічний туризм – складова рекреаційної діяльності, за якої негативний вплив на природне середовище та його компоненти є мінімальним. Екологічний туризм передбачає гармонійне єднання людини, засобів рекреації, природного середовища та рекреаційної інфраструктури; виник наприкінці 80-х – на початку 90-х років у Канаді, Австралії (о. Тасманія), Франції (о. Корсика), набув поширення у США (Південна Дакота, Міннесота та інші штати), на Віргінських (США), Галапагоських островах (Еквадор), в Австралії, Франції, Антарктиці та ін.; форма туризму, що передбачає відвідування природоохоронних територій (національних парків, заповідників, заповідних урочищ, пам'яток природи, дендрологічних, ботанічних, зоологічних садів, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва тощо) з метою ознайомлення з природою даного краю, методами та формами охорони природи, пропаганди цих методів і боротьби з негативним впливом діяльності людини на природу» (1997).

«Основною екотуризму є турбота про навколишнє середовище. На перший план виходить організація поїздок з обмеженим числом учасників у природні зони з можливим відвідуванням місць, що складають певний культурний інтерес із метою реалізації різноманітних проектів охорони і раціонального використання природних ресурсів» (Г.С. Гужин, М.Ю. Беликов, І. В. Клименок, 1997).

«Екологічний туризм визначається як строго спеціалізований вид дозвілля з яскраво вираженими науково-пізнавальними цілями. Один з різновидів природного туризму, що об'єднує людей, які подорожують з науково-пізнавальною метою» (М.Б. Біржаков, 1999).

Консультативна рада Канади з навколишнього середовища (Canadian Environmental Advisory Council): «Екотуризм – вид туризму, пов'язаний із пізнанням природи та спрямований на зберігання екосистем при повазі інтересів місцевого населення» (1999).

«Екотуризм – вихід у природу груп екологів із метою прибирання сміття, ліквідації руйнувань, відновлення підземних джерел» (А.С. Слепокуров, 2000).

«Екотуризм включає всі форми природного туризму, при яких основною мотивацією туристів є спостереження та прилучення до природи» (WTO, 2001).

«Екотуризм – це інтегруючий напрямок у туристській діяльності. Екологічним туризмом може бути будь-який вид туризму, що реалізується в умовах активного перебування людини в природному середовищі з використанням його рекреаційних, пізнавальних та інших можливостей, а й з урахуванням можливості їх відновлення, зберігання і відтворення як на споглядальному, так і на практичному рівні» (О.Ю. Дмитрук, 2001) [69].

«Екологічний туризм – це такий вид туризму, що виражається в активному часовикористанні людини в природному середовищі не тільки з використанням її рекреаційних, пізнавальних і інших можливостей, але і з урахуванням їхнього зберігання і збільшення як на свідомому, так і на практичному рівні» (В.П. Кекушев, В.П. Сергеев, В.Б. Степаницкий, 2001) [119].

«Екотуризм – це концепція, метою якої є збереження природних пейзажів» (Європейська підготовча конференція до 2002 року, Зальцбург, Австрія, 2001).

«Екологічний туризм – це напрямок туризму, який базується на максимізації використання природно-рекреаційних благ та ресурсів і спрямований на еколого-просвітницьку діяльність» (О.О. Любіцева, К. Стащук, 2002) [151].

«Екотуризм визнає першість інтересів місцевих мешканців у туристському освоєнні території, захищає місцеву флору і фауну, забезпечує місцевих мешканців економічними стимулами зберігати навколишнє середовище» (Міжнародне товариство за виживання, 2002).

«Екотуризм включає всі види туризму, орієнтовані на збереження природного довкілля (зокрема, заповідних ландшафтів), витворення інтелектуально-гуманістичного світобачення, налагодження гуманних стосунків з місцевим населенням та органами самоврядування, поліпшення фінансово-економічного благополуччя регіонів» (Я.Б. Олійник, В.І. Гетьман, 2002) [56; 176].

«Екотуризм – це вид туризму, що ґрунтується на туристичному попиті, пов'язаний із туристськими потребами в пізнанні природи і привнесенні в збереження екосистем при одночасному врахуванні інтересів місцевого населення» (В.В. Храбовченко, 2003) [258].

«Екологічний туризм можна визначити як інтегруючий напрямок рекреаційної діяльності, спрямований на гармонізацію відносин між туристами, туроператорами, природним середовищем та місцевими громадами, що реалізується через екологізацію всіх видів туристичної діяльності, охорону природи, екологічну освіту та виховання» (О.Ю. Дмитрук, 2004) [70].

Як зазначає В.Г. Явкін (2006), у західній науковій літературі нині значного поширення набув термін «екотуризм». Виник він одночасно у Південній Америці та Східній Африці у 70-х роках ХХ століття як екологічно відповідальна подорож для вивчення природних зон і культури регіонів з метою пропаганди їх охорони та спрямування фінансових надходжень у місцеві громади. Сьогодні під екотуризмом розуміють вид активного відпочинку у межах неторканих природоохоронних територій, де, поряд із науково-пізнавальними, культурно-виховними і спортивно-оздоровчими функціями, акцентують увагу на зв'язках між природним і соціальним середовищем, на наслідках антропогенного тиску; набуваються навички гармонійних стосунків природи і людини [268]. Принциповим критерієм

екотуризму є те, що він відбувається у природному середовищі, тобто це природно-орієнтований туризм. Сутність його полягає в акцентуванні уваги не тільки на виді рекреаційної діяльності, й на характері впливу туризму на довкілля та ступені відповідальності як туристів, так і організаторів щодо збереження природного середовища. Загальновідомо, що масовий туризм почав справляти негативний вплив на навколишнє природне середовище, на що вперше звернув увагу Й. Криппендорф ще 1975 року у книзі «Пожирачі ландшафту» [268].

«Екологічний туризм (туризм орієнтований на природні туристські ресурси, природний туризм) – це різновид туризму спрямований на еколого-просвітницьку рекреаційну діяльність, протягом якої мандрівник вивчає навколишнє середовище, де природа є головною цінністю» (Ф.Ф. Шандор, М.П. Кляп, 2012) [262, с. 214].

Екологічний туризм у сучасному уявленні – відпочинок у привабливих регіонах, мало порушених людською діяльністю, що зберегли традиційний устрій життя місцевого населення. Це вид туризму, який виражається в активному проведенні часу людини в природному середовищі не тільки з використанням її рекреаційних, пізнавальних та інших можливостей, але й з урахуванням їх збереження та примноження як на свідомому, так і на практичному рівнях [6; 98].

Вже сам термін «екотуризм» (тобто, «екологічний туризм») засвідчує, що в цій галузі туристичної індустрії рекреанти повинні звертати увагу на екологічні особливості відповідної рекреаційної території, відпочивати так, щоб не відчувався їхній вплив на ті екосистеми, в яких вони перебувають, або хоча б, принаймні, не погіршувати екологічний стан конкретного природного середовища [10, с. 7].

Як бачимо, в одних випадках йдеться про подорожі, що здійснюються в незаймані цивілізацією куточки природи, в інших – це зусилля з підтримки екологічної рівноваги в природі. Існують також і певні геопросторові відмінності у визначеннях, що пов'язані з розбіжностями в поглядах на екотуризм. Як стверджує О.Ю. Дмитрук експерти з розвинутих країн-постачальників екотуристів, розуміють екотуризм з позицій споживачів (гостей), ґрунтуючись на відповідних сподіванням, бажаннях і рекреаційних потребах. Туроператорів країни, що приймає міжнародних екотуристів (господарів), хвилює прибуток і внесок туризму в соціально-економічний розвиток своєї країни [70]. Визначень і тлумачень поняття «екологічний туризм» сьогодні є чимало, але основними спільними твердженнями у них, на думку С.В. Дутчака та М.В. Дутчака є такі [79]:

- 1) діяльність туриста (рекреанта) в природному середовищі має відповідні обмеження;
- 2) повага до способу життя та традицій місцевого населення;
- 3) просвітницька робота стосовно проблем охорони природного та історико-культурного довкілля.

Аналізуючи приведені підходи щодо визначення дефініції «екологічний туризм», можна виділити три основні компоненти поняття: пізнавальний, природоохоронний та культурологічний.

На думку В.І. Тарановського, Б.Л. Ковальова та А.Г. Портянки, аналізуючи наведені визначення «екотуризму», можна сформулювати основні його функції [232]:

1. Пізнавальна – ознайомлення з культурно-етнографічними та природними особливостями місцевості.
2. Зберігаюча – збереження цілісності екосистем та незайманості природних ресурсів.
3. Мотивуюча – стимулювання соціально-економічної активності місцевого населення та, як результат, покращення добробуту місцевого населення.

Необхідно усвідомлювати, що екотуризм є важливим компонентом сталого розвитку природних територій. Зокрема, науковці визначають такі основні принципи екотуризму [65]:

1. Подорожі в природу, причому головним змістом таких подорожей є знайомство з живою природою. а також з місцевими звичаями, культурою.
2. Зведення до мінімуму негативних наслідків екологічного та соціально-культурного характеру.
3. Сприяння охороні природи і місцевого соціально-культурного середовища.
4. Екологічне виховання та освіта.

П'ять критеріїв, яким повинен відповідати екологічний туризм, зокрема, О.Г. Зима пропонує виділити [98]:

- 1) звернений до природи і заснований на використанні переважно природних ресурсів;
- 2) не завдає збитків або мінімізує шкоду середовищу нашого проживання, тобто є екологічно стійким;
- 3) націлений на екологічну освіту та просвітництво, на формування відносин рівноправного партнерства з природою;
- 4) дбає про збереження місцевої соціокультурної сфери;
- 5) економічно ефективний і забезпечує сталий розвиток тих районів, де він здійснюється.

Відмінні особливості екотуризму можна сформулювати як набір принципів [75]:

- 1) стимулювання і задоволення бажання спілкуватися з природою;
- 2) подорож у природу – знайомство з живою природою, а також з місцевими звичаями і культурою;
- 3) запобігання негативного впливу на природу і культуру;
- 4) зведення до мінімуму негативних наслідків екологічного та соціально-культурного характеру, підтримання екологічної стійкості середовища;

- 5) сприяння охороні природи та місцевого соціокультурного середовища;
- 6) сприяння захисту природи і природних ресурсів;
- 7) екологічна освіта і просвіта;
- 8) участь місцевих жителів і отримання ними доходів від туристичної діяльності, що створює для них економічні стимули до охорони природи;
- 9) економічна ефективність та забезпечення соціально-економічного розвитку територій;
- 10) сприяння сталому розвитку відвідуваних регіонів.

Заслугують на увагу дослідження Б.Л. Ковальова, який на підставі вивчення та критичного аналізу найпоширеніших визначень терміна «екотуризм» проаналізував дефініційну основу терміну, а також визначив функції та цілі, які враховує кожне із трактувань (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Аналіз трактувань терміну «екотуризм»
(розроблено Б.Л. Ковальовим) [232]

Джерело (автори)	Функції, що враховуються	Цілі, що враховуються
Гектор Себаллос-Ласкурейн, Міжнародна спілка охорони природи, В.В. Храбовченко	Пізнавальна, зберігаюча, мотивуюча	Екологічні, культурні, соціально-економічні
Міжнародне товариство екотуризму		Екологічні, соціально-економічні
М.Ендікотт, Л.С. Слепокуров	Зберігаюча	Екологічні
О.Ю. Дмитрук	Пізнавальна, зберігаюча	Екологічні, культурні
В.І. Гетьман	Зберігаюча, мотивуюча	Екологічні, соціально-економічні

На основі виконаного аналізу трактувань терміну «екотуризм», В.І. Тарановський, Б.Л. Ковальов та А.Г. Портянка зазначають [232, с. 33]: «Як бачимо, всі трактування терміну «екотуризм» враховують екологічні цілі, що зводиться до охорони навколишнього природного середовища та збереження екосистем. До культурних цілей відносяться: ознайомлення з природними та культурно-етнографічними особливостями місцевості. До соціально-економічних: покращення добробуту місцевого населення, врахування його інтересів. Найбільш узагальнюючим є визначення, які наводяться в [258; 273], оскільки дані трактування враховують три групи цілей: культурні, екологічні та соціально-економічні».

На Всесвітньому екотуристичному саміті у травні 2002 року прийнята Квебекська декларація з екотуризму, яка містить рекомендації з розвитку екологічного туризму в різних країнах. На саміті досягнуто домовленості

відносно тлумачення терміна «екотуризм», адже відсутність чіткого визначення поняття зумовлює знецінення концепції цього виду діяльності і неможливість отримувати точні статистичні дані з розвитку екотуризму. Декларація вказує, що поняття «екотуризм» застосовують тільки відносно тих видів туризму, які спрямовані на політичну і фінансову підтримку захисту навколишнього середовища, визнання й повагу місцевого та корінного співтовариств, культурну і природоохоронну освіту туристів [211].

З терміном «екологічний туризм», як зазначає А.Ю. Александров, відбулася цікава і своєрідна метаморфоза. Виник він понад 30 років тому для характеристики подорожей, де туристи дбайливо ставляться до природи, однак поступово перетворився у монстра, який почав поглинати інші види туризму. У зв'язку з цим науковець зазначає, що «межі власне екологічного туризму стають все більш розмитими...» [7].

На думку О.Ю. Дмитрука [70] «внаслідок понятійної плутанини багато провідних турфірм відмовилися від використання терміна, тому що він розуміється різноманітними групами споживачів по-різному. У зв'язку з цим, резонним є висновок міжнародного товариства екотуризму (TIES) про те, що ніколи не буде чіткого розмежування між туризмом і екотуризмом. Екотуризм необхідно визначати як авангард, що привносить усе краще на туристський ринок і є зразком для наслідування у всьому світі».

У дослідженнях Н.В. Фоменко наголошено на актуальності визначення структури всього природно-ресурсного потенціалу регіонів України, виявлення місця, яке займає той чи інший його компонент в інтегральній (сумарній) величині. Своєю чергою, встановлення компонентної структури природно-ресурсного потенціалу по регіонах дає змогу переходити на порівняльні оцінки територіально диференційованих показників, пов'язаних з їх використанням [256].

Як зазначають С.В. Дутчак та М.В. Дутчак [79] «одним із негативних моментів розвитку туристсько-рекреаційної діяльності є порушення балансу можливостей території та попиту на турпродукт. Рекреаційна діяльність, як динамічна складова рекреаційного середовища, а в нашому розумінні – туристсько-рекреаційного ландшафту – постійно вносить в нього свої корективи. Саме тут виникає протиріччя, яке окреслює принцип біполярності рекреаційного середовища. Порушення балансу між його полюсами (комфортні умови перебування та незмінене природне середовище) означає перехід до форми урбанізованого середовища, або поступової безповоротної дигресії ландшафту, що відповідно веде до зниження якості функціональних характеристик рекреаційного середовища. В Україні, формування нових туристсько-рекреаційних центрів відбувається, на жаль, не найкращим чином. Зміст одного із негативних моментів полягає в тому, що розбудова готельного господарства та, власне, й іншої необхідної інфраструктури, досить часто ведеться без врахування особливостей ландшафтних комплексів, нехтуючи таким важливим ресурсом як «мальовничість»

ландшафту, що в сучасному ландшафтознавстві, вже визнається, як складова цілісної природної системи».

Завдяки дослідженню запропонованих особливостей, компонентів, критеріїв та функцій екологічного туризму можна стверджувати, що всі вони узгоджуються з відомими принципами екотуризму [232; 274]. Отож екотуризм:

- 1) сприяє формуванню позитивної екологічної етики;
- 2) не виснажує ресурси;
- 3) концентрується на внутрішніх, а не зовнішніх цінностях;
- 4) у вирішенні питань орієнтований на довкілля, а не на людину;
- 5) приносить користь дикій природі та довкіллю;
- 6) забезпечує взаємозв'язок людини з довкіллям;
- 7) активно залучає громаду до туристичної діяльності;
- 8) ступінь задоволення екотуризмом вимірюється з точки зору екологічної освіти;
- 9) включає в себе значну підготовку та вимагає глибоких знань з боку організаторів.

Отже, на межі важливих природоохоронних, економічних і соціальних проблем сучасності виникла концепція екологічного туризму як одного з найважливіших засобів стійкого розвитку природних територій [211].

1.2. Види екотуризму

Екологічний туризм покликаний сприяти відновленню та збереженню традиційного способу життя місцевого населення, його культури та етнографічних особливостей. Розвиток сталого екотуризму можливий лише зі створенням у місцевостях, що прилягають до природоохоронних територій, спеціальних екотуристичних (ландшафтних) парків, де діяльність місцевих жителів з реалізації туристам послуг з прийому та реалізації продуктів домашнього господарства матиме пільги і стимули [98, с. 43].

В аналітичному дослідженні Програми ООН з навколишнього середовища «Туризм у Зеленій Економіці: інформаційний звіт» зазначено, що «традиційний масовий туризм досяг стадії стійкого зростання. На противагу цьому, екотуризм, природний туризм, туризм спадщини, культурний і «м'який» пригодницький туризм беруть на себе ініціативу і, за прогнозами, будуть швидко зростати протягом наступних двох десятиліть. Передбачається, що глобальні витрати на екологічний туризм будуть рости більш високими темпами, ніж середнє зростання всієї галузі» [181; 290, с. 9].

До екологічного зачисляють багато видів туризму – водний, гірський, кінний, пішохідний тощо. Цей список містить всі види туризму, які тісно пов'язані з природою і не завдають їй шкоди. Як зазначає В.І. Гетьман [56] «екотуризм включає всі види туризму, орієнтовані на збереження природного

довкілля (зокрема, заповідних ландшафтів), витворення інтелектуально-гуманістичного світобачення, налагодження гуманних стосунків з місцевим населенням та органами самоврядування, поліпшення фінансово-економічного благополуччя регіонів».

На думку В.П. Передерка [181, с. 419] «трендом туристичного розвитку у світі сьогодні є перехід моделі відпусткового циклу до індивідуалізованого рекреаційного попиту та задоволення інтелектуальних запитів через нішеві види туризму: на зміну концепції трьох «S» («sun – sea – sand» («сонце – море – пісок»), тобто пляжного відпочинку, прийшла концепція трьох «L» («lore – landscape – leisure» («знання – національні традиції – пейзаж – дозвілля»))» [283, р. 119]. Значну увагу цій тематиці приділено у працях білоруської дослідниці В.А. Кліцунової, яка детально описала перехід моделі споживання [124]. Саме ця формула відкрила світу екотуризм. Перші теоретичні положення такої трансформації актуалізовані Діном МакКанеллом ще 1976 р. Зокрема, на його думку, з появою туристів світ кардинально змінився, і сьогодні гори, річки, історичні пам'ятники, народні звичаї, свята перетворилися в туристичні атракції. Бажання відчувати «справжність» в атракціях мотивує те, що МакКанелл називає «туристичною свідомістю» – туристи подорожують у пошуках автентики, якої, на їх переконання, немає у їхньому повсякденному житті [275].

Концепцію екотуризму можна розглядати у вигляді базових принципів (рис. 1.1) [286].

Рис 1.1. Базові принципи концепції екотуризму [286]

Основні принципи екотуризму за Вестерном [211; 292]:

1. Подорожі в природу, причому головний зміст таких подорожей – ознайомлення з живою природою, а також із місцевими звичаями та культурою.

2. Зведення до мінімуму негативних наслідків екологічного і соціально-культурного характеру, підтримка соціальної стійкості середовища.

3. Сприяння охороні природи і місцевого соціокультурного середовища.

4. Екологічна освіта.

5. Участь місцевих жителів і отримання ними доходів від туристичної діяльності, що створює для них економічні стимули до охорони природи.

6. Економічна ефективність і внесок у стійкий розвиток відвідуваних територій.

У науковій літературі трапляється багато різних класифікацій видів екологічного туризму. Зокрема, В.В. Храбовченко пропонує виокремити чотири основні види екотуризму [258]:

1. Науковий туризм. Під час наукових екотурів туристи беруть участь у дослідженнях природи, проводять польові спостереження. Наприклад, широко відомі екотури, пов'язані зі спостереженням за поведінкою птахів у Латинській Америці, підрахунком чисельності популяції китів у Тихому океані. Зазвичай, туристичними destinations в таких турах виступають *особливо охоронювані природні території (ООПТ)*: заповідники, заказники, національні парки, пам'ятники природи. До наукового туризму зачислено і зарубіжні науково-дослідні експедиції [98; 258].

2. Тури історії природи. Це подорожі, пов'язані з пізнанням навколишньої природи і місцевої культури. Зазвичай, такі тури становлять сукупність навчальних, науково-популярних і тематичних екскурсій, що пролягають спеціально обладнаними екологічними стежками. Найчастіше їх також організують територіями заповідників і національних парків. Цей вид екотуризму особливо популярний у Німеччині, отож його ще називають «німецькою моделлю розвитку екотуризму» [98; 258].

3. Пригодницький туризм. Цей вид об'єднує всі подорожі, пов'язані з активними способами пересування та відпочинку на природі, що мають на меті отримання нових відчуттів, вражень, поліпшення туристом фізичної форми та досягнення спортивних результатів. Сюди зачислено такі види туризму, як альпінізм, скелелазіння, спелеотуризм, гірський та пішохідний туризм, водний, лижний і гірськолижний туризм, каньонінг, кінний туризм, маунтбайк, дайвінг, парапланеризм і т.д. Багато з цих видів туризму з'явилося нещодавно і вважаються екстремальними, оскільки пов'язані вони з великим ризиком. Однак цей вид туризму розвивається найстрімкіше, є прибутковим, хоча і фінансово затратним [98; 258].

Пригодницький туризм часто називають «важким екотуризмом» у зв'язку з тим, що жага туристів до пригод тут превалює над мотивами охорони природи. Пригодницький туризм часто ототожнюють зі спортивним туризмом (альпінізмом, спелеологією, парапланеризмом тощо) і активним туризмом, коли туристи переміщуються за допомогою активних способів (пішки, на велосипедах, човнах, плотах і т.д.). Насправді це не зовсім правильно [98; 258].

Спортивний туризм – це подорожі з метою заняття спортом або відвідування змагань; види туризму, які не пов'язані з пригодами. Наприклад, футбольні команди, які вирушають на навчально-тренувальні збори, або вболівальники-фанати, які супроводжують свою команду на виїзний матч. Сьогодні на світовому ринку пригодницький туризм (adventure tourism) – це не лише подорожі з пригодами, а й тури з елементами чогось незвичайного, виняткового для туристів. Один туроператор у цьому сегменті ринку може пропонувати широкий спектр послуг: від банальної пішої прогулянки по лісу до експедиції в Антарктиду [98; 258].

Деякі автори вважають, що «пригодницький» туризм можна визначити як активний вид відпочинку, що передбачає створення великої кількості програм дозвілля за різними напрямками, під час яких людина перебуває у природному середовищі, проте не завжди ставиться до нього дбайливо. Під час активного або пригодницького туризму найчастіше присутній елемент ризику [264].

Необхідно наголосити на певній особливості пригодницького туризму. Зокрема, йдеться про те, що не всі пригодницькі тури відповідають екологічним критеріям. Наприклад, антиекологічними можуть бути спортивні та сафарі-тури, пов'язані з відшукуванням живих трофеїв або досягненням спортивного результату за будь-якої ціни (з використанням зрубаних живих дерев для спорудження переправ). Водночас екологічний туризм не завжди має на увазі чи містить пригодницькі елементи.

4. Подорожі в природні резервати, заповідні території. Наприклад, 48 % туристів, що прибувають до Латинської Америки, мають на меті подорож у природні резервати. Керівництво багатьох національних парків, заповідників перетворює екологічні екскурсії на справжнє шоу. Прикладом може слугувати Йеллоустоунський національний парк у США, де тривалість екскурсій розрахована похвилинно і пов'язана з періодами активності гейзерів. Часто показ природних об'єктів, передусім у печерах, супроводжується підсвічуванням об'єктів, музикою, театралізованими виставами, що демонструють сцени з життя аборигенів. Цей вид екотуризму також розвинений в Австралії, отож його ототожнюють з «австралійською моделлю розвитку екотуризму» [98; 258].

Як зазначає Т.В. Бочкарева в англійськомовних країнах за специфікою занять умовно виділяють [24]:

- 1) науковий туризм;
- 2) пізнавальний;
- 3) рекреаційний.

До речі, на думку О.А. Воробйової [48], за перевагами тієї чи іншої мети подорожі (відпочити й одержати певний обсяг знань) можна виокремити науковий, пізнавальний рекреаційний види екотуризму. При цьому вона зазначає: «чисто науковим екотуризмом зайнята відносно невелика частина туристів. Однак цей вид є джерелом інформації про вилучені й маловивчені райони, необхідні як для науки, так і для грамотного планування розвитку самого екотуризму. Останнім часом у наукових польових дослідженнях, що не вимагають високої кваліфікації, усе частіше використовується допомога звичайних туристів-добровольців».

Науковий екотуризм передбачає збір наукових даних у місцях подорожі (студентські польові практики, наукові експедиції та ін.), які допомагають розвивати екологічний туризм у тому або іншому регіоні.

Оцінюючи значущість сучасних видів екотуризму, Т.В. Бочкарьова [24] наголошує що «до наукового екотуризму іноді зачисляють експедиції учених, літні польові практики студентів, інші подорожі, які передбачають збір наукової інформації про регіон, що відвідують. Науковий туризм, зазвичай, складає відносно невелику частку в загальному екотуристичному потоці, проте роль його може бути доволі значною. Зокрема, він може істотно поповнити інформацію щодо маловивчених районів та об'єктів. Отриману інформацію можна використати не тільки для розвитку науки, а й для подальшого розвитку в регіоні екотуризму на стійкій основі. Цей вид туризму може сприяти розширенню наукових і освітніх зв'язків між різними країнами, стати основою для започаткування важливих міжнародних проєктів, що здійснюються на гранти благодійних фондів...».

Варто також зазначити, що практично кожна екоподорож переслідує пізнавальні цілі. Об'єктами пізнавального, як і наукового, екотуризму стають окремі найцікавіші, з погляду спостереження, біологічні види, такі як, наприклад, слони, леви, горили, інші великі види хижаків і копитних у Східній Африці та Азії [48]. Пізнавальний екотуризм якнайповніше відповідає концепції екотуризму (етнографічні тури, фототури тощо).

На думку Т.В. Бочкарьової «пізнавальний екотуризм – це «екотуризм в класичному розумінні». Його різновидами можна вважати тури «спостереження за птахами» (бердвотчинг – від англійської birdwatching), китів або екзотичних метеликів, ботанічні екскурсії, археологічні, етнографічні та палеонтологічні подорожі, екосафарі, тури для любителів відео- та фотозйомки» [24].

Рекреаційний екотуризм – це, передусім, відпочинок на природі і отримання нових знань про неї. У своїх працях О.А. Воробйова акцентує увагу на тому, що «часто екотуристів приваблюють особливі визначні пам'ятки неживої природи, геоморфологічні, гідрологічні й інші об'єкти

(гори й каньйони, печери, озера й ріки). Тут, крім пізнавального, реалізується рекреаційний елемент екотуризму, який включає спортивний туризм, альпінізм, лижні, кінні, водні й піші походи та інші види активного й пасивного відпочинку» [48]. Як зазначає Т.В. Бочкарьова, такий туризм може бути активним (як різновид «пригодницького» туризму) і пасивним. До його активних форм часто зачисляють піші, кінні та лижні походи, альпінізм, спелеотуризм, багато видів гірських і водних подорожей (сплав на катамаранах і плотах, байдарки, каное). Пасивними формами рекреаційного туризму можна вважати, наприклад: відпочинок в наметових таборах, ближні походи і прогулянки, пікніки. До категорії пасивного рекреаційного екотуризму можна також зачисляють риболовлю і збір дарів природи (грибів і ягід), які здійснюють на принципах екологічної стійкості. У країнах Заходу туризм щодо рекреації є дещо ширшим поняттям. Іншими словами, рекреація в розумінні західних фахівців – це частина туризму [24].

На переконання Т.В. Бочкарьової, «виділення всіх цих видів екотуризму, особливо в країнах Заходу, є досить умовним. Буває дуже важко провести чітку грань між різними видами екотуризму, наприклад, пізнавальним і рекреаційним. Проте, врахування особливостей різних видів екотуризму може бути корисним для того, щоб визначитися, з якими категоріями відвідувачів має сенс працювати і які з них найбільш відповідають специфіці вашої території. В цілому, для розвитку екотуризму в останні роки існує багато тенденцій. З одного боку, екотуризм стає все більш різноманітним, постійно виникають його нові види. З іншого, зростає його інтеграція з іншими галузями туристичної індустрії. Прихильники класично-природоохоронного екотуризму в його вузькому трактуванні, стурбовані зростаючим негативним впливом значних потоків екотуристів, закликають до виходу екотуризму за межі територій, що охороняються, на простір культурних ландшафтів; в свою чергу, в масових видах «курортного» або «екскурсійного» туризму з'являються елементи туризму екологічного, наприклад, короточасні відвідування національних парків і інших природних територій» [24].

Також необхідно враховувати сучасні тенденції, які стосуються появи, розвитку та популяризації нових видів туризму. Як стверджує В.П. Передерко, відносно недавно в Україні почав розвиватись геотуризм (геологічний туризм), сьогодні активно розробляють проекти і заходи з упровадження цієї форми активного пізнання природи [181, с. 419]. Геотуризм фактично є видом екологічного туризму (окремі дослідники підносять його статус до окремої форми пізнавального туризму), який передбачає пізнання геологічної спадщини (геологічних (геоморфологічних) об'єктів і процесів) на природно-заповідних територіях чи відомих геотуристичних місцевостях, а також отримання від контакту з ними естетичних вражень [100, с. 128].

Важливо зазначити, що цілком справедливо науковці [211] до видів екологічного туризму зачисляють широкий діапазон діяльності – від тривалих науково-пізнавальних екотурів до короткотермінових маршрутів

вихідного дня. Різноманітність видів і форм екологічного туризму, відповідно до традицій, що склалися на певній території, можна розділити на два основні типи [74; 211]:

1. Екотуризм у межах заповідних територій і в умовах «дикої» непорушеної чи малозміненої природи. Розробка і проведення таких турів – класичний напрямок в екотуризмі; відповідні тури є екотурами у вузькому значенні цього терміна, їх можна зачислити до «австралійської» моделі екотуризму.

2. Екотуризм за межами заповідних територій, на території окультуреного чи культурного ландшафту. До цього класу належить дуже широкий спектр видів екологічно орієнтованого туризму; цей тип туризму можна зачислити до «німецької», або до «західноєвропейської» моделі екотуризму.

У своїх працях науковці наголошують на тому, що такий поділ важливий для обліку потоків екотуристів, для менеджменту і туроперейтингу, для наукових досліджень із проблем екологічного туризму. Екологічні тури, як й інші групи турів, можна класифікувати за різними ознаками: за способом пересування, за тривалістю і т.д. Проте найсуттєвішими слід вважати дві видові ознаки – мету та об'єкт туру [74; 211].

Заслугове на увагу думка науковців щодо систематизації екотурів за основною метою. Зокрема, І.М. Школа, Т.М. Ореховська, О.П. Корольчук (2007) пропонують систематизувати екотури за основною метою, виокремлюючи науково-пізнавальні та рекреаційні екологічні подорожі. Рекреаційні екологічні тури, своєю чергою, поділяють на пасивно-рекреаційні та активно-рекреаційні [211].

Об'єкт в екотуризмі визначає зміст програми екотуру і, частково, форму його організації. Основними об'єктами вважають [211]:

- заповідні території різних категорій і видів;
- найпопулярніші біологічні види (представники флори й фауни), так звані види-флагмани, ендемічні і реліктові види;
- унікальні об'єкти неживої природи (геологічні, геоморфологічні, гідрологічні та інші елементи ландшафту);
- екзотичні рослинні угруповання та біоценози загалом, наприклад, ліси, степи, тундра в різні пори року;
- кар'єри, в яких можна відшукати палеонтологічні, ботанічні та інші експонати для колекції;
- природно-антропогенні ландшафти загалом, а також культурні, етнографічні, археологічні, історичні і меморіальні об'єкти, що знаходяться в їх межах.

У праці [211] наголошують на тому, що мета туру та його об'єкти пов'язані між собою. Крім того, обидві видові ознаки не можна вважати абсолютно незалежними засадами класифікації, адже в реальній програмі туру його мета та об'єкти часто поєднуються. Незважаючи на зазначене, організатор та учасник екотуру може визначити його головні особливості й зачислити кожен конкретний екотур до певного виду.

Як зазначає Т.В. Бочкарьова, важливою класифікаційною ознакою для виокремлення форм екотурів є вік (за віком екотуристів прийнято розрізняти: дитячий екотуризм; молодіжний екотуризм; туризм дорослих людей; туризм людей пенсійного віку) і стан здоров'я учасників (за фізичним станом туристів розрізняють: туризм з учасниками з обмеженими фізичними можливостями, до речі – у багатьох країнах з розвиненими традиціями екотуризму існують, наприклад, спеціальні тури для людей з обмеженими фізичними можливостями та туризм з учасниками в нормальній фізичній формі), а також чисельність груп (туризм із малими групами; туризм із великими групами). Цілком зрозуміло, що зміст програм турів та їх організаційні особливості будуть принципово різними для дитячих походів і для експедицій, розрахованих на дорослих людей, як і для малих компактних та для великих груп учасників. Ця лаконічна класифікація доволі зручна для виявлення головних змістовних і організаційних особливостей екотурів, які доволі важливо враховувати під час їх планування та проведення [24; 211].

У своїх дослідженнях В.П. Передерко зазначає [181, с. 419]: «UNWTO оцінила ємність ринку екотуризму крізь призму загальної туристичної статистики. Шляхом аналізу мотивацій відвідування різних дестинацій встановлено, що 40–60 % всіх міжнародних туристів є екотуристами, тому що вони зорієнтовані на отримання вражень від природної флори, а 20–40 % туристів зорієнтовані на сприйняття фауни. Оскільки екотуризм визначається через його цілі, то вирахувати справжню кількість екотуристів доволі важко [162, с. 91]. Власне, порахувати кількість «справжніх» екотуристів досить важко, бо ситуація ускладнюється різнотлумаченням самого розуміння екотуризму як виду туризму. За даними UNWTO, частка екотуристів становить від 12 до 15 % серед усіх туристів» [142; 265, с. 112].

Отже, з одного боку, екотуризм щораз більше урізноманітнюється, постійно виникають його нові види. З іншого боку, зростає його інтеграція з іншими галузями туристичної індустрії. Прихильники класично природоохоронного екотуризму в його вузькому трактуванні занепокоєні зростаючим негативним впливом значних потоків екотуристів; своєю чергою, в масових видах «курортного» чи «екскурсійного» туризму з'являються елементи туризму екологічного, наприклад, недовготривалі відвідування національних парків та інших природних територій [274].

1.3. Законодавчо-правовий механізм розвитку екологічного туризму

У деяких країнах екотуризм перетворився в один із найпріоритетніших напрямів державної туристичної і природоохоронної політики. Наприклад, в Австралії на початку 1990-х років було створено спеціальне урядове відомство в ранзі міністерства. У Бразилії в 1997 р. під час міжнародного

екотуристичного конгресу сенатори визначили межі національного екотуристичного законодавства. Екологічному туризму 1990 р. присвоїли офіційний статус, з отриманням якого він має право на скликання власного щорічного міжнародного симпозіуму «Annual World Congress on Adventure Travel & Ecotourism» і створення власних некомерційних організацій [211].

В Україні, з урахуванням досвіду країн світу, поступово здійснюють реальні заходи для розвитку туризму загалом та екологічного туризму зокрема, а саме: формують необхідну правову базу та інфраструктуру, освоюють туристичні технології, визначають учасників туристичного бізнесу і напрями співпраці з Всесвітньою туристичною організацією, поширюють інформаційні та рекламні матеріали [20, с. 27; 98].

Особливості здійснення окремих видів туризму встановлюють законом. У першому розділі Закону України «Про туризм», що має назву «Загальні положення» (зокрема, у статті 4) вказано, що існують види туризму залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовують або відвідують, чи інших ознак. Серед них виокремлюють «екологічний» (зелений) та «сільський» види туризму. Варто звернути увагу на той факт, що, відповідно до статті Закону, екологічний та зелений туризм дуже близькі синонімічні поняття, або, навіть, ідентичні.

У другому розділі Закону України «Про туризм» («Державна політика та державне регулювання в галузі туризму») зазначено, що держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів економіки, культури і створює належні умови для туристичної діяльності. Причому одним з найголовніших видів туризму є екологічний [42, с. 27].

За твердженням К.Д. Гайдаєнка та О.Ю. Дмитрука, з розвитком екологічного туризму, його перетворенням у суспільно значимий соціально-економічний феномен, особливої актуальності набувають проблеми його ефективного регулювання. Під регулюванням розвитку екотуризму розуміють створення таких інструментів, які забезпечуватимуть б повну та ефективну координацію діяльності суб'єктів господарювання і реалізованих заходів на територіальному рівні [50].

Відносини в галузі охорони і використання територій і об'єктів природно-заповідного фонду, відтворення його природних комплексів регулюють закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд України» та інші законодавчі акти України.

Чинне законодавство України встановлює правові засади особливої охорони природних територій, що мають велику екологічну цінність як унікальні та типові природні комплекси, для збереження сприятливої екологічної обстановки, попередження та стабілізації негативних природних процесів і явищ (ст. 60 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року, № 1264-XII) [2].

Закон України «Про природно-заповідний фонд України» визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів та об'єктів [3].

Природно-заповідний фонд становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища. Законодавчо в Україні природно-заповідний фонд охороняють як національне надбання, щодо якого встановлено особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною [3].

Відповідно до статті 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», одним із видів використання територій та об'єктів *природно-заповідного фонду (ПЗФ)* є їх використання в оздоровчих та інших рекреаційних цілях. Це можливе за умови дотримання природоохоронного режиму, встановленого цим Законом та іншими актами чинного законодавства.

Закон «Про природно-заповідний фонд України» важливий тому, що стосується об'єктів, які часто привертають увагу екотуристів. Згідно із цим законом, до складу ПЗФ України входять природні території та об'єкти і штучно створені об'єкти, що мають найбільшу природну цінність. До перших належать природні та біосферні заповідники, національні природні та регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища. Штучно створені об'єкти – це ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки, а також парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва [42].

Досягнення мети, задля якої створюють території та об'єкти природно-заповідного фонду, можливе лише за умови забезпечення збереження заповідних територій. Цього досягають шляхом встановлення спеціального правового режиму, який у юридичній літературі іменують заповідним. Заповідний режим можна визначити як закріплений у правових нормах порядок збереження і використання заповідних комплексів відповідно до їх цільового призначення [191].

Заповідний режим передбачає закріплення у правових нормах правил двоякого характеру [191]:

1) умови, від яких залежить збереження природних територій та об'єктів у стані, необхідному для виконання покладених на них завдань і цілей – правові умови заповідного режиму;

2) умови користування територіями та об'єктами природно-заповідного фонду – правові вимоги заповідного режиму, що зводяться до встановлення правил необхідної поведінки осіб, які вступають у відповідні відносини.

Особливістю цього режиму є те, що, з одного боку, він залежить від необхідності забезпечення збереження заповідного об'єкта у природному стані, а з іншого – у цільовому його використанні. Характерною рисою режиму є те, що він відображає як загальні риси, притаманні охороні території чи об'єкта природно-заповідного фонду як єдиного цілого, так і специфіку охоронного режиму кожного з елементів цього комплексу (земель, лісів, вод, тваринного світу тощо), проте з урахуванням їх взаємозв'язку та взаємообумовленості [191].

Особливість режиму полягає також у тому, що межі його дії не збігаються з територіальними межами заповідника. Значною мірою цей режим поширюється на суміжні із заповідниками ділянки земель, відведені під охоронні зони.

Законодавче визначення режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду таке: це сукупність науково обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, які визначають правовий статус, призначення цих територій та об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання і відтворення їх природних комплексів (ст. 14 Закону «Про природно-заповідний фонд України») [3].

Заповідний режим регулюється вимогами розділу III Закону, а також положеннями про конкретні території та об'єкти природно-заповідного фонду, які розробляють відповідно до законодавства із зазначенням у них завдань, наукового профілю, особливостей природоохоронного режиму та характеру функціонування.

Положення про території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення затверджує Міністерство екології та природних ресурсів України, а положення про території та об'єкти природно-заповідного фонду місцевого значення – органи центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища на місцях (ст. 5 Закону).

Правовий режим природних заповідників. Природними заповідниками є природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, створені з метою: збереження в природному стані типових або унікальних для цієї ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів; вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них; розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища; ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

Основними завданнями природних заповідників є збереження природних комплексів та об'єктів на їх території, проведення наукових досліджень і спостережень за станом навколишнього природного середовища, розробка на їх основі природоохоронних рекомендацій, поширення екологічних знань, сприяння у підготовці наукових кадрів і спеціалістів у галузі охорони навколишнього природного середовища та заповідної справи (ч. 3 ст. 15 Закону). На них покладено також координацію і проведення

наукових досліджень на територіях заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ у регіоні [3].

Для створення природних заповідників з господарського використання повністю вилучають ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами і надають заповідникам у порядку, визначеному чинним законодавством України. Зокрема, порядок створення та оголошення природних заповідників визначають загальними нормами (ст. 51, 52 Закону), рішення про створення та відведення земельних ділянок природним заповідникам приймає Президент України (ст. 53 Закону).

З метою охорони природних комплексів та об'єктів природних заповідників на їх території встановлюють широке коло заборонних вимог до усіх осіб, які відвідують територію заповідника (ст. 16 Закону). На території заповідника забороняють будь-яку господарську та іншу діяльність, що суперечить його цільовому призначенню, порушує природний розвиток процесів та явищ або створює загрозу шкідливого впливу на його природні комплекси та об'єкти.

На території природного заповідника категорично заборонено [191]:

- будівництво споруд, шляхів сполучень, лінійних та інших об'єктів транспорту і зв'язку, не пов'язаних з діяльністю заповідника;
- розпалювання багаття, облаштування місць відпочинку населення, стоянок транспорту;
- геологорозвідувальні роботи, розробка корисних копалин, порушення ґрунтового покриву та гідрологічного режиму, руйнування геологічних відслонень, застосування хімічних засобів;
- усі види лісокористування;
- вилов і знищення звірів і птахів, порушення умов їх оселення, гніздування;
- інші види користування рослинним і тваринним світом, що спричиняють порушення природних комплексів тощо.

На території природного заповідника заборонено мисливство, рибальство, інтродукцію нових видів тварин і рослин, проведення заходів з метою збільшення чисельності окремих видів тварин понад допустиму науково обґрунтовану ємкість угідь, збирання колекційних та інших матеріалів, за винятком матеріалів, необхідних для виконання наукових досліджень.

З метою збереження і відтворення корінних природних комплексів, проведення науково-дослідних робіт та виконання інших завдань у природному заповіднику, відповідно до проекту організації його території та охорони природних комплексів, Законом дозволено виконання відновлювальних робіт на землях з порушеними корінними природними комплексами, а також відновлення гідрологічного режиму, збереження та відновлення рослинних угруповань, що історично склалися, видів рослин і тварин, які зникають, тощо [191].

На території природного заповідника можуть також здійснювати протипожежні і санітарні заходи, що не порушують режиму заповідника; спорудження у встановленому порядку будівель, інших об'єктів, необхідних для виконання поставлених перед ними завдань, збір колекційних та інших матеріалів, проведення наукових досліджень, екологічної освітньо-виховної роботи.

Проект організації території заповідника та охорони його природних комплексів може передбачати виділення земельних ділянок для задоволення господарських потреб заповідників та їх працівників у сінокосянні, випасах, городах та паливі відповідно до встановлених нормативів. Проекти організації території природних заповідників та охорони їх природних комплексів розробляють спеціалізовані проектні організації і затверджує Міністерство екології та природних ресурсів України.

Правовий режим біосферних заповідників визначено главою 2 розділу III Закону «Про природно-заповідний фонд України». Зокрема, ст. 17 Закону визначає біосферні заповідники природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, що створюють з метою збереження в природному стані найтипівіших природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних чинників.

Біосферні заповідники створюють на базі природних заповідників, національних природних парків з долученням до їх складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і належать вони до всесвітньої глобальної мережі біосферних заповідників.

В Україні біосферні заповідники, як і природні заповідники, є юридичними особами і мають статус загальнодержавних.

Для біосферних заповідників установлюють диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням. Зокрема, заповідна зона поєднує території, призначені для збереження і відновлення найцінніших природних та мінімально порушених антропогенними чинниками природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників [191].

Буферна зона біосферних заповідників налічує території, виділені з метою запобігання негативному впливу на заповідну зону господарської діяльності на прилеглих до неї територіях; її режим та порядок створення визначають відповідно до вимог, встановлених для охоронних зон природних заповідників [191].

Зона антропогенних ландшафтів налічує території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності.

У межах території біосферного заповідника можуть виокремлювати зони регульованого заповідного режиму, складовими яких є регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища, з додержанням вимог щодо їх охорони.

Наукові дослідження, спостереження за станом навколишнього природного середовища та іншу діяльність біосферних заповідників здійснюють з урахуванням міжнародних програм [191].

Значного розвитку останнім часом набула така форма охорони природи, як організація національних природних парків. Створення національних природних парків передбачає збереження, відтворення та ефективне використання природних комплексів і об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність (ст. 20 Закону).

Визнання природного комплексу або окремих природних об'єктів національними природними парками зумовлює вилучення їх з господарського використання і заборону на їх території будь-якої діяльності, яка спричиняє або може спричинити погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження їх рекреаційної цінності, адже основною характерною рисою правового режиму національних природних парків є те, що їх територію дозволяють відвідувати у культурно-освітніх та рекреаційних цілях.

За статусом національні природні парки визнають природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, на які покладають завдання: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів; створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони природних заповідних комплексів та їх об'єктів; проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та ефективного використання природних ресурсів; проведення екологічної освітньо-виховної роботи [191].

З урахуванням різнопланових цінностей та особливостей національних природних парків на їх території встановлюють диференційований режим щодо їхньої охорони, відтворення та використання. Території національних природних парків, відповідно до законодавства, поділяють на такі функціональні зони [3]:

1) заповідна зона – призначена для охорони та відновлення найцінніших природних комплексів, режим якої визначають відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

2) зона регульованої рекреації – в її межах дозволено коротко-терміновий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих та пам'ятних місць, влаштування туристичних маршрутів та екологічних стежок і заборонено будь-яку діяльність, що може негативно вплинути на стан території (мисливство, рибальство, вирубування лісу головного користування тощо);

3) зона стаціонарної рекреації – призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів та інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку; в її межах заборонено будь-яку діяльність, що не пов'язана з цільовим використанням цієї території;

4) господарська зона – в її межах проводять господарську діяльність, спрямовану на виконання покладених на парк завдань, розташовані населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, землі інших землевласників і землекористувачів, що належать до складу парку, на яких господарську діяльність здійснюють з додержанням вимог та обмежень, встановлених для зон антропогенних ландшафтів біосферних заповідників.

Узагальненими рисами правоохоронного режиму національних природних парків є [191]:

1) заборона вирубки лісу головного користування, промислового рибальства й мисливства, іншої діяльності, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів;

2) обмеження будівництва споруд, шляхів сполучення, ліній електропередач, проведення меліоративних та інших робіт (а в заповідній зоні – цілковита їхня заборона);

3) розміщення в зоні стаціонарної рекреації готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування туристів.

На території національних природних парків за спеціальними дозволами адміністрації допускають збір грибів, ягід, плодів диких дерев, виловлювання риби та полювання.

У зв'язку з тим, що територією національних природних парків проходить велика кількість туристів і екскурсантів, за погодженням з керівництвом парків визначають маршрути для пішоходів, велосипедистів, автомобілістів і представників інших видів туризму.

Відповідно до Положення про національний природний парк та Проекту організації його території, який затверджує Кабінет Міністрів України, до складу адміністрації парку входять спеціальні підрозділи, які організують рекреаційну діяльність, служби охорони парку, господарського та іншого обслуговування, а також інші підприємства, установи та організації, які на підставі угод з адміністрацією парку здійснюють рекреаційну діяльність.

Природоохоронними рекреаційними установами Закон (ст. 23) визначає регіональні ландшафтні парки, які можуть бути місцевого чи регіонального значення. Метою утворення їх є збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення. Зазвичай, регіональні ландшафтні парки організують без вилучення природних комплексів у їх власників чи користувачів.

Основними завданнями регіональних ландшафтних парків є збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів, створення умов для туризму, відпочинку, інших видів рекреаційної діяль-

ності з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів.

Особливістю правового режиму регіональних ландшафтних парків є те, що на їх території з урахуванням цінностей природних комплексів та об'єктів можуть провадити функціональне зонування з урахуванням вимог, встановлених для територій національних природних парків.

Заказники – одна із форм охорони природи. Основна особливість полягає в тому, що заказники є формою охорони не всього природного комплексу, а тільки окремих його елементів, видів тваринного світу, видів рослинного світу, окремих природних об'єктів: лісових масивів, водних, геологічних об'єктів тощо.

Оголошення заказників провадять без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів (ст. 25 Закону).

Заказники можуть бути загальнодержавного та місцевого значення. Найрозповсюдженіші – мисливські заказники, де забезпечують зберігання і відтворення окремих видів мисливської фауни. Лісові заказники мають на меті збереження, відтворення і покращення лісових угідь з цінними і рідкісними деревними породами, реліктовою рослинністю. Гідрологічні або болотні заказники – це невеликі ділянки болотних масивів разом із водоймами, які мають наукове значення. Геологічними заказниками оголошують об'єкти з рідкісними або унікальними геологічними утвореннями. Ділянки природи, які становлять ботанічний інтерес, оголошують ботанічними заказниками. Заказники можуть бути й інших видів (ч. 3 ст. 3 Закону).

На територіях заказників обмежують або забороняють діяльність, що суперечить цілям і завданням, передбаченим положенням про заказник.

Господарську, наукову та іншу діяльність, що не суперечить цілям та завданням заказника, провадять з додержанням загальних вимог охорони навколишнього природного середовища.

Зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження за Законом (ст. 26) беруть на себе власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів.

Пам'ятки природи – це взяті під охорону держави окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення та оголошені пам'ятками з метою збереження їх у природному стані (ст. 17 Закону).

Пам'ятки природи не вилучають у їх власників або користувачів, однак останні беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження.

На території пам'яток природи заборонено будь-яку діяльність, що загрожує їх збереженню або спричиняє деградацію чи зміну первісного стану (ст. 28 Закону).

Такий самий статус мають заповідні урочища, якими оголошують лісові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають наукове, природоохоронне, естетичне значення з метою збереження їх у природному стані (ст. 29, 30 Закону).

Заповідні урочища є об'єктами загальнодержавного значення, тоді як пам'ятки природи можуть бути як загальнодержавного, так і місцевого значення.

Пам'ятки природи поділяють на комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні. У межах відповідних пам'яток природи встановлюють відповідний режим використання та охорони природних утворень. Завдання, особливості природоохоронного режиму пам'яток природи та заповідних урочищ визначають у їх первинних облікових документах (ч. 3 ст. 5 Закону). Обліковими документами можуть бути паспорт, де міститься їх наукова характеристика, проекти організації територій пам'яток природи та заповідних урочищ, охоронні зобов'язання підприємств, установ, організацій щодо території.

Особливій охороні підлягають зоологічні парки, які створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни та розробки наукових основ її розведення у неволі (ст. 35 Закону).

Зоологічні парки є культурно-освітніми установами загальнодержавного та місцевого значення. Під час їх створення земельні ділянки з усіма природними ресурсами вилучаються з господарського використання і закріплюються за відповідними установами у порядку, визначеному Земельним кодексом України.

На території зоологічних парків забороняється діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню сприятливих умов для життя тварин цих парків (ст. 36 Закону). Відповідно до мети територія зоологічних парків підлягає зонуванню. Так, експедиційна зона призначена для стаціонарного утримання тварин і використання в культурно-пізнавальних цілях. Наукова зона призначена для здійснення науково-дослідних робіт. Відвідання її дозволяється у порядку, визначеному адміністрацією парку. Рекреаційна зона призначена для організації відпочинку та обслуговування відвідувачів парку. У господарській зоні розміщені допоміжні господарські об'єкти.

Зоологічні парки можуть організовувати пересувні експозиції тварин, мати у своєму складі підсобні господарства, які створюються для забезпечення тварин кормами.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва – це найвизначніші та найцінніші зразки паркового будівництва. Згідно із законодавством (ст. 37 Закону) такі об'єкти підлягають особливій охороні та використанню в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва можуть бути загальнодержавного та місцевого значення. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення є природоохоронними рекреаційними установами. Найвідоміші з них в Україні – Софіївський парк в Умані Черкаської області, Білоцерківський та Прилуцький парки [191].

Оголошення парків-пам'яток садово-паркового мистецтва проводиться з вилученням або без вилучення природних ресурсів у їх власників або користувачів.

Для забезпечення правового режиму парків-пам'яток садово-паркового мистецтва на їх території забороняють будь-яку діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує їх збереженню.

На їх територіях забезпечують проведення екскурсій та масовий відпочинок населення, доглядають за насадженнями, включаючи санітарні вирубування, вирубування реконструкції та догляду за підсаджуванням дерев і чагарників ідентичного видового складу замість відмерлих, вживають заходів щодо запобігання самосіву, збереження деревних, чагарникових і квіткових композицій, трав'янистих газонів.

На територіях парків-пам'яток садово-паркового мистецтва можуть провадити наукові дослідження, а також встановлювати експозиційну, наукову, заповідну та адміністративно-господарську зони.

Утримання та реконструкцію парків-пам'яток садово-паркового мистецтва провадять за проектами, що розробляють спеціалізовані наукові та проектні установи і затверджують органи, у підпорядкуванні яких перебувають парки, за погодженням з Міністерством екології та природних ресурсів і його органами на місцях.

Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження.

Для забезпечення необхідного режиму охорони природних комплексів та об'єктів, запобігання негативному впливу господарської діяльності на прилеглих до них територіях установлюють охоронні зони (ст. 39 Закону).

Охоронні зони встановлюють на територіях природних заповідників і на територіях, прилеглих до окремих ділянок національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, а також навколо заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Розміри охоронних зон визначають відповідно до їх цільового призначення на підставі спеціальних обстежень ландшафтів та господарської діяльності на прилеглих територіях.

Правовий режим охоронних зон територій та об'єктів природно-заповідного фонду визначають з урахуванням характеру господарської діяльності на прилеглих територіях на основі оцінки їх впливу на

навколишнє природне середовище. Зокрема, в охоронних зонах не допускають будівництва промислових та інших об'єктів, розвитку господарської діяльності, яка може негативно впливати на території та об'єкти природно-заповідного фонду. Оцінку такого впливу здійснюють на основі екологічної експертизи, що провадять в порядку, визначеному Законом України від 9 лютого 1995 р. «Про екологічну експертизу» [191].

Правовий режим кожної з охоронних зон територій та об'єктів природно-заповідного фонду визначають положеннями, які затверджують державні органи, що прийняли рішення про їх виділення. Охоронні зони територій та об'єктів природно-заповідного фонду враховують під час розробки проектно-планувальної та проектної документації.

Фінансування заходів щодо охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюють відповідно до вимог ст. 46 Закону за рахунок державного та місцевого бюджетів, фондів охорони навколишнього природного середовища, цільових та благодійних фондів, коштів підприємств, установ, організацій та громадян.

Об'єкти природно-заповідного фонду можуть мати власні кошти, отримані ними від наукової, природоохоронної, туристсько-екскурсійної, рекламно-видавничої та іншої діяльності в межах заповідних територій, що не суперечить їх цільовому призначенню. Ці кошти не підлягають вилученню і використовують їх винятково для охорони відповідних територій та об'єктів (ст. 47 Закону).

Цільові екологічні фонди об'єктів природно-заповідного фонду створюють відповідно до вимог ст. 48 Закону «Про природно-заповідний фонд України», Положення про ці фонди, затвердженого наказом Міністерства природи України від 26 лютого 1993 р. № 162, та включають в себе частину штрафів та грошових стягнень за шкоду, заподіяну об'єктам природно-заповідного фонду у результаті порушення законодавства про природно-заповідний фонд; кошти, одержані від реалізації конфіскованого чи вилученого майна, яке було знаряддям або предметом екологічного правопорушення на їх території; частину платежів за забруднення довкілля в межах цих територій; цільові та добровільні внески юридичних та фізичних осіб.

Законодавством передбачено надання податкових та інших пільг об'єктам природно-заповідного фонду (ст. 49, 50 Закону).

Особливе місце в системі організаційно-правових заходів охорони природно-заповідного фонду посідає наукове та економічне забезпечення організації і функціонування природно-заповідного фонду.

Науково-дослідну роботу на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду провадять з метою вивчення природних процесів, забезпечення постійного спостереження за їх змінами, екологічного прогнозування, розробки наукових основ охорони, відтворення і використання природних ресурсів та особливо цінних об'єктів.

Зонування територій природно-заповідного фонду провадять на підставі відповідних Положень про зазначені території та Проектів організації територій, їх затверджує центральний орган виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Як наголошує Н.В Липчук, законодавчо-правовий механізм розвитку та регулювання екологічного туризму реалізується шляхом економічного, правового та адміністративного впливу через законодавчі та нормативні акти, державні та міждержавні стандарти, ліцензування окремих видів діяльності, державні програми та норми, інвестиційну та екологічну політику. Окрім того механізм реалізації туристичної політики держави включає: складання цільових програм щодо розвитку туризму на державному та регіональному рівнях; розроблення певних заходів, необхідних для досягнення поставленої мети; державне регулювання розвитку туристичної галузі тощо [147, с. 206].

На думку Яна Хвилера [257], оскільки в туристичній сфері вживають продукцію багатьох інших галузей, які прямо не виробляють туристських продуктів, вплив їх на довкілля слід враховувати. Політика розвитку з урахуванням екологічного впливу стає щораз актуальнішою, і Всесвітня туристична організація пропонує багато програм з охорони навколишнього середовища. Сьогодні більшість країн Європи провела паспортизацію природних та історичних цінностей, що дало змогу намітити правильні шляхи розвитку туризму та охорони національних багатств. Прийняття останніми роками в багатьох країнах суворих заходів, спрямованих на охорону природи, створення нових національних парків та заповідників, спроби наукового визначення допустимих навантажень на природу тощо – усе це значною мірою відобразило прагнення нейтралізувати негативні сторони бурхливого розвитку міжнародного туризму і водночас створити для нього найсприятливіше середовище, зберегти й поліпшити природно-географічні становище та середовище. Озеленення міст, боротьба проти шуму і наведення чистоти – теж певною мірою результат вимог розвитку туризму [257].

У своїх дослідженнях В.Г. Явкін стверджує, що впровадження екологічних принципів туризму у практику потребує знань і вмінь менеджменту, тобто організації, проведення й управління в цьому виді діяльності. Менеджмент екологічно зорієнтованого туризму робить лише перші кроки і передбачає розв'язання низки взаємопов'язаних завдань – вивчення природи та її компонентів і процесів взаємодії природи і суспільства; організаційні заходи щодо охорони як природного, так і культурного середовища; екологічну просвітницьку діяльність щодо туристів тощо [268]. Сьогодні екологічний менеджмент повинен приділити особливу увагу екологічній освіті, культурі взаємовідносин людини з природою через екологічні програми і норми поведінки. Предметом його уваги і турботи повинні стати підвищення зайнятості населення, збалансованість регіональних диспропорцій, злам мовних, соціальних, класових і релігійних бар'єрів, збереження

місцевих промислів, звичаїв, традицій тощо. Сьогодні екологічний менеджмент має бути активним захисником природи на територіях природно-заповідного фонду, взяти на озброєння так званий «зелений маркетинг» (реклама зелений багатств) та інформування туристів про наслідки їх безтурботного відношення до природи, співпрацю з адміністраціями природно-заповідних територій тощо. Правильна організація і впровадження екологічно зорієнтованого туризму на основі засад менеджменту допоможе розв'язати питання стійкого природокористування, меншої ресурсо- й енергоємності, екологічної освіти туристів тощо [268].

Як зазначає Н.І. Кабушкин, у сучасних умовах для управління туристичними потоками з метою збереження екологічної рівноваги використовують інструментарій візитного менеджменту, який контролює час поїздки (максимальну тривалість перебування, час відвідин), види відвідувань (дозволені види спорту тощо), інтенсивність використання регіону (максимально допустиму кількість відвідувачів) [108].

Цілком логічно у своїх працях К.Д. Гайдаєнко та О.Ю. Дмитрук констатують, що перспективним напрямом для представництва державної влади повинно стати налагодження співпраці з громадськими інститутами (асоціаціями, фондами та ін.) як національними, так і міжнародними, шляхом [50]:

- укладання відповідних угод про співробітництво;
- створення перспективних програм розвитку сталого та екологічного туризму;
- створення спільних проєктів з міжнародними організаціями (UNWTO, ЮНЕСКО, ЮНЕП, ПРООН, МСОП та ін.);
- участь у грантах з розвитку екологічного туризму і природно-охоронних територій з приводу екологічної освіти;
- створення системи ефективного управління туристично-рекреаційними ресурсами (підвищення відповідальності адміністративно-управлінського апарату, яка базується на покращенні моніторингу антропогенного впливу на оточуюче середовище; збільшення штрафів та такс);
- інтеграція екологічного та історико-культурного потенціалу в соціально-економічний розвиток регіону: створення інформаційних центрів (державні та громадські організації, які надають допомогу та інформацію стосовно сталого та екологічного туризму, туристично-рекреаційних ресурсів), що повинні працювати в тісній координації з міжнародними туристичними організаціями, місцевими громадськими організаціями та приватним сектором, співпрацювати зі ЗМІ та навчальними закладами, з управлінськими структурами, бібліотеками, повинні підтримувати електронні інформаційні ресурси; створення шкільних програм та додаткових секцій, що мають інформаційну та виховну функцію з приводу екологічного та сталого туризму. Таку освіту населення України повинно отримувати з дитинства для формування принципів та стереотипів з приводу сталих відносин в системі «суспільство – природа».

Необхідно звернути увагу на Указ Президента України №381/2017 «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду» від 21.11.2017 р. (додаток А). Зокрема, він передбачає розробку та внесення на розгляд Верховної Ради України законопроекту, метою якого є запровадження з урахуванням європейського досвіду нових підходів щодо здійснення державного природоохоронного контролю та моніторингу, а також посилення відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища. Крім того, в Указі наголошено на активізації міжнародного співробітництва у сфері охорони навколишнього природного середовища та розвитку заповідної справи [5].

У своїх дослідженнях, в яких розглянуто питання регулювання розвитку екологічного туризму, К.Д. Гайдаєнко, О.Ю. Дмитрук зазначають, що екологічний туризм є перспективним напрямом для розвитку заповідної діяльності та сталого ресурсокористування, отож необхідно внести поправки у Закон України «Про туризм» з чітким визначенням екологічного туризму як одного із основних економічно ефективних напрямів діяльності на території України з його функціями, властивостями, умовами і можливими заходами реалізації [50].

Отже, у сучасних умовах для центральних та місцевих органів влади важливим є створення сприятливого нормативно-правового поля для всіх суб'єктів туристичного господарювання за допомогою удосконалення існуючої нормативно-правової бази туризму та її узгодження з міжнародним законодавством.

1.4. Основні форми міжнародного співробітництва в галузі охорони і використання територій та об'єктів ПЗФ

В умовах сьогодення актуальним і необхідним стає режим обмеженого і збалансованого рекреаційного природокористування, організованого на принципах безперервності і невиснажливості з метою подальшого екологічно сталого розвитку об'єктів природно-заповідного фонду [256]. Зокрема, В.П. Передерко [181, с. 419] наголошує, що надзвичайно актуальним питанням для Карпатського регіону є збереження екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку, за якого використання інфраструктури екотуризму має забезпечувати збереження унікальних і типових природних ландшафтів. На думку О.А. Воробйової, екологічна інфраструктура є невід'ємним і обов'язковим елементом системи регулювання екологічного балансу території. Вона розглядає основні проблеми взаємодії суспільства (виробництво й населення) і природи, які найгостріше проявляються у процесі природокористування [49, с. 38].

Також О.А. Воробйова вважає, що «значно сприяти формуванню ноосферної свідомості, або мислення, шляхом установлення гармонії між

людиною й природою може й повинен розвиток екологічного туризму, як вид збалансованого (сталого) природокористування на природно-заповідних територіях» [48].

У публікації В.П. Передерка наголошено на важливості забезпечення сталості природних територій, а саме [181, с. 419]: «у дискусії екологів на тему обмеження використання об'єктів природно-заповідного фонду для споживацьких потреб туристів у зв'язку з посиленням негативного впливу на дику природу, підтримую позицію Всесвітнього фонду дикої природи. Місія Фонду: «Майбутнє, у якому природа та людина будуть жити у гармонії». Людина повинна охороняти природу, але не відгороджуватися від неї. Екологічний туризм сприяє розвитку економіки регіону, тому що забезпечується участь місцевого населення у наданні туристичних послуг. На думку представників Фонду, вкладення коштів у туристичну інфраструктуру дозволить зберігати природу» [78].

У міжнародній практиці екотуризм здійснюють з дотриманням таких положень [176]:

- невиснажливе та безперервне використання природних рекреаційних ресурсів;
- забезпечення збереження природного та соціально-культурного різноманіття;
- інтеграція екотуризму в економічний розвиток регіонів;
- екологічна освіта (просвіта) туристів і місцевого населення.

Як зазначає В.І. Гетьман, до основних завдань розвитку екотуризму на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду зачислено такі [57]:

- законодавче і нормативно-правове оформлення здійснюваної в межах територій НПП, РЛП і біосферних заповідників екотуристичної діяльності;
- впровадження економічного механізму надання платних туристичних послуг, створення на засадах самозабезпечення, самофінансування та самоокупності госпрозрахункових рекреаційних структурних підрозділів НПП України;
- фінансово-організаційне забезпечення національних природних парків рекреаційно-туристичною інфраструктурою відповідно до міжнародних стандартів (умови проживання і харчування туристів, транспортні засоби, спостережні вежі тощо);
- розробка та облаштування науково-пізнавальних туристичних маршрутів та еколого-освітніх екскурсійних стежок відповідно до параметрів внутрішнього та зовнішнього пейзажного різноманіття природних ландшафтів (малі архітектурні форми, інформаційно-охоронні знаки, інформаційні щити тощо);
- обґрунтування і механізм визначення допустимих величин антропогенних (туристичних) навантажень на ландшафтні комплекси природно-заповідних територій, використовуваних у рекреаційних цілях;

– інвентаризація та кількісно-якісна оцінка наявних на природно-заповідних територіях рекреаційних природних та історико-культурних ресурсів;

– формування у туристів, відпочиваючих та місцевих жителів інтелектуально-гуманістичного світобачення та патріотичного ставлення до природної і культурної спадщини країни.

На думку О.Г. Зими [98, с. 45] наприкінці 70-х – на початку 80-х років ХХ століття дослідники говорили про негативну дію туризму на екологію туристських центрів. У всьому світі почалася дискусія про користь і шкоду туризму для економіки, екології та суспільства, хоча раніше мова йшла тільки про економіку. Цьому багато в чому сприяла «екологізація» суспільної свідомості, виступи на захист навколишнього середовища. Очевидно, що ця проблема в майбутньому хвилюватиме людей ще більше. Теперішній стан екології у світі стимулює значні зусилля щодо захисту та охорони природних ресурсів.

У процесі туристичної діяльності відбуваються негативні зміни навколишнього середовища, що завдають значної шкоди природі. Проблема людей у тому, що у них немає навіть мінімальної екологічної освіти. Сьогодні багато порушень екологічної рівноваги розпізнають занадто пізно і природа стає загубленою для наступних поколінь. Туристи короткочасно задовольняють свої індивідуальні потреби, ставлять їх вище довготривалого використання природних багатств. Серйозний ризик представляють ті місця перебування туристів, де відсутня необхідна інфраструктура [98, с. 45].

Як зазначає О.Г. Зима [98] нерідко при взаємодії туризму з екологією пріоритет віддають економіці: вважають, що проблеми захисту навколишнього природного середовища повинні вирішуватися після економічних. Однак така логіка є хибною. Туристів приваблюють саме екологічно чисті регіони, вони можуть отримати повноцінний здоровий відпочинок і естетичні враження від спілкування з природою. Її ж руйнування рано чи пізно спричинить зникнення в регіоні туризму як галузі економіки. Привабливий ландшафт, чисте повітря, незабруднена вода у водоймах, просторі пляжі, велика кількість лісонасаджень – усе це туристські цінності. Їх необхідно зберігати, встановлюючи межі навантажень, за яких не втрачається здатність природних комплексів до самовідновлення, а також мінімізувати антропогенний вплив.

На думку дослідників, одним із засобів ефективного розвитку природно-заповідного фонду України є запровадження розвитку рекреаційно-туристичної діяльності на природно-заповідних територіях. Відповідно до статті 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [3], одним із видів використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду є використання в оздоровчих та інших рекреаційних цілях. За відповідного розвитку інфраструктури, сервісу та реклами особливо охоронювані території України можуть стати основними привабливими

центрами такого виду рекреаційно-туристичної діяльності на *природно-заповідних територіях (ПЗТ)*, як екологічний туризм [213].

На думку науковців Інституту географії Національної академії наук України [212], одним із сучасних інструментів вирішення проблем природокористування і сприяння збалансованому розвитку є *ландшафтне планування (ЛП)*. Сьогодні ландшафтне планування є важливим інструментом європейського просторового планування, що значною мірою забезпечує впровадження у відповідну політику принципів сталого розвитку. Саме ці принципи дають змогу узгодженого і одночасного вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем розвитку регіонів різних рівнів, без чого неможливе усунення протиріч у відносинах природи та суспільства та досягнення сталого (збалансованого) розвитку.

Зазначено, що географи Національної академії наук України продовжують працювати над розробленням нових підходів та інструментів впровадження принципів сталого розвитку в практику, зокрема: імплементації екологічної складової у плани просторового розвитку регіонів; застосування інструментарію ландшафтного планування в розробці проектів розвитку регіонів різних рівнів; опрацювання й адаптації до умов України механізму здійснення стратегічної екологічної оцінки; розробки методики оцінювання та обґрунтування напрямів використання потенціалу екосистемних послуг територій; оцінювання потенціалу біорізноманіття ландшафтів та обґрунтування можливостей розширення територій природно-заповідного фонду в Україні [212].

Збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду забезпечують низкою заходів, передбачених ст. 8 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», зокрема [3]:

- встановленням заповідного режиму;
- організацією систематичних спостережень за станом заповідних природних комплексів;
- проведенням комплексних досліджень з метою розробки наукових основ їх збереження та ефективного використання;
- додержанням вимог щодо охорони зазначених територій під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності, розробки проектної та проектно-планувальної документації, землевпорядкування, лісовпорядкування, проведення екологічних експертиз;
- встановлення підвищеної відповідальності у разі порушення діючого режиму використання та охорони природно-заповідного фонду;
- проведення широкого міжнародного співробітництва у цій сфері.

Щодо міжнародного співробітництва в галузі охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, у ст. 66 (Основні форми міжнародного співробітництва в галузі охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду) Закону України «Про природно-заповідний фонд України», зокрема, зазначено:

«Україна бере участь у міжнародному співробітництві в галузі охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду на основі багатосторонніх та двосторонніх міжнародних угод. З цією метою розробляють і реалізують міжнародні наукові та науково-технічні програми, забезпечують обмін одержаною науковою інформацією, створюють на суміжних територіях заповідники, національні природні парки та інші території та об'єкти природно-заповідного фонду, організовують спільну підготовку науковців і фахівців, еколого-виховну та видавничу діяльність.»

Стаття 67. Міжнародні договори у галузі охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Якщо міжнародним договором, укладеним Україною, встановлені інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України про природно-заповідний фонд, то застосовують правила міжнародного договору [3].

Щодо регулювання розвитку екологічного туризму в світі необхідно зазначити, що цей вид туризму представляє собою трирівневу систему, що включає в себе [50]:

- координацію та сприяння розвитку екотуризму в глобальному (міжнародному) масштабі;
- узгодженість екотуристської політики на міждержавному рівні;
- узгодженість політики в області екотуризму на національному та регіональному рівнях.

Основні форми міжнародного співробітництва в галузі охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду реалізують шляхом затвердження офіційних міжнародних документів, серед яких:

- Програма UNEP з навколишнього середовища 1995 р.
- Хартія сталого туризму ЮНЕСКО, 1995 р.
- Севільська стратегія для біосферних резерватів, ЮНЕСКО, 1995 р.
- Декларація сталого розвитку туризму, 1997 р.
- Берлінська декларація, 1997 р.
- Глобальний етичний кодекс туризму, 1999 р.
- Принципи сталого туризму UNEP, 2000 р.
- Осацька декларація тисячоліття, 2001 р.
- Керівництво з планування та управління «Стійкий туризм на охоронних природних територіях», 2002 р.
- Квебецька декларація з екотуризму, 2002 р.

Впродовж 1990-х років ухвалено низку міжнародних документів. Зокрема, Міжнародна конференція з туризму, яка відбулася у Ланшеро (Канарські острови) 1995 року, ухвалила «Хартію зі сталого туризму». У квітні 1999 року рішенням Генеральної Асамблеї та Комісії зі сталого розвитку ООН ухвалено «Міжнародну програму зі сталого розвитку туризму». Цього ж року у Сантьяго (Чилі) ухвалено «Глобальний етичний кодекс туризму». Все це доволі розлогі документи, які тією чи іншою мірою розкривають екологічну, економічну та соціальну складову сталого розвитку

туризму. «Розвиток туризму, – зазначено у «Хартії зі сталого туризму», – має бути заснований на критерії сталості. Це означає, що він є екологічно прийнятним на тривалий період час, економічно життєздатним, а також етично та соціально справедливим і рівноправним щодо місцевих громад» [58; 224].

Як зазначає В.Г. Явкін, сьогодні прийнято концепцію сталого розвитку туризму на ХХІ століття та Глобальний етичний кодекс туризму, які вважають суспільний вибір усіх народів і надають сприяння встановленню справедливого, відповідального і стійкого туристичного порядку, що дає вигоди всім секторам суспільства в умовах відкритої та конкурентної світової економіки. Сталий розвиток у туризмі щораз чіткіше набуває комплексного усвідомлення єдності екологічних, соціальних, політичних та економічних проблем [268].

Важливою ініціативою щодо цього є «Берлінська декларація – біологічне різноманіття і стійкий туризм», підписана за ініціативи Федерального Міністерства Німеччини з охорони навколишнього середовища на Міжнародній туристичній біржі (ITB) у березні 1997 р. міністрами 18-ти країн, в якій визначено пріоритети зрівноваженого (екологічного) туризму. Сторони, що підписали цей документ, погодилися, що «основоположні цілі глобальної природоохоронної політики, підтримання біологічного різноманіття, підтримання клімату і зниження споживання природних ресурсів – не можуть бути досягнуті без сталого розвитку туризму» [24].

За результатами Берлінської декларації погоджені загальні та специфічні принципи. Зокрема, до загальних належать:

- діяльність, пов'язана з туризмом, повинна сприяти охороні природи, бути соціально й економічно стійкою; у процесі розвитку і керування туристичною діяльністю варто керуватися завданнями Конвенції з біорізноманіття;

- для збереження біорізноманіття – основного ресурсу для туризму, доцільним є використання мір, необхідних для забезпечення єдності екосистем у дикій природі; додаткового тиску від туристичної діяльності потрібно уникати в тих місцях, що вже перебувають під впливом туризму, а перевагу надавати відновленню вже існуючої системи організації туризму;

- необхідно вживати заходів, мінімізуючи збитки біорізноманіття від туристичної діяльності;

- необхідно підтримувати, передусім, діяльність, за якої використовують безмоторні транспортні засоби або громадський транспорт;

- усі задіяні особи, включаючи уряд, повинні розуміти свою загальну відповідальність за досягнення стійкості туризму;

- потрібно розробити всі необхідні економічні інструменти, включаючи збір засобів, для забезпечення узгодження туристичної діяльності з завдання охорони біорізноманіття;

– необхідно розробити критерії стійкого туризму і впроваджувати їх у програми навчання людей, що займаються туризмом; населення необхідно поінформувати про переваги охорони природи і біорізноманіття через стійкі форми туризму, а результати досліджень необхідно розповсюджувати.

Серед основних специфічних принципів:

– необхідно спрямувати зусилля всіх зацікавлених осіб на вироблення критеріїв оцінки ступеня впливу туризму на навколишнє середовище і біорізноманіття; у зв'язку з цим потрібно налагодити наукове і технічне співробітництво в рамках Конвенції з біорізноманіття;

– туристичну діяльність, міри забезпечення інфраструктури туризму і самі туристичні операції, що мають значний вплив на природу і біорізноманіття, необхідно, передусім, піддавати оцінці з точки зору їхнього впливу на природу;

– туризм повинен базуватися на екологічно чистих видах транспорту, отже варто мінімізувати вплив транспорту, приділяючи особливу увагу наземному і повітряному транспорту в екологічно уразливих районах;

– спортивну діяльність і відпочинок на свіжому повітрі, включаючи спортивне полювання і рибальство, передусім в екологічно уразливих районах, необхідно здійснювати так, щоб вони відповідали завданням збереження біорізноманіття, а також вже існуючим нормам охорони та стійкого використання видів;

– потрібно розвивати туризму такий спосіб, щоб він приносив дохід місцевим співтовариствам і економіці, створював нові робочі місця та, за змогою, використовувати місцеві матеріали і продукти, традиційні навички;

– необхідно обмежувати туризм в екологічно і культурно уразливих областях, усіх форм масового туризму в цих областях варто уникати, а в місцях, де на певний момент часу відвідуваність перевищує ємність середовища, потрібно докласти зусиль для скорочення негативного впливу туризму і відновлення зруйнованої природи;

– потрібно проводити туризм на охоронюваних природних територіях так, щоб досягнути їхніх природоохоронних цілей, якщо ж туристична діяльність може сприяти досягненню природоохоронних задач охоронюваних територій, то її треба усіляко вітати і сприяти її розвитку;

– у прибережних районах необхідно докласти зусиль задля забезпечення екологічної стійкості туризму, приймаючи до уваги принципи інтегрованого керування прибережними областями; значну увагу варто приділяти збереженню уразливих екосистем – таких, як малі острови і коралові рифи.

Зазначимо, що за результатами цього документа закріплено рішення працювати з усіма особами, залученими до розробки міжнародних правил з метою узгодження інтересів туризму з охороною природи, що повертають туризм до сталого розвитку, та, відповідно, які сприяють виконанню Конвенції з біорізноманіття та завдань Agenda 21.

Глобальний етичний кодекс туризму, 1999 р. У Глобальному етичному кодексі туризму закладені ідеї багатьох попередніх декларацій і нормативних документів. Його основна теза звучить так: враховуючи те, що обсяги міжнародного туризму, згідно з прогнозами, в найближчі 20 років потрояться, члени WTO впевнені, що Глобальний етичний кодекс туризму даватиме змогу максимально посилити вигоди від розвитку туризму для населення туристичних центрів і звести до мінімуму його негативний вплив на навколишнє середовище і культурні пам'ятки. Прийняттю Глобального етичного кодексу туризму передували розробка і практика багатьох документів цього напрямку.

Принципи сталого туризму UNEP, 2000 р. Керівна Рада Комісії ООН зі сталого розвитку (CDS) і Програми ООН з навколишнього середовища (UNEP) спільно розгорнули на різних рівнях консультативний процес за принципами впровадження стійкого туризму. Результатом став «Проект Міжнародних керівних принципів відносно дій щодо розвитку стійкої туристичної діяльності...», (Санто-Домінго, 2001 р.). Метою пропонованих Принципів UNEP є:

- допомога державним та приватним організаціям у практичному застосуванні концепції стійкого туризму й у мінімізації шкідливого впливу туризму на навколишнє середовище;

- допомога в розробці конкретних рекомендацій на регіональному рівні або відповідно до специфічних умов (коралові рифи, біорізноманіття і т.д.).

- задати напрям робочих програм у рамках Конвенції з біорізноманіття, Framework Convention on Climate Change, Regional Seas Action Plans та інших міжнародних угод стосовно туризму.

Пропоновані принципи передбачають:

- інтеграцію туризму в загальну політику стійкого розвитку;

- розвиток стійкого туризму;

- організацію туризму;

- умови для досягнення успіху.

Осакську декларацію Тисячоліття прийнято 1 жовтня 2001 року в Осаці лідерами туризму з державного і приватного секторів з усього світу, які брали участь у Конференції лідерів туризму Тисячоліття, що проходила 30 вересня – 1 жовтня 2001 року в м. Осака (Японія) в рамках 14 сесії Генеральної Асамблеї Всесвітньої туристичної організації. Були виведені і задекларовані такі положення: ринок міжнародного туризму, збереження природної та культурної спадщини на основі туризму, туризм та інформаційні технології. Учасники Конференції Тисячоліття висловили переконання, що туризм сприяє будівництву більш мирного, стійкого, братського миру; закликали WTO, Уряди і приватний сектор докласти максимум зусиль на виконання положень даної Осакської декларації.

Визнаючи загальносвітове значення стрімкого розвитку екотуристичної діяльності у світі, Програма ООН з навколишнього середовища (UNEP) та Всесвітня туристична організація оголосили 2002 рік Міжнародним роком екотуризму. Висновки та результати цих заходів представлені на першому Всесвітньому саміті з екотуризму, який відбувся 19–22 травня 2002 р. у м. Квебек (Канада). У ньому брало участь понад тисячу делегатів зі 132-х країн світу. Прийнята Квебецька декларація з екотуризму – документ, який узагальнив підсумки й результати дискусій на саміті (*додаток Б*) [211]. Визнано, що туризм пов'язаний зі значним і складним впливом соціального, економічного й екологічного характеру, який може як приносити вигоду, так і завдавати збитки навколишньому середовищу і місцевим співтовариствам. Багато рекреаційних територій є місцем проживання людей, що займаються сільським господарством, часто живуть у бідності і не мають адекватного медичного обслуговування, а також відчувають нестачу навчальних закладів, комунікацій та іншої інфраструктури, необхідної для повноцінного розвитку. Екотуризм може надати великі економічні можливості для місцевого населення та його культури, для охорони природи з розрахунком на майбутні покоління. Наголошено, що, якщо на природних і сільських територіях планувати, розвивати й управляти туризмом неправильно, то він спричинить деградацію природних ландшафтів, стане загрозою дикій природі і біологічній різноманітності, а також спричинить забруднення морських і прибережних зон, погіршення якості водних ресурсів, вимушених переміщень місцевих співтовариств і розмивання культурних традицій. Учасники Всесвітнього саміту розробили низку рекомендацій для розгляду урядами, приватними секторами, неурядовими установами, громадськими асоціаціями, навчальними закладами щодо екотуристичної політики і стратегії розвитку екотуристичного процесу (*додаток Б*) [211].

Аналіз зазначених офіційних міжнародних документів є важливим з точки зору визначення основних перспективних принципів і положень щодо ефективного розвитку екологічного туризму в Україні. Аналізуючи основні форми міжнародного співробітництва в галузі охорони і використання територій та об'єктів ПЗФ, можна погодитися з думками науковців, зокрема: для успішного розвитку екологічного туризму та найповнішого використання екотуристичного потенціалу природно-заповідних територій необхідне забезпечення таких умов [11; 48]:

– по-перше, потік туристів на ці території необхідно обмежувати й ретельно регулювати. Це припускає вибір оптимальних категорій відвідувачів (наприклад, для багатьох заповідників найперспективнішим виявиться розвиток наукового туризму). Замість масових видів туризму для ПЗТ прийнятнішою буде організація тривалих, спеціалізованих (і дорожчих) турів за невеликої кількості груп.

– по-друге, для розвитку екотуризму необхідно, насамперед, використовувати охоронні зони ПЗТ. Більша частина екотуристичних

маршрутів може пролягати на суміжних із заповідними територіями і включати головні місцеві природні визначні пам'ятки. У цьому випадку ПЗТ можуть одержувати дохід організатори екотуристичних програм на місцях, забезпечуючи відвідувачів гідями, провідниками й науковими консультантами із числа своїх співробітників і місцевих жителів, організовувати екскурсійне забезпечення, транспортне обслуговування, продаж сувенірів і т.д.

– по-третє, у випадку, якщо створення екотуристичних маршрутів безпосередньо на ПЗТ можливо, оскільки не суперечить цілям їх створення й пов'язане з виконанням ними завдань в області екологічної освіти населення, необхідно так спланувати маршрути на охоронюваній території, їх облаштуваність і режим використання, щоб забезпечити збереження природних комплексів і контроль над їхнім станом.

– по-четверте, розвиток екотуризму не вимагає будівництва нових готелів на охоронюваній території. Розміщення екотуристів слід організовувати не на охоронюваних територіях, а в навколишніх населених пунктах. Усі ці заходи, до того ж, даватимуть змогу звести до мінімуму негативний вплив екотуризму на охоронювані території.

Світовий саміт з питань сталого розвитку, або Саміт Землі, який відбувся в Йоганнесбурзі (ПАР) 2002 року, наголосив на важливості впровадження принципів сталості в розвиток туризму, зважаючи на значну енергомісткість цього сектору економіки [106].

«Правила та принципи розвитку сталого туризму можна застосовувати до усіх форм туризму та типів місць розміщення, включаючи масовий туризм та інші туристичні продукти. Принципи сталості стосуються екологічних, економічних та соціокультурних аспектів розвитку туризму. Потрібно збалансувати ці три аспекти для досягнення довготривалої сталості», – зазначила WTO, 2004 р. [99].

Як зазначає Л.Г. Руденко, для України питання переходу до моделі сталого (збалансованого) розвитку є особливо актуальним. Зумовлено це тим, що процес природокористування в Україні впродовж практично всього ХХ ст. розвивався на основі домінування ресурсовитратних, природовиснажливих, екстенсивних підходів [291]. Це спричинило руйнування та деградацію усіх компонентів природних комплексів країни та, водночас, не забезпечило економічного процвітання держави, зумовило появу значної кількості проблем соціального порядку [212].

Все це зумовлює високу актуальність практичного впровадження в Україні принципів сталого (збалансованого) розвитку та опрацювання наукових засад основної Парадигми розвитку у ХХІ столітті.

РОЗДІЛ 2.

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Історія розвитку заповідної справи в Закарпатській області

Становлення і розвиток заповідної справи тісно пов'язані з розвитком людства. Процес взаємодії суспільства і природи в історичному аспекті, на думку С.М. Стойка, відбувався в трьох напрямках: конструктивному (селекційні роботи, створення окультуреного ландшафту), деструктивному (ерозія ґрунтів, знищення видів дикої флори і фауни) та амфіструктивному, тобто поєднання аспектів позитивного і негативного впливу (випалювання лісів за підсічно-вогневої системи землеробства, що спричинило масові пожежі і загибель фауни) [163, с. 77].

Аналіз історичного розвитку заповідної справи в різних країнах засвідчує, що відбувався він по-різному, залежно від характеру та інтенсивності антропогенних змін у структурі природних екосистем, рівня розвитку природничих наук і розуміння наукового та народногосподарського значення незайманих унікальних природно-територіальних комплексів, культурного рівня народу, оцінки соціальної функції природних ландшафтів рекреаційного призначення, соціально-економічного ладу країни та потенціальних можливостей територіальної охорони природи [227, с. 9].

Дослідження історичних віх розвитку заповідної справи в Україні знаходимо в працях С.М. Стойка, С.Ю. Поповича, О.В. Мудряка, А.А. Ковальчука, В.Є. Борейка, К.І. Геренчука, І.П. Ковальчука, М.Д. Гродзинського, О.Ю. Клименка, С.І. Кузнєцова, В.М. Черняка та інших [21; 63; 126–128; 193; 227; 229–230].

Історію заповідної справи в Закарпатській області варто розглядати в контексті її розвитку загалом по Україні та в Карпатському регіоні зокрема.

Асоціація природоохоронних територій України виокремлює чотири періоди в історії заповідної справи нашої держави: Давні часи та Середньовіччя; кінець ХІХ – початок ХХ ст.; Радянський період та Нові часи.

Давні часи та Середньовіччя. Окремі угіддя охороняли з огляду на їхнє господарське, мисливське чи оборонне значення (Чорний ліс на південно-східній межі Київської Русі та Литовсько-Руської держави). Численні заборони у первісних племен були спрямовані на охорону певної території, окремих видів рослин і тварин, оскільки такі дії сприяли збереженню природних ресурсів та відповідали інтересам первісних збирачів дарів природи. Так з'явилися перші «заповідні урочища».

Перші законодавчі акти про охорону природних багатств були видані за часів Київської Русі. Зокрема, «Руська Правда» Ярослава Мудрого визначала відповідальність за незаконний відстріл бобрів, деяких рідкісних видів птахів [21].

У XI ст., в період розквіту Київської Русі, київські князі створювали заповідні території в місцях князівських полювань для охорони й відновлення чисельності цінних мисливських видів тварин. За князювання Володимира Мономаха створили заповідні території – урочище «Соколинний Ріг», «Звіринець» (тепер один з районів Києва) [107].

За наказом князя Данила Галицького (1220–1264), створили великі заповідники у межах сучасних Біловезької (Білорусь) та Уманської пуш (Україна), які й нині виокремлені як природоохоронні території. Крім заповідників постійної охорони, існували й тимчасові заказні території, на яких охороняли зубрів, турів, оленів, сарн, ланей, а також цінні хутрові та рідкісні види фауни, і регламентували полювання.

Доволі ретельно охороняли ліси монастирів, отож їх можна вважати «празаповідниками». Завдяки монахам Охтирського монастиря, до наших днів збережений ліс на Ворсклі, а урочище крейдяної сосни – завдяки монахам Святогірського монастиря.

Найдавніший прецедент законодавчого відстоювання охорони природи в Україні – судова справа, яку порушили на початку XVII ст. жителі Білої Церкви проти воєводи Івана Даниловича, котрий для потреб виробництва поташу почав вирубувати ліси оборонного значення.

У цей період заклали чимало антропогенних та природно-антропогенних об'єктів ПЗФ, зокрема, ботанічних садів, дендрологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Кінець XIX–початок XX століття. Наприкінці XIX століття західні ідеї природозаповідання проникають у Східну Європу. Зокрема, В.В. Докучаєв розвиває ідею про створення наукової станції на базі заповідного об'єкта. Херсонський ботанік І.Г. Пачоський (1910) розробив програму наукової діяльності стаціонарних ботанічних станцій, зазначаючи важливість багаторічних спостережень. Доцент Харківського університету В.І. Талієв вперше наголосив на необхідності формування мережі заповідних об'єктів на основі історико-географічного підходу.

Вагомий внесок у наукове обґрунтування необхідності створення мережі заповідних природних комплексів, які охоплювали б у регіонах усі типові природні території, належать українському вченому-грунтознавцю В.В. Докучаєву. Він увів таке наукове поняття, як «еталони природи», під яким розумів типові для кожного регіону заповідні ділянки, що зберігаються у природному (незайманому) стані [107]. У 1900-х роках у Старобільському повіті Харківської губернії він заснував заповідник на цілинній ділянці степу.

У XIX ст. в Україні почали створювати приватні заповідники, брати під охорону окремі пам'ятки природи. Зокрема, у Херсонській області в маєтку барона Ф.Є. Фальц-Фейна 1874 р. заклали перші вольєри для птахів і місцевих видів ссавців, наприкінці 1880-х років створили дендрологічний парк, 1888 р. вилучили з господарського користування ділянку цілинного степу площею близько 1 тис. га з метою охорони місцевої фауни. Нову

ділянку цілинного степу (500 десятин) виділив 1898 р. Ф.Є. Фальц-Фейн і оголосив його «захищеним на вічні часи». Цей рік вважають роком заснування степового заповідника Асканія-Нова, одного з перших приватних заповідників України.

На початку ХХ ст. за ініціативою багатьох учених почалося створення мережі заповідників, які утримували на громадські кошти. Водночас науковці Галичини, перебуваючи під владою Австро-Угорщини, а потім Польщі, силами окремих ентузіастів і громадських товариств широко і плідно займалися питаннями охорони природи. З 1 січня 1853 р. почав діяти найстаріший природоохоронний документ в Австрійській імперії «Устави про ліси», що стосувався збереження лісових масивів у Галичині. Якщо охорону лісів здійснювали урядові інституції, то в охороні природи у різних її проявах велику роль відіграли громадські організації Галичини та окремі приватні особи.

Першим, хто плідно займався питаннями охорони природи, був професор Ягеллонського університету в Кракові зоолог А. Новіцький, який запропонував проект відповідного Уставу від 11.07.1869 р. [107; 163].

Упродовж 1870–1900 рр. у Галичині природоохоронну роботу провадили силами членів фізіографічної Комісії Академії наук та Татранського товариства у Кракові і Товариства Природників імені Коперніка у Львові.

У листопаді 1910 р. з промовою про важливість охорони природи перед послами крайового сейму виступив Ю. Бруніцький. Він висунув вимогу створити в Галичині низку резерватів і парків природи. Лише після відвідин Чорногори двома високими урядниками з департаменту лісів Міністерства рільництва і державних маєтків Польщі листом від 29.10.1921 р. це Міністерство розпорядилося обнести колючим дротом 477 га лісу та полонин Чорногори, що і стало початком створення резервату. Тоді ж створено резерват у Княжодворі площею 94,1 га (реліктовий тисовий ліс), згодом площу резервату на Чорногорі збільшено до 1512 га [107].

Польський краєзнавець Л. Люмницький 1900 р. порушує проблему охорони реліктового тисового лісу в урочищі Княж-Двір, а 1912 р. Княж-Двір описав відомий польський ботанік В. Шафер. Скельно-лісовий резерват «Бубнище» в Долинському уїзді на Станіславщині площею 54 га створений 1907 р., а 1912 р. у Закарпатській області резерватами стали Стужиця (331,8 га), Тиха в басейні річки Уж (14,9 га), Піп-Іван (221,9 га), 1919 р. – Кедрачі біля джерел Лімниці [107].

Уже 1918 р. за ініціативою першого президента Всеукраїнської Академії наук В.І. Вернадського започатковують наукову біостанцію, на базі якої створено заповідник «Гористе».

На подальший розвиток заповідної справи в Україні значно вплинув Декрет РНК РРСФР «Про охорону пам'яток природи, садів і парків» (1921 р.). У цей час рішення про заповідання природних об'єктів поступово приймають і місцеві органи влади [163].

На початку ХХ ст. на українських землях природозаповідною справою займається низка державних установ, наукових, громадських організацій і товариств: Товариство Подільських природодослідників і любителів природи; Хортицьке товариство збережувачів природи; Кримське товариство природодослідників і любителів природи; Миколаївське товариство любителів природи; Харківське товариство любителів природи; Полтавський природо-заповідний музей; Київський природоохоронний комітет; природничий відділ Українського наукового товариства тощо.

Після розпаду Австро-Угорщини західноукраїнські землі відійшли до Польщі, Чехословаччини та Румунії. Однак бурхливий розвиток заповідної справи продовжується. Тут активно співпрацюють Міністерства землеробства та освіти Австро-Угорщини, Польське товариство природодослідників імені М. Коперника, Галицьке лісове товариство. Плідну роботу виконують на Галичині польські вчені, члени комісії з охорони природи В. Шафер, Б. Павловський, С. Соколовський, М. Роціборський, Е. Волощак; чеські – А. Златник, К. Домін, А. Гілітцер, М. Дейл [107].

Зокрема, на початку 20-х років В. Шафер домагається від польського Міністерства лісів створення резервату Чорногора, розширеного і реорганізованого наприкінці 20-х років у Чорногірський національний парк.

З середини 20-х років заповіданням природних об'єктів стали займатися і власне українські вчені, а 1926 р. фізіографічна комісія Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові запропонувала створити резервати на Косовій і Чортовій горі [107].

Радянській період (1926–1990). Упродовж 1926–1929 рр. для розвитку заповідної справи був доволі сприятливий період: 16 червня 1926 р. ВУЦИК і РНК УРСР затвердили «Положення про пам'ятки культури і природи», яке встановлювало нові загальні правила порядку створення, охорони, утримання, дослідження, пропаганди заповідних об'єктів і стало визначальним у розвитку заповідної справи.

Станом на кінець 1927 р. в Україні функціонувало 6 державних заповідників. Однак, незважаючи на низку заходів з охорони природи, вжитих у 20-х роках на різних рівнях, багато цінних пам'яток природи було знищено [163].

Отож 1928 р. створили Український комітет охорони пам'ятників природи. На початку 30-х років в Україні опублікували реєстр заповідних об'єктів М. Шаліти, що, налічував 125 пам'яток природи.

Саме в цей період в Україні створені такі заповідники та їх філіали, як Конча-Заспа (1923), Кримський (1923), Канівський (1923), Хомутівський степ (1926), Кам'яні могили (1927), Михайлівська цілина (1928), масиви Чорноморського заповідника (1928) [107].

З початку 30-х років в Україні зменшилося фінансування на природоохоронні заходи, в результаті чого площі ПЗФ скоротились на 15 тис. га (40 % їх попередньої площі). У цей період припинили своє

функціонування заповідники Асканія-Нова і Конча-Заспа, Кам'яні могили тощо [163].

На початку 30-х років на Галичині діють два центри зі створення природних заповідних об'єктів. Один – польський, на чолі з В. Шафером, Б. Павловським, С. Вердаком і активістами Польської комісії, розробляє проекти створення природних резерватів на землях Міністерства лісів Польщі. Другий – український, на чолі з біологами і лісоводами В. Левицьким, В. Бригідером, Б. Лучаківським, О. Мріц, Е. Чайковським, Б. П'ясецьким, О. Мельником, М. Мельником, організовує резервати на землях Української греко-католицької церкви.

У Львові митрополит А. Шептицький 1935 р. затвердив перший на своїх землях кедровий заказник у Горганах. Цього ж року відбувся п'ятий з'їзд природодослідників і лікарів у Львові, а 1936 р. – природоохоронна конференція, які надали поштовх розвитку природо-заповідної справи в Карпатському регіоні [107].

У Закарпатській області зусиллями чеських ботаніків А. Златника та А. Гілітцера 1932 р. стали заповідними 11 об'єктів. Серед них: Три Готари, Шипот, Явірник, Великий Матушук, Діброва, Говерла, Каменка, Кузій, розширені заповідники Тиха, Стужиця, Піп-Іван. До 1936 р. їх чисельність збільшилась до 35-ти [163].

Отже, станом на 1939 р. в західноукраїнських землях охороняли близько 120 об'єктів, серед яких 2 природні парки і 118 резерватів. Ще 22 об'єкти ПЗФ створили протягом 1940–41 рр.

У військовий період 194–1945 рр. заповідному господарству України нанесені збитки в розмірі сотень мільйонів рублів, значну кількість заповідників позбавили охоронного статусу [107].

У серпні 1951 р. в СРСР прийнято постанову «Про заповідники», у якій наказав закрити 88 заповідників (в тому числі 19 – в Україні), отож до 1956 р. в Україні функціонувало лише 6 заповідників загальною площею 50,8 тис. га.

На Західній Україні ліквідували 130 природних резерватів, серед яких – єдиний на той час народний парк республіканського значення – «Чорногірський». У повоєнний період вирубали праліси природних резерватів «Стужиця», «Тихий», «Шипот», «Явірник», осушили унікальне болото «Чорний Мочар» [197, с. 20].

Після Другої світової війни в Україні активізували природоохоронну діяльність. Уже 1960 р. Верховна Рада УРСР прийняла закон «Про охорону природи». Постійно розширюється мережа заповідних територій.

З метою поживлення заповідного руху в Україні на різних рівнях управління прийнято низку рішень. Зокрема, 8 травня 1964 р. урядом України прийнято постанову «Про поліпшення охорони природи, раціонального використання і відтворення природних багатств Української РСР», якою затверджено нові площі існуючих заповідників, заборонено в подальшому змінювати їх межі без дозволу Ради Міністрів УРСР [107].

Зокрема 1968 р. організовано Карпатський, Поліський, Канівський та Луганський заповідники, а 1972 р. – Ялтинський та Мис Мартьян у Криму.

Постановою Ради Міністрів УРСР від 12.10.1973 р. № 489 затверджено Статут Українського Товариства охорони природи – добровільної масової громадської організації, яка розгорнула активну природоохоронну діяльність на теренах України. Порівняно новим напрямом у заповідній справі України того періоду стало вирішення проблеми поєднання охорони природи з організованим відпочинком громадян.

Повоєнні роки відзначились різким ростом природоохоронної і заповідної справи, розширенням територій державних заповідників, відновленням Головного управління з заповідників як провідної управлінської структури природозаповідання. Перше Положення про державні заповідники і пам'ятки природи затверджено 1946 р. – виходить урядова постанова «Про хід відновлення державних заповідників УРСР»; 1949 р. – постанова «Про охорону природи на території Української РСР»; 1958 р. – постанова президії АН УРСР «Про раціональну мережу заповідників в Українській РСР», а 1960 р. – закон «Про охорону природи УРСР» (доповнений 1964 р.).

Однак уже 1961 р. об'єктам ПЗФ України нанесли черговий удар – скорочення заповідників з метою їх впорядкування. В Україні 1964 р. заповідна справа досягла найгірших показників. Площа під заповідними територіями становила всього 0,02 % її території.

Однак 1967 р. в Україні створили позавідомчий природоохоронний орган – Держкомітет з охорони природи при Кабінеті Міністрів УРСР. За його рішенням уже в наступному році створили 4 нових заповідники, серед яких – Карпатський. Станом на січень 1969 р. в Україні функціонувало 6 державних природних заповідників загальною площею 45 689 га [107].

Держкомрада УРСР 1970 р. підготувала проект постанови уряду «Про заходи з розширення державних заповідників і покращення заповідної справи в УРСР», згідно з яким передбачали створити перспективну мережу заповідників з 25-ти об'єктів. «Класифікацію заповідних та інших територій УРСР, які охороняються державою» затвердили 1972 р., що дало змогу систематизувати заповідні території та об'єкти. Починаючи з 1972 р. мережу природно-заповідних територій постійно розширювали.

На початку 80-х років в Україні розроблена концепція формування мережі природних національних парків. Цього ж року створений перший в Україні Карпатський ННП.

Знаковою подією була видана 1980 р. «Червона книга Української РСР» – основний документ, в якому узагальнили матеріали про сучасний стан рідкісних і зникаючих видів тварин і рослин України, на підставі якого розробляються наукові та практичні заходи, спрямовані на їх охорону, відтворення і раціональне використання. У зв'язку з цим наукові природоохоронні органи, за участю широкої громадськості, провели значну роботу

щодо виявлення і заповідання ділянок з рідкісними і зникаючими видами; 1983 р. створили ще два природні національні парки: Шацький та Синевирський.

Станом на 1988 р. в Україні налічували 12 державних заповідників, 3 природні національні парки, 1 577 заказників, 642 пам'ятки природи, 13 ботанічних садів, 17 дендрологічних парків та 6 зоологічних парків, 499 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 559 заповідних урочищ. Загальна площа, зайнята заповідними територіями та об'єктами, сягала 1 123,44 тис. га [107].

У рамках глобальної програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» 1990 р. створено перший в Україні біосферний заповідник – Карпатський.

Нові часи (1991–1999). Етапом стрімкого розквіту заповідної справи в Україні можна вважати період 1991–1999 рр., який розпочався після прийняття низки законодавчих актів: законів «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991), «Про природно-заповідний фонд України» (1992), Постанови ВР «Про впорядкування управління заповідниками та національними природними парками» (1993), Указу Президента «Про резервування з метою наступного заповідання території» (1994), Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні «Заповідники» (1994), постанови «Про заходи щодо охорони водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення» (1995) [107].

Також 1999 р. створено перший в міжнародній практиці трилатеральний біосферний резерват «Східні Карпати» на території трьох держав: України, Польщі та Словаччини.

У вересні 2000 р. Верховною Радою України прийнятий закон «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 рр.», створено Державну службу заповідної справи, що поклало початок *Новітнього періоду* в розвитку заповідної справи в Україні – періоду формування національної екологічної мережі.

Указом Президента України 2008 р. засновано ще 26 природно-заповідних парків, розширено території природних заповідників, а також внесено в установленому порядку пропозиції до Бюро Міжнародної координаційної ради з програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера» щодо залучення до міжнародної мережі біосферних заповідників і розширення територій: Черемського природного заповідника та Шацького національного природного парку (Волинська область); національного природного парку «Прип'ять-Стохід» (Волинська та Рівненська області); Яворівського національного природного парку (Львівська область); Ічнянського національного природного парку (Чернігівська область); Карпатського біосферного заповідника та національного природного парку «Синевир» (Закарпатська область); природного заповідника «Сланецький степ» (Миколаївська область); біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна (Херсонська область) [107].

На думку А.А. Ковальчука, в історії розвитку заповідної справи варто виокремити чотири етапи: примітивно-релігійний (від найдавніших часів до XII ст.), приватно-феодальний (XIII–кінець XIX ст.), науково-пізнавальний (XX ст.) та глобальний, притаманний постіндустріальному суспільству [126].

Історія охорони природи в Карпатському регіоні налічує понад 100 років. За даними В. Грицика, відомий галицький меценат, багатий землевласник і великий любитель природи граф В. Дзедушицький був першою в Україні людиною, яка створила заповідник у сучасному розумінні цього слова – на три роки раніше, аніж Ф. Фальц-Фейн, засновник легендарної Асканії-Нова (1889).

Зазначимо, що 1886 р. В. Дзедушицький виділив на своїх землях поблизу помістя Пеняки Золочівського повіту Львівського воєводства (тепер Бродівський район Львівської обл.) 22,4 га 200-річного букового лісу та оголосив їх заповідними. Резерват носив назву «Пам'ятка Пеняцька». Наголосимо, що заповідний об'єкт Дзедушицький створив не для мисливських забав (як заведено в той час), а саме з метою збереження букового пралісу «на всі часи», для наукових досліджень і для охорони місця гніздування рідкісного виду птаха – орлана білохвоста. На жаль, під час Першої світової війни резерват «Пам'ятка Пеняцька» знищили [62].

Особливе місце у розвитку заповідної справи, дослідженні теоретичних підвалин та практичних заходів розширення природоохоронних площ Карпатського регіону належить С.М. Стойку [40].

Професор С.М. Стойко започатковав концепцію створення ландшафтно-етнографічних заповідників (2000), концепцію створення ландшафтно-меморіальних парків та пам'яток (2006), концепцію поліфункціонального значення природно-заповідного фонду (2008).

Також Степан Стойко особисто брав участь в обґрунтуванні Карпатського біосферного заповідника, природного заповідника Розточчя, національних парків – Карпатського, Синевирського, Сколівські Бескиди, Шацького й багатьох регіональних ландшафтних парків, єдиного у Європі трилатерального польсько-словацько-українського біосферного резервату. Високу оцінку в наукових колах отримала його монографія «Заповідні екосистеми Карпат», у співавторстві з ученими з Чехії, Польщі та Угорщини (1991) [40].

Вивчаючи історичні віхи природоохоронних заходів у Карпатах, учений запропонував власну періодизацію історії розвитку заповідної справи. На його глибоке переконання, початковим, найдавнішим етапом слід вважати *видову охорону*, зокрема, турботу про збереження мисливської фауни. У реєстрах часів угорського короля Андрія II (1205–1233) відзначено, що у долинах закарпатських рік – Боржави, Ужа, Латориці – водилось чимало великих звірів, зокрема, зубрів. У верхів'ї басейну Ужа назви таких населених пунктів, як Тур'я Ремета, Тур'я Поляна, засвідчують, що колись були поширені тури.

Ретроспективний аналіз причин зникнення багатьох видів диких звірів засвідчує, що цей процес пов'язаний не лише з безпосереднім їх фізичним знищенням, й з деградацією потрібних для них біотопів, зокрема, зі скороченням площі природних лісових та лучних екосистем. Щоб запобігти цьому, 1769 р. королева Марія Терезія видала спеціальне розпорядження щодо ведення господарства в лісах, у тому числі гірських, яке мало до певної міри і природоохоронне значення. Протягом 1767–1779 рр. в Угорщині, до якої в той час входила Закарпатська область, прийняли низку спеціальних законів про охорону та відновлення державних лісів. Отже, є підстави вважати, що подібне регламентування й регулювання використання природних багатств сприяли розвитку якісно нового *поресурсного етапу охорони природи*.

У другій половині XIX ст. після побудови в Карпатах мережі залізниць широких масштабів набувала експлуатація гірських лісів. Ліси вирубували не лише для задоволення внутрішніх потреб, й для експорту деревини [227, с. 22].

Істотні зміни у ценотичній структурі лісів не могли не вплинути негативно на їх екологічну стабільність. Уже в другій половині XIX ст. у Карпатах фіксують катастрофічні вітровали. Архівні матеріали заасвідчують, що протягом 1868–1872 рр. в околицях Ясиня такими вітровалами знищені смерекові ліси на площі 4 316 га, а в околицях Усть-Чорної – на площі 2 250 га.

Небажані екологічні зміни спостерігали і у високогірних ландшафтах, де субальпійські та альпійські луки освоювали валашські племена для випасу худоби вже у XVI ст. З метою розширення площі полонин вони знищували криволісся, штучно знижували природну межу лісів. На підставі архівних даних А. Златнік встановив, що лише в Мармароських горах до 1912 р. на площі 322 га знищено криволісся душекії зеленої та гірської сосни, що мали особливе захисне значення. Внаслідок істотних кількісних та якісних змін у структурі рослинного покриву високогір'я тут частіше виникали снігові лавини, ерозія ґрунтів та інші небезпечні схилі процеси.

Унаслідок зростаючого антропогенного впливу на гірські ландшафти вони стали збіднюватись у біогеоценотичному відношенні. Отож наприкінці XIX – на початку XX ст. вчені-натуралісти ставлять питання про збереження цінних екосистем. У Словацьких Карпатах 1895 р. створили резерват «Поницька Гута», 1907 р. – «Скеля Сабова», 1913 р. взяли під охорону «Доброцький» і «Бадинський» праліси. Польський природолюб А. Стадницький 1906 р. створив невеликий резерват «Барновець» у своєму маєтку в Сондецькому Бескіді.

У Закарпатській області на схилах г. Стужиця 1912 р. створили невеликий резерват букових пралісів. Протягом 1912–1914 рр. в області взяті під охорону нові лісові резервати – ялицевий в урочищі Тиха біля верхів'я Ужа, смерековий – на схилах г. Піп-Іван Мармароський та буково-ялицево-смерековий та смерековий – на південно-західних схилах Говерли біля верхів'я потоку Білий [227, с. 24]. Зусиллями чеського науковця А. Златника площа

резервату «Стужиця» розширили до 560 га, резервату «Тиха» – до 110 га. На горі Явірник створили одноіменний резерват площею 130 га [197, с. 23].

Так поступово формувався якісно новий *етап територіальної охорони природи*. Для його подальшого розвитку істотно значення мала перша Міжнародна конференція з охорони природи, скликана швейцарським урядом 1913 р. в Берні за ініціативою відомого зоолога П. Саразена.

Особливе місце у розвитку заповідної справи в Українських Карпатах належить А. Златнику, який обґрунтував перший проект організації мережі природних резерватів у Закарпатській області та розпочав їх дослідження [227, с. 24]. Завдяки зусиллям ученого у 30-х роках взяли під охорону унікальні букові праліси на схилах полонини Красної, де збереглись найбільші їхні масиви у Середній Європі.

До колишньої площі Говерлянського резервату 1932 р. приєднали нові ділянки пралісів площею 111,9 га. У басейні річки Лужанки на території нинішнього Широколужанського заповідного лісництва запроектували 1935 р. вилучити з експлуатаційного фонду букові праліси та азональні смерекові природні фітоценози реліктового характеру площею 1 024,5 га [112].

До 1939 р. на території Закарпаття створили 35 резерватів, серед яких 25 лісових та 10 високогірних лучних (Три готара, Шипот, Явірник, Великий Маташук, Діброва, Говерла, Кузій) [197, с. 23].

На південних схилах гірського масиву Красна, у басейнах річок Великої і Малої Угольки 1958 р. створили Угольський лісовий заказник площею 4 600 га, а 1969 р. в басейні р. Лужанки – Широколужанський флористичний заказник площею 5 616 га [112]. Ці територіально великі масиви слугують основним ядром заповідних букових пралісів Карпатського державного заповідника.

Питання про поліпшення заповідної справи у Карпатах того періоду піднімали на сторінках академічних та інших видань. Зокрема, 1957 р. «Ботанический журнал» опублікував статтю «О необходимости восстановления ценных лесных массивов Закарпатья» [230], в якій подано географічну мережу найважливіших у біогеографічному відношенні заповідних об'єктів і зазначено, що багато з них, в тому числі Говерлянський, мають і міжнародне значення. У бюлетені Комісії з охорони природи АН СРСР «Охрана природы и заповедное дело в СССР» 1958 р. надрукували статтю Е. М. Лавренка «Перспективный план развития географической сети заповедников СССР», який передбачає організацію Карпатського заповідника в Чорногорі площею 46 тис. га і п'ять його філіалів.

Під впливом нових природоохоронних ідей у Карпатському регіоні у повоєнний період розпочався своєрідний «ренесанс» у розвитку заповідної справи. Площу існуючих раніше заповідних територій поступово розширювали, створюючи нові національні і ландшафтні парки, заповідники та резервати.

У результаті фундаментальних відкриттів у різних галузях науки, науково-технічної революції, подальшого техногенного впливу на природне середовище природоохоронні ідеї набували виразного екологічного контексту, а в природоохоронній концепції розпочався якісно відмінний *екологічний етап розвитку*. Охорону природи розглядали як пріоритетну інтегральну екологічну, економічну та соціальну проблему міжнародного значення.

Охорона природи такої потужної гірської системи, як Карпати, сприяє екологічній стабілізації і в прилеглих до них ландшафтах Середньої Європи. Отож цій проблемі надають належної уваги на субрегіональному рівні та в міжнародній програмі ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (Програма МАБ) [230].

Об'єктами ПЗФ області, як туристичного ядра для розвитку екологічного туризму, є поліфункціональні об'єкти вищих категорій заповідності, а саме: Карпатський біосферний заповідник, НПП «Синевир», Ужанський НПП, НПП «Зачарований край». Отож вважаємо за потрібне детальніше розглянути історію створення саме цих природоохоронних категорій.

Відправною точкою у створенні Карпатського біосферного заповідника є постанова Ради Міністрів УРСР від 12 листопада 1968 р., коли заповідники юридично затверджені. На виконання постанови цього ж року Міністерство лісової і деревообробної промисловості УРСР утворило Карпатський державний заповідник на площі 12 672 га.

Заповідник створено на базі двох територіальних комплексів: Чорногірського (7 938 га) та Угольського (4 734 га). Незважаючи на ботаніко-географічну оригінальність і різноманітність рослинного покриву, все ж таки заповідник не можна було вважати повністю фітоценотично репрезентативним для центральної частини Полонинських Карпат. З метою покращення його репрезентативності 1979 р. до Угольського заповідного масиву приєднали Широколужанський ландшафтний заказник (5 644 га). Незабаром до заповідника долучили унікальний за своїм флористичним значенням ботанічний резерват – Долину нарцисів (256,5 га) [227, с. 13] збільшивши при цьому його площу до 18 573 га [26].

У створення Карпатського державного заповідника значний внесок зробили П.С. Погребняк, І. Г. Підоплічко, Ю.Д. Третяк та інші українські природознавці [227, с. 13-14].

Новий проект розширення території заповідника реалізували 1990 р. До його складу увійшло високогір'я Карпат, створемо унікальний Мармароський заповідний масив. Площу заповідника практично подвоїли і сягнула вона 19 899 га [229, с. 55]. Отже, Карпатський заповідник став повноцінним гірським заповідником і охопив усі висотно-поясні екосистеми Карпат – від передгір'я до субальпійської та альпійської зон.

Водночас розгорнулась робота з перетворення Карпатського заповідника в біосферний. Кабінет Міністрів України 1991 р. погодився з

пропозицією Міністерства охорони навколишнього середовища Україна та Виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів про створення на базі Карпатського державного заповідника та державного ландшафтного заказника «Стужиця» і прилеглих до них земель Карпатського біосферного заповідника [229, с. 56]. Уже 1992 р. секретаріат ЮНЕСКО прийняв рішення щодо зачислення Карпатського заповідника до міжнародної мережі біосферних резерватів [112].

Території ботанічних заказників загальнодержавного значення «Юліївська гора» та «Чорна гора» Виноградівського району до нього долучили 1997 р.

Карпатський біосферний заповідник отримав перший в Україні грант Глобального екологічного фонду з проекту «Збереження біологічного різноманіття Карпат» [229, с. 56].

Історія створення Ужанського НПП тривала і складна. Упродовж 1870–1890 рр. у долині річки Ужа вже існувала залізниця, у 1890-х роках в Перечині побудували лісохімічний комбінат, який потребував щорічно 70–80 тис. м³ букової деревини. Згодом побудували кілька вузькоколіїних лісових залізниць, що дало змогу розширити масштаби експлуатації гірських природних лісів і транспортування деревини на експорт. З огляду на існуючий антропогенний вплив на лісові екосистеми та їх науково-природниче та еталонне значення, угорські лісівники упродовж 1911–1913 рр. взяли під охорону масиви у Східних Бескидах шляхом вилучення з господарського користування 331,8 га букового пралісу.

Після Першої світової війни, коли Закарпатська область входила до складу Чехословаччини, Міністерство землеробства та Міністерство шкіл і освіти (в рамках якого діяв відділ охорони природи) оголосило Стужицький праліс абсолютним лісовим резерватом і долучило його до мережі заповідних об'єктів.

На жаль, після Другої світової війни управління лісового господарства Закарпатської області не мало відомостей про Стужицький резерват, до підніжжя гори Стужиця проклали лісову вузькоколіїну залізницю і на початку 50-х років частину заповідних лісів зрубали.

На лівобережній частині ріки угорські лісівники взяли під охорону ялицевий праліс в урочищі «Тиха» на площі 14,9 га. Цікава місцева назва цього лісового масиву – «Адамів ліс» – засвідчує про його первинне походження. Однак А. Златнік та А. Гілітцер вважали таку площу резервату недостатньою для забезпечення природних сукцесій і запропонували її збільшити до 110,3 га.

У повоєнні роки ліси цього резервату вирубали, хоче, подекуди збереглися корінні букові та ялицево-букові ліси, що дало змогу створили новий резерват на площі 25 га.

Біля верхів'я басейну Ужа цікавим для вивчення природних лісів є гірський масив «Явірник» (1 021 м н.р.м.). У рамках Науково-дослідного

інституту лісової економіки А. Златнік запланував провести тут довгострокові стаціонарні дослідження ценотичної структури природних лісів та ґрунотворного процесу в них. З цією метою він запропонував створити на Явірнику пралісовий резерват площею 130,2 га, для якого підібрали дві ділянки – на гребені «Гола Обуч» (37,3 га) та біля верхів'я потоку Солянського (92,9 га). На них виконали стаціонарні фітоценотичні, таксаційні та педологічні дослідження, результати яких опублікували в 1938 р. у монографії, присвяченій пралісам Закарпаття.

Враховуючи пропозиції українських та зарубіжних учених та потребу збереження у Східних Бескидах унікальним природних ландшафтів, їх оригінальної флори та фауни, Державний комітет охорони природи України створив 1974 р. ландшафтний заказник республіканського значення «Стужиця» (2 542 га), до складу якого увійшла територія довоєнного природного резервату [249].

Ландшафтний заказник безпосередньо межує із польським Бещадським парком народовим та Словацьким народним парком «Східні Карпати» і створює з ними єдиний природний територіальний комплекс.

Створення транскордонного Польсько-Словацького біосферного резервату «Східні Карпати» з українського боку стало прикладом для приєднання до нього також прикордонного Стужицького ландшафтного природного парку. Задля реалізації такого задуму необхідно було розширити площу резервату та покращити його природоохоронний статус. З цією метою 1995 р. С.М. Стойко обґрунтував проект створення на правобережжі басейну Ужанського ландшафтного природного парку республіканського значення площею 14 665 га, який офіційно затверджений Закарпатська обласна адміністрація.

Оскільки в таких межах ландшафтний парк не репрезентував все різноманіття природної спадщини басейну Ужа, обґрунтували проект створення Ужанського національного парку площею – 39 159,3 га. Він охоплював природні угіддя трьох землекористувачів – Ужанського НПП (39 159 га), без вилучення трьох лісництв Великоберезнянського лісгоспу (24 254 га) а також ліси Агролісу. В таких межах Ужанський НПП затверджений Указом Президента України 1999 р.

За пропозицією національних комітетів МАБ ЮНЕСКО трьох країн 1998 р. офіційно затверджений Польсько-Словацько-Український біосферний резерват «Східні Карпати» площею 208 089,75 га. Він об'єднує: з польської сторони Бещадський парк народовий (27 833,68 га) та два парки – Ціснянсько-Ветлінський (46 025 га) та Долина Сяну (34 865,41 га); із словацької сторони – національний парк «Полонини» (29 805,05 га) та буферну зону парку (10 973,29 га); з української сторони – Ужанський НПП (39 159 га) та Надсянський регіональний ландшафтний парк (19 428 га) [249].

Історія створення НПП «Синевир» не така довготривала: 1974 р. було організували ландшафтний заказник загальнодержавного значення

«Синевирське озеро», а через три роки професор С.М. Стойко обґрунтував створення ландшафтного, а згодом – національного парку «Синевир», що й затверджено рішенням уряду України 1989 р. [189].

Однак, не минуло і року після його створення, як унаслідок шквального смерчу, що пронісся 19 грудня 1989 р. над гірським масивом Горгани, за лічені секунди були знищені паркові деревостани на площі близько 1 500 га. Отож перші 8 років становлення парку він функціонував як типовий лісокомбінат, основну діяльність якого спрямовали на ліквідацію наслідків стихії.

Сьогодні НПП «Синевир» співпрацює з такими науковими установами, як Ужгородський національний університет, Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка, Український науково-дослідний інститут гірського лісівництва ім. П.С. Пастернака та багатьма іншими, 2002 р. роботою цієї природоохоронної установи зацікавились навіть представники місії ООН [196].

З метою визначення стану натуральності букових пралісів НПП «Синевир», встановлення синтаксономічного стану ключових ділянок букових пралісів, на території парку протягом 2011–2014 рр. зібрано кілька науково-дослідних експедицій, під час яких зібрано великий обсяг матеріалів. Серед них були фахівці Інституту ботаніки імені М. Г. Холодного НАН України, доктори біологічних наук П. Устименко, Д. Дубина, С. Зиман, І. Дудка, Ю. Тюх, наукові співробітники парку Ю. Ярема і М. Ярема. Вчені з'ясували, що ділянки букових лісів у Колочавському, Квасовецькому, Синевирському, Вільшанському та Остріцькому природоохоронних науково-дослідних відділеннях за всіма ознаками мають виразний пралісовий характер. Вони знаходяться на висоті 800–1000 м н.р.м. у важкодоступних місцях, здебільшого в приполонинній частині гірських схилів [31]. Виокремлено два кластери: Вільшансько-Квасовецький (1 873 га) та Колочавсько-Синевирський (2 399,7 га).

Окрім того, в установі активно працюють над матеріалами щодо розширення території парку за рахунок урочищ Вільшанка і Кам'янка, де також збереглися природні ліси, котрі претендують на статус пралісів. Цими природними об'єктами вже зацікавилися Франкфуртське зоологічне товариство та Українське товариство охорони птахів, які зараз реалізують проект «Збереження Карпатських пралісів».

Нещодавно масив букових пралісів НПП «Синевир» зареєстровано кандидатом на долучення до списку природних об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО [31].

Національний природний парк «Зачарований край» створено Указом Президента України № 343 від 21.05.2009 р. на базі однойменного регіонального ландшафтного парку. Він функціонує на загальній площі 6 101,0 га, у тім числі 5 649 га земель державного підприємства «Загатянське лісове господарство» [164], що надають Паркові у постійне користування, та 452 га

земель філії № 1 «Іршавський лісгосп» державного підприємства «Агроспецсервіс», зачислених до складу НПП без вилучення, з метою збереження, відтворення та ефективного використання типових та унікальних природних комплексів Східних Карпат, що мають важливе природоохоронне, естетичне, наукове, освітнє, рекреаційне та оздоровче значення.

Частину територій НПП «Зачарований край» нещодавно відібрали до обговорення та можливого доручення до мережі «Букові ліси – спільна природна спадщина Європи» під егідою ЮНЕСКО зі статусом Світової природної спадщини [31].

Подальше розширення мережі природоохоронних територій та об'єктів краю, оптимізація мережі природно-заповідного фонду здійснюватимуть у розрізі «Програми перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі в Закарпатській області на 2006–2020 роки», розробленої на виконання Закону України № 1989-III «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки», Закону України від 24.06.2004 р. № 1864 «Про екологічну мережу України», Указу Президента України від 23.05.2005 р. № 838/2005 «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні», розпорядження Кабінету Міністрів України № 11-р «Про схвалення Стратегії виконання рамкової конвенції про сталий розвиток Карпат» (2007) та постанови Кабінету Міністрів України № 634 «Про затвердження комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003–2015 роки» (2003), концепції сталого розвитку Закарпаття (схваленої рішенням Облради від 16.10.2002) [4; 199].

На сучасному етапі поступальним розвитком заповідної справи в області займаються: Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської ОДА, Закарпатське обласне управління лісового та мисливського господарства, держлісгоспи, Український науково-дослідний інститут гірського лісівництва ім. П.С. Пастернака, науковці Ужгородського національного університету, обласне товариство охорони природи, обласна державна адміністрація та низка громадських екологічних організацій, перелік яких наведено у *додатку В*.

Основні проблеми розвитку заповідної справи в області на сучасному етапі, як і в Україні загалом, ми пов'язуємо, передусім, із недосконалістю системи управління у цій сфері, низьким рівнем бюджетного фінансування, матеріально-технічного забезпечення, недостатнім розвитком спеціальних наукових досліджень, слабкою правовою відповідальністю за порушення режиму природно-заповідних територій та об'єктів.

Вдосконалення мережі територій та об'єктів ПЗФ, подальший розвиток заповідної справи в області необхідно забезпечити на основі вирішення таких першочергових завдань [199]:

– збільшення площі територій та об'єктів ПЗФ як важливого інтегрального екологічного показника; забезпечення репрезентативності ПЗФ

за флористичною, ценотичною, фауністичною, гідрологічною, ландшафтною та іншими екологічними ознаками ;

- розвиток мережі територій та об'єктів ПЗФ, у яких поєднують завдання охорони об'єктів природи і культури;

- формування територіальної комплексної системи охорони навколишнього природного середовища на основі поєднання територій та об'єктів ПЗФ з іншими територіями, що особливо охороняють;

- винесення в природу з картуванням об'єктів природно-заповідного фонду області;

- запровадження регулярного наукового аналізу стану ПЗФ;

- розвиток та підвищення ефективності участі області у загальнодержавному та міжнародному співробітництві у сфері заповідної справи, створення міжнародних багатофункціональних заповідних об'єктів;

- розробка програм відновлення і збереження тваринного світу області, збереження і використання рослинних ресурсів, у тім числі лісових ресурсів місцевого значення;

- поліпшення фінансового, матеріально-технічного та правового забезпечення розвитку заповідної справи, посилення відповідальності за порушення режиму територій ПЗФ;

- поєднання завдань розвитку заповідної справи з системою освіти, екологічного та патріотичного виховання.

Отже, на основі аналізу численних джерел літератури з цієї проблематики ми можемо сміливо констатувати, що саме з 1992 р. розпочався період «ренесансу» заповідної справи у Закарпатській області і така тенденція зберігатиметься і на найближчу перспективу.

2.2. Категорії природоохоронних територій області

Природоохоронна територія, за визначенням Міжнародного союзу охорони природи (МСОП), – це територія або акваторія, призначена для захисту і підтримки біологічного різноманіття та природних і пов'язаних з ними культурних ресурсів, захист якої встановлено законом або іншими засобами [189].

Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і налічують території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші типи територій та об'єктів, визначені законодавством України.

Подамо сучасну класифікацію МСОП природоохоронних територій:

I. Сувора охорона – територія з найвищим рівнем захисту, що охороняється для збереження екосистеми та наукових досліджень. Такі території диференціюють на підгрупи:

Ia. суворий природний резерват (природно-заповідна територія, управління якої спрямоване, здебільшого, на наукові дослідження);

Ib. дика територія (природно-заповідна територія, управління якою спрямоване, здебільшого, на захист дикої природи (охорона без втручання)).

II. Охорона екосистем і рекреація (національний парк) – охоронна територія, призначена, переважно, для захисту екосистеми та екологічного туризму.

III. Охорона природних об'єктів (пам'ятка природи) – охоронна територія, призначена, переважно, для збереження специфічних особливостей природи.

IV. Охорона шляхом активного менеджменту (охорона екотопів та видів – заказник) – територія, призначена, переважно, для охорони окремих видів, часто з навмисним втручанням в екосистему.

V. Охорона ландшафтів і рекреація – територія, призначена, переважно, для охорони ландшафту і туризму.

VI. Бережливе використання природних екосистем (територія контролюваного природокористування) – охоронна територія, призначена, переважно, для довготермінового економічного використання природної екосистеми [9; 62; 189].

Активізація роботи з оптимізації природно-заповідної мережі та інтеграції її в загальноєвропейську обумовлює необхідність перегляду категорій природно-заповідного фонду України. Адже саме у категоріях виявляється функціональне значення природно-заповідних територій, визначається їхній режим.

Території та об'єкти природно-заповідного фонду є основними природними елементами екологічної мережі і складають її природні ядра, входять до інших елементів цієї мережі. Створення і підтримання науково обґрунтованої, репрезентативної, функціонально цілісної та ефективно керованої системи природоохоронних територій є гарантією збереження унікальних і типових природних ландшафтів, зменшення темпів втрати біорізноманіття.

Землі природно-заповідного фонду України, а також землі територій та об'єктів, що мають особливу екологічну, наукову, естетичну, господарську цінність, і є, відповідно до ст. 6 Закону України «Про природно-заповідний фонд», об'єктами комплексної охорони, належать до земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного або історико-культурного призначення [4].

На землях природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного або історико-культурного призначення заборонена будь-яка діяльність, що негативно впливає або може вплинути на стан природних та історико-культурних комплексів та об'єктів чи перешкоджає їх використанню за цільовим призначенням.

Сучасний склад категорій природно-заповідного фонду встановлений Законом України «Про природно-заповідний фонд України» (1992). Окремі категорії, зокрема, регіональний ландшафтний парк, введені вперше, інші (біосферні заповідники) на той час тільки розпочинали своє функціонування.

Сьогодні існує 11 категорій природно-заповідного фонду України. Належність територій та об'єктів до певних категорій природно-заповідного фонду (ПЗФ) визначає їх режим, характер можливої діяльності на них, порядок охорони, використання та відтворення природних комплексів. Усі ці параметри визначені в Законі України «Про природно-заповідний фонд України» [4].

До природно-заповідного фонду області належать:

- природні території та об'єкти – біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища;

- штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, залежно від їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності, можуть бути загальнодержавного або місцевого значення.

Залежно від походження, інших особливостей природних комплексів та об'єктів, оголошених заказниками чи пам'ятками природи, мети і необхідного режиму охорони:

- заказники поділяють на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні;

- пам'ятки природи поділяють на комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні [4].

Природно-заповідний фонд Закарпатської області об'єднує різні за рангом і призначенням природоохоронні території та об'єкти. Їх перелік станом на 2016 рік подано у *додатку Д*.

Природоохоронні науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюють з метою збереження в природному стані типових або унікальних для цієї ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються у них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки – це *природні заповідники*. У межах Закарпатської області така категорія природоохоронних територій відсутня.

Натомість найціннішими з природоохоронної, екологічної, наукової, естетичної точки зору, в тому числі для потреб рекреації і туризму, є біосферні заповідники, національні природні парки та регіональні ландшафтні парки.

Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, створеними з метою збереження в природному стані найтипівіших природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних чинників. Вони долучені в установленому порядку до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера».

Наукові дослідження, спостереження за станом навколишнього природного середовища та інша діяльність біосферних заповідників здійснюють з урахуванням міжнародних програм.

Зазначимо, що у класифікації МСОП відсутня така категорія, як біосферний заповідник, натомість вживають поняття «біосферний резерват».

У соціологічній літературі зазначено, що назва «біосферний заповідник» є невдалою. Цілком слушно стверджує С.М. Стойко, що термін логічно не відповідає суті та призначенню цієї категорії. Адже термін «заповідник» означає категорію з повністю заповідним режимом (*strict reserve*), який належить до I категорії за класифікацією МСОП. У біосферні резервати, як відомо, об'єднують значні площі окультурених ландшафтів з різними формами господарювання, населені пункти тощо [230, с. 9].

В Україні усі чотири біосферні заповідники, в тому числі і Карпатський, який локалізується в межах Закарпатської області, створювали на базі заповідників, можливо, тому вони й отримали таку назву в класифікації природно-заповідних територій України.

У резолюції конференції «Роль охоронюваних природних територій у збереженні біорізноманіття» (м. Канів, 8–10 вересня 1998 р.) є пропозиція: «Звернутися до Мінекобезпеки України з пропозицією відмовитись від вживання терміна «біосферний заповідник» і замінити його терміном «біосферний резерват», оскільки ця категорія природно-заповідного фонду містить ділянки з різним режимом охорони і не відповідає поняттю «заповідник» [9].

Для біосферних заповідників встановлюється диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням, яке проводять відповідно до проекту організації його території та охорони природних комплексів (ст. 18 Закону України «Про природно-заповідний фонд») [4; 189]:

– заповідна зона – об'єднує території, призначені для збереження і відновлення найцінніших природних та мінімально порушених антропогенними чинниками природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

– буферна зона – об'єднує території, виділені з метою запобігання негативного впливу на заповідну зону господарської діяльності на прилеглих територіях; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для охоронних зон природних заповідників;

– зона антропогенних ландшафтів – об'єднує території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності (окрім мисливства).

У межах території біосферних заповідників можуть виокремлювати зони регульованого заповідного режиму, до складу яких зачисляють регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища з додержанням вимог щодо їх охорони, встановлених законом.

З огляду на це, на думку проф. Т.Л. Андрієнка, для біосферних резерватів доцільно наводити у статистичних даних про природно-заповідний фонд площі функціональних зон диференційовано. Зону антропогенних ландшафтів взагалі не слід зачисляти до природно-заповідного фонду [8–9].

В Україні розпочата робота зі створення міждержавних територій. Перший такий об'єкт створений у Східних Карпатах. Національний природний парк «Ужанський» площею близько 40 тис. га увійшов до складу першої у Центральній Європі трилатеральної міждержавної території – біосферного резервату «Східні Карпати», що є частиною Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках Програми ЮНЕСКО «Людина й біосфера».

З польської сторони до нього входить Бещадський національний парк з прилеглими до нього із заходу та півночі ландшафтними парками – Ціснянсько-Ветлінським (46 тис. га) та «Долина Сяну» (35,8 тис. га), зі Словацької сторони – область охорони ландшафту «Східні Карпати» (69 тис. га) [67].

Єдиний на території Закарпатської області Карпатський біосферний заповідник створено Указом Президента України від 1993 року на базі Карпатського державного заповідника та землях інших землекористувачів. Сьогодні його площа становить 58 035,8 га [163]. У своєму складі має вісім відокремлених масивів, що розташовані в межах Рахівського, Тячівського, Хустського та Виноградівського районів. У номінації «Букові праліси Карпат» 2007 р. увійшов до Переліку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [195, с. 38].

Карпатський біосферний заповідник репрезентує ландшафтне різноманіття Українських Карпат – від передгір'я до субальпійського та альпійського поясів. Тут охороняють типові природні комплекси високогірного ландшафту Карпат, популяції 111-ти видів вищих судинних рослин, 1 344-х видів нижчих рослин, 66-ти видів ссавців, 189-ти видів птахів, 9-ти видів плазунів, 13-ти видів земноводних, 26-ти видів риб та понад 15 тис. видів безхребетних тварин [195, с. 39].

У його межах сконцентрована велика кількість природних та історико-культурних туристичних ресурсів, які активно залучаються до туристично-рекреаційної діяльності регіону. Це, зокрема: найвища вершина Українських Карпат – г. Говерла (2 061 м), вершини-двотисячники Петрос, Піп Іван, Ребра, Бребенескул, Гутин-Томнатик, найбільші в Європі ділянки букових і

буково-ялицево-смерекових пралісів, Долина нарцисів, карстові печери, Музей екології гір та історії природокористування, «Географічний центр Європи», центр Закарпатської Гуцульщини тощо [62].

У межах Карпатського біосферного заповідника встановлено диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів (рис. 2.1).

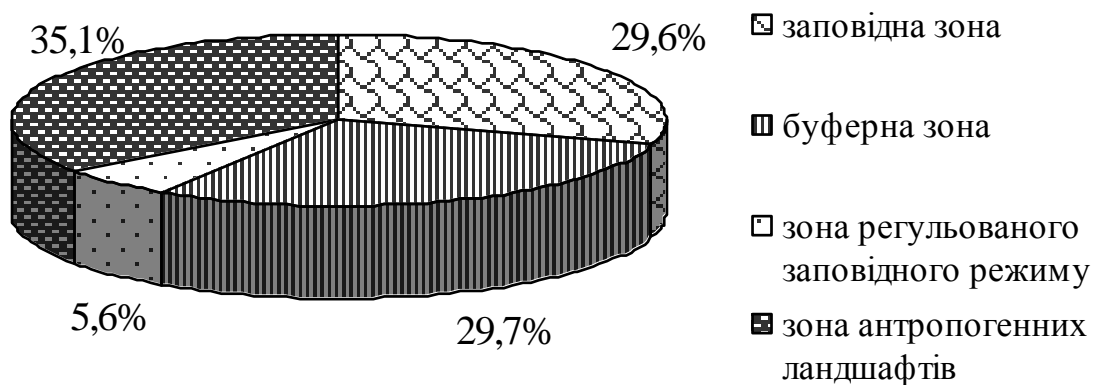

Рис. 2.1. Функціональне зонування Карпатського біосферного заповідника (створено на основі [196])

Національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культуро-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюють з метою збереження, відтворення та ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність (ст. 20 Закону України «Про природно-заповідний фонд») [4].

Основними завданнями національних парків є: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів, створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах, проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін, проведення еколого-освітньої роботи [95].

На території національних природних парків встановлюють диференційований режим щодо охорони їх природних комплексів та об'єктів, їх відтворення та використання згідно з функціональним зонуванням [4]:

- заповідна зона – призначена для охорони та відновлення найцінніших природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

- зона регульованої рекреації – в її межах проводять короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; дозволяють влаштування та відповідне обладнання

туристичних маршрутів та екологічних стежок; забороняють рубку лісу головного користування, промислове рибальство, мисливство, іншу діяльність, що може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони;

– зона стаціонарної рекреації – призначена для розміщення об'єктів туристичної інфраструктури; тут забороняють будь-яку господарську діяльність, що не пов'язана з цільовим призначенням цієї функціональної зони або може шкідливо вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони і зони регульованої рекреації;

– господарська зона – у її межах проводять господарську діяльність, спрямовану на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення, а також землі інших землевласників та землекористувачів, зачислені до складу парку, на яких господарську та іншу діяльність здійснюють з дотриманням вимог та обмежень, встановлених для зон антропогенних ландшафтів біосферних заповідників.

На території зони регульованої рекреації, стаціонарної рекреації та господарської зони забороняють будь-яку діяльність, що спричиняє або може спричинити до погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження рекреаційної цінності території.

Зонування національного природного парку, рекреаційну та іншу діяльність на його території проводять відповідно до Положення про національний природний парк та Проекту організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів, що затверджує центральний орган виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Рекреаційну діяльність на території національних природних парків організовують спеціальні підрозділи адміністрації парків, а також інші підприємства, установи та організації на підставі угод з адміністрацією парку (ст. 22 Закону України «Про природно-заповідний фонд») [4].

У межах області функціонує три національні природні парки: Ужанський НПП, НПП «Зачарований край», НПП «Синевир».

За класифікацією МСОП українська категорія «національний природний парк» стоїть близько до категорії II (національний парк). Однак більшість національних природних парків України мають недостатньо суворий режим і фактично є об'єктами охорони ландшафту (категорія V) [9; 95; 205].

Для порівняння нами проаналізовано частку та співвідношення функціональних зон у національних природних парках Європи та України (на прикладі НПП Закарпатської області).

На *рис. 2.2–2.3* відображено, що території суворої охорони з повною заборонаю господарської діяльності й зони регульованої рекреації займають близько двох третин площі НПП.

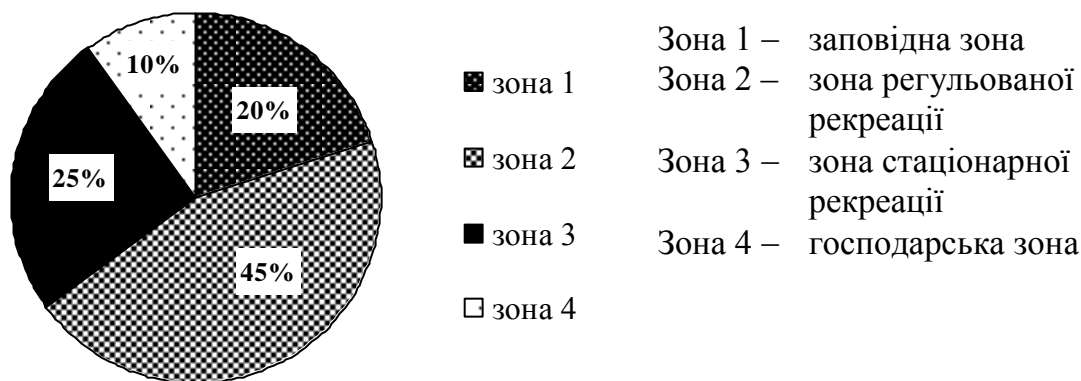
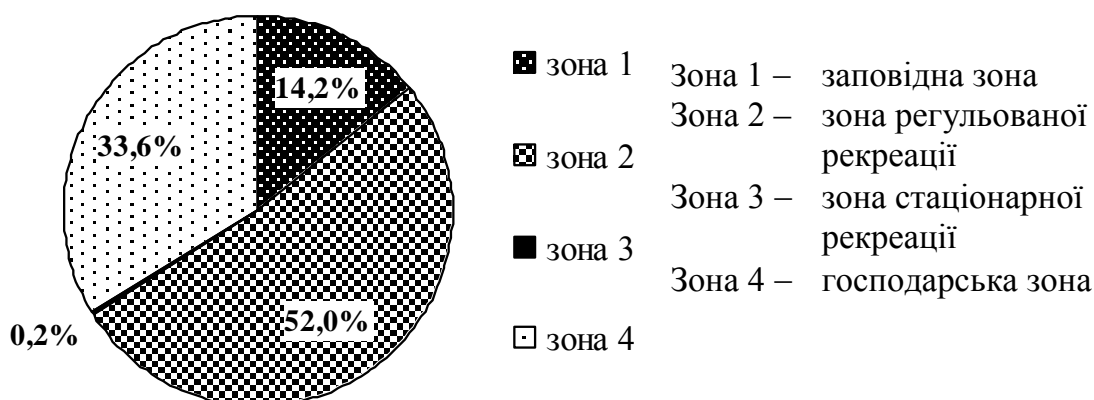

Рис. 2.2. Середнє співвідношення площ функціональних зон в національних парках Європи, віднесених до категорії II (створено на основі [9])

НПП «Зачарований край»

Ужанський НПП

НПП «Синевир»

Рис 2.3. Функціональне зонування національних природних парків Закарпатської області (створено на основі [196])

Зона, яка на схемі подана під номером 3 (див. рис. 2.3), в національних природних парках Закарпаття практично відсутня, натомість втричі більшу площу займає господарська зона. Тобто Закон України «Про природно-

заповідний фонд» допускає більшу освоєність території національних парків. Водночас, немає чітких обмежень на зачислення до парків забудованих територій, і постійного населення.

Наведені дані засвідчують, що національні природні парки України частково відповідають вимогам до об'єктів II категорії («національний парк») за класифікацією МСОП. Окрім того, популярною є думка про доцільність об'єднання в національних парках охорони природи з охороною об'єктів культури та традиційного господарства, а це, за міжнародною класифікацією МСОП, властиво об'єктам категорії V.

У деяких країнах проводять реорганізацію існуючих національних парків, мета якої – приведення структури парку відповідно до вимог до об'єктів категорії II за класифікацією МСОП. Наприклад, в Естонії в національному парку «Лахемаа», – першому національному парку в ЄСР, за його межі виведені території з розвинутою інфраструктурою туризму. Ці території оголошено ландшафтними заказниками. Водночас зберігається єдине управління власне національним парком та прилеглими до нього природно-заповідними територіями інших категорій [9; 62–63; 205].

Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого значення, що створюють з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення [4]. Саме створення РЛП дає змогу використовувати наявний рекреаційний потенціал регіонів.

Основними завданнями регіональних ландшафтних парків є збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів, створення умов для туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності, сприяння екологічній освітньо-виховній роботі. У них можливий розвиток широкого спектра видів туризму, особливо сприятливі умови для організації екологічного та пізнавального туризму, спортивного мисливства та рибальства. Регіональні ландшафтні парки України відповідають міжнародній категорії V.

На території регіональних ландшафтних парків з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей, проводять зонування з урахуванням вимог, встановлених для територій національних природних парків (ст. 24 Закону України «Про природно-заповідний фонд») [4]. Однак це зонування має певні особливості:

– Заповідна (резерватна) зона – об'єднує території природно-заповідних категорій (казанників, пам'яток природи, заповідних урочищ) на території парку. У її межах недоцільне проведення масових екскурсій та рекреації, можливе здійснення спеціальних екологічних екскурсій та відвідування з іншими науковими та пізнавальними цілями. Рекомендована площа заповідної зони коливається в межах 10–25 % від площі парку.

– Зона регульованої рекреації (екскурсійна зона) охоплює маршрути постійних екскурсій та екологічного туризму. Є найбільшою на його території (50–70 % площі). Основна вимога до режиму – збереження існуючого ландшафту, заборона будівництва великих промислових об'єктів. Тут можливі заходи з реконструкції ландшафту і ренатуралізації окремих ділянок, прокладання та обладнання екологічних стежок та екскурсійних маршрутів. На господарських угіддях цієї зони провадять традиційне господарювання з певними екологічними обмеженнями.

– Зона стаціонарної рекреації є незначною за площею (5–10 % території парку), призначена для розміщення об'єктів туристичної інфраструктури.

– Господарська зона об'єднує території населених пунктів та сільськогосподарських угідь, що входять до меж парку. Тут провадять традиційне господарювання із додержанням вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, здійснюють еколого-виховну роботу серед населення [4; 8].

Регіональні ландшафтні парки є об'єктами місцевого підпорядкування, створюють їх за рішенням обласної ради, а у випадках делегування повноважень – облдержадміністрації. Створення РЛП, зазвичай, не передбачає вилучення земельних ділянок у землекористувачів.

Ця категорія природоохоронних територій у межах Закарпатської області представлена Притисянським РЛП. Він розміщується на площі 10 330,66 га на території Берегівського, Виноградівського та Мукачівського районів. Парк слугує осередком природоохоронної мережі низовинних ландшафтів області і, зважаючи на суміжні з ним резервати Угорщини та Румунії, є перспективним ядром зі створення транскордонного природоохоронного об'єкта вищого статусу [195, с. 118].

У межах області також функціонує РЛП «Синяк», який створений рішенням Облради № 229 від 26.05.2011 р. на території Мукачівського району. Однак зауважимо, що станом на 2016 рік регіональні ландшафтні парки не виконують усі, передбачені законодавством, функції, адміністрації парків не сформовано. Проектне зонування, аналогічне зонуванню національних природних парків, створено, проте функціональні зони, з огляду на зазначені вище причини, не виділені в натурі.

Заказники – природні території (акваторії), що створюють з метою збереження та відтворення природних комплексів чи окремих їх компонентів. На території заказника обмежують або забороняють діяльність, яка суперечить цілям та завданням, передбаченим положенням про заказник [4]. Заказники – переважаюча за загальною площею об'єктів категорія природно-заповідного фонду України. Ця категорія загалом відповідає категорії IV за класифікацією МСОП. У заказниках реалізовано принцип часткової охорони: господарська діяльність не заборонена, а лише обмежена.

У межах Закарпатської області діє 68 заказників різного типу: 19 заказників загальнодержавного значення загальною площею 12 368 га та 49 заказників місцевого значення площею 6 658,3159 га. В області представлені: ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні заказники (додаток Д).

Заповідні урочища – лісові, степові, болотні та інші – відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне та естетичне значення. На території заповідних урочищ забороняють будь-яку діяльність, що порушує природні процеси, які відбуваються в природних комплексах, зачислених до їх складу, відповідно до вимог, встановлених до природних заповідників [4; 189].

Формально режим заповідних урочищ, який подано в Законі України «Про природно-заповідний фонд», відповідає режиму об'єктів категорії I, проте фактичний режим цих територій, здебільшого, відповідає категорії IV МСОП.

Заповідні урочища є дещо особливою категорією в природно-заповідному фонді. Якщо решту категорій виокремлено за функціональними ознаками, то в категорії «заповідне урочище» вимогою є «відокремлені цілісні ландшафти», тобто необхідними є територіальна цілісність і природність меж території. Водночас від заказників заповідні урочища відрізняються «режимом невтручання». Це робить заповідні урочища важливими для комплексного збереження біорізноманіття та вивчення протікання природних процесів. Причому це вивчення не передбачає постійного моніторингу, а проводиться періодично науковими установами, в тому числі неподалік від розташованих заповідників чи національних природних парків.

Закон України «Про природно-заповідний фонд» виокремлює заповідні урочища виключно місцевого значення, оскільки вважають, що на загальнодержавному рівні ці функції виконують природні заповідники, заповідні зони біосферних заповідників та національних природних парків [9].

На території Закарпатської області налічують 9 заповідних урочищ (додаток Д) загальною площею 1 183,3 га. Серед найбільших за площею є: «Розтоки» (430 га), «Боржава» (302 га) та «Деренів» (300 га).

Пам'ятки природи – окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне та пізнавальне значення. На території пам'яток природи забороняють будь-яку діяльність, що загрожує збереженню або призводить до деградації чи зміни їх первісного стану [4].

Термін «пам'ятка природи» як природоохоронну категорію для заповідання вперше застосував наприкінці XIX ст. відомий німецький діяч охорони природи, природоохоронний комісар Пруссії Гуго Конвенц. Завдяки його активній діяльності вже на початку XX ст. в Німеччині узаконили таку категорію, як «пам'ятка природи», і їх почали активно створювати.

Наприкінці 1920-х років природоохоронну категорію «пам'ятка природи» ввели на території радянської України [189].

Пам'ятки природи – переважаюча за загальною кількістю об'єктів категорія природно-заповідного фонду України. Вона загалом відповідає категорії III за класифікацією МСОП. Зазвичай, це об'єкти високого ступеня унікальності. Згідно з існуючим законодавством режим у них суворіший, ніж у заказниках, і відповідає II режимній зоні (сувора регуляція) [4].

В Україні до 90 % пам'яток природи та інших об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення не винесені в натуру, що стає причиною незаконного захоплення територій пам'яток природи. Часто до складу пам'яток природи зачисляють території, що не мають жодної екологічної або іншої цінності. Охоронний режим багатьох пам'яток природи не виконують землекористувачі, отож значна їх частина існує лише на папері.

Згідно з Правилами поліпшення якісного складу лісів, затвердженими Кабміном України 12 травня 2007 р. № 724, у пам'ятках природи дозволяють проводити суцільні та вибіркові вирубки таких видів: догляду, санітарних, лісовідновних, переформування, реконструкції, ландшафтних. Як наслідок, у пам'ятках природи, незважаючи на відносно заповідний режим, що декларує ст. 28 Закону України «Про природно-заповідний фонд», відбувається масове вирубування лісу, чим завдають істотних збитків біорізноманіттю [171; 189]. Відповідно, на практиці в межах пам'яток природи зі значною площею такого режиму не дотримують, отож він майже не відрізняється від режиму заказників.

Стаття 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд» визначає основні види пам'яток природи: комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні, геологічні [4]. У Закарпатській області представлені пам'ятки природи усіх зазначених категорій, як загальнодержавного, так і місцевого значення (*додаток Д*). В області налічують 338 пам'яток природи загальною площею 942,68 га [196].

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва – найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва, які створюють з метою охорони та використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. На їх територіях можуть провадити наукові дослідження.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення є природоохоронними рекреаційними установами (ст. 37 Закону України «Про природно-заповідний фонд») [4]. На їх території забороняють будь-яку діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує їх збереженню. Водночас, тут забезпечують проведення екскурсій та масовий відпочинок населення, здійснюють догляд за насадженнями, включаючи санітарні вирубки, вирубки реконструкції та догляду з підсадкою дерев і чагарників ідентичного видового складу, замість загиблих, вживають заходів щодо запобігання самосіву, збереження композицій із дерев, чагарників та квітів, трав'яних газонів.

На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва можуть провадити зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів. Утримання та реконструкцію таких об'єктів здійснюють за проектами, що розробляють спеціалізовані наукові та проектні установи і затверджують органи, у підпорядкуванні яких вони перебувають.

У межах області функціонує один парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – парк санаторію «Карпати». Знаходиться він у с. Чинадієве Мукачівського району. Створений 1848 р. на землях австрійського графа Ф. Шенборна в межах дубово-букового природного лісу. На площі 38 га парку сьогодні зростає понад 50 видів цінних і декоративних рослин, таких як: сосна Веймутова, бук пурпуролистий, гліцинія китайська, аристолохія, оцтове дерево, сосна австрійська, сосна кедрова, дуб європейський, тюльпанове дерево, самшит вічнозелений, ялина, дуб бургундський, бускус, сакура, магнолія японська, вейгела рясноцвіта тощо. Вік окремих дерев становить близько 600 років [196].

Окрім того, в області функціонує 34 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення (*додаток Д*). Загальна їх площа ледь перевищує 138 га.

Ботанічні сади створюють з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних та типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної та освітньої роботи. Ботанічні сади загальнодержавного значення мають статус науково-дослідних установ.

На території ботсадів забороняють будь-яку діяльність, що не пов'язана із виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню колекцій рослин. Для забезпечення необхідного режиму охорони та ефективного використання у межах ботанічних садів можуть виділяти такі зони [4; 9; 62; 67]:

- експозиційна – її відвідування дозволяють у порядку, встановленому адміністрацією ботанічного саду;
- наукова – до складу зони входять колекції, експериментальні ділянки тощо, на відвідування її мають право лише співробітники ботанічного саду, а також спеціалісти інших установ з дозволу адміністрації саду;
- заповідна – відвідування її заборонено, окрім випадків проведення наукових спостережень;
- адміністративно-господарська.

На території Закарпатської області функціонує один ботанічний сад, який має статус загальнодержавного – ботанічний сад Ужгородського національного університету. Створений за Постановою Ради Міністрів УРСР № 311 від 22.07.1983 р. на базі парку-пам'ятки садово-паркової архітектури. Сьогодні ця пам'ятка має площу 86,41 га і складається з двох

відокремлених ділянок. У своїй структурі ботанічний сад має 5 відділів: тропічних та субтропічних рослин, декоративного квітникарства, інтродукції та акліматизації, природної флори і дендрології, ландшафтного дизайну та зеленого будівництва. Колекційний фонд налічує понад 2 500 видів, форм і сортів, у числі 348 видів і культиварів екзотичних рослин, 114 таксонів – квітничково-декоративних, 45 видів унікальних рослин, серед них є 21 вид, занесений до Червоної книги України. Ботанічний сад є науково-навчальною базою університету та осередком екологічного виховання [195, с. 103-104].

Дендрологічні парки створюють з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найефективнішого наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. Вони є науково-дослідними природоохоронними установами.

На території дендрологічних парків забороняють діяльність, яка не пов'язана із виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню дендрологічних колекцій. У їх межах можуть провадити зонування відповідно до вимог, встановлених до ботанічних садів (ст. 33 Закону України «Про природно-заповідний фонд») [4].

У Закарпатській області станом на 2016 рік, за даними Департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської ОДА, функціонує два дендропарки місцевого значення: «Березинка» (34 га) в Мукачівському районі та «Учнівський дендрологічний парк» (0,9 га) власне у м. Мукачеві.

Зазначимо, що донедавна в області функціонувало ще два дендрологічних парки (дендрарій винзаводу у м. Берегово та дендропарк школи № 4 м. Виноградова) [123; 193; 197], однак станом на 2016 рік ці категорії ПЗФ області у звітній документації Департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської ОДА не зазначені.

Зоологічні парки створюють з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі. Вони є природоохоронними культурно-освітніми установами. Така категорія природоохоронних територій у межах Закарпатської області, на жаль, відсутня.

Отже, в межах Закарпатської області виокремлено дев'ять категорій заповідних територій та об'єктів. Природно-заповідний фонд області представлений ландшафтним та біологічним різноманіттям, що сприяє екологічній рівновазі в регіоні. Як засвідчує світовий досвід, створення природно-заповідних об'єктів виявляється найдосконалішою формою охорони довкілля. Внаслідок цього забезпечують сприятливі умови для збереження рослинного та тваринного світу, ландшафтів, а також еталони природних екосистем для наукових та практичних досліджень.

Природоохоронні території мають не лише наукове, й соціально-економічне значення. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд», одним із видів використання територій та об'єктів ПЗФ є їх використання в оздоровчих та інших рекреаційних цілях, за умови дотримання природоохоронного режиму, встановленого законом та іншими актами чинного законодавства [4].

2.3. Кількісні та якісні характеристики об'єктів ПЗФ

Станом на 2016 рік у Закарпатській області сформовано мережу в кількості 459 об'єктів та територій ПЗФ загальною площею 182,38 тис. га (14,4 % від площі області). Природно-заповідний фонд області відображено на карті (рис. 2.4). Із загальної кількості об'єктів ПЗФ 34 – це об'єкти загальнодержавного значення загальною площею 158,95 тис. га та 425 об'єктів місцевого значення загальною площею 23,43 тис. га (рис. 2.5) [196].

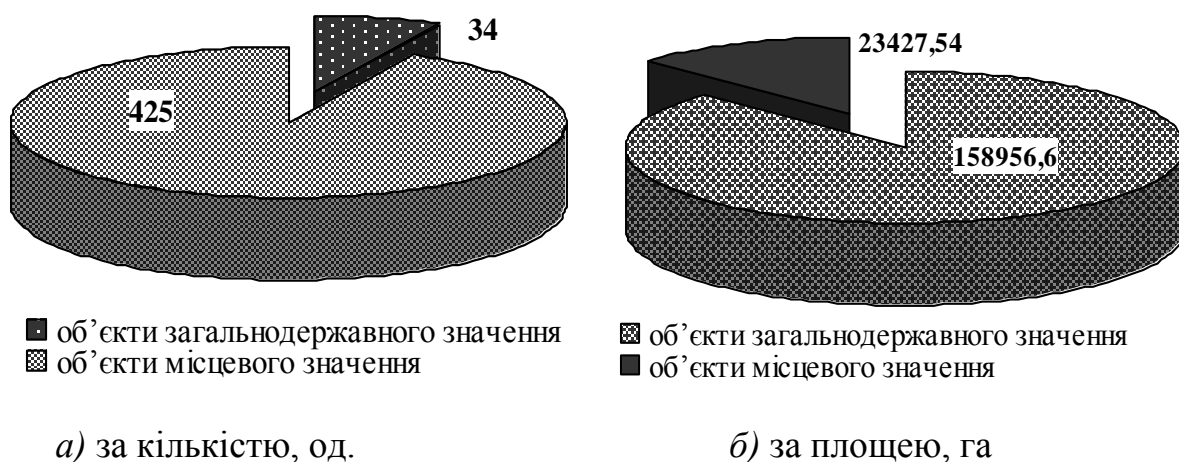

Рис. 2.5. Диференціація територій та об'єктів ПЗФ Закарпатської області (створено на основі [196])

Розподіл територій та об'єктів природно-заповідного фонду за їх значенням, категоріями та типами наведено у *табл. 2.1*.

Варто зазначити, що площа ПЗФ Закарпатської області у понад 182,4 тис. га не повною мірою відображає реальну площу природоохоронних територій. Доволі часто природоохоронні об'єкти вищої категорії заповідності налічують території нижчих категорій природно-заповідного фонду. Відтак, фактична площа ПЗФ області без дублювання становить 177 756,92 га, що на 2,6 % менше від попереднього показника. Перелік об'єктів природно-заповідного фонду Закарпатської області, території яких зачислено до складу інших об'єктів ПЗФ (дублювання територій ПЗФ) станом на 2016 рік представлено у *додатку Е*.

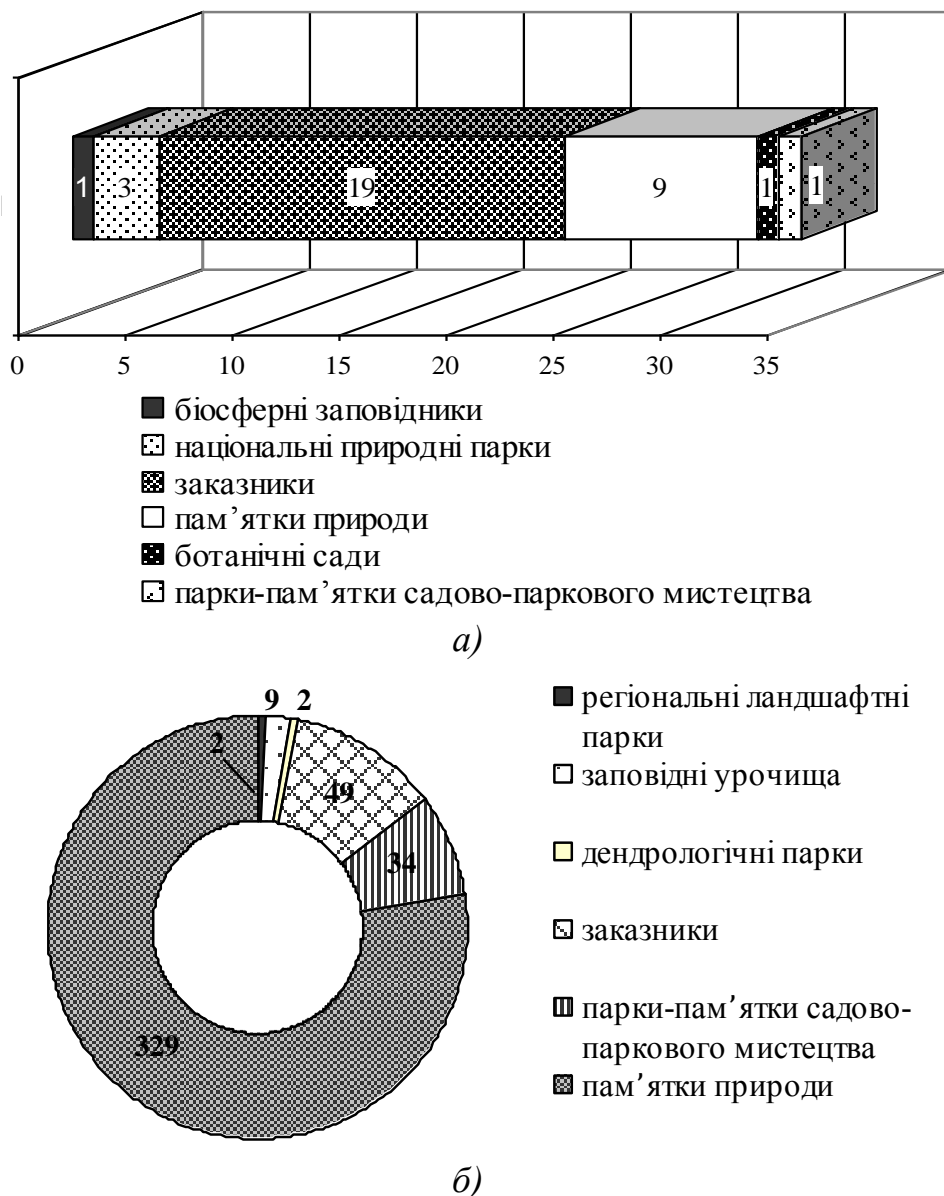
Таблиця 2.1

Розподіл територій та об'єктів природно-заповідного фонду Закарпатської області за їх значенням, категоріями та типами (станом на 2016 рік) [196–197]

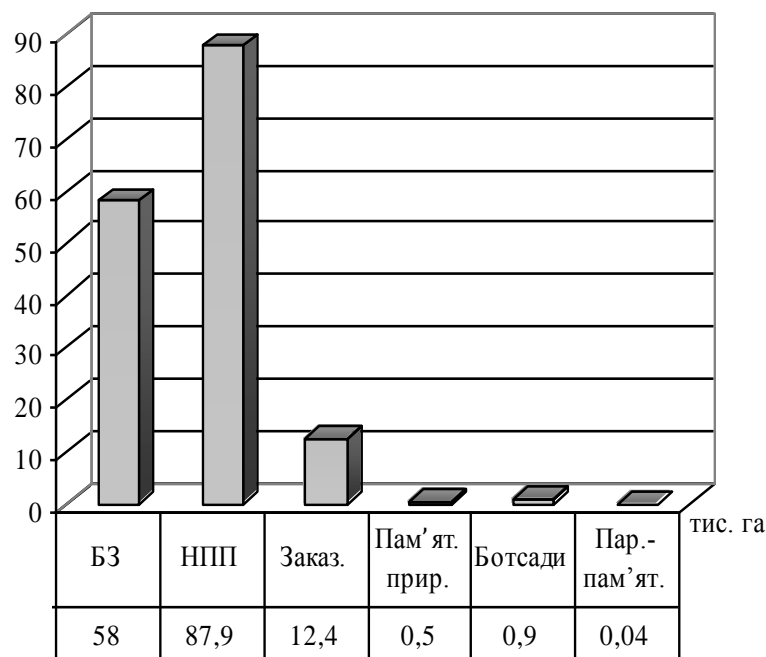
Категорії об'єктів ПЗФ	Об'єкти ПЗФ										% площі окремих категорій до загальної площі ПЗФ
	загальнодержавного значення		місцевого значення		разом						
	к-сть	площа, га	к-сть	площа, га	к-сть	площа, га	к-сть	площа, га			
Біосферні заповідники	1	58 035,8	–	–	1	58 035,8	–	–	1	58 035,8	32,84
Національні природні парки	3	87 964,3	–	–	3	87 964,3	–	–	3	87 964,3	49,76
Регіональні ландшафтні парки	–	–	2	14 961,9	2	14 961,9	–	–	2	14 961,9	8,43
Заказники, усього:	19	12 368,0	49	6 630,42	68	18 998,42	–	–	68	18 998,42	8,32
– ландшафтні	1	1 026,0	2	208,6	3	1 234,6	–	–	3	1 234,6	0,96
– лісові	3	1 501,0	14	3 440,1	17	4 941,1	–	–	17	4 941,1	2,39
– ботанічні	8	2 173,0	21	1 176,6	29	3 349,6	–	–	29	3 349,6	1,31
– загальнозоологічні	4	6 807,0	1	75,0	5	6 882,0	–	–	5	6 882,0	2,91
– орнітологічні	1	606,0	1	49,9	2	655,9	–	–	2	655,9	0,37
– ентомологічні	–	–	1	9,8	1	9,8	–	–	1	9,8	0,01
– іхтіологічні	–	–	5	819,0	5	819,0	–	–	5	819,0	0,3
– гідрологічні	1	105,0	4	852,4	5	957,4	–	–	5	957,4	0,36
– загальногеологічні	1	150,0	–	–	1	150,0	–	–	1	150,0	0,08
Пам'ятки природи, усього:	9	464,0	329	478,68	338	942,68	–	–	338	942,68	0,32
– комплексні	1	22,0	–	–	1	22,0	–	–	1	22,0	0,01
– ботанічні	7	427,0	40	87,36	46	514,36	–	–	46	514,36	0,11
– лісові	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
– зоологічні	–	–	1	1,0	1	1,0	–	–	1	1,0	0,001
– гідрологічні	1	15,0	250	216,12	251	231,12	–	–	251	231,12	0,114
– геологічні	–	–	38	174,2	38	174,2	–	–	38	174,2	0,068
Заповідні урочища	–	–	9	1 183,3	9	1 183,3	–	–	9	1 183,3	0,50
Ботанічні сади	1	86,41	–	–	1	86,41	–	–	1	86,41	0,05
Дендрологічні парки	–	–	2	34,9	2	34,9	–	–	2	34,9	0,02
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	1	38,0	34	138,28	35	176,28	–	–	35	176,28	0,10
Разом:	34	158 956,5	425	23 427,5	459	182 384,0	–	–	459	182 384,0	100

Варто зазначити, що площа ПЗФ Закарпатської області у понад 182,4 тис. га не повною мірою відображає реальну площу природоохоронних територій. Доволі часто природоохоронні об'єкти вищої категорії заповідності налічують території нижчих категорій природно-заповідного фонду. Відтак, фактична площа ПЗФ області без дублювання становить 177 756,92 га, що на 2,6 % менше від попереднього показника. Перелік об'єктів природно-заповідного фонду Закарпатської області, території яких зачислено до складу інших об'єктів ПЗФ (дублювання територій ПЗФ) станом на 2016 рік представлено у додатку Е.

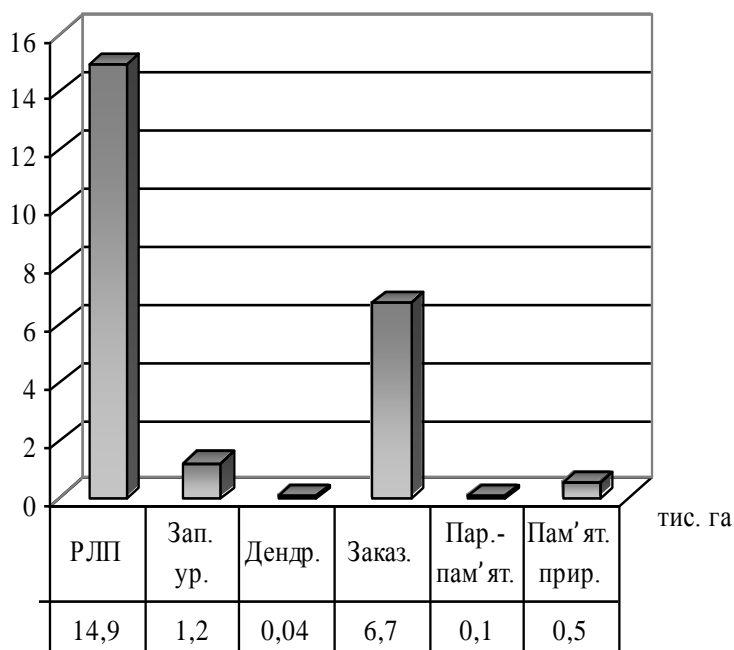
Структура ПЗФ Закарпатської області представлена на *рис. 2.6. і 2.7.*

Рис. 2.6. Кількісна характеристика структури ПЗФ Закарпатської області загальнодержавного значення (од.):
 а) – загальнодержавного значення;
 б) – місцевого значення (створено на основі [196])

а)

б)

Рис. 2.7. Структура ПЗФ Закарпатської області за площею, тис. га:
а – загальнодержавного значення; б – місцевого значення
(створено на основі [196])

Як бачимо з рисунків, переважна частина площі зі статусом заповідних припадає на поліфункціональні об'єкти вищих категорій заповідності, а саме: Карпатський біосферний заповідник, НПП «Синевир», Ужанський НПП, ЛП «Зачарований край» (рис. 2.8). Разом вони займають 87,3 % від загальної площі природно-заповідного фонду Закарпатської області.

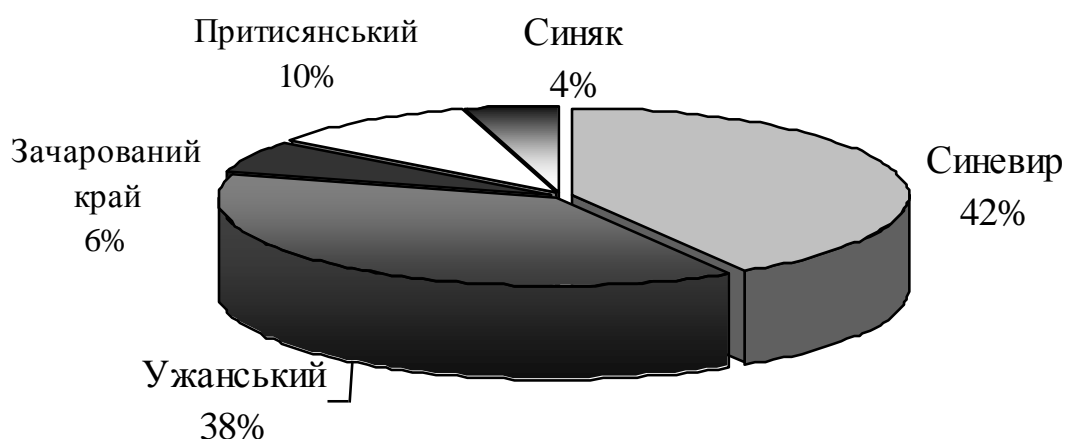

Рис. 2.8. Співвідношення площ об'єктів ПЗФ Закарпатської області вищих категорій заповідності (створено на основі [196])

Серед об'єктів загальнодержавного значення найбільша кількість припадає на заказники. Усього в області функціонує 68 заказників різного типу (табл. 2.2). Серед них найбільша кількість припадає на ботанічні (29) та лісові (17) заказники, найменша (по 1) – відповідно, на ентомологічні та загальногеологічні заказники. Не представлені у структурі заказників області карстово-спелеологічні та палеонтологічні заказники. Водночас, найбільші площі припадають на загальнозоологічні заказники – 68 882 га, з яких 99 % площі мають загальнодержавне значення. Зазначемо, що 72 % заказників області є об'єктами ПЗФ місцевого значення.

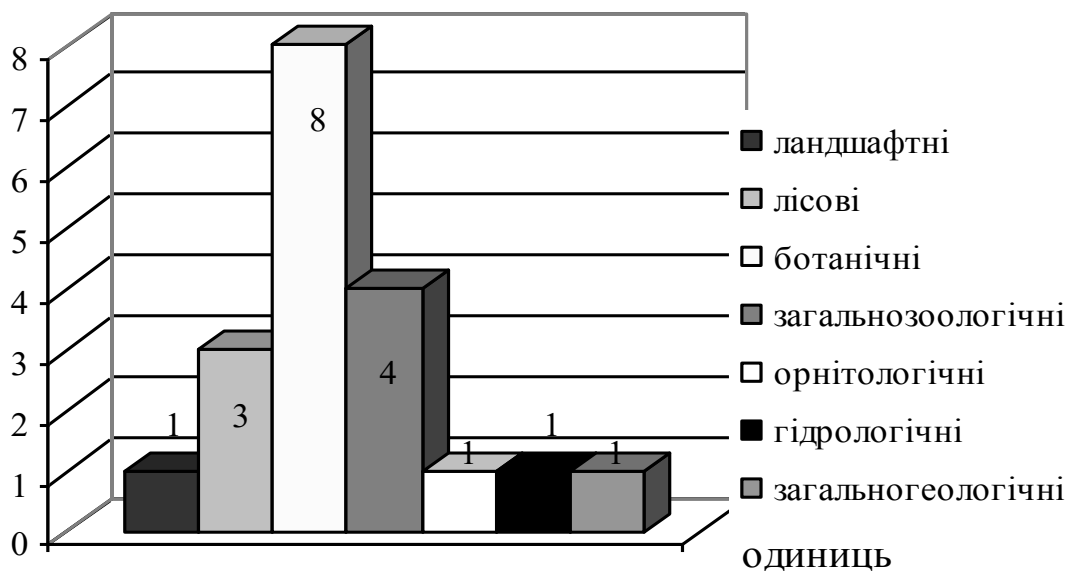
Таблиця 2.2

Заказники Закарпатської області (станом на 2016 рік)

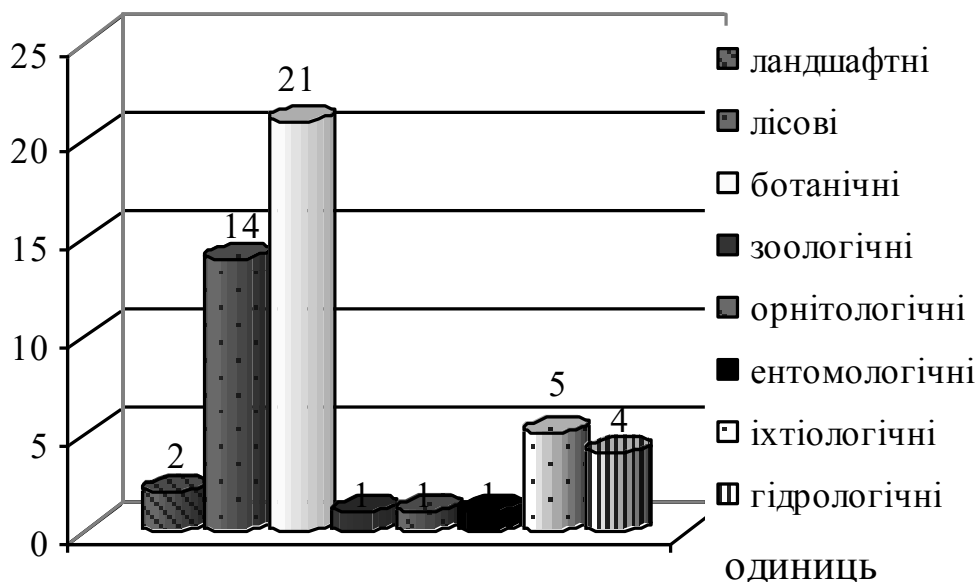
Види заказників	Заказники загальнодержавного значення		Заказники місцевого значення	
	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га
Ландшафтні	1	1 026	2	208,6
Лісові	3	1 501	14	3 440,1
Ботанічні	8	2 173	21	1 176,6
Загальнозоологічні	4	6 807	1	75
Орнітологічні	1	606	1	49,9
Ентомологічні	–	–	1	9,8
Іхтіологічні	–	–	5	819
Гідрологічні	1	105	4	852,4 (45 км)
Загальногеологічні	1	150	–	–
Палеонтологічні	–	–	–	–
Карстово-спелеологічні	–	–	–	–
Разом:	19	12 368	49	6 631,4

Структуру заказників області відображено на *рис. 2.9.-2.10.*

Закарпатська область найбільше насичена пам'ятками природи, що становлять 73,6 % від загальної кількості природоохоронних об'єктів області та 0,3 % – від загальної площі ПЗФ. Загалом налічують 338 пам'яток природи загальною площею 942,68 га. У Закарпатській області представлені пам'ятки природи усіх категорій (*таблиця 2.3*).

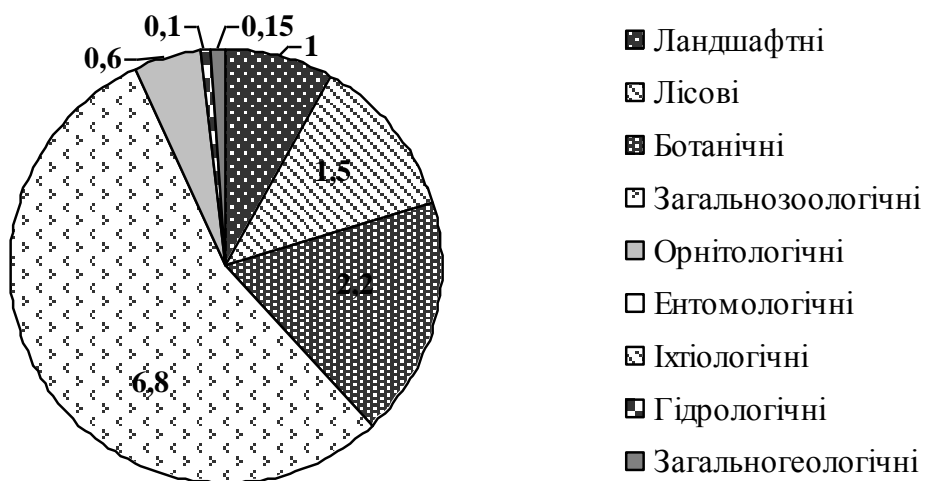

a)

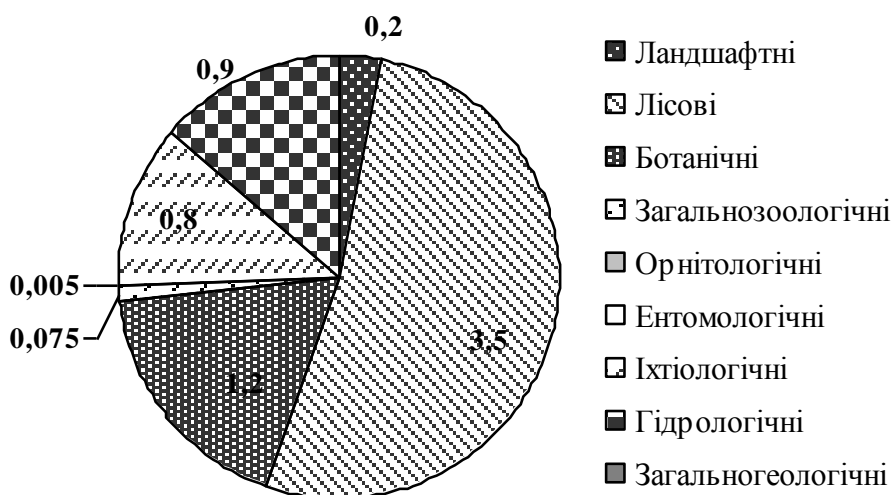

b)

Рис. 2.9. Структура заказників Закарпатської області (од.):
 а) – загальнодержавного значення;
 б) – місцевого значення (створено на основі [196])

а)

б)

Рис. 2.10. Структура заказників Закарпатської області, тис. га:

а) – загальнодержавного значення;

б) – місцевого значення (створено на основі [196])

Таблиця 2.3

Пам'ятки природи Закарпатської області (станом на 2016 рік)

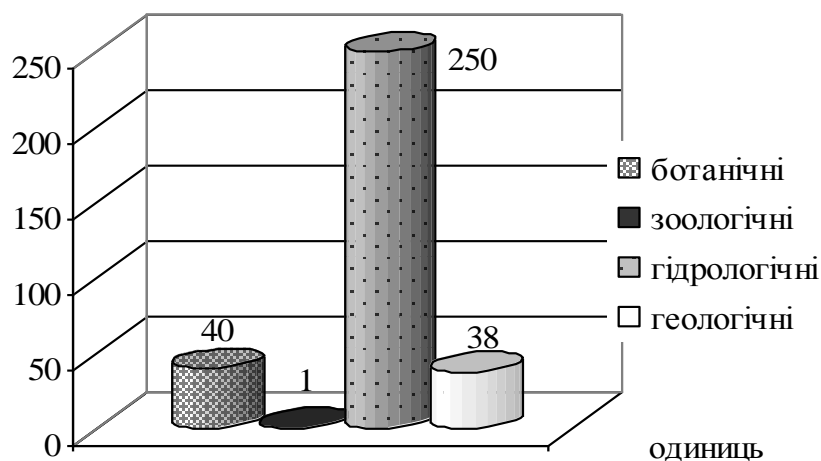
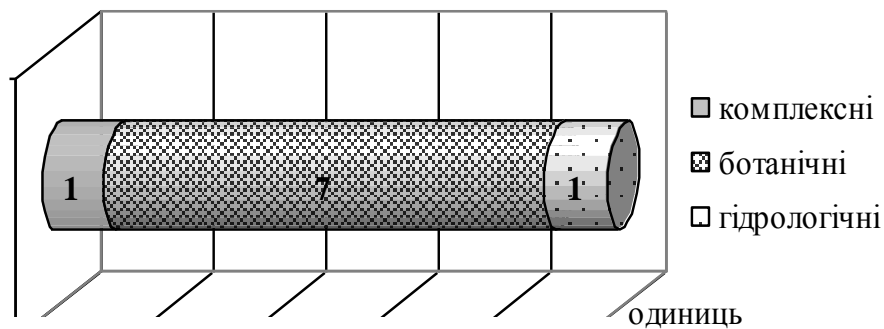
Види пам'яток природи	Пам'ятки природи загальнодержавного значення		Пам'ятки природи місцевого значення	
	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га
Комплексні	1	22	–	–
Ботанічні	7	427	40	87,36
Гідрологічні	1	15	250	216,12
Зоологічні	–	–	1	1
Геологічні	–	–	38	174,2
Разом:	9	464	329	478,68

У структурі пам'яток природи Закарпатської області переважають пам'ятки природи місцевого значення. Однак пам'ятки природи загальнодержавного значення мають дещо більше просторове поширення. Дев'ять пам'яток природи загальнодержавного значення розмістились на площі у 464 га, тоді як 329 пам'яток природи місцевого значення займають площу майже 479 га. Серед пам'яток природи загальнодержавного значення – урочище «Довгий потік», «Скелі близниці», урочища «Великий Яворець та Обнога», «Голятин», «Болото Чорне багно», «Гора Високий камінь», «Гора Яворник», урочище «Атак», урочище «Тепла яма» [197].

Абсолютна більшість припадає на гідрологічні пам'ятки природи, яких налічують 251. Натомість ботанічних пам'яток природи – 46, геологічних – 38, лісових, зоологічних та комплексних – по 1.

Найбільшу концентрацію пам'яток природи фіксуємо у трьох районах області: Рахівському (90), Тячівському (51) та Міжгірському (48).

Структуру пам'яток природи Закарпатської області відображено на *рис. 2.11 і 2.12.*

Рис. 2.11. Структура пам'яток природи Закарпатської області (од.):

- а)* – загальнодержавного значення;
- б)* – місцевого значення (створено на основі [196])

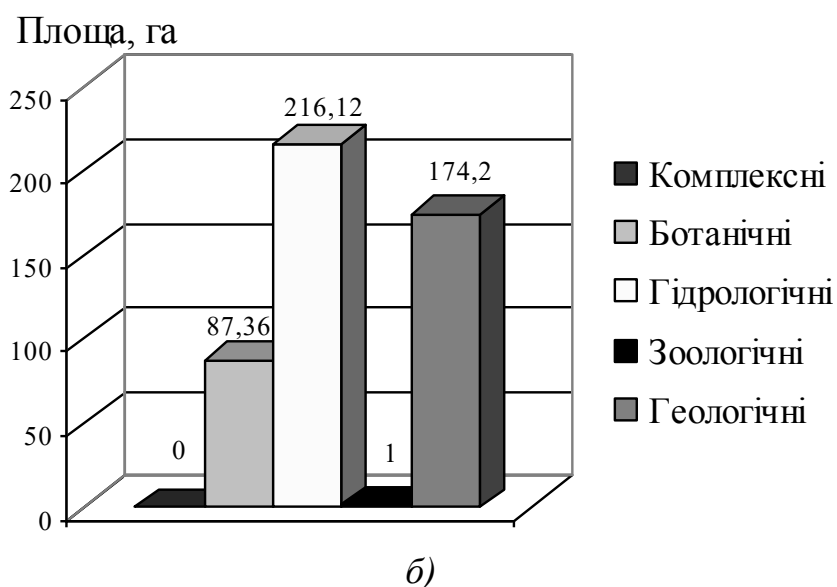
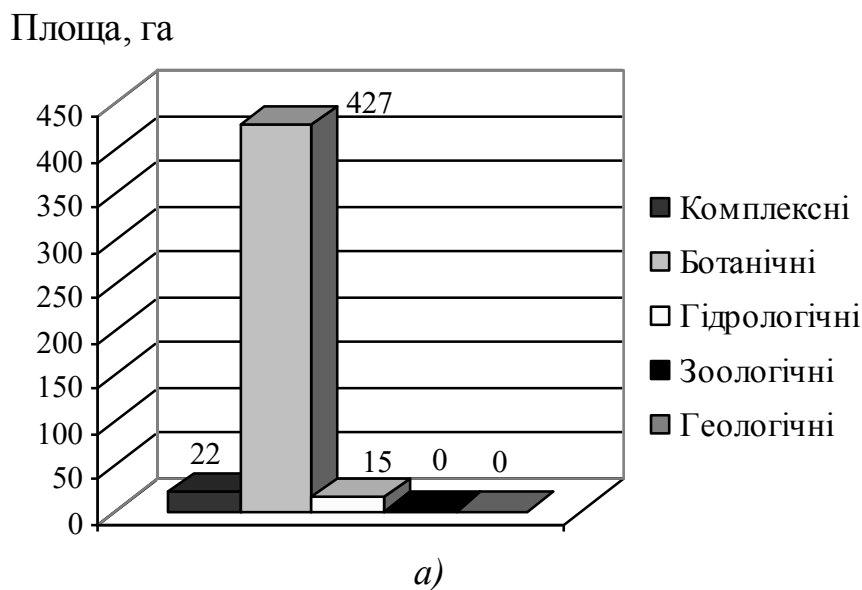

Рис. 2.12. Структура пам'яток природи Закарпатської області, га:
 а) – загальнодержавного значення;
 б) – місцевого значення (створено на основі [196])

Значне місце у структурі ПЗФ Закарпатської області посідають парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Їх в області налічують 35 загальною площею 176,28 га. Лише один з них – парк санаторію «Карпати», що у Мукачівському районі, має статус пам'ятки загальнодержавного значення. Заповідні урочища у структурі ПЗФ області займають незначну частку (2 % від загальної кількості та 0,65 % – від загальної площі). Усі вони мають статус об'єктів ПЗФ місцевого значення.

На території області функціонує 2 дендрологічні парки місцевого значення. До них належать «Березинка» та «Учнівський дендрологічний парк» у межах Мукачівського району.

Група авторів на чолі з Т.Л. Андрієнко у своїй праці «Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації» пропонує поділяти категорії природно-заповідного фонду України за функціональним призначенням [9; 62–63; 126]. З огляду на це, в межах Закарпатської області можна виокремити чотири блоки категорій ПЗФ:

1. «Науковий блок». Одна з основних функцій цих територій – проведення наукових досліджень у природі, у тім числі базових для екологічного моніторингу. Виконує також функції охорони екосистем та природного різноманіття. До блоку в межах області належить лише Карпатський біосферний заповідник.

2. «Поліфункціональний блок» – 5 об'єктів ПЗФ (національні природні парки та регіональні ландшафтні парки). Основні функції – охорона екосистем, екологічна освіта та виховання, здійснення екотуризму та рекреації, проведення наукових досліджень, насамперед, у напрямі вивчення динаміки та стійкості до рекреаційного впливу.

3. «Блок охорони природного різноманіття» – охоплює категорії об'єктів, що не мають штату охорони – заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, загалом 415 об'єктів у межах області. Цей блок охоплює найбільшу частину ПЗФ Закарпатської області як за кількістю, так і за площею. Функціональне значення – охорона природного різноманіття, екологічної рівноваги, природно-меморіальних об'єктів. Режим – від охорони окремих компонентів (заказники) до комплексної охорони території (пам'ятки природи та заповідні урочища).

4. «Колекційний блок» налічує ботанічні сади, дендропарки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (37 об'єктів). Основна функція категорій блоку – збереження видів в умовах культури (неволі), інтродукція та акліматизація, збереження цінних паркових ансамблів, а також екологічне виховання.

Процес формування мережі природно-заповідного фонду Закарпатської області тривав понад сто років. Він містив як періоди активного формування природоохоронних територій, так і ліквідацію об'єктів ПЗФ, що, передусім, визначалося політикою влади щодо охорони природи.

Сьогодні на виконання Закону України від 21 вересня 2000 року № 1989-III «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» Держуправлінням розроблено та за погодженням з облдержадміністрацією, затверджено рішенням обласної ради від 12 січня 2006 року № 695 Програму перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі Закарпатської області на 2006–2020 роки [199].

Динаміка розширення площі ПЗФ області є позитивною (*рис. 2.13*) (*додаток Ж*).

Починаючи з 90-х років ХХ ст. площа природоохоронних територій у межах області постійно зростала, що відображено на *рис. 2.13*. Максимальну

кількість об'єктів ПЗФ фіксуємо 1995 року, проте переважна більшість цих об'єктів характеризували незначними площами. Подальше зменшення кількості природоохоронних об'єктів супроводжувалось їх укрупненням та зачисленням до складу інших об'єктів і територій ПЗФ.

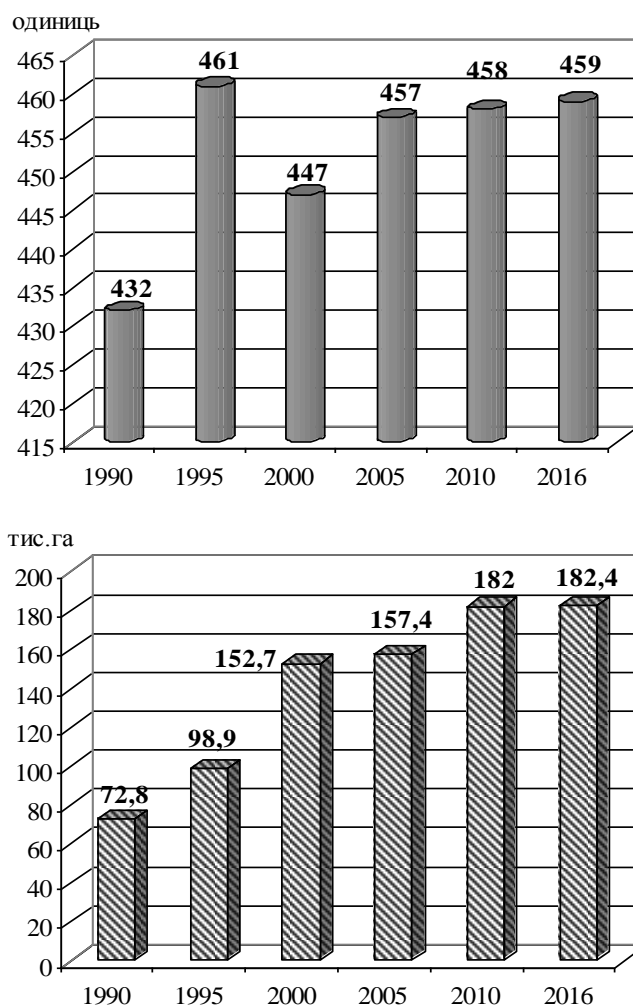

Рис. 2.13. Динаміка природно-заповідного фонду Закарпатської області (створено на основі [196])

Зважаючи на історію формування мережі ПЗФ Закарпатської області, зазначимо роки, протягом яких створено найбільшу кількість природоохоронних об'єктів: 1969 р. – 18 об'єктів; 1972 р. – 35 об'єктів; 1974 р. – створено 5 нових та розширено площі 9-ти існуючих об'єктів.

У додатку II подано перелік об'єктів ПЗФ Закарпатської області станом на 1982 р. за даними С.М. Стойка, який налічує 2 флористичні заказники республіканського значення загальною площею 7 764 га, 23 об'єкти обласного значення (12 696,6 га), а також 25 об'єктів, що є прототипами пам'яток природи без зазначення площі, 13 ботанічних садів та парків, 31 пам'ятка неживої природи, представлені, здебільшого, геологічними та гідрологічними об'єктами, 9 археологічних пам'яток.

Рекордним на створення об'єктів ПЗФ виявився 1984 рік, протягом якого створено 319 об'єктів та розширено площі 30-ти об'єктів. Також

1990 р. створено 24 об'єкти, розширено площ 8 об'єктів, а 1999 року – 1 об'єкт ПЗФ, розширено площі 16-ти об'єктів [110; 112].

Станом на початок 2000-х років у Закарпатській області практично сформувалась мережа природоохоронних територій, відтак протягом наступних років відбувалось переважно розширення меж уже існуючих об'єктів. Зокрема 2006 року розширено межі Карпатського біосферного заповідника на площі 13,2 тис. га, у тім числі 9,9 тис. га [112] із вилученням земель від землекористувачів; 2010 року створено 4 природно-заповідні об'єкти загальною площею 146,9 га, обґрунтовано створення 6-ти нових природоохоронних об'єктів у Рахівському та Тячівському районах області загальною площею 1 019,6 га. Зокрема, на околицях с. Буштино (Тячівський район) заплановано створення заповідного об'єкта «Буштинський парк Льодовикового періоду» (895,7 га). Пропоновані території є головними з'єднувальними коридорами між Карпатським біосферним заповідником та регіональним ландшафтним парком «Притисянський» та основою для створення РЛП «Марамороський».

ПЗФ Закарпатської області 2011 року поповнився 4-ма новими об'єктами: регіональним ландшафтним парком «Синяк» (4 631, 3 га), ентомологічним заказником «Жоржина» у Мукачівському районі; лісовим заказником «Тополина» на площі понад 74 га в околиці с. Солочин Свалявського району та ботанічною пам'яткою природи «Ясен Масарика» у межах Ужгорода.

Ландшафтний заказник місцевого значення «Остра» площею 20,0 га в Ужгородському районі, лісовий заказник місцевого значення «Привододільний» площею 722,0 га на території Воловецького району, парк-пам'ятку садово-паркового мистецтва місцевого значення «Сквер Т. Масарика» площею 0,57 га на території м. Ужгород створено 2012 році [197].

Об'єктом ПЗФ місцевого значення 2016 року оголосили ботанічний заказник «Ботар» площею 277,1 га на території Виноградівського району за рахунок земель запасу Пийтерфолівської сільської ради площею 268,1 га та Вилоцької селищної ради площею 9,0 га, а також гідрологічний заказник «Бистрий» загальною площею 278,6 га без вилучення зазначених площ від землевласників.

Згідно з Програмою перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі на 2006–2020 рр., передбачено подальше збільшення площі ПЗФ області за рахунок створення об'єктів загальнодержавного значення [199]: НПП «Ждимир» – до 21,6 тис. га в межах Свалявського та Воловецького районів, НПП «Жденієвський» площею до 10,0 тис. га на території Воловецького району та НПП «Закарпатські Бескиди» – до 40,0 тис. га у межах Великоберезнянського, Перечинського та Воловецького районів області. Опрацьовують питання створення регіонального ландшафтного парку на території Хустського району із зачисленням до його складу санаторно-курортної зони «Шаяни».

Окрім того, заплановано створення гідрологічних заказників місцевого значення у межах Берегівського району: «Бережське водосховище» (46,0 га), «Піщаний кар'єр» (25,0 га), «Дийдівське водоймище» (75,0 га), «Мошньов» (15,0 га); лісового заказника «Солянський» та «Гола Обуч» загальною площею 37 га, ботанічного заказника «Борсучий» (до 1,0 га), гідрологічної пам'ятки природи «Щербанка» (до 1,5 га) в межах Великоберезнянського району; ботанічного заказника місцевого значення «Домбош» (4,0 га) на території Виноградівського району; загальнозоологічного заказника місцевого значення по р. Уж в Ужгородському районі; ботанічного заказника місцевого значення поблизу с. Нересниця площею 42 га та лісового заказника місцевого значення поблизу с. Руське Поле площею 118 га на території Тячівського району; ботанічного заказника «Острош» (398,7 га) та «Чернеча гора» (40,0 га) в межах Мукачівського району. Підготовано наукове обґрунтування щодо створення низку природоохоронних об'єктів місцевого значення у межах Виноградівського району: ботанічних заказників «Діброви Затисянщини», «Форноська Діброва», «Тур».

Подальше розширення мережі природоохоронних об'єктів у межах Закарпатської області можливе за рахунок створення Латорицького ландшафтного парку (басейн Латориці), де розташований санаторно-курортний комплекс «Карпати», «Сонячне Закарпаття» і «Квітка Полонини», Шаянського ландшафтного парку навколо Шаянського санаторно-курортного комплексу, Ужоцького ландшафтного парку (нижня та середня частини басейну Ужа) та ін. [193].

Доцільним буде також розширення уже існуючих природно-заповідних об'єктів. Зокрема, у червні 2015 року розглядали питання щодо розширення територій НПП «Зачарований край» та «Синевир». Клопотання щодо запропонованих змін меж національних природних парків підготовлено Українським товариством охорони птахів та схвалено Міністерством природи України.

Запропонована територія для розширення, з вилученням від землевласників та землекористувачів, – це частина території ДП «Довжанське ЛМГ» площею 13 428,1 га, де знаходяться праліси та старовікові ліси, що мають надзвичайно високу екологічну цінність [164].

У разі приєднання до НПП пропонованих земель, загальна площа парку збільшиться на 45 % і становитиме 19 529,1 га, у тому числі 19 077,1 га з вилученням та 452,0 га – без вилучення [196].

З огляду на те, що до меж НПП «Синевир» не зачислені місцевості, котрі становлять із сучасною територією парку цілісну еколого-гідрогеохімічну систему верхньої частини басейну р. Терембі, запропоновано розширити його територію за рахунок приєднання [196; 199]:

- урочища «Кам'янка», Міжгірський держлісгосп, Міжгірське лісництво (377,8 га);
- земель запасу Міжгірської райради – 197,7 га.

Після розширення територія парку збільшиться на 13 % і становитиме 43 279,5 га. На запропонованій для розширення території знаходяться праліси та старовікові ліси, рідкісні рослинні угруповання, криволісся сосни гірської та вільхи зеленої [164].

Аналізуючи пропозиції, які надійшли до Департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської ОДА за останні 3 роки, можна зробити сміливе припущення того, що до 2020-х років створити нові та розширити існуючі площі ПЗФ в області можна буде до 100–120 тис. га, що збільшить територію заповідності до 20–22 %. Загалом заплановано збільшити природно-заповідний фонд Закарпатської області до 23 % її площі. Чимало й проблемних аспектів у справі заповідання. До них, зокрема, належить процедура погодження створення ПЗФ на рівні землекористувачів та місцевих органів самоврядування і виконавчої влади. Яскравим прикладом є ботанічний заказник «Аваські гори», що на Хустщині. Саме він, відповідно до наукового обґрунтування, є перспективним для створення спільного українсько-румунського регіонального ландшафтного парку «Мармароський» [196].

На території Закарпатської області є низка об'єктів, які Рішенням Закарпатської обласної ради від 26 грудня 2003 року № 326 «Про впорядкування переліку об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення» втрачені. Серед них – дві геологічні пам'ятки природи місцевого значення сумарною площею у 6 га, сім ботанічних пам'яток природи (22,8 га) та чотири гідрологічні пам'ятки природи площею 1,5 га.

Значну цінність серед них представляли геологічні пам'ятки природи. Зокрема, «Радванські відслонення виходу вулканічних порід» – природоохоронний об'єкт, створений 1969 року (розміщувався на околиці міста Ужгород у затопленому Радванському кар'єрі та на прилеглих ділянках площею 1 га). Тут спостерігають відслонення лави андезитів пізнього сармату-панону (абсолютний вік близько 11,5 млн. р.). Андезити темно-сірого до чорного кольору, товстостовпчастої окремості, часто флюїдальної текстури складають лавовий купол, який утворився на ранній стадії формування Вигорлат-Гутинського вулканічного пасма. Придонна частина кар'єру, заповнена водою, є мальовничим озером, яке приваблює туристів, любителів природи і слугує улюбленим місцем відпочинку ужгородців. Геологічна пам'ятка природи місцевого значення «Стара залізорудна шахта XV століття» площею 5 га створена рішенням виконавчого комітету Закарпатської обласної ради депутатів трудящих від 18.11.1969 р. № 414 «Про організацію фауно-флористичних заказників та взяття під охорону пам'яток природи на території Закарпатської області» та рішенням виконавчого комітету Закарпатської обласної ради народних депутатів від 23.10.1984 р. № 253 «Про мережу об'єктів природно-заповідного фонду».

Вхід у штольню розміщений на південному схилі гори Велика Берегівська (Берегівський р-н, околиця с. Мужієво). Об'єкт є розгалуженою системою штолень, штреків, ортів тощо сумарною довжиною понад 1 000 м.

Стародавні рудокопи (XIV–XVI століть) видобували золото з рудної зони, що в сучасній геологічній термінології має назву «22-го розлому» і характеризується переважанням відносно крупного золота над тонкодисперсним.

Серед ботанічних пам'яток природи: «Ясен звичайний» площею у 6 га розташована на території с. Тур'ї Ремети Перечинського району; «Акація пірамідальна» (12 га) та «Дуби золотистий, червоний, білоряболистий» (0,3 га) у м. Ужгород; «Бузок угорський» у межах Свалявського держлісгоспу; «Бузок угорський (2)» площею 1,5 га та «Крокуючий бук» (1 га) на території Перечинського району; «Дуб звичайний» (1 га) у с. Часлівці Ужгородського району.

У м. Ужгород втрачено гідрологічні пам'ятки природи місцевого значення «Свердловина № 21» та «Свердловина № 97» загальною площею 0,6 га, «Озеро «Каскади»» в урочищі «Липовець» Перечинського району, а також гідрологічну пам'ятку «Джерело» в с. Мала Добронь Ужгородського району [189].

Впродовж тривалого часу у вітчизняній практиці переймалися, насамперед зростанням кількісних показників заповідних територій, нехтуючи їхніми якісними характеристиками. Отож вважаємо за доцільне звернути увагу на якісні характеристики цих територій.

Окрім категоріального розподілу ПЗФ області відповідно до функцій, які вони виконують, якісним відображенням мережі природоохоронних територій є рівномірність їхнього розміщення.

Аналіз територіальної структури об'єктів і територій ПЗФ області засвідчують про строкатий їх розподіл у розрізі адміністративних районів (табл. 2.4) (рис. 2.14. –2.15) (додаток К).

Таблиця 2.4

Об'єкти ПЗФ Закарпатської області за адміністративними одиницями

Адміністративний район	Площа району, км ²	Об'єкти ПЗФ	
		к-сть	площа, га
Берегівський	635	24	760,72
Великобerezнянський	809	25	39 400,81
Виноградівський	697	17	7 244,11
Воловецький	544	18	3 441,4
Іршавський	945	20	9 170,51
Міжгірський	1166	54	41 873,55
Мукачівський	998	27	6 414,38
Перечинський	631	21	3 223,5
Рахівський	1892	105	43 985,41
Свалявський	673	18	334,25
Тячівський	1818	66	15 424,21
Ужгородський	870	35	6 169,68
Хустський	975	29	4 690,33
Разом:	12653	459	18 2132,9

Територіальна структура природно-заповідного фонду Закарпатської області

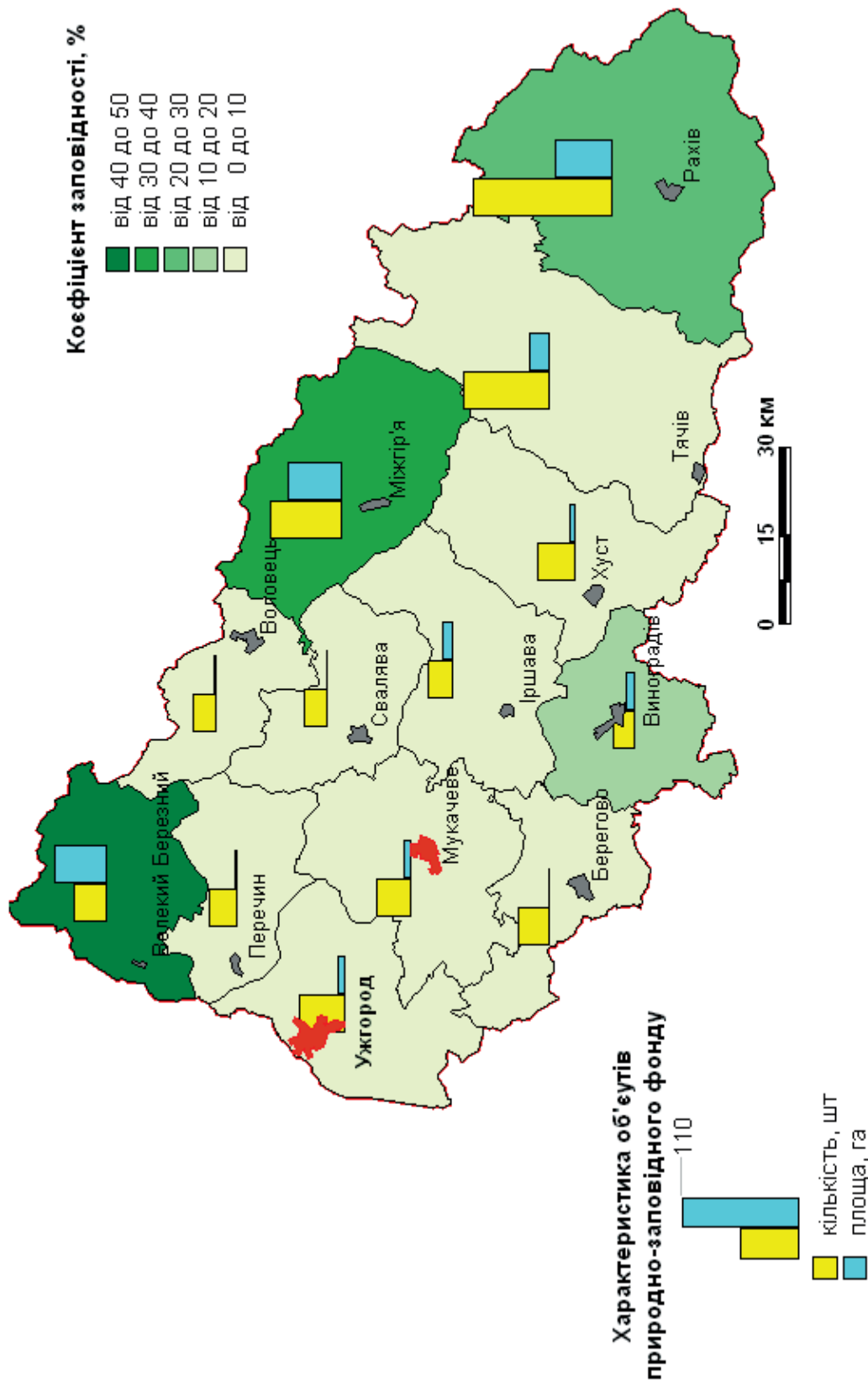
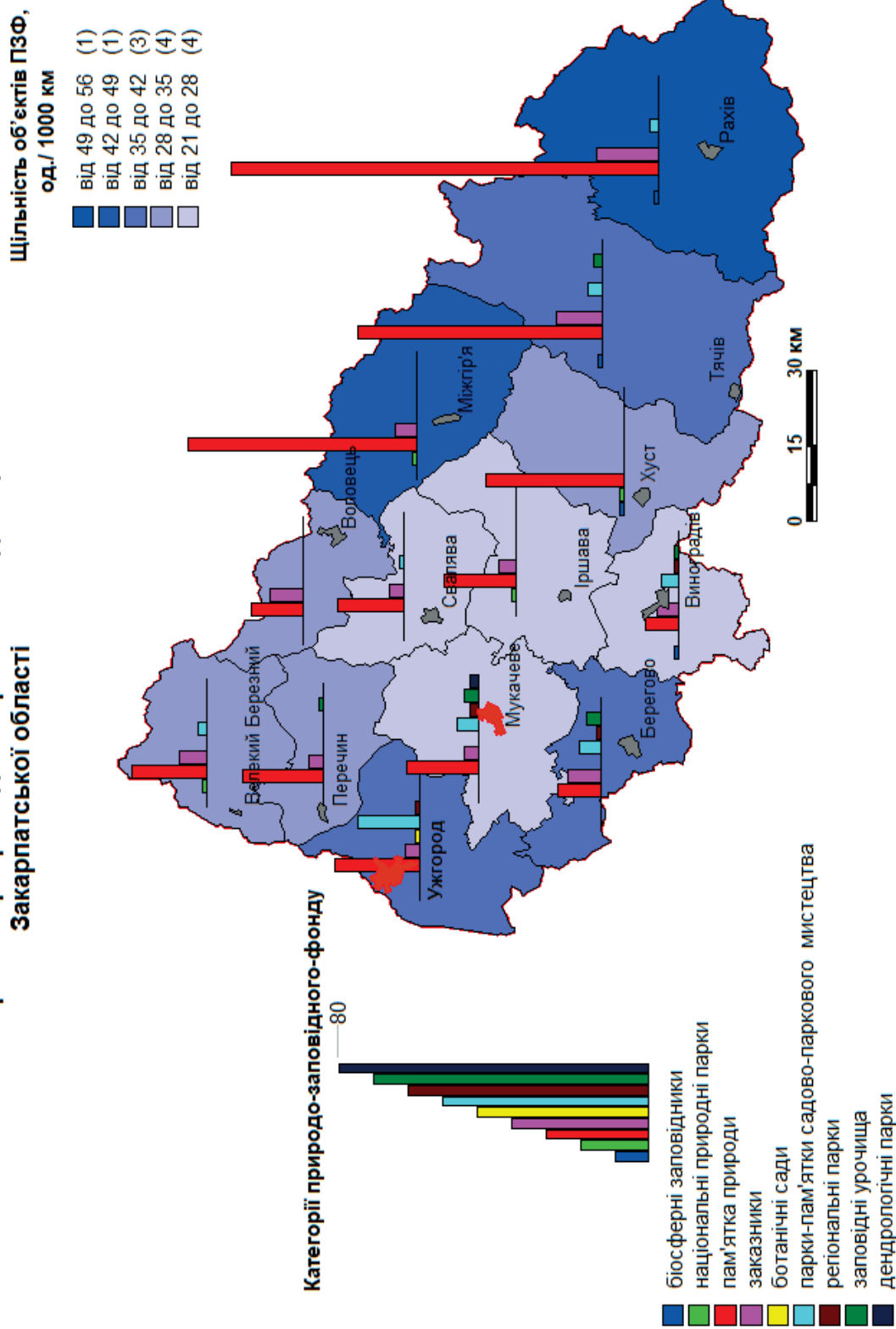

Рис. 2.14. Територіальна структура природно-заповідного фонду Закарпатської області

**Розподіл об'єктів природно-заповідного фонду
за категоріями в розрізі адміністративних одиниць
Закарпатської області**

Рис. 2.15. Територіальна структура природно-заповідного фонду Закарпатської області

За кількістю об'єктів ПЗФ адміністративні райони області можна згрупувати у три групи: із порівняно малою кількістю природоохоронних об'єктів (до 30-ти одиниць) – Великоберезнянський, Берегівський, Виноградівський, Воловецький, Іршавський, Мукачівський, Перечинський, Свалявський та Хустський райони; значною кількістю природоохоронних об'єктів (30–60 одиниць) – Ужгородський, Міжгірський і Тячівський райони; великою кількістю природоохоронних об'єктів (понад 90 одиниць) – Рахівський район, на який припадає 23 % від усіх об'єктів ПЗФ області.

Доволі репрезентативним показником є територіальний розподіл площ природно-заповідних об'єктів і територій області за адміністративними районами (див. *табл. 2.4*). Його доцільно представити у вигляді градації на чотири групи. До першої групи – з вкрай малою площею природоохоронних територій (до 1 тис. га) – належать Берегівський та Свалявський райони; друга група – райони з малою площею природоохоронних територій (до 5 тис. га) представлена Воловецьким, Перечинським та Хустським районами; до третьої групи – зі значними площами природоохоронних територій (5–10 тис. га) – належать Виноградівський, Іршавський, Мукачівський, Ужгородський райони; четверта група – із великою площею природоохоронних територій (понад 10 тис. га) репрезентована Великоберезнянським, Міжгірським, Рахівським і Тячівським районами.

Поряд з абсолютними значеннями кількості об'єктів ПЗФ, для аналізу ми використали й відносні показники, які розраховували відносно до площі у 1 000 км² (див. *табл. 2.4*). Зазначимо, що середня щільність природоохоронних об'єктів по області (36 од. / 1000 км²) майже втричі перевищує відповідний показник у сусідній Львівській області (10–15 од. / 1000 км²) [127, с. 55].

Серед адміністративних районів найбільшу кількість різнорангових об'єктів і територій ПЗФ мають Виноградівський і Мукачівський, а також Берегівський, Тячівський та Ужгородський райони, найменшу кількість, відповідно, – Воловецький район. У всіх адміністративних районах, окрім Свалявського, представлені об'єкти і території як загальнодержавного, так і місцевого значення.

Нерівномірність розподілу ПЗФ територією області – доволі несприятливий чинник для виконання ними основних функцій – збереження біорізноманіття. Загалом цей чинник негативно впливає на загальну оцінку ПЗФ.

Одним із важливих показників якості природно-заповідної мережі регіону є коефіцієнт заповідності. Середнє його значення по області станом на 2016 рік становить 14,4 % (в середньому по Україні станом на 2016 рік – 6,3 %) [67].

Коефіцієнт заповідності демонструє найбільшу диспропорцію в територіальному відношенні (*табл. 2.5*). Просторовий розподіл цього показника у межах області представлено на картосхемі (див. *рис. 2.14*). Зокрема, у розрізі адміністративних утворень найвищий він у Міжгірському, Велико-

березнянському та Рахівському районах. Найменший – відповідно у Свалявському та Берегівському районах. Такий факт пояснюють спеціалізацією зазначених районів на лікувально-курортній рекреаційній діяльності. Водночас саме тут варто акцентувати увагу на розширення існуючих та створення нових природоохоронних об'єктів.

Таблиця 2.5

Кількісні показники природно-заповідного фонду Закарпатської області в розрізі адміністративних одиниць

Адміністративний район	Коефіцієнт заповідності, %	Щільність об'єктів ПЗФ, од./ 1000 км ²	Індекс інсуляризованості
Берегівський	1,2	38	0,57
Великоберезнянський	48,7	31	0,44
Виноградівський	10,4	24	0,39
Воловецький	6,3	33	0,34
Іршавський	9,7	21	0,38
Міжгірський	35,9	46	0,46
Мукачівський	6,4	27	0,45
Перечинський	5,1	33	0,44
Рахівський	23,2	56	0,46
Свалявський	0,5	27	0,51
Тячівський	8,5	36	0,45
Ужгородський	7,1	40	0,44
Хустський	4,8	30	0,49
Пересічнообласний показник	14,4	36	0,44

Якість природно-заповідної мережі області визначаємо за коефіцієнтом інсуляризованості, що засвідчує величину об'єктів ПЗФ та їхню стійкість. Ступінь розчленованості природно-заповідного фонду (коефіцієнт інсуляризованості) I є середньоарифметичним значенням суми двох показників (I_m та I_n). Показник I_m визначається співвідношенням площі відносно нестійких ПЗО до загальної площі ПЗФ певної території. Компонента I_n визначається як співвідношення кількості нестійких ПЗО до їх загальної кількості на цій території. Загалом, індекс інсуляризованості ПЗФ (I) визначають за формулою: $I = (I_m + I_n)/2$.

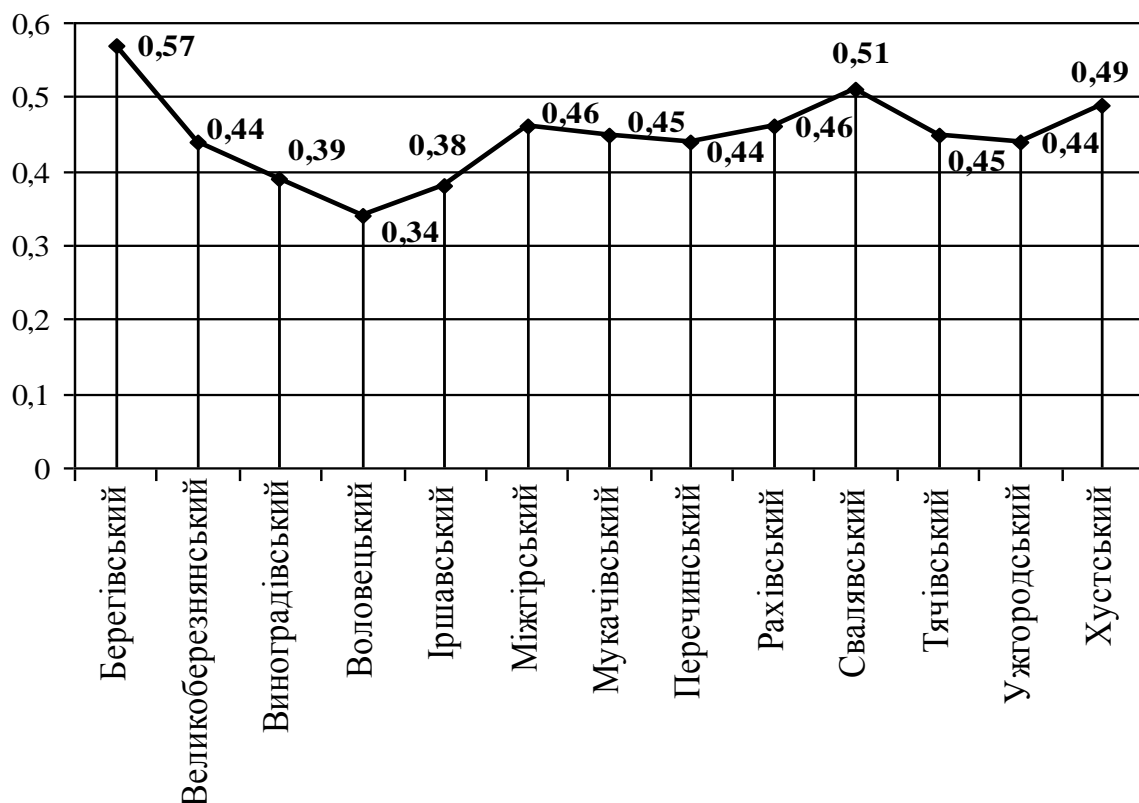
Чим вище значення цього коефіцієнту, тим більшу частку в територіальній структурі природно-заповідного фонду займають нестійкі заповідні території, які часто через невелику їх площу є екологічно нестабільними, отож їх роль в існуючій природоохоронній мережі області незначна. У нашому випадку до екологічно нестійких зачисляємо заповідні території з площею до 50 га [122, с. 36].

У ПЗФ Закарпатської області фіксуємо велику кількість дрібних об'єктів з недостатньою екологічною ємністю для збереження генофонду та

умов існування біоти. Зокрема, на 614,4 га розміщено 369 об'єктів, середня площа яких становить близько 1,7 га за коливання площ окремих із них від 0,01 до 51 га.

Така кількість дрібних об'єктів не може повною мірою оптимально забезпечувати умови для перебування флори й фауни. З іншого боку, вони є важливими чинниками збереження біорізноманіття. Для збільшення впливу на довкілля й гарантії існування такі об'єкти доцільно розширювати і, за змогою, з'єднувати коридорами між собою та іншими, більшими за площею об'єктами природно-заповідного фонду, а також перспективними для заповідання територіями [102, с. 275].

За нашими розрахунками, середній показник індексу інсуляризованості по області становить 0,44, що вказує на середні показники якості розміщення природно-заповідної мережі (див. *табл. 2.5*). Зазначимо, що значного його коливання в адміністративних районах не спостерігається, максимальне значення індексу фіксуються на позначці 0,56 для Березівського району, мінімальне значення, відповідно, – 0,34 у Воловецькому районі (*рис. 2.16*).

Рис. 2.16. Коефіцієнт інсуляризованості адміністративних районів Закарпатської області

Значну подрібненість об'єктів ПЗФ ми пов'язуємо з орографічними особливостями досліджуваної території та, подекуди, із високим ступенем розораності території в окремих адміністративних районах. Зменшити індекс

інсуляризованості можна шляхом зачислення до складу природно-заповідних територій лінійно витягнутих ділянок земель водного, лісового фонду, водно-болотних угідь, водоохоронних зон, полежахисних лісових смуг та інших захисних насаджень, які не належать до земель лісового фонду. Для нашої області важливою є розбудова так званих «зелених» екокоридорів для міграції тварин через інженерні споруди лінійного типу (автошляхи, залізниці, нафтопроводи, продуктопроводи тощо). Це, фактично, облаштування безпечних і таких, що вписуються в навколишнє природне середовище, технічно, екологічно та біологічно обґрунтованих переходів для різних представників фауни.

Численні дрібні ізольовані заповідні об'єкти і території, які не завжди можна поєднати між собою через відсутність відповідності середовища ізолянтів і з'єднуючих елементів, є наслідком ботанічного підходу до заповідання, який добре забезпечує консерваційну функцію зі збереження видового різноманіття флори і фауни, проте лише частково враховує потребу системної дії об'єктів і територій природно-заповідного фонду та майже не передбачає балансу екологічних, економічних і соціальних вимог [102; 122; 127–128]. Відповідно до вимог сталого розвитку, в області необхідний комплексний підхід до природозаповідання.

У межах висотних поясів найбільша частка заповідних територій (76 %) Закарпатської області зосереджена у гірській частині області, меншою мірою представлена передгірна зона. Майже немає заповідних територій на рівнині, де незважаючи на високе освоєння угідь, у заплавах річок ще збереглися унікальні природні ділянки дубових і вільхових насаджень. Цінними для природозаповідання є також багаті на різноманіття видів лучні та водно-болотні рослинні угруповання (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Розподіл площі природно-заповідного фонду Закарпатської області за рослинними угрупованнями [120, с. 237]

Рослинні угруповання	Площа, тис. га		Частка площі ПЗФ від:	
	угруповання в межах області	природно-заповідного фонду в угрупованні	площі угруповання %	загальної площі ПЗФ, %
Лісові	652,0	140,9	21,6	88,3
Лучні (в межах с/г угідь)	225,9	14,3	6,3	9,0
Високогірні (альпійські, субальпійські)	37,9	3,2	8,4	2,0
Водно-болотні	19,4	1,2	6,2	0,7
Разом	935,2	159,6	–	100

З даних таблиці бачимо, що найбільшою мірою представлені у природно-заповідному фонді лісові угруповання. До заповідних територій у різні роки зачислено понад 1/5 площі вкритих лісовою рослинністю земель лісового фонду. Частки площ заповідних територій у лучних, високогірних і водно-болотних рослинних угрупованнях коливаються в межах від 6,2 до 8,4 %, що у 2,5–3,5 рази менше, ніж у лісових.

Незважаючи на нерівномірність територіального представлення, природно-заповідний фонд репрезентований в усіх існуючих в області ландшафтах і рослинних угрупованнях кожного висотного поясу. Завдяки цьому заповідні об'єкти мають змогу відігравати ключову роль при збереженні біотичного та ландшафтного різноманіття, що підтверджено вітчизняним і світовим досвідом з природозаповідання. Зокрема, на порівняно невеликій території (12,8 тис. км²) зосереджено 2 613 видів і 303 підвиди рослин, близько 400 видів хребетних тварин із 484 таких видів в Українських Карпатах [17]. На формування такої різноманітної, а подекуди й особливої біоти тут впливають, передусім, специфічні кліматичні та ґрунтові умови, що виникли внаслідок своєрідного горизонтального й вертикального розчленування рельєфу території та її географічного розташування.

РОЗДІЛ 3.
РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ
НА ТЕРИТОРІЯХ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Передумови розвитку екотуризму в межах національних парків, регіональних ландшафтних парків і Карпатського біосферного заповідника

На території Закарпатської області розташовані три національні природні парки – «Синевир», «Ужанський» і «Зачарований край», два регіональні ландшафтні парки – «Притисянський» і «Синяк», а також Карпатський біосферний заповідник (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Великоплощинні природоохоронні території
 Закарпатської області

Природоохоронна територія	Площа, га	Рік створення	Адміністративні райони розташування	Примітки
1	2	3	4	5
Карпатський біосферний заповідник (КБЗ)	58 035,8	1993	Рахівський, Тячівський, Хустський, Виноградівський райони	Масиви КБЗ (Чорногора, Уголька – Широкий Луг, Свидовець, Мармарош) увійшли до складу об'єкта «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» зі списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Церква Вознесіння Господнього (Струківська) 1824 р. у Ясіні увійшла до списку Світової спадщини ЮНЕСКО

1	2	3	4	5
НПП «Синевир»	42 704,0	1989	Міжгірський район	–
Ужанський НПП	39 159,3	1999	Великобerezнянський район	–
НПП «Зачарований край»	6 101,0	2009	Іршавський район	–
РЛП «Притисянський»	10 330,66	2009	Берегівський, Виноградівський, Мукачівський, Ужгородський райони	Унікальні заплавні дубові ліси можуть увійти до міжнародного біосферного резервату, з часом їх можуть внести до списку Світової спадщини ЮНЕСКО
РЛП «Синяк»	4 631,2958	2011	Мукачівський район	

Кожна із цих природоохоронних територій вирізняється своїми особливостями розвитку екотуризму, проте усі вони мають надзвичайно привабливі умови для популяризації різних його видів і форм.

3.1.1. Національний природний парк «Синевир»

Національний природний парк «Синевир» створено 1989 року у межах різних висотних поясів південно-західних макросхилів Горган. До його складу увійшли ландшафтний заказник державного значення «Синевирське озеро» (1974) та низка інших цінних природних об'єктів верхів'я Тереблянської долини у північно-східній частині Міжгірського району Закарпатської області (додаток Л). Нині площа НПП «Синевир» становить 42 704,0 га [169], з півночі на південь він простягається на 30 км, а зі сходу на захід – на 20 км.

Територія парку розташована на висотах від 530 до 1 719 м н.р.м., належить до Горганського високогір'я Вододільно-Верховинських Карпат і репрезентує переважно два характерні ландшафти: низькогірні флішеві крутосхилі хребти з бурими гірсько-лісовими та дерново-буроземними щебенюватими ґрунтами, а також середньогірські давньольодовикові флішеві стрімкосхилі хребти з полонинами, бурими гірсько-лісовими щебенюватими та гірсько-торф'яно-буроземними ґрунтами [168]. Клімат цієї території

змінюється від помірновологого у долинах до холодно-вологого у високогір'ї [215] – теплий період року відзначається частими зливами, навесні і восени часто трапляються повені (іноді катастрофічні), а взимку – сильні снігопади. Загалом тут щороку випадає близько 1 310 мм опадів.

На території НПП «Синевир» гармонійно поєднуються віддавна освоєні місцевості із зовсім непорушеними з багатою флорою і фауною. У флорі парку налічують 890 видів судинних рослин, 24 види мохоподібних, 460 видів водоростей, 151 вид лишайників [215]. Тут росте аж 154 види справжніх грибів. Під охороною перебувають 45 видів рідкісних рослин, занесених до Червоної книги України, а 9 рідкісних рослинних угруповань (відкриті та смереково-рідколісні оліготрофні болота, яворові і сіривільхові ліси, гірськососново-сфагнове криволісся) занесені до Зеленої книги України [215]. Тваринний світ представлений типовими карпатськими видами – тут відзначено 170 видів хребетних (1 вид круглоротих, 19 видів риби, 12 видів земноводних, 7 видів плазунів, 89 видів птахів та 42 види ссавців) і багатий видовий склад безхребетних (72 види павукоподібних, 258 видів комах, 31 вид багатоніжок). До Червоної книги України занесено 41 вид, до Європейського червоного списку – 9 видів, серед яких вовк, бурий ведмідь, чернівець непарний, мурашка руда лісова та інші [215]. На території парку можна побачити оленя благородного, косулю, дикого кабана, лисицю, борсука, лісового kota, горностая, рись, деяких рідкісних птахів (глухаря, орла-беркута, лелеку чорного, пугача, зміїда) і плазунів (гадюку звичайну). Проживають тут і карпатські ендеми – саламандра плямиста, тритони карпатський і альпійський.

Природні туристичні атракції. Територія НПП «Синевир» сильно розчленована, адже займає верхню частину басейну річки Терембі з її численними притоками, найбільшими з яких є річки Слобода, Ростока, Озерянка, Герсовець, Сухар, Квасовець, Чорна Ріка. У парку є високогірні озера, верхові болота.

Озеро Синевир (48°37'00" пн. ш. 23°41'02" сх. д.) є унікальною і найбільшою в Українських Карпатах за площею (близько 8 га під час повного наповнення), максимальною глибиною (до 23,5 м) та об'ємом води (близько 400 тис. м³) водоймою запрудно-зсувного походження [174] (рис. 3.1).

Розташоване на південних схилах Горган на висоті 989 м н.р.м. у верхів'ях невеликої правої притоки струмка Слободянська Ріка (права притока р. Терембі). Озеро утворилося у післяльодовиковий період внаслідок перекриття зсувами річкової долини [53-54; 174]. Окрім того, що Синевир є цінною пам'яткою неживої природи, озеро має велику гідрологічну цінність. Залежно від наповненості площа озера становить 4,45–7,58 га, середня глибина – 8–10 м, найбільша глибина – 19–23,5 м, об'єм води – 350–460 тис. м³. Водозбірний басейн площею 2,3 млн. м² розташований у середньогір'ї на абсолютних позначках менше 1 200 м у межиріччі Терембі і Ріки [168; 174]. Живлення озера відбувається за рахунок поверхневих

і атмосферних вод, у нього впадають три заболочені гірські потічки. Твердий стік в озеро Синеvir становить близько 50 т/рік, а з озера – не більше 1 т/рік, тобто 98% твердого стоку акумулюється в озері. Зараз у чаші озера зосереджено майже 200 тис. м³ озерних відкладів, унаслідок чого у західній його частині мулисті відклади завтовшки 11–12 м майже вийшли на поверхню, вода тут добре прогрівається, що стимулює значне зростання вищої водяної рослинності, відмирання якої спричиняє вторинне забруднення озера [174]. Вода озера Синеvir за хімічним складом належить до гідрокарбонатно-сульфатного та сульфатно-гідрокарбонатного типів з мінералізацією 107–186 мг/л, чиста, має постійну температуру +11 °С. Синеvir є найвідомішою і найвідвідуванішою туристичною атракцією парку, довкола нього прокладено екотуристичну стежку, на березі облаштовано рекреаційно-туристичну зону та оглядовий майданчик

Рис. 3.1. Озеро Синеvir [174]

Озеро Озірце (Дике озеро) (48°31'18" пн. ш. 23°41'02" сх. д.) площею близько 1 га і глибиною до 10 м є еталонним взірцем перетворення у верхове болото. Заболочування відбувається від центру до периферії, і навпаки. Прибережний плав утворений сфагnumами та осоками, а сплавина на середині озера – лише сфагновими мохами буро-червоного кольору. У темно-синій воді лежать повалені, оброслі мохами дерева, а на березі стоять стрункі

смереки, могутні явори та елегантні буки. Навколо озера обладнана стежка, до нього веде ґрунтова дорога від центрального офісу НПП «Синевир» (урочище Остріки) та маркована екотуристична стежка від музею лісу і сплаву в урочищі Чорна Ріка [168; 174].

На території парку знаходяться також верхове болото Глуханя та сфагнове оліготрофне болото Замшатка. Вони є цінними гідрологічними об'єктами, проте мають і геоморфологічне значення як еталонні ділянки процесу заболочення, а також слугують важливим осередком цінних видів рідкісних і зникаючих рослин.

Верхове болото Глуханя (48°28'00" пн. ш. 23°38'03" сх. д.) площею 17,0 га є найбільшим сфагновим болотом у Горганах. Воно знаходиться на висоті 620 м н.р.м. поблизу гори Мирша на правому березі річки Теремля. Глуханя має сферично-випуклу форму, середина болота піднята від 3 до 3,5 м, порівняно з його краями. Це засвідчує, що протягом багатьох тисячоліть накопичувалась лісова і трав'яниста рослинність, яка в стиглому віці відмерла і перегнивала. Над торфовим шаром стелиться зелений буруватий і пурпуровий сфагновий мох та зростають 15 рідкісних і зникаючих видів рослин [168; 174]. Під охороною перебуває унікальний природний комплекс болотних і водолюбних рослин, серед яких журавлина звичайна, шейхцерія болотна, лікоподієлла заплавна, росичка круглолиста, плаун заплавний та інші. З чагарників тут трапляються вільха сіра, береза приземкувата і бородавчаста, ялівець звичайний та бруслина бородавчаста. Нещодавно, з метою забезпечити рослинний покрив болота від витоптування відвідувачами, на болоті Глуханя працівники НПП встановили оглядовий майданчик (рис. 3.2), яким можна дістатися майже до середини болота і детальніше ознайомитися з місцевою флорою та фауною [252].

Рис. 3.2. Оглядовий майданчик на болоті Глуханя [252]

Сфагнове оліготрофне болото Замшатка площею 4,2 га за складом рослинності та живленням є верховим типом болота і має опуклу сферичну форму. Воно належить до хвойно-чагарникових, сфагнових і торф'яно-осокових угруповань. Характерною ознакою болота є сфагнові, зрідка зелені мохи товщиною 40 см, які ростуть густим килимом над торфом [168; 174].

Національний природний парк «Синевир» має доволі густу гідрологічну мережу з характерним порогово-водоспадним типом русел. Водний режим річок суттєво змінюється протягом року. Уся територія парку переважно високогірна і є водозбором р. Теремля, яка бере свій початок з центру Горган на західному схилі гори Болотняк (1 081 м) [168; 174]. Від свого початку вона протікає південно-західною частиною території парку. Довжина р. Теремлі по території парку сягає близько 30 км, має доволі швидку течію – 18 км/год. Ширина Теремлі 20–30 м з відповідними глибинами від 0,7 до 1,5 м; дно річки піщано-кам'янисте [168; 174]. Цінними з геолого-геоморфологічної, екологічної і пейзажної точки зору є і найбільші вершини національного природного парку «Синевир»: Стримба (1 719 м), Негровець (1 707 м), Ясеновець (1 600 м), Передня (1 599 м), Канч (1 579 м), Кам'янка (1 578 м), Задня (1 550 м), Топас (1 548 м), Гребінь (1 511 м), Дарвайка (1 501 м). Усі вони, безперечно, є цікавими екотуристичними атракціями та, здебільшого, є добрими оглядовими майданчиками.

Наприклад, *гора Стримба* (1 719 м) ($48^{\circ}26'17''$ пн. ш. $23^{\circ}48'11''$ сх. д.) розташована у масиві Привододільних Горган на межі Міжгірського і Тячівського районів на однойменному хребті Стримба (рис. 3.3). Південно-західні схили Стримби розташовані у межах НПП «Синевир». Вершина Стримби трикутної форми, утворена у дрібнозернистих пісковиках глибокими водозбірними лійками. На вершині встановлено хрест.

Рис. 3.3. Гора Стримба (фото з програми GoogleEarth)

Трапляються малі озера, кам'яні розсипища (рис. 3.4). Північно-західні та східні схили круті, південно-східний переходить у сідловину, якою з'єднується з горою Стремніс (1 652 м). Вершина Стримби місцями заросла гірською сосною, схили – мохово-трав'янистими та смереково-буковими угрупованнями з добре вираженою висотною поясністю. На захід від гори лежить мальовнича долина річки Терєблї з селами Колочава, Горб, Нєгровець та Синєвир.

Рис. 3.4. Кам'яні розсипи у привершинній частині г. Стримба (фото з архіву GoogleEarth)

Одним із улюблених місць для подорожей територією НПП «Синєвир» є гірський *хребет Пішконя*, який простягається з північного заходу на південний схід. Найвищими його вершинами є Нєгровець (1 707 м), Ясновець (1 600 м) і Дарвайка (1 501,9 м). Початковими пунктами маршрутів на Пішконю є села Колочава і Синєвир.

Історико-культурні туристичні атракції. Національний природний парк «Синєвир» є осередком збереження і популяризації місцевих історико-культурних цінностей, народних традицій і промислів, які добре збереглися на його території. У південній частині парку вздовж долини річки Терєблї розташовані села Синєвир, Нєгровець і Колочава, на північному заході – Синєвирська Поляна, на півночі – Поляна. Усі села мають цікаву орографію – їх центральні частини переважно витягнуті вздовж долини річки, довкола розбудовані численні присілки. Місцеве населення ретельно зберігає свої побутові і святкові традиції, звичний уклад життя, об'єкти матеріальної культури, промисли і ремесла. Водночас тут інтенсивно розвивається туристична інфраструктура – численні заклади розміщення і гастрономії, музеї, інформаційні пункти тощо.

Село Колочава ($48^{\circ}26'12''$ пн. ш. $23^{\circ}44'01''$ сх. д) з населенням близько 8 тис. осіб є одним з найбільших у Закарпатті. Воно простягається на 15 км у гірській улоговині між полонинами Стримбою, Дарвайкою, Барвінком, Красною і Ружею. До складу села належать п'ять присілків – Лазі, Горб, Брадолець, Сухар, Мерешор [129]. Через Колочаву протікають невеликі річки Колочавка і Сухар, які впадають у Терєблю [129]. У селі розташоване найбільше у цьому районі Вільшанське водосховище.

Колочава має надзвичайно багату історію. Археологічні знахідки на території села засвідчили присутність людини у цій місцевості ще до нашої ери, а також сліди давньоримського поселення римського періоду. Однак перша писемна згадка про село датована 1463 роком. Вважають, що його заснували втікачі від кріпацтва, які тут переховувалися і поступово розбудовували населений пункт [129]. Протягом своєї історії село входило до складу десяти різних держав [129], унаслідок чого у ньому сформувався місцевий діалект із суміші угорських, чеських, російських, німецьких, румунських, польських, українських слів. Нині за національним складом усі мешканці є українцями.

Колочава є доволі добре розвиненим туристичним пунктом, повністю забезпеченим інфраструктурою та інформаційно-рекламним супроводом. У селі діє десять музеїв, у яких зібрано тисячі автентичних експонатів: музей-скансен колочавської архітектури та побуту «Старе село» (рис. 3.5), музеї «Колочавська вузькоколійка» та «Колочавський бокораш», педагогічні музеї «Радянська школа» та «Чеська школа», історико-військові музеї «Лінія Арпада», музей-меморіал «Воїнам-інтернаціоналістам» та музей місцевих повстанців «Бункер Штаєра», музей-пам'ятка барокової архітектури кінця XVIII ст. «Церква Святого Духа» та шкільний етнографічний музей Івана Ольбрахта. У селі зосереджено понад 50 пам'ятних об'єктів, з яких 20 – скульптури, наприклад, такі цікаві пам'ятники «Заробітчанам», «Вівчарю», та інші; є пам'ятки української, чеської, єврейської культури.

Рис. 3.5. Картографічна схема колочавського музейного комплексу «Старе село» [129]

У селі видають свій часопис – газету «Нова Колочава», працює єдина в Україні Школа вівчарства, є власна Колочавська вузькоколійка і власні туристичні марки. Через село пролягає багато туристичних маршрутів [129].

Щороку тут відбувається Фестиваль ріплянки, покликаний популяризувати унікальну місцеву історико-культурну і природну спадщину. Свій офіс у Колочаві має київський туроператор «Ажіо-Тур», який займається просуванням місцевих туристичних продуктів. Доволі інформативною є інтернет-сторінка села, доступна за адресою: <http://kolochava.com/ua/pro-kolochavu.html>. Загалом, це приклад села, яке активно зберігає свою автентичність, впроваджує новітні технології та завзято просуває власний туристичний продукт.

Село Негровець (48°27'42" пн. ш. 23°38'26" сх. д.) розташоване поруч з Колочавою (у минулому називалося Верхня Колочава, Колочава-Негровець) біля підніжжя гори Негровець (1 707,3 м). Вважають, що це село відоме з 1463 року [170]. У Негровці на вершині пагорба розташована визнана пам'ятка дерев'яної архітектури – церква Св. Архангела Михаїла (XVIII ст., 1818 р.), збудована у бойківському стилі зі смереки у XVIII ст. в урочищі Потік (за іншими даними – у присілку Ясеновець, який згодом зруйнував великий зсув). Спочатку збудували триверху церкву, а 1818 р. її встановили на новому місці і зробили двосхилі дахи і вежу [170]. Поблизу села знаходиться відомий гідролого-ботанічний заказник «Болото Глуханя», який є однією з атракцій екотуристичних маршрутів НПП «Синевир».

Село Синевир (48°29'48" пн. ш. 23°36'52" сх. д.) є вагомим туристичним пунктом однойменного національного природного парку. Перші записи про нього датують кінцем XVI – початком XVII ст. Наприклад, у документах 1604 року згадують «оточене великими лісами» село Зіневер у «верхній течії верховинської річки Талабори (Тереблі)» [214]. У різні історичні періоди селом разом з лісами володіли різні землевласники. На початку XIX ст. у лісовому господарстві були задіяні місцеві мешканці – понад половина з них працювала лісорубами і бокорашами. Власне тому біля північно-східної околиці села Синевир створили Музей лісу і сплаву. Тут на Чорній Ріці у середині XIX ст. збудували дві греблі для сплаву лісу з гір у долину. До нашого часу частково збереглася лише одна з них, споруджена за проектом австрійського інженера Клаузе, на основі якої і створили музей. До катастрофічних повеней 1998 року плотогонів-бокорашів, які сплавливали річкою зрубаний ліс. Відновили музей 2010 року. Цікавим є той факт, що музеїв лісосплаву у світі лише два – в Україні та Канаді [214]. Також у приміщенні візит-центру НПП «Синевир» є кілька кімнат з експозиціями автентичних речей з Музею лісосплаву. На околиці села Синевир починаються екотуристичні маршрути до озера Озірце, Кам'янецького водоспаду, іхтіологічного заказника місцевого значення «Кантина» та інших цікавих об'єктів.

У селі Синеви́рська Поля́на ($48^{\circ}35'04''$ пн. ш. $23^{\circ}41'11''$ сх. д.) зосереджено найбільше закладів розміщення у межах НПП «Синеvir» – 3 готельні комплекси, 36 приватних садиб. Також тут є 6 ресторанів, форельне господарство «Арніка» з рекреаційно-відпочинковим комплексом, невеликий скансен «Синеви́рська Поля́на», екскурсійне бюро з прокатом автомобілів та інше. Загалом у селі можна знайти все, що необхідно для відпочинку і подорожей. Звідси починається багато екотуристичних маршрутів територією НПП «Синеvir». На північній околиці села розташований контрольний інформаційний пункт НПП, від якого починається підйом мальовничою дорогою до озера Синеvir (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Дорога до озера Синеvir з північної околиці села Синеви́рська Поля́на [214]

Важливим для пізнання історії регіону є оборонні військові об'єкти Лінії Арпада – військово-оборонної системи німецької армії та її союзників (Угорщини), укріпленої потужними інженерними спорудами. Цю систему довжиною понад 600 км з 30-ма вузлами ешелонованої оборони вглиб на 100–120 км створили вздовж старого державного кордону, який простягався через весь Карпатський хребет. Лінія Арпада не була суцільною і налічувала окремі вузли оборони, адже планували в найкоротші терміни побудувати ефективну лінію оборони з мінімальними затратами.

Загалом військових ліній оборони у Закарпатті є шість: чотири з них угорські (Лінія Арпада, Лінія Гуняді, Лінія Ласло і Лінія Святого Іштвана) та дві – чехословацькі (Лінія Бенеша та Лінія Масарика). Ця система об'єднувала 99 оборонних пунктів, 760 залізобетонних і 440 дерев'яно-земляних споруд, 440 вогневих майданчиків, 400 кілометрів траншей і стрілецьких окопів. Надзвичайно сильні укріплення створені в районі Руського перевалу, на Ужгородському, Мукачівському, Хустському, Ясінському, Сигітському напрямках, які вважали основними. Значна кількість інженерних споруд Хустського напрямку власне і знаходиться на території національного

природного парку «Синевир». Колись це були численні протитанкові піраміди і загородження, мінні поля, залізобетонні і дерев'яно-земляні споруди (бункери), доти, дзоти, бліндажі, склади тощо. Багато з цих об'єктів нині зруйновані. Між селами Синевир і Синевирська Поляна і зараз знаходиться кілька залізобетонних бункерів, які ще добре збереглися і є місцевими туристичними атракціями [244].

Регіон розміщення НПП «Синевир» багатий добре збереженою форльклорно-етнографічною спадщиною – чи не кожен природний об'єкт, село, присілок, місцевість знайшли відображення в усній народній творчості (легенди, перекази, співанки), виробих народних майстрів тощо.

3.1.2. Ужанський національний природний парк

Ужанський національний природний парк площею 39 159 га створили 1999 року на основі регіонального ландшафтного парку «Стужиця». Він розташований у західній частині Закарпатської області (Великобerezнянський район) у басейні річки Уж і простягається з південного заходу від с. Забродь на північний схід до Ужоцького перевалу [247].

Територія Ужанського НПП має цікаву геологічну будову – тут тектонічна зона Кросно межує з Дуклянським покривом крейдового і палеогенового флішу. Тектонічна зона Кросно займає незначну територію у північно-східній частині парку – вона є основою Вододільного середньогірного верховинського хребта, який входить до складу Вододільно-Верховинських Карпат. Для зони Кросно характерне домінування олігоценного дрібноритмічного піщано-глинистого флішу кросненської фації, що створило передумови для формування тут переважно низькогірного рельєфу висотою 600–700 м [209; 223]. По гребеню Верховинського середньогірного вододільного хребта пролягає межа між Закарпатською і Львівською областями, а також кордон між Україною і Польщею.

Значна частина території Ужанського НПП розташована у межах Дуклянського покриву (вирізняється більшою лускуватістю і численними виходами на денну поверхню нижньо- і верхньокрейдівих відкладів) у масиві Полонинського хребта Полонинсько-Чорногірських Карпат [137]. Це геоморфологічний район Полонини-Рівної, який займає межиріччя Ужа і Латориці – Вічі і до якого на правобережжі Ужа належать також невеликі масиви Стужиці, Стинки, Настажа і Ужської Гортавини, що продовжуються на території Словаччини. Правобережжя річки Уж належить до Стужицько-Стинківського геоморфологічного підрайону зі зростаючими з півдня на північ абсолютними висотами від 500–600 (в околицях сіл Великий Березний і Забродь) до 800–1100 м у басейні р. Стужиці (г. Голаня – 854,6 м; хребет Стінка – 1 019,4, г. Черемха – 1 130,7 м та ін.) [137]. У будові масиву домінує Дуклянський покрив з переважанням крейдового флішу.

Загалом рельєф парку представлений низкою гірських хребтів переважно південно-східного простягання, окремими вершинами середньовисотних гір і долиною річки Уж з притоками. Найвищими вершинами на території парку є г. Кінчик Буковський (1 251 м н.р.м.), г. Кременець (1 221 м н.р.м.), г. Черемха (1 130,7 м нр. м.), г. Плішка (1 066 м н.р.м.), г. Красія (1 036 м н.р.м.), г. Ополонок (1 028 м н.р.м.), г. Явірник (1 017 м н.р.м.), г. Студниця (1 033,2 м н.р.м.) і три безіменних вершини хребта Стінка (1 019 м, 1 063 м і 1 092 м н.р.м.) вздовж кордону зі Словаччиною [250–251].

Клімат на території парку помірний і прохолодний помірний у високоргір'ях; максимальні температури літа припадають на липень-серпень і становлять +34...+ 37 °С, зимові мінімуми становлять –28...–32 °С і припадають на січень–лютий. Регіону розташування парку притаманні затяжні дощі, інколи зливові, а загалом за рік тут випадає 856–909 мм опадів [250–251]. Цікаво, що на території парку панують північні вітри, а найсильнішими за швидкістю є південно-західні. У долинах річки Уж та його головних приток – річок Стужиця і Вишка, потоку Тихий – дмуть гірсько-долинні вітри, які також відіграють важливу роль у формуванні місцевого клімату [250–251].

В Ужанському НПП поширені переважно світло- і темно-бурі гірськолісові ґрунти (буроземи). На 70–90 % площі лісництв займають світло-бурі гірськолісові ґрунти середньої потужності, які сформувалися на палеогенових (здебільшого еоцен-олігоценових) і крейдових (переважно нижньоберезнянська світа) флішових відкладах, складених аргілітами, алевролітами і, частково, товстошаруватими й масивними пісковиками [250–251]. На найвищих гіпсометричних рівнях (800–1200 м н.р.м.) поширені темно-бурі гірсько-лісові ґрунти. На післялісових луках поширені дерново-буроземні ґрунти на елювії-делювії карпатського флішу, а вздовж річок і потоків на сучасних алювіальних відкладах трапляються дерново-буроземні, дерново-глейові і світло-бурі ґрунти [250–251].

У таких природних умовах сформувалися природні екосистеми з багатим флористичним і фауністичним різноманіттям. В Ужанському НПП виокремлюють чотири висотні пояси рослинності [251]:

1. Пояс букових лісів сформувався у межах висот 350–1 100 м н.р.м. Йому притаманні домішки граба звичайного, клена-явора, клена гостролистого, в'яза гірського, а на верхній межі лісу – горобини звичайної. У трав'янистому покриві поширені: живокіст шишкуватий, печіночниця звичайна, зірочник гайовий тощо [251].

2. Пояс ялицево-букових лісів сформувався у межах висот 700–900 м н.р.м., тут менше трапляються домішки клена-явора, в'яза гірського та інших листяних порід, а у трав'янистому покриві є підмаренник круглолистий, квасениця, чорниця та ін.

3. Пояс вільхи зеленої має фрагментарне поширення на гірських масивах гір Равки, Кременця і Розсипанця у межах висот 1 200–1 300 м н.р.м.

4. Субальпійські луки займають найвищі рівні – тут налічують близько 30 видів рослин, серед яких щавель альпійський, порічки карпатські, зніт альпійський, аденостилес сіролистий та інші [251].

В Ужанському НПП загалом налічують близько 1500 видів рослин, серед яких 922 види судинних (52 з них занесено до Червоної книги України), 312 видів лишайників, 143 види мохоподібних, 164 види водоростей і 66 видів грибів [250–251]. Тваринний світ території парку типовий для Східних Карпат. У лісах тут мешкають олень карпатський, козуля, кабан, борсук, ласка, куниця лісова, заєць-русак, лисиця та інші тварини. Загалом на території парку мешкає 80 видів тварин з Червоної книги України, 25 видів з Європейського червоного списку та 185 видів, що підлягають особливій охороні згідно з Бернською конвенцією [250–251]. Також тут налічують 114 видів представників орнітофауни, багата ентомофауна (лише метеликів є 727 видів), а у річці Уж водяться форель, харіус, марена звичайна і балканська, линь річковий.

Територія парку займає прикордонне положення і належить до створеного 1998 року Міжнародного біосферного резервату «Східні Карпати», який складається з трьох національних і трьох ландшафтних парків у трьох країнах. Загальна площа цього біосферного резервату становить 2 080,89 км², з яких 1 087,24 км² – польська частина, 407,78 км² – словацька і 585,87 км² – українська [276]. У Польщі до нього належать Бещадський національний парк і два ландшафтні парки – Ціснянсько-Ветлінський і Долини Сяну, у Словаччині – національний парк Полоніни, в Україні – Ужанський національний природний і Надсянський регіональний ландшафтний парки. Заповідний масив Стужиця–Ужок входить до складу об'єкта Світової спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» (додаток М) [284].

Природні туристичні атракції. Ужанський національний природний парк відомий своїми добре збереженими природними екосистемами (букові праліси, багата флора і фауна), місцем падіння 1866 року найбільшого у Європі Княгинянського метеориту в урочищі Чорні Млаки, мальовничими гірськими масивами і вершинами, печерами (Княгиня, Живанські ями та інші), скельними утвореннями (гірський масив Стінка), джерелами мінеральних вод в околицях сіл Стужиця, Кострино, Сіль, Ужок, а також найстарішими в Україні дубами у селі Стужиця.

Букові праліси масиву Стужиця –Ужок збереглися у недоторканому стані завдяки тривалій історії їх заповідання у цьому регіоні. Ще 1908 року, за часів Австро-Угорщини, тут створили резерват «Стужиця» (вважають, що перший в Україні). На його території задля здійснення дендрометричних і фітоценотичних досліджень відомий чехословацький професор Алантоїс Златнік у 1934–1936 рр. заклав наукові пробні площі (всього чотири ділянки)

безпосередньо під вершиною г. Кременець (1 221 м н.р.м.) на верхній межі лісу та на г. Явірник (1 017 м н.р.м.) загальною площею 12,9 га [29–30]. Ці ділянки збереглися донині і мають надзвичайну наукову цінність. Найбільші масиви пралісів збереглися у Ново-Стужицькому (південно-західний мезосхил гори Равка), Лубнянському (гора Вежа) та Ужоцькому (гори Розсипанець, Кінчик-Буковський та інші) лісництвах [29]; 2011 року їх визнали об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [284].

Відомими пам'ятками природи на території Ужанського НПП є *тисячолітні дуби у селі Стужиця*. Дуб «Чемпіон» ($49^{\circ}01'45''$ пн. ш. $22^{\circ}35'27''$ сх. д.) (периметр стовбура 9,6 м, висота – 25 м) визнано найстарішим дубом в Україні – його вік становить 1 300 років (рис. 3.7). Трохи «молодшим» є «Дідо-дуб» віком 1 100–1 200 років (рис. 3.8). Його висота сягає 30 м, а периметр стовбура – 9,1 м. Із цим деревом пов'язано кілька місцевих легенд. Біля обох дерев встановлено охоронні знаки й інформаційні стенди, облаштовано місця відпочинку [250–251].

Рис. 3.7. Дуб «Чемпіон» віком 1 300 років [251]

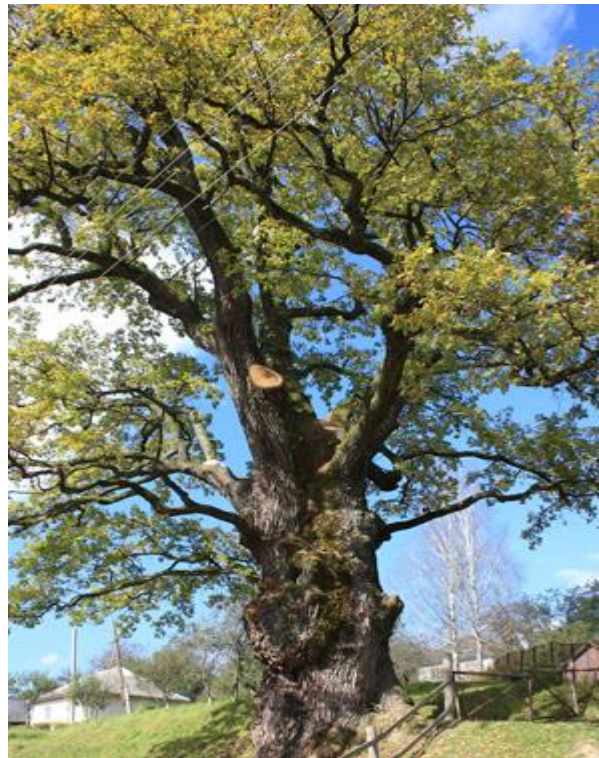

Рис. 3.8. «Дідо-дуб» віком приблизно 1100–1200 років [251]

Місце падіння Княгинянського метеорита ($48^{\circ}54'$ пн. ш. $22^{\circ}24'$ сх. д.) в урочищі Чорні Млаки є однією зі знакових і найвідоміших туристичних атракцій Ужанського національного природного парку. Ця подія відбувалася між хребтами Стінка і Явірник поблизу села Княгиня 9 червня 1866 року. Палаючий метеорит розколовся на висоті 40 км і випав «кам'яним дощем» у цій місцевості. Уламки метеорита знаходили на полях, дорогах і вулицях сіл Княгиня, Збой, Стужиця, проте значна їхня кількість впала у довколишніх

лісах і досі не знайдена. Вважають, що загалом було 1 200 уламків. Найбільший з них знайшли на схилі гори Стінка в урочищі Чорні Млаки (700–800 м н.р.м.) – він занурився у ґрунт на глибину 2 м і важив 279,766 кг. За даними Віденського історико-природничого музею, загальна маса усіх уламків метеорита становить 500 кг і їх зберігають в історичних і природничих музеях 115-ти міст світу [158]. Місце падіння метеорита давно увійшло до переліку визначних подій екоосвітньої стежки «Чорні Млаки» в Ужанському НПП. У червні 2016 року до 150-річчя цієї події відкрили новий туристичний маршрут «Село Сіль – Чорні Млаки» і встановили тут пам'ятний знак (рис. 3.9) [32].

Рис. 3.9. Пам'ятний знак на місці падіння Княгиницького метеорита, встановлений у 2016 році до 150-річчя цієї події [32]

Печера Княгиня розташована неподалік кордону між Словаччиною та Україною – на пригребеновому південно-східному схилі хребта Стінка поблизу північно-східного краю найдовшого у парку скелястого пасма (довжина близько 1,5 км; висота 15–40 м) на висоті близько 1 000 м н.р.м [263]. Печера довжиною 36 м закладена в межах ставнянської світи палеогенового віку (еоцен). Учені вважають, що вона утворилася внаслідок вилуговування брил карбонатних порід у піщанисто-глинистому фліші крейдового віку та належить до печер шахтного типу. За даними деяких дослідників, печера мала два виходи – на українській і словацькій стороні, а загальна довжина її становила 60 м (або 80 м). Нині відомий лише один доволі великий вхід (завширшки 2 м і заввишки 4 м) трапецієподібної форми (рис. 3.10), розташований під коренем явора, і кілька малих отворів-щілин з української сторони (рис. 3.11), а головний «прохідний» коридор простягається на відстань до 20 м і закінчується вузькою тріщиною [263]. Вхідний коридор завершується доволі просторим залом, посеред якого розташована велика брила, що заповнює весь простір аж до стелі, залишаючи вузький прохід навколо себе.

Рис. 3.10. Вхід у печеру
Княгиня [53]

Рис. 3.11. Одна із галерей
печери з невеликим
отвором назовні [53]

Найдовший хід починається різким двометровим зниженням дна, прямує на північний схід і завершується глухим кутом з пухким матеріалом обвально-осипного походження. Інші ходи значно менші за довжиною і висотою. вторинними утвореннями у печері є брили різного розміру і форм, дно вкрите осадовими відкладами обвально-осипного та намивного походження. Стіни печери мокрі, вкриті водяною плівкою та краплями води. Значна кількість коминів і щілиноподібних звужень ходів, а також наявність кількох невеликих вхідних отворів, є добрими умовами для зимівлі кажанів [14; 263]. Місцеве населення знає про печеру багато легенд і переказів: переповідають про підземний кам'яний міст над проваллям, таємниче печерне озеро Морське око, «дихання печери» (йдеться про вихід з порожнини теплішого повітря взимку, що створює ефект «дихання») [263]. Відвідування печери Княгиня ускладнене її прикордонним положенням (потрібно мати дозвіл).

Гора Явірник ($48^{\circ}54'14''$ пн. ш. $22^{\circ}33'21''$ сх. д.) висотою 1 017 м н.р.м. розташована на схід від смт Великий Березний у складі однойменного масиву Полонинського хребта. Вона має видовжену форму (близько 10 км) і знаходиться на межі охоронної зони Ужанського НПП [267]. Північно-східний схил хребта вище 600–800 м н.р.м. вкритий буковим пралісом з висотою окремих дерев 40–45 м. Саме тут розташована дослідна ділянка, закладена проф. А. Златніком ще у 30-х роках ХХ століття. Загалом схили гори Явірник вкриті буком (*Fagus sylvatica* L.) і явором (*Acer pseudoplatanus* L.), подекуди ростуть хвойні дерева, а вершина заростає високогірним різнотрав'ям, кущами чорниці і малини [267]. Явірник є популярним туристичним об'єктом, на вершину гори провадять туристичні маршрути з смт Великий Березний через село Руський Мочар або від початку села Кострино через річку Уж і вершину гори Кичера [267]. Траси маршрутів промарковані, є вказівники.

Окремої уваги заслуговує туристичний притулок «Явірник» (рис. 3.12), який споруджено на висоті 940 м н.р.м. ще 1936 р. На той час за ініціативою Чеського туристичного клубу у високогір'ях на території Закарпаття спорудили 17 таких притулків, однак сьогодні залишився лише один – на горі Явірник [27]. Окрім самого будинку тут є дровник, крите місце для вогнища, альтанки і сінник. Притулок діє досі, проте є приватною власністю.

Рис. 3.12. Туристичний притулок «Явірник» [27]

Гора Кременець висотою 1 221 м н.р.м. (за іншими даними 1 216 м) розташована на північний захід від села Стужиця і цікава тим, що на її вершині перетинаються державні кордони Польщі, Словаччини та України. На території України в межах парку розташовані південно-східні схили гори [139]. Підйом на гору здійснюють із села Стужиця за наявного дозволу від місцевої прикордонної застави.

В Ужанському НПП є низка відслонень порід, які ілюструють геологічну історію цього регіону. Зазвичай, вони трапляються у привершинних частинах гірських масивів або у долинах рік і потоків. Наприклад, геологи описали олістоліти в олігоценових відкладах [53–54]. На західній околиці села Ужок у руслі і бортах долини правої притоки потоку Гусний у флішових відкладах кросненської світи олігоценового віку серед алевролітів і аргілітів на відтинку 300 м трапляються численні різнообкатані брили розміром від 10 см до 1 м, представлені зеленими сланцями докембрію, білими мармурами, пелітоморфними вапняками, а також ракушняками. За наявністю дрібних олістолітів різного віку і літологічного складу виходи олігоценових відкладів струмка Гусний дослідники вважають типовим олістостромовим утворенням [53–54].

Історико-культурні туристичні атракції. На території Ужанського НПП проживають лемки – автохтонна етнографічна група горян [250], яка добре зберегла свої самобутність, мову, традиційний уклад життя. Цікаво, що нині найбільше лемків проживає у західній частині Закарпаття у верхів'ї річки Уж у Перечинському і Великоберезнянському районах та частково –

біля верхів'я річки Боржава в Іршавському районі. Також лемківські поселення є на сусідній з парком території Надсянського регіонального ландшафтного парку у Львівській області [250]. Унікальними пам'ятками лемківської етнокультурної спадщини в межах Ужанського НПП є, передусім, стародавні дерев'яні храми та дзвіниці [248], архітектурно подібні до бойківських, однак з бароковими елементами. У місцевих селах збереглася традиційна житлова забудова, спосіб ведення господарства і численні народні промисли. Верхів'я річки Уж неодноразово за свою історію перебувало у центрі подій. Тут досі збереглися пам'ятки Першої і Другої світових воєн – військові поховання, белігеративні споруди, найвідомішими з яких є елементи Лінії Арпада. Подекуди збереглися єврейські кладовища, окремі пам'ятники та багато інших об'єктів.

Селище міського типу Великий Березний (48°53'37" пн. ш. 22°27'27" сх. д.) є адміністративним центром Великоберезнянського району і розташоване за межами Ужанського НПП, однак у ньому знаходиться адміністрація цього парку. Селище розкинулось на правому березі Ужа на етнічній території Лемківщини. Перша писемна згадка про це поселення датована 1409 роком, а з 1427 року Великий Березний згадують як володіння Ужгородської домонії графів Дугетів. З 1770 року поселення здобуло статус містечка і право проводити великі ярмарки [34]. Найбільший розвиток Великого Березного розпочався з відкриттям 1897 року ділянки залізниці Ужгород – Великий Березний і продовженням її до Ужжа. Нині це спокійне районне містечко зі своєю особливою атмосферою.

Село Ужок (48°59'05" пн. ш. 22°51'53" сх. д.) розташоване поблизу витоків річки Уж під Ужоцьким перевалом на межі Закарпатської області. Вважають, що Ужок заснований 1582 року і належав родині графів Дугетів. Село є давньою відпочинковою місцевістю з багатою культурно-історичною спадщиною та мінеральними джерелами. У ньому діє краєзнавчий музей, поблизу села на Ужоцькому перевалі є пам'ятники воїнам, загиблим у Першій і Другій світових війнах. Однак найвідомішою пам'яткою цього села є церква Св. Архистратига Михаїла 1745 року (*рис. 3.13*). Ця дерев'яна церква поставлена на схилі і дуже добре вписується в місцевий гірський ландшафт. Церква тризрубна і триверха, збудована з ялинових брусів і вкрита гонтом. Три квадратних у плані зруби об'єднані широкими піддашшями, з-поміж яких домінує середній. Хоча церква і збудована за бойківськими архітектурними традиціями, від інших подібних пам'яток відрізняється вищим, ніж східний, західним верхом. Біля церкви є дерев'яна, квадратна у плані, двоярусна дзвіниця з 1927 року [93]. Ужоцька церква Св. Архистратига Михаїла разом з іншими дерев'яними церквами Карпатського регіону 2013 року увійшла до списку Світової спадщини ЮНЕСКО [66].

Раніше Ужок був відомим курортом, що славився своїми мінеральними водами, наприкінці XVIII ст. в Ужку збудували санаторій з добре впорядкованою територією, який місцеві мешканці назвали «тридцятком»,

оскільки він об'єднував 30 будинків для відпочиваючих у верхній частині села. Поруч звели двоповерховий готель-ресторан, лікувальні ванни поблизу мінеральних джерел, вздовж потоку Квасний розбили липовий парк. На жаль, сьогодні збереглися лише залишки ванн поблизу мінеральних джерел.

Село Гусний (48°56'34" пн. ш. 22°51'08" сх. д.) розташоване у гірській долині на лівій притоці річки Уж. Поселення засноване на початку XVII ст. на володіннях ужгородсько-невицької домінії. У другій половині XVII ст. село опустіло, а знову відновилося вже на початку XVIII ст. Нині Гусне є відомою туристичною місцевістю зі збереженою сільською забудовою і традиціями. Найвідомішою пам'яткою тут є дерев'яна церква Св. Миколи Чудотворця 1655 р. (рис. 3.14). Церква збудована з ялини у класичному бойківському стилі на схилі гори. Центральний квадратний зруб накрито восьмигранним барабаном під восьмихилим шатром, бічні зруби мають по одному злому і завершені чотирисхилими шатровими дахами. Поруч є дзвіниця. Цю пам'ятку відреставрували з дотриманням усіх вимог щодо збереження автентичності ще упродовж 1971–1972 рр., з часом гонт замінили на метал, а у середині 1990-х років її повністю вкрили бляшаним покриттям, що суттєво змінило зовнішній вигляд храму [64; 218].

Рис. 3.13. Церква Св. Архистратига Михаїла (1745 р.) в селі Ужок [84]

Рис. 3.14. Церква Св. Миколи Чудотворця (1655 р.) у селі Гусний [84]

Село Тихий (48°55'13" пн. ш. 22°49'34" сх. д.) заснували ще 1588 року. Відомо, що 1751 року воно мало свій млин та церкву Св. Архистратига Михаїла, яка тривалий час була занедбана і згоріла 1887 року. У селі збереглася капличка 1891 року [234]. Нині у селі є мурована церква Успіння Пресвятої Богородиці. Цікавою пам'яткою у цьому селі є церква Михайла Герзанича, яку звів його дід на своїй приватній землі. Ця невеличка за розміром церква округлої форми збудована з каменю, кладка глиняна, а товщина стін сягає 0,8 метра. Родина з покоління в покоління постійно підтримувала споруду у належному стані. Найціннішим у цій церкві є Євангеліє 1645 року, яке читають на літургії лише раз на рік – 27 вересня на престольний празник цього храму – Воздвиження Чесного Животворящого

Хреста Господнього. Цю подію відзначають дуже урочисто – сюди люди йдуть урочистими процесіями від сільської церкви Тихого та з інших сіл. Віднедавна цю родинну церкву почали відвідувати і гості села [248].

Село Сухий (48°56'57" пн. ш. 22°47'24" сх. д.) засноване 1580 року, а через 50 років у ньому з'явився власний водяний млин. Село добре зберегло традиційну забудову та уклад життя. Тут знаходиться відома дерев'яна церква Св. Івана Предтечі 1679 року (рис. 3.15). Спочатку ця триверха церква мала класичну бойківську форму з найвищим центральним верхом, з часом шатровий верх над бабинцем замінили на вищий каркасний. Цінними у церкві також є тексти з іменами майстрів (або фундаторів), що збереглися на дошках старого іконостасу, а також образи роботи Івана Щирецького «Відсічення голови Івана» та «Авраам офіру Господові приносить» з 1680 року [84; 248].

Село Вишка (48°56'19" пн. ш. 22°42'33" сх. д.), розташоване у долині річки Уж біля підніжжя гори Красія (1 036 м н.р.м), уперше згадують у письмових документах 1602 року. Належало воно Ужгородсько-Невицькій домінії графів Другетів. У селі Вишка збереглася дерев'яна церква Св. Архистратига Михаїла 1700 року (рис. 3.16). Церкву у Вищі розміром 5,1 x 15,7 м спорудили з ялинових брусів. Її історія дуже подібна до історії церкви у селі Сухий. Вважають, що їх будували одні й ті ж майстри. Спочатку вона також мала класичну бойківську форму зі ступінчастим шатровим верхом над західним зрубом і найвищим центральним зрубом. У другій половині XVIII ст. шатровий верх над бабинцем замінили вищою за центральний верх каркасною дзвіницею з трьома дзвонами [84]. По периметру церкви йде закрита аркада голосниць, зруби мають нахил усередину, стіни вкриті гонтом. 1995 року дахи перекрили новим гонтом, а упродовж 1995–1996 рр. інтер'єр оббили фанерою і розрисували. У церкві Св. Архистратига Михаїла збереглися цікаві зразки декоративно-ужиткового мистецтва 1700 року [84; 248]. У селі є сучасний дерев'яний храм Св. Апостолів Петра і Павла, споруджений 2010 року.

Рис. 3.15. Церква Св. Івана Предтечі 1679 р. у селі Сухий [84]

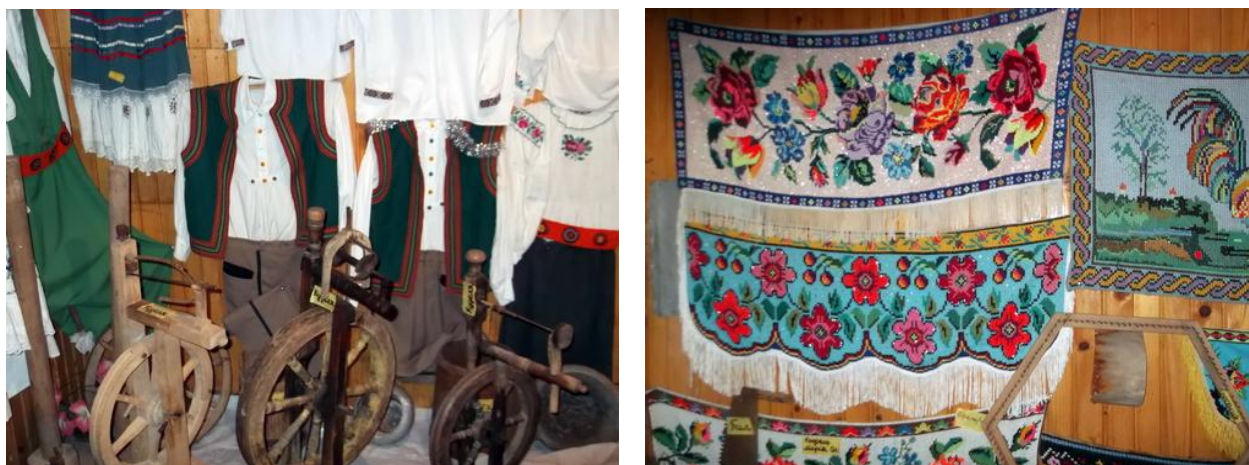

Рис. 3.16. Церква Св. Архистратига Михаїла 1700 р. у селі Вишка [84]

Вишка є популярною туристичною місцевістю завдяки гірсько-лижному курорту Красія, популярному ще з 80-х років минулого століття. Тут розташований найдовший в Закарпатській області гірськолижний спуск (довжина понад 3 500 м). Загалом усі траси Красії пологі, шириною від 100 до 250 м, різного рівня складності; діє 6 витягів [138]. У селі добре розвинута мережа закладів розміщення різного рівня – готельний комплекс «Вишка», низка приватних садиб [37].

Село Верховина Бистра (49°00'45" пн. ш. 22°46'26" сх. д.) розташоване за 3 км від залізничної станції Волосянка і станції Щербин, добре відоме серед поціновувачів активного відпочинку на території Ужанського НПП. З нього розпочинається екотуристичний маршрут на гору Плішка (1 066 м н.р.м.) [242] – одну з наймальовничіших вершин парку. Село має цікаву історію і добре зберегло свій традиційний уклад життя. Вважають, що це поселення заснували ще до 1582 року, згодом тут збудували водяний млин. Збереглися місцеві перекази про дерев'яну церкву в урочищі Мошків Потік, а від 1751 р. є відомості про церкву Святого Духа, яка згоріла. Наступною 1773 р. (за іншими даними – 1792 р.) збудували дерев'яну триверху церкву у бойківському стилі, проте і вона згоріла. Четверту церкву спорудили 1917 року і теж не вберегли від пожежі. Вже 1773 р. у Верховині Бистрій освятили муровану церкву Св. Петра і Павла [39]. Село за період свого тривалого існування пережило багато історичних подій, які відобразилися в матеріальній і нематеріальній історико-культурній спадщині. Село цікаво відвідати у будь-яку пору року.

Село Лубня (49°01'33" пн. ш. 22°43'17" сх. д.) є найпівнічнішим населеним пунктом Великоберезнянського району і розташоване у долині правої притоки Ужа – річки Лубні, майже на кордоні з Польщею. Відстань від Великого Березного до цього села становить 42 км, а від найближчої залізничної станції у селі Ставне – 7 км. Село згадують у документах від 1631 року. За переказами, назва села походить від основного заняття перших поселенців – виготовлення лубу (обводу) для решіт [150]. Також місцеві мешканці розводили худобу і працювали у лісовому господарстві. Оскільки село розташоване на території Ужанського НПП і, відповідно, міжнародного біосферного резервату «Східні Карпати», місцеві мешканці активно підтримують розвиток екологічно орієнтованих видів туризму. У сільському клубі 2004 року організовано кімнату-музей, де можна оглянути 450 різноманітних побутово-ужиткових та історичних експонатів (рис. 3.17), зібраних у мешканців села. У перспективі у Лубні можуть відкрити велосипедно-піший транскордонний перехід, що сприятливо позначиться на зростанні екотуристичних потоків у цій місцевості.

Рис. 3.17. Експонати кімнати-музею села Лубня [150]

Село Ставне (48°59'12" пн. ш. 22°42'16" сх. д.) відоме ще з 1567 року. Воно розташоване у долині річки Уж, має залізничне сполучення [226]. З 1751 р. в селі згадують про церкву Св. Миколи Чудотворця, яка згоріла 1876 р. Нині у Ставному є однонавна мурована базилічна церква Успіння Пресвятої Богородиці 1906 року. Добре збереглася традиційна сільська забудова і побут (*рис. 3.18*). Поблизу села розкинувся ботанічний заказник місцевого значення «Ерташі», видніється гора Черемха (1 130 м н.р.м.), до яких прокладено екотуристичні маршрути [226].

Рис. 3.18. Традиційна сільська забудова села Ставне. Вдалині видно гору Черемха (1 130 м) [226]

Невелике село *Жорнава* ($48^{\circ}59'27''$ пн. ш. $22^{\circ}38'14''$ сх. д.) на річці Уж, відоме, здебільшого завдяки збереженому тут бункеру Лінії Арпада і розташованому поблизу ботанічному заказнику місцевого значення «Голаня» [242]. У селі збереглися традиційна забудова і побут. Є залізничне сполучення.

Село Загорб ($49^{\circ}00'48''$ пн. ш. $22^{\circ}39'46''$ сх. д.) розташоване у гірській місцевості у долині правої притоки Уж. Писемні згадки про поселення датують 1638 роком, з 1725 року у селі запрацював водяний млин. Є відомості від 1751 року про першу у селі дерев'яну церкву Св. Василя Великого в урочищі Стара Цирьков [92], яка з часом занепала. Після 1751 року в урочищі Пелекінська загорода звели нову церкву. Нині діючою є споруджена 1885 р. церква Св. Василя Великого. Село цікаве своїми традиціями, має залізничне сполучення.

Велике прикордонне село *Стужиця* ($49^{\circ}01'25''$ пн. ш. $22^{\circ}36'42''$ сх. д.) засноване на початку XVII століття. Найдавнішу писемну згадку про це поселення віднайшли у документах 1631 р., 1715 р. тут уже працював водяний млин. Перша церква з'явилася відразу по заснуванні села, наступною стала церква Св. Архангела Михаїла з 1751 р. – обидві вже зруйновані [231]. Архангелу Михаїлу присвячена і сучасна церква Стужиці. Проте найвідомішими і найвідвідуванішими тут є два дуби, яким понад 1000 років – «Дідо-дуб» і «Чемпіон», які стали об'єктами численних легенд і переказів. На північний захід від села розташована гора Кременець, вершина якої знаходиться на кордоні трьох держав – України, Польщі і Словаччини. Сучасна Стужиця виникла завдяки об'єднанню 1966 року двох сусідніх сіл – Старої і Нової Стужиць. На території села розташовано прикордонну заставу, усім охочим мандрувати у прикордонній зоні необхідно тут зареєструватися та одержати дозвіл. Село дуже активне у збереженні й популяризації своїх традицій. Інтенсивно розвиваються екологічно орієнтовані види туризму і відпочинку, відповідна інфраструктура, у тому числі марковані маршрути. У селі організовують традиційні святкування і щорічний фестиваль «Молочна ріка» (Фестиваль Великоберезнянського сиру), де репрезентують усі види молочної продукції району. Стужиця цікава будь-якої пори року.

Село Кострино ($48^{\circ}56'35''$ пн. ш. $22^{\circ}35'24''$ сх. д.) уперше згадане у писемних джерелах 1409 року, проте вважають, що заснували його раніше. Свого часу воно належало, як і багато інших сіл регіону, до замкової домінії графів Другетів, а на рубежі XVI–XVII ст. село вважали середнім за розмірами [130]. У XVIII ст. Кострино мало важливе стратегічне значення: долиною Ужа пролягала крайнянська дорога і у Кострино знаходилася митниця, яку заснували тут двома століттями раніше, як вважають дослідники.

Припускають, що першу дерев'яну церкву зі смереки 1451 року збудували в частині села Нижня Розтока. Наступну дерев'яну церкву 1602 року спорудили в частині села Старе Кострино, де стоїть нинішня церква.

Третю церкву звели 1645 року в урочищі Сигот – її перевезли із села Сянки Турківського району Львівщини, а 1703 року цю ж церкву перенесли на нинішнє місце у зв'язку із загрозою повені у Сиготі [130]. Костринську церкву Покрови Пресвятої Богородиці 1645 року у Нижній Розтоці нині вважають видатною пам'яткою дерев'яного зодчества – у неї довершені пропорції і споруда дуже гармонійно вписана у місцевий ландшафт (рис. 3.19). Довжина церкви становить 15 м, ширина 7 м, а висота вежі від фундаменту – 14 м [156]. Після надбудови вежі-дзвіниці архітектурний стиль споруди наблизився до лемківського. У церкві зберігся рисований на липових дошках іконостас приблизно 1645 року, який згодом кілька разів оновлювали. Церкву часто відвідують гості парку. У селі добре збереглися традиційний сільський уклад життя і місцева забудова, можна почути чимало переказів і легенд. Поблизу Кострино знаходяться два лісові заказники місцевого значення – Уличанка і Дубова.

Село Сіль (48°57'09" пн. ш. 22°31'17" сх. д.) є одним із туристичних вузлів Ужанського НПП – через нього пролягає кілька туристичних маршрутів, а в самому селі та околицях збереглося кілька історико-культурних і природних пам'яток. Уперше село згадано у документах 1599 року [220], а назва його походить від знайдених тут покладів солі, яку місцеві мешканці почали видобувати і використовувати для своїх потреб. У минулому це село було доволі великим. Наприклад, у 30–40-х роках минулого століття його вважали відомим курортним центром: тут налічували 111 хат і 657 мешканців (цікаво, що нині у селі мешкає 665 осіб!), пацієнтів притягували добре розвинута інфраструктура і відомі лікувальні купелі на основі місцевих мінеральних джерел (найуспішніше лікували ревматизм). Залишки спеціальних ванн збереглися в околицях Солі донині – вони занедбані, проте за відповідного облаштування можуть стати унікальними туристичними об'єктами. За радянських часів село стало центром великого колгоспу на 3 707 га сільськогосподарських угідь з м'ясо-молочним виробництвом і рільництвом, власним цехом Великоберезнянського соко-винного заводу.

У селі Сіль донині збереглася пам'ятка архітектури національного значення – дерев'яна церква Св. Василя Великого 1703 р. (рис. 3.20). Цю триверху церкву у бойківському стилі збудували у селі Сянки на Львівщині і перевезли в Сіль чотирма парами волів наприкінці XVIII ст. (приблизно 1777 р.) [156]. Під час перебудови 1834 р. церкві зробили чотирисхилий дах, звели невелику башту з бароковим завершенням над бабинцем і маленьку вежу з конічним шатром над бабинцем [156; 220]. Цікавим був іконостас цього храму – він складався з різних ікон у коричневих тонах. Апостольський ряд подарувала Малоберезнянська церква, намісну ікону Св. Василя привезли зі Ставного, а п'ять пророків та інші ікони – з села Сухого. На жаль, у 1970-х роках цей іконостас розібрали і перевезли у Росію, натомість зробили новий. Збереглися лише різьблені царські врата, кивот і престол з

візантійським балдахіном. Історія церкви Св. Василя Великого і власне самого села та його мешканців детально описана у численних документах, деякі цінні стародруки збереглися донині [220]. На території церкви розташоване старе кладовище, на якому збереглося біля двадцяти могил, котрі самі вже стали історичними пам'ятками. Загалом село цікаве для відвідування у будь-яку пору року. Тут можна ознайомитися з місцевою історією і традиціями, давнім і сучасним укладом сільського життя.

Рис. 3.19. Дерев'яна церква Покрови Пресвятої Богородиці 1645 року у селі Кострино [156]

Рис. 3.20. Дерев'яна церква Св. Василя Великого 1703 року у селі Сіль [156]

Невелике село *Стричава* ($48^{\circ}57'43''$ пн. ш. $22^{\circ}29'29''$ сх. д.) засноване ще на початку XVII ст. Донині збереглася частина традиційної сільської забудови і звичний уклад життя. У селі є церква Св. Великомученика Дмитра 1840 року з дзвіницею.

Прикордонне село *Забрідь* ($48^{\circ}55'24''$ пн. ш. $22^{\circ}27'42''$ сх. д.) є значним за розмірами населеним пунктом, порівняно з іншими селами на території Ужанського НПП: тут мешкає понад 1 200 осіб. Воно розташоване по обидва береги річки Уж біля підніжжя гори Явірник між населеними пунктами Сіль і Великий Березний за 40 км від міста Ужгорода і лише за 2 км від кордону зі Словаччиною. Вздовж західної частини села протікає річка Уличанка, яка витікає на території Словаччини і впадає в річку Уж. Частину села на лівому березі Ужа називають Забрідь, а правобережну – Забрідь – Кривуля [91]. У селі добре розвинута уся необхідна інфраструктура, хороше транспортне сполучення.

Історія цього села дуже цікава і насичена подіями. Заснували поселення, за легендою, люди, які утікали від татарського війська. Вони осіли у густих букових лісах на місці злиття річок Уж і Уличанка ще у XIII столітті. Місце першого поселення досі називають «Тугановим». Протягом свого існування село переживало як періоди розквіту, так і занепаду. На жаль, сільську дерев'яну церкву Св. Миколая занедбали ще 1715 року. Сучасну муровану церкву Св. Миколая збудували 1854 року [91]. Село має власні

традиції, активно розвиває своє господарство, у тому числі й туристичну сферу, є першим населеним пунктом Ужанського НПП на шляху з Великого Березного. Поблизу розташований ботанічний заказник місцевого значення «Пасіки».

На території Ужанського НПП села, здебільшого, зберегли свою самобутність і є цікавими для відвідувачів. Тут склалися добрі умови для розвитку екологічно орієнтованих пізнавальних видів туризму, пов'язаних із ознайомленням з місцевою природною та історико-культурною спадщиною, лемківськими традиціями, сільськими заняттями, пішими і кінними подорожами тощо. Найпопулярнішими історико-культурними туристичними атракціями нині є дерев'яні церкви, збережені елементи Лінії Арпада, військові поховання [44], а найбільші туристичні потоки зосереджені у традиційних місцевостях літнього і зимового відпочинку.

3.1.3. Національний природний парк «Зачарований край»

Національний природний парк «Зачарований край» загальною площею 6 101,0 га створено 2009 року на території Іршавського району Закарпатської області на основі відомого геологічного заказника загальнодержавного значення «Зачарована долина» та прилеглих природоохоронних об'єктів.

Територія парку знаходиться у центральній частині Вигорлат-Гутинського вулканічного пасма Українських Карпат у межах хребта Великий Діл [134; 145], розташованого в Іршавському адміністративному районі Закарпатської області [166–167].

НПП «Зачарований край» займає північно-східну частину геоморфологічного району Великодільського масиву, розміщеного на межиріччі Латориці – Боржави. Тут сформувався особливий рельєф, характер якого обумовлений переважанням лавових покривів і потоків базальтів та андезито-базальтів континентального циклу вулканізму, грубоуламкових пірокластичних порід, як результат діяльності Бужорського стратовулкана [134]. Водночас переважають покриви і потоки наймолодшого (пліоцен-плейстоценового) циклу вулканізму. У межах г. Бужора лавовий покрив базальту має площу 4 км², західніше г. Бужори базальт залягає у вигляді потоку шириною 0,5–0,8 км і довжиною 7 км. Покриви базальтів і андезито-базальтів сповільнили інтенсивність ерозійно-денудаційних процесів на цій території. Тому у районі Великодільського масиву зосереджено найбільше вершин, абсолютні висоти яких перевищують 1 000 м, зокрема, найвища вершина Вулканічного пасма і національного парку «Зачарований край» – г. Бужора (1 085,5 м) [134].

Передбачуваний кратер стратовулкана Бужори оконтурений валом з вершинами Бужора на сході, Береговий Діл (926,0 м) – на півдні, Мартинський Камінь (969,0) – на заході і ділянкою хребта Великий Діл – на півночі–північному сході з абсолютними висотами вершин 870,1 м і 862,2 м [134].

У межах парку розташована більша частина водозбірною басейну річки Боржава – однієї з найбільших приток Тиси. Головними водотоками є річки Синявка, Суха Синявка, Ільничка, Іршава, низка потоків (найвідоміші – Багонський і Смерековий) та багато дрібних потічків. Значні площі тут займають водно-болотні угіддя, збереглися букові праліси, є цінні скельні утворення тощо.

Значна біорізноманітність притаманна флорі і фауні НПП «Зачарований край». З'ясовано, що на території парку зростає 165 видів рослин та мешкає 58 видів тварин, з яких 29 видів рослин і 38 видів тварин занесені до Червоної книги України [166]; 87,5 % усієї території парку займають ліси, з яких понад 90 % припадає на корінні угруповання бука лісового і лише 7 % – на похідні угруповання, утворені ялиною (смерекою) [166]. Парк розташований у поясах передгірних дубових лісів з дуба скельного та букових лісів, де смугами виділяють висотні пояси чистих букових лісів і ялиново-букових лісів. У трьох районах округи дубових, буково-дубових і дубово-букових передгірських лісів поширений дуб скельний. На південних схилах Вулканічного пасма на території парку (висоти до 450–500 м н.р.м.) виокремлюють пояс передгірних дубових і букових лісів [145]. Головною ценозоутворюючою породою тут є дуб скельний; у деревному ярусі ростуть бук, граб, ясен та ін., у чагарниковому – ліщина, калина, бузина чорна, бересклет європейський, свидина, верба козяча, вовчі ягоди, а у трав'яному трапляються осока волосиста (*Carex pilosa*), зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa*) (рис. 3.21), медунка (*Pulmonaria*) (рис. 3.22), чистець лісовий (*Stachys sylvatica*) та ін. На вологіших ґрунтах поширені дубові бучини.

Рис. 3.21. Зубниця залозиста
(*Dentaria glandulosa*) [255]

Рис. 3.22. Медунка
(*Pulmonaria*) [255]

На території НПП «Зачарований край» виявлено 32 види тварин з Червоної книги України, 11 – з Європейського червоного списку, 36 видів – з Карпатського списку загрожуваних видів [166], а також 139 видів зі списку Бернської конвенції, що потребують спеціальної охорони. Близько 50 видів у межах парку належать до рідкісних, ендемічних і реліктових для Українських Карпат [166].

Природні туристичні атракції. НПП «Зачарований край» має надзвичайно важливе значення для збереження природних екосистем і сталого розвитку території його впливу. Привабливими для відвідувачів є елементи рельєфу, створеного внаслідок вулканічної діяльності і переробленого морфодинамічними процесами, а також добре збережена рослинність і тваринний світ парку. Національний парк створено на основі геологічного заказника загальнодержавного значення «Зачарована долина», який користувався чималою популярністю серед туристів.

Великий Діл – гірський хребет Вулканічного пасма Українських Карпат, у межах якого розташований НПП «Зачарований край». Він починається північно-східніше прямокутного повороту долини р. Іршави на її правому березі вершиною Шелелівський Верх. На лівому березі Іршави простежується дугоподібний відрізок Великого Долу з вершиною Кривуля (591,3 м), що з заходу обмежує зниження меридіонального простягання, в якому розміщені населені пункти Смологовиця, Локоть, Крайня Мартинка, Підгірне [134]. З північного сходу і сходу його оточують банеподібні масиви з вершинами Смологовицький Діл (926,3 м), Мартинський Камінь (989,0 м) і хребет з вершинами Береговий Діл (926,3 м) і Явір (717,0 м). Це зниження вчені вважають днищем своєрідної вулканічної кальдери [134].

Зачарована долина (або *Смерековий камінь*) ($48^{\circ}21'23''$ пн. ш. $23^{\circ}06'16''$ сх. д.) – геологічний заказник загальнодержавного значення (утворений 1978 року), розташований на північ від села Ільниця Іршавського району. Заказник площею 150 га знаходиться у межах Вулканічного пасма на південних схилах хребта Великий Діл поблизу гори Бужора. У верхів'ї Смерекового (Ялового) потоку на галявині серед лісу на площі 70 га розташована низка окремих скель (скельний комплекс) висотою від 20 до 70 м [53–54]. Це ерозійні останці, які виникли унаслідок стійкості до вивітрювання гідротермально змінених андезитових туфів (вторинні монокварцити) пізнього сармату-панону. Монокварцити характеризуються підвищеним вмістом вісмуту, молібдену, золота (рудопрояв Смерековий камінь) [53–54]. У результаті вивітрювання скелі набули дивовижних форм (наприклад, руїни замків – скелі Городище Велетня, Тронний Камінь, дерева – скеля Скам'яніла Смерека, тварин – скелі Верблюд-Велетень, Соколята) і стали естетично привабливими для відвідувачів. Популярним об'єктом Зачарованої Долини є «скам'янілий водоспад» – потік застиглої лави, на правому березі якого є печера з джерелом мінеральної води [53–54].

Цінність на території геологічного заказника мають не лише об'єкти неживої природи, а й уся екосистема. Рослинний покрив тут утворений різновіковим буковим лісом з домішками ялини європейської [166]. Цікавий і трав'янистий покрив на галявинах. Тваринний світ місцевості багатий і типовий для цього регіону.

Зачарована долина доволі популярна серед туристів, однак потребує детальніших досліджень і створення відповідного інформаційно-туристичного та освітнього забезпечення, щоб відвідувачі могли оцінити не лише

естетичну привабливість, а й наукову та екологічну важливість цього об'єкта. Найближчими населеними пунктами є села Підгірне та Ільниця.

Гора Бужора ($48^{\circ}25'59''$ пн. ш. $23^{\circ}08'36''$ сх. д.) (1 085 м н.р.м., за іншими даними – 1 081 м) є найвищою вершиною Вулканічного пасма Українських Карпат і національного парку НПП «Зачарований край». Вона розташована поблизу його північної межі (рис. 3.23) на території масиву Великий Діл, а в адміністративному плані – на межі Свалявського та Іршавського районів Закарпатської області.

Як уже зазначено вище, Бужора має вулканічне походження – колись у цьому районі діяв однойменний стратовулкан (рис. 3.23). У будові гори беруть участь такі вулканічні породи, як андезити, андезито-базальти і туфи. Цікаво, що значні площі з лавовими покривами і потоками базальтів та андезито-базальтів у районі Бужори утворилися за наймолодшої фази вулканізму. В межах г. Бужора лавовий покрив базальту має площу 4 км², західніше г. Бужори базальт залягає у вигляді потоку шириною 0,5–0,8 км і довжиною 7 км [134]. Покриви базальтів і андезито-базальтів слугували панцирем, який сповільнював інтенсивність ерозійно-денудаційних процесів, які поступово руйнували вулканічний рельєф.

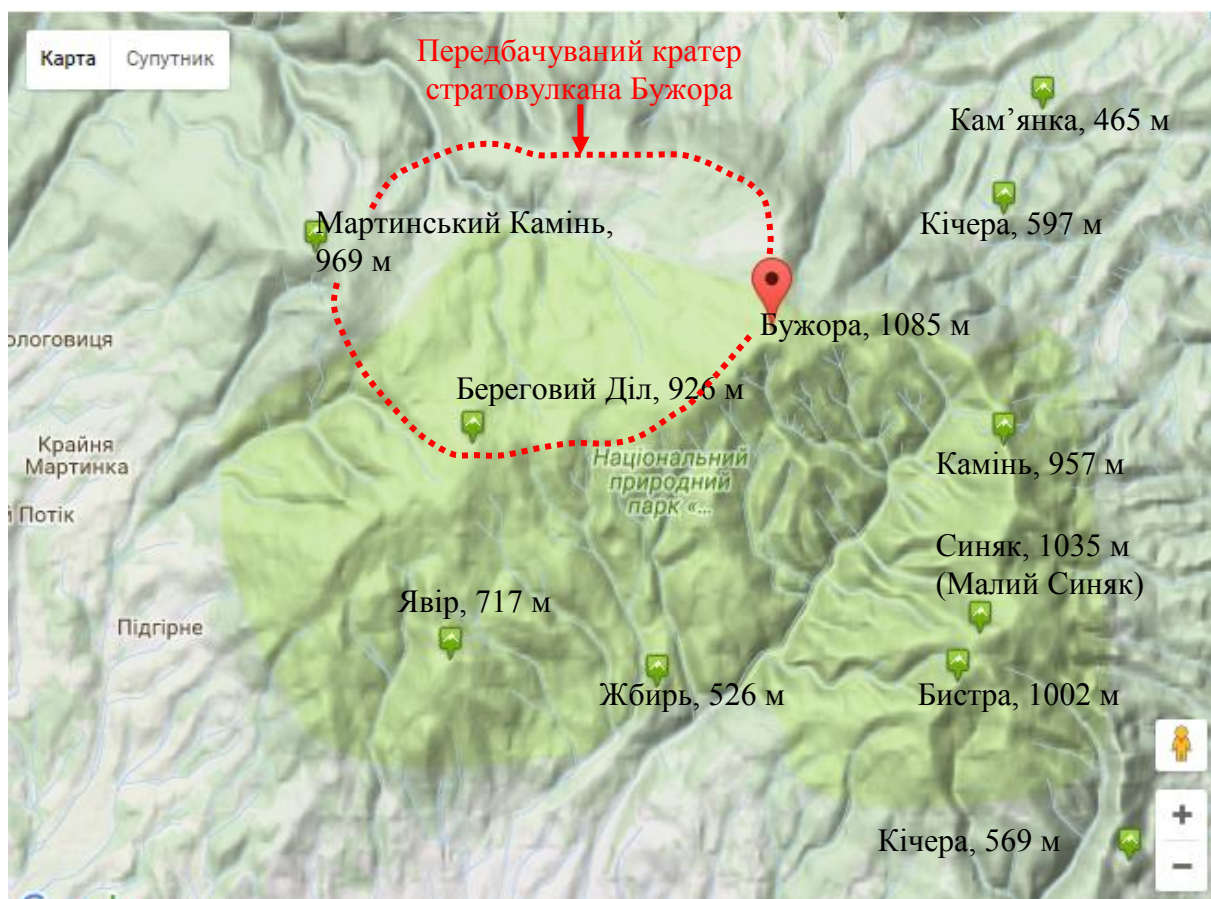

Рис. 3.23. Розташування гори Бужора на території Національного природного парку «Зачарований край» (фрагмент карти з Google <https://www.google.com.ua/maps/place/Гора+Buzhora/> з нанесеними висотами найвищих вершин і межею передбачуваного кратера стратовулкана Бужора)

Нині вершина Бужори слабовипукла, південні схили доволі стрімкі, західні та північні – пологі. Схили гори розчленовані численними притоками річки Боржави, вкриті буковими лісами і пралісами. На захід від вершини знаходиться відома гідрологічна пам'ятка природи – болото «Чорне Багно», на південний захід розташований геологічний заказник «Зачарована долина». На північ і північний схід від Бужори за долиною річки Боржави знаходиться відомий гірський масив Полонина Боржава [22–23]. Гора Бужора є доволі популярною серед поціновувачів гірських мандрівок, піші туристичні маршрути розпочинаються у найближчих населених пунктах – селах Росош, Керецьки, а найвідоміший – у селі Осій.

Кратер стратовулкана Бужора розташований східніше г. Мартинський Камінь (див. рис. 3.23), з півночі і сходу обмежений хребтом Великого Долу з найвищою вершиною Бужора, із заходу і північного заходу – хребтом між Мартинським Каменем і Береговим Долом [134]. Заглибина простягається на 5 км з північного сходу на південний захід і на 3 км – з північного заходу на південний схід. У недалекому геологічному минулому заглибина кратера була заповнена водою. Сліди озера спостерігаються в урочищі Багна. Днище кратера дренається кількома витоками р. Іршави [134].

Кальдера Синявки розміщена східніше г. Бужора, її днище і схили розчленовані долиною Синявки та її численних приток [134]. Кальдерою називають циркоподібне заглиблення із крутими стінками і доволі рівним днищем, яке утворилося внаслідок провалу вершини вулкана чи прилеглої до неї місцевості. З північного заходу і заходу кальдера обмежена вузьким хребтом меридіонального напрямку, що відходить від г. Бужори і простягається вздовж правого берега Сухої Синявки; на північному сході і сході обмежується хребтом Великого Долу, який у верхів'ях Синявки має дугоподібний вигин і набуває меридіонального простягання [134]. Цю частину хребта Великий Діл фіксують вершини Камінь (957,2 м), Малий Синяк (1 035,2 м), Бистра (1 002,5 м) та ін. [134]. У будові гори Малий Синяк і її південно-східних схилів покриви андезито-базальтів займають площу близько 15 км², потужність покриву від 50 до 100 м і більше. Тут відзначають до восьми потоків базальтів з брекчієвими лавами і туфами потужністю 5–8 м кожен [134]. Північно-східні, східні і південно-східні схили (до долини р. Боржави) глибоко розчленовані типовими баранкосами, якими протікають багаточисленні невеликі річки й потоки. Південні та південно-західні схили плавно понижуються до Іршавської улоговини в околицях населених пунктів Ільниця, Осій та Білки [134].

Багато цікавих об'єктів геоспадщини знаходиться за межами національного природного парку «Зачарований край», проте доволі близько до його території. Серед таких об'єктів відзначимо Мартинський Камінь, Ільницьке відслонення бурого вугілля (лігніту), озеро Репинне, озера на полонині Боржава, хоча насправді їх значно більше. У природоохоронних програмах Закарпатської області передбачено розширення парку і з часом деякі окремі природоохоронні об'єкти опиняться у його межах.

Гора Мартинський камінь (969 м н.р.м.) розташована за північно-західною межею парку, на протилежній від г. Бужори облямівці передбачуваного стратовулкана Бужора. Вчені вважають, що Мартинський камінь – це колишній стратовулкан площею понад 50 км², складений вулканітами кучавського, матеківського, мартинського та бужорського комплексів [159]. Структуру ускладнює вершинна кальдера Мартинський камінь, яка розміщена ексцентрично в її північно-західній частині, де на поверхні виявили концентричну систему дайок [159].

Ільницьке відслонення бурого вугілля (лігніту) – це доволі відомий стратиграфічний і мінералогічний об'єкт, який має важливе науково-пізнавальне значення. На південно-східній околиці смт Ільниця за 500 м на південь від дороги Ільниця – Білки розташоване Ільницьке родовище лігніту і кар'єр з його видобутку [53–54]. Кар'єром під глинисто-галечними відкладами ранньочетвертинного віку потужністю 5–7 м розкритий пласт бурого вугілля (слабовуглефікованого лігніту) пліоценового віку потужністю до 2 м. Загальна площа кар'єру становить 2 га, а висота уступу – до 10 м. Серед вугілля збереглися фрагменти кори дерев (береза) і їхніх стовбурів, іноді трапляються залишки шишок хвойних порід [53–54]. На думку геологів, повалені висохлі дерева, гілки та їх фрагменти з навколишніх гір вулканічного походження зносили в Іршавську котловину води річок і струмків. Тут вони накопичувались, перекривались теригенними відкладами і перетворювались на лігніт (буре вугілля) [53–54; 132–133]. Ільницьке штучне відслонення лігніту є найбільшим у Закарпатті. Його науково-освітня цінність полягає у тому, що тут можна «прочитати» майже усю післявулканічну стадію розвитку Закарпатського прогину.

Озеро Репинне (48°31'21" пн. ш. 23°23'39" сх. д.) (площа 0,97 га) нині знаходиться за межами НПП «Зачарований край» у Лисичівському лісництві (урочище Репинне, квартал 17, виділ 3, ДП «Довжанське ЛМГ»). Озеро розташоване в урочищі Репинне під горою полонина Кук [190]. Це мальовниче лісове озеро є гідрологічною пам'яткою природи місцевого значення з 1984 р., має природоохоронне та естетичне значення, є популярним місцем відпочинку.

Озеро на полонині Боржава (48°37'59" пн. ш. 23°15'48" сх. д.) (площа 2,4 га) є гідрологічною пам'яткою природи місцевого значення з 1984 р. і належить Березниківській сільській раді Свалявського району. Це гірське озеро охороняють з метою збереження витoku річки Боржава з талих вод полонини Боржава. Його, як і Репинне, пропонують доєднати до території національного парку [190].

Одними із найвідоміших (після Зачарованої Долини) природних об'єктів на території НПП «Зачарований край» є унікальне торфовище «Чорне Багно» і букові праліси, більшість з яких знаходиться у заповідній зоні парку.

Оліготрофне сфагнове болото «Чорне Багно» (48°25'33" пн. ш. 23°05'48" сх. д.) – ботаніко-гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення площею 18,4 га, що є найглибшим і найбільшим верховим сфагновим болотом Українських Карпат (товщина шару торфу – понад 6 м). Це торфовище вирізняється високим різноманіттям видів реліктів післяльодовикової епохи [19; 46].

Чорне Багно розташоване на висоті 830–850 м н.р.м. за 7 км від села Підгірне Іршавського району, у верхів'ї басейну р. Іршава (долина потоку Багонський) між горами Бужора і Мартинський Камінь (ближче до Бужори) у межах хребта Великий Діл [46; 134]. Болото має видовжену з півдня на північ форму і класичний для таких боліт вигляд – випуклий «банеподібний» рельєф.

Провідну роль у живленні цього болота відіграє Багонський потік і атмосферні опади (у тому числі й талі води). Глибина Багонського потоку у верхній частині не перевищує 0,30–0,50 м, на деяких ділянках нижньої частини – близько 1 м за ширини потоку 1,5 м [146]. Лівий берег Багонського потоку утворює насипна дамба, штучно створена під час меліоративних робіт при спробі осушити і знищити це болото.

Клімат місцезростання Чорного Багна також відіграє важливу роль у підтримці його режиму – клімат тут помірно-континентальний, середньорічна температура повітря становить +8,5 °С, річна сума опадів – близько 850 мм. Завдяки особливому гідрологічному режиму і кліматичним умовам тут переважають болотні ґрунти з різною потужністю оторфованого шару [146].

У 50–60-х роках минулого століття Чорне Багно опинилося під загрозою зникнення через побудову осушувальних каналів на потічках, що протікали через нього. Це сильно порушило природну рівновагу і змінило екосистему – знизився рівень ґрунтових вод і зменшилась вологість ґрунту, у верхів'ї Багонського потоку пропало джерело, унікальна водно-болотна рослинність почала поступово зникати. Упродовж 2012–2014 рр. НПП «Зачарований край» спільно з Всесвітнім фондом дикої природи WWF здійснили проект з ренатуралізації Чорного Багна і майже повністю відновили природний водний режим. Важливим показником «повернення до життя» території болота стало те, що у потічку на його території оселилися бобри, які почали активно будувати загати. Тут підвищився рівень води у самому потоці та рівень ґрунтових вод. Чорне Багно є популярним екотуристичним об'єктом, біля болота встановлено інформаційний стенд [165].

Букові праліси на території НПП «Зачарований край» репрезентують різні вікові групи та фази розвитку деревостану, рештки незайманих господарським впливом природних лісів, площа яких становить 568,3 га, з яких 451,5 га зростають у заповідній зоні [166]. Нині детально досліджують можливість надання ділянкам пралісів на території НПП «Зачарований край» статусу міжнародного природоохоронного об'єкта і внесення їх до списку світової спадщини ЮНЕСКО разом з пралісами Ужанського НПП і Карпатського біосферного заповідника. Окрім того, планують розширити

площі пралісів на території НПП за рахунок лісів наукового призначення площею 763 га (Довжанське лісництво) [190], які зараз належать до держлісфонду ДП «Довжанського ЛМГ».

Після розширення меж НПП «Зачарований край» [190] до складу парку планують долучити такі цінні природоохоронні об'єкти, як загальнозоологічний заказник «Річанський» та іхтіологічний заказник «Ріка».

Загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення «Річанський» (48°24'39" пн. ш. 23°29'58" сх. д.) площею 2 408 га знаходиться поблизу с. Довге Іршавського району у Річанському лісництві ДП «Довжанське ЛМГ». З 1985 року тут охороняють фауністичний комплекс гірського лісового масиву біля верхів'я басейну р. Боржава та її приток, які є місцями нересту і нагулу рідкісних видів риби, зокрема форелі струмкової, харіуса та інш. [190]. Головними лісоутворюючими породами є бук, ялина європейська, липа серцелиста та ін. Це місце проживання таких тварин, як лань, козуля, свиня дика, куниця, лисиця та ін.; трапляються занесені до Червоної книги України рись звичайна, кіт лісовий, борсук, норка європейська, лелека чорний, підорлик малий, пугач, сова довгохвоста, тритони гірський і карпатський, саламандра плямиста, жаба прудка [190]. На основі цього об'єкта у майбутньому можна буде організовувати спеціалізовані екологічні фототури з метою спостереження за тваринами.

Іхтіологічний заказник місцевого значення «Ріка» (48°25'17" пн. ш. 23°22'25" сх. д.) площею 394,0 га в Річанському лісництві нині також перебуває у віданні ДП «Довжанське ЛМГ». Його створили 1984 р. задля збереження і розведення цінних видів лососевих риби [190]. Після приєднання до НПП «Зачарований край» на його основі можна створити науково-освітній пункт і внести до переліку відвідуваних об'єктів.

Загалом у районі розташування НПП «Зачарований край» на території і в околицях парку є багато цікавих для відвідувачів об'єктів Вулканічного пасма, які наразі не пристосовані для відвідування і не мають відповідного інформаційно-освітнього забезпечення.

Історико-культурні туристичні атракції. Територія розташування НПП має тривалу історію освоєння. Безпосередньо на території парку населених пунктів немає, проте найближчими населеними пунктами є Ільниця (тут розташована дирекція парку), Осій, Підгірне, Крайня Мартинка, Чорний Потік.

У селі Ільниця (48°21'10" пн. ш. 23°04'25" сх. д.) розміщена адміністрація національного природного парку «Зачарований край». Це одне з найбільших сіл України (понад 61 км²) [104] з доволі добре розвинутою соціальною інфраструктурою (рис. 3.24). Село розташоване біля підніжжя г. Бужори у долині річки Синяви за 4 км від районного центру Іршави. Окрім Синявки через село протікають також річка Ільничка і потік Гнилий. Вважають, що вперше село Ільниця згадане у документах 1450 року і від початку свого існування воно було привілейованим селом (мало зображення корони на щиті), а населення, здебільшого, займалось вівчарством [104].

Рис. 3.24. Панорама Ільниці – найбільшого в Україні села (фото з [105])

На початку ХІХ ст. в околицях села намагались видобувати залізну руду, проте успіхів досягли у видобутку бурого вугілля (лігніту), поклади якого тут відомі вже понад тисячу років. У ХІХ ст. Ільниця була найбільшим населеним пунктом Верховинського повіту, який мав власну печатку з гербом [104]. Першу штольню з видобутку бурого вугілля тут спорудили 1865 р., за часів Чехословаччини (1933) цей промисел переживав новий етап і в Ільниці відкрили кілька шахт. Видобуток бурого вугілля припинили вже давно, останні шахти закрили у 1990-х роках. З Ільниці розпочинаються пішохідні туристичні маршрути «Ільниця – Смерековий камінь», «Ільниця – ур. Багно».

У селі є всі умови для розвитку екологічного та пізнавального туризму. Цьому сприяє адміністрація НПП «Зачарований край», наявність об'єктів давнього гірництва (закинуті штольні) і сучасний кар'єр з видобутку лігніту, цікавих природних атракцій. Оскільки в селі бракує туристичної інфраструктури, значні перспективи має в Ільниці сільський туризм – малогабаритні нічліжні та гастрономічні об'єкти цілком можуть забезпечити потреби гостей села.

Село Осій (48°21'40" пн. ш. 23°07'10" сх. д.) – відома туристична місцевість біля підніжжя Бужори. Головними туристичними атракціями є геологічний заказник «Зачарована долина» у складі НПП та однойменний гірськолижний курорт. Село має цікаву історію. Ще у Х ст. згадують село Руське [178–179], яке нині розташоване на території села Осій і є його частиною. Назва «Осій» уперше зафіксована в угорських документах 1363 р., а 1587 р. село перейменували на Сойкофолво (угорською *Szajkófalva*), де «сойко» походить від слова «сойка», а «фолво» означає «село». Ця назва

існувала аж до 1919 р., доки не повернули стару назву, що збереглася досі. Вважають, що у місці розташування цього села люди мешкали ще з прадавніх часів. Про це свідчать археологічні знахідки в околицях села Осій: на південній околиці села в урочищі Чищаник-Фединівки віднайдено поселення баденської культури (археологічна культура мідного віку, остання чверть III тис. до н. е.); біля підніжжя гори Хрін у різних місцях знайдено 8 шліфованих кам'яних сокир та 15 глиняних конусів доби раннього заліза (кінець II – початок I тисячоліття до н.е.); в урочищі Хомовиця знайшли багат шарове поселення епох неоліту, раннього заліза, провінційно-римського і давньоруського часів; в урочищі Чищаник існувало поселення куштановицької культури (культура ранньої залізної доби, 600–300 рр. до н.е.) [178–179].

В Осії функціонує Свято-Георгіївська православна церква, церква Святого архієпископа Михаїла, Свято-Пантелеймонівський чоловічий монастир. Також є пам'ятник воїнам Другої світової війни. У селі започаткований фестиваль «Іван Попович збирає таланти». На жаль, громада села не використовує можливості історико-етнографічного напрямку туризму. Головним напрямом розвитку туризму тут є природничий пізнавальний туризм, відпочинок у літній та зимовий сезон. Нині в селі діють туристично-оздоровчий комплекс «Зачарована долина», садиба «У Петровці», котедж «Теремок», туристичний комплекс «Смерековий камінь» і садиба «Срібне джерело» з рестораном в урочищі Кам'янка, а також розташований Центральний табір туристичного активу учнів України. Від села розпочинаються піші туристичні маршрути «Осій – Смерековий камінь», «Осій – г. Бужора». У складі туристично-оздоровчого комплексу «Зачарована долина» є бугельний витяг з пропускною здатністю 720 осіб за годину. Є дві траси: коротша довжиною 600 м – пологіша; довша (700 м) – стрімкіша. Працює прокатний пункт гірськолижного спорядження, ратрак. Загалом це дуже добре місце для родинного зивомого відпочинку.

Найближими населеними пунктами біля сучасної межі НПП «Зачарований край» є села *Підгірне* ($48^{\circ}23'50''$ пн. ш. $23^{\circ}01'38''$ сх. д.), *Крайня Мартинка* ($48^{\circ}25'05''$ пн. ш. $23^{\circ}00'48''$ сх. д.) і *Чорний Потік* ($48^{\circ}24'29''$ пн. ш. $22^{\circ}59'52''$ сх. д.) – доволі мальовничі місцевості з традиційною забудовою і добре збереженим побутом. З цих сіл добре розпочинати подорожі територією НПП, однак сьогодні вони не надто популярні як туристичні об'єкти через відсутність інфраструктури. Ці населені пункти мають тривалу історію, що може слугувати поштовхом для розвитку тут не лише природничого, а й історико-культурного туризму.

Наприклад, село Підгірне відоме з XV ст., Крайня Мартинка – уперше згадане у документах 1444 року, а Чорний Потік відомий з 1600 року. Села Крайня Мартинка і Підгірне розташовані досить далеко у горах, тому тут збереглися традиційні верховинські дерев'яні дзвіниці, хоча церкви отож у них давно кам'яні [219]. Про церкву у Крайній Мартинці згадують ще

1692 р., у документах 1733 р. є записи про дерев'яну, вкриту соломою церкву Св. Миколи з трьома дзвонами, розташовану у місцевості «Цвинтарь на Гальчовиці». А 1838 р. тут спорудили церкву Святих Петра і Павла [219].

Найбільшим з цих трьох сіл є Чорний Потік, що знаходиться за 16 км від Іршави і є центром сільської ради, куди входять села Крайня Мартинка, Локіть, Підгірне, Смололовиця.

Село Чорний Потік розташоване за 16 км від Іршави. Як уже зазначено, вперше село згадане в документах 1600 року, хоча люди поселилися у цьому місці значно раніше. Археологічні знахідки засвідчують, що сучасну територію села люди заселяли ще наприкінці II – на початку I тисячоліття до н.е. Між селами Чорний Потік і Мартинка в урочищі Кална археологами досліджено курганний могильник куштановицької культури (культура ранньої залізної доби, 600–300 років до н.е.) [12]. Деякі знахідки на території села вважають слідами поселень слов'янського часу (VII–IX ст. н.е.). Село Чорний Потік має цікаву історію партизанського руху під час Другої світової війни, про що нагадує встановлений тут пам'ятник партизанам. У селі зберігають місцеві традиції. Загалом усі ці факти створюють добрі можливості для розвитку тут не лише природничого (безпосередня близькість до НПП «Зачарований край»), а й історико-культурного туризму.

Після розширення території НПП «Зачарований край» до складу парку увійдуть території селища Довге та сіл Приборжавське, Бронька, Суха, Кушниця, Лисичево [190]. Ці населені пункти виникли ще у другій половині XIV ст. і окрім привабливого місця розташування, мають багату історико-культурну спадщину.

Село Довге (48°22'03" пн. ш. 23°17'13" сх. д.) знаходиться у долині річки Боржави за 28 км на північний схід від Іршави. Розташоване в гірській улоговині у долині Боржави (річка протікає селом); оточене масивами Вулканічного пасма Українських Карпат – низькогірним Тупим з південного сходу і гірським Великим Долом із заходу, а з півночі й північного сходу до Довгого прилягають південні відроги хребта Полонина Боржава [72]. Цікаво, що у межах цього села та його околиць до річки Боржави впадає велика кількість потоків і струмків – її лівими притоками є Глибокий, Грабовий, Заквас, Митьова, Великий потік, Довгий, Жубраків, Паньова, Дійдовий Великий, Дійдовий Малий, Бистра, а правими – Житній Малий, Житній Великий, Малиновий, Тросна, Золота, Свинка [72].

Довге розташоване у центральній частині Закарпатської сейсмо-активної зони, яка геологічно відповідає Закарпатському глибинному розлому, тому у районі села колись відбувалися доволі потужні землетруси (землетрус 1867 р. з афтершоками, 1872 р. – одиничний, потужністю 7 балів) [94]. У районі розташування села виявлено поклади вулканічних порід – андезитів і вапна (оксиду кальцію CaO, подібне виявлено у вапнистих породах з лав Везувію). Промисел по випалу вапна виник тут ще на початку XV ст., а перша вапнярка належала Амбрушу Довгаю.

На околиці Довгого, яку місцеві називають «Квасна вода», є джерело мінеральної води Малкінського типу (температура +12 °С, мінералізація, 9 г/дм³, слабовуглекисла слабомінералізована хлоридна гідрокарбонатна кальцієво-натрієва слабокисла, лікувально-столова). Є також термальне джерело води (температура ++18,2 °С, мінералізація 19,7 г/дм³, метанова йодна високомінералізована гідрокарбонатно-хлоридна натрієва слаболужна субтермальна лікувальна) типу Гайдусобосло на базі санаторію «Боржава» [72].

Вважають, що Довге засноване наприкінці XIII – на початку XIV ст. Вперше його згадують у документах 1383 року (рис. 3.25) як поселення Госсумезо (угорською Hosszúmező – назва походить від української «Довге Поле») [72].

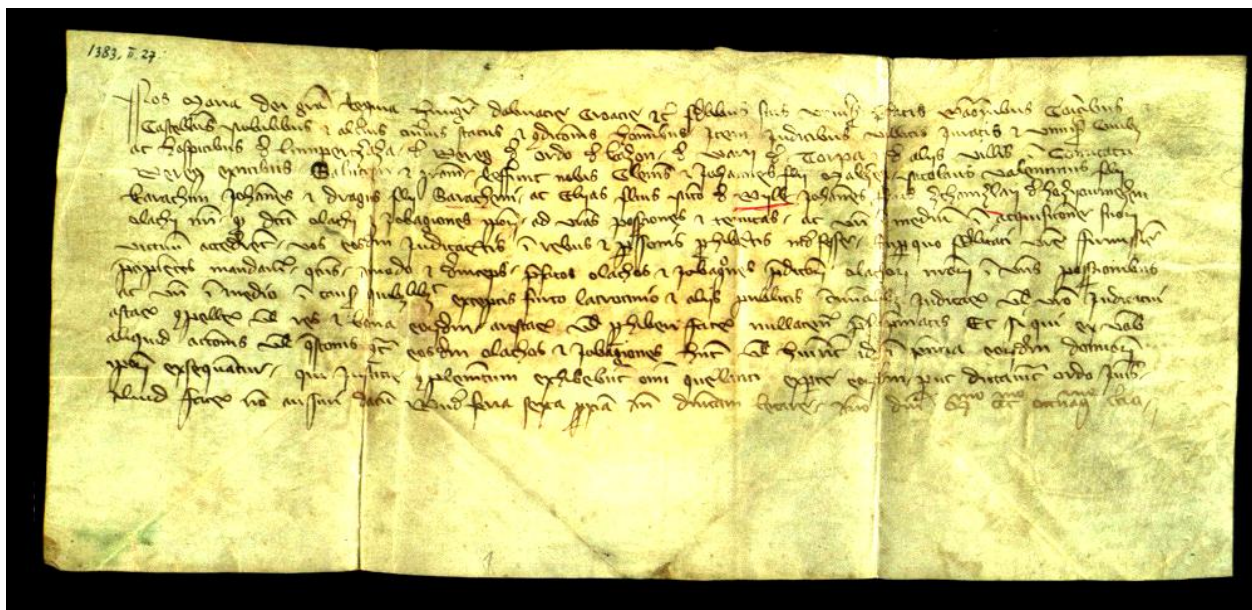

Рис. 3.25. Дарча грамота від 27.02.1383 р.,
в якій уперше згадано село Довге [72]

Відомо, що 1417 р. угорський король подарував Довге синам феодала Яноша, який змінив своє прізвище на Довгая. Король Матяш I дозволив одному з нащадків Довгаїв, Андрію, спорудити у селі кам'яний палац–замок. Після смерті Андрія 1465 р., король Матяш подарував Довге своїй матері, а згодом повернув його нащадкам Довгаїв. Довге увійшло в історію визвольної війни угорського народу проти Габсбургів (1703–1711), зокрема, 7 червня 1703 р. на околиці села відбувся бій повстанців на чолі з Томашем Ессе, в якому брало участь багато місцевих мешканців. Після придушення визвольної війни австрійський імператор подарував Довге графові Ласло Телекі. Його нащадки володіли селом аж до скасування кріпацтва 1848 р. За час панування роду Телекі у Довгому реставрували старий палац-замок, який зберігся до наших днів і є пам'яткою архітектури. Тепер це єдиний у Європі зразок садибної архітектури середніх віків (нині перебуває у занедбаному стані), який колись був літньою резиденцією графа Ласло Телекі і де

відпочивала вся тодішня знать імперії та інших європейських держав. Селяни заробляли на обслуговуванні палацу, будівництві спеціальних доріг для полювання, утриманні породистих коней тощо. Тут вирощували коноплі і переробляли на місцевій паперовій мануфактурі у с. Лисичево – виробляли високоякісний папір для королівських та графських потреб. Уже понад 100 років у Довгому періодично працює деревообробний завод [72].

Сьогодні село Довге є доволі відома відпочинково-курортна місцевість з добре розвинутою інфраструктурою (санаторій, приватні садиби, готель, ресторани і кафе тощо), має добре транспортне сполучення з райцентрами Мукачевим, Іршавою і Хустом – через нього проходить автомагістраль Мукачево – Іршава – Кушниця та Іршава – Довге – Липецька Поляна – Хуст, а також вузькоколійка Берегово – Іршава – Кушниця, яка нині перебуває на реконструкції.

Село Лисичово (Лисичево, Лисичеве) (48°29'27" пн. ш. 23°16'27" сх. д.) – одне із найвідоміших давніх сіл у регіоні розміщення НПП «Зачарований край», простягається вздовж річки Кушниці (Лисичанки), що є лівою притокою Боржави (рис. 3.26). Розташоване за 40 км від Іршави і за 7 км від вузькоколійної залізничної станції Кушниця. Вперше Лисичово згадують у писемних джерелах XV ст.

Рис. 3.26. Панорама с. Лисичово [105]

З 1417 р. воно, як і інші села в околиці (Довге, Кушниця тощо) належало родині Довгаїв. Відомим стало у XVIII–XIX ст., коли в його околиці стали добувати залізну руду [72; 190]. У різні періоди село мало різні назви: з 1465 року «Liszicza», з 1466 року – «Lissica», 1517 року – «Rawasmezew», а 1662 року – «Ravaszmézó» [148]. Лисичово прославилося своєю кузнею-музеєм «Гаморою», якій вже майже 300 років. Також у Лисичово збереглася традиційна сільська забудова і відроджують різні народні промисли та підтримують давні традиції.

Кузня-музей «Гамора» (48°29'27" пн. ш. 23°16'27" сх. д.) – це єдина у Європі водяна кузня, яка працює за принципом водяного млина: вода з гірської річки Лисичанка потрапляє каналом на велике колесо та обертає його, а обертальний рух колеса приводить у дію 125-кілограмовий молот. Нині з п'яти коліс залишилося лише два. Будинок кузні – це споруда завдовжки 31 м, завширшки 8,5 м і заввишки 7,75 м, закладена на кам'яному фундаменті. Північна, південна і західна стіни кузні викладені з природного каменю, а східна стіна – дерев'яна, вздовж неї прокладено жолоб для води. Дах будівлі двосхилий, зараз вкритий азбестом [47; 141].

Безперечно, кузня «Гамора» є винятково привабливим туристичним об'єктом, з огляду на її унікальність і тривалу історію. Відомо, що у 1760-х роках у Лисичово діяла потужна паперова мануфактура (папірня) графа Телекі, де використовували воду для урухомлення восьми валів папірні. З 1850-х років тут почала діяти водяна кузня, де виготовляли сільсько-господарський реманент. Вона діяла на повну потужність аж до 1990-х років, доки 1998 р. повінь не знищила греблю – кузня зупинилась. Після повені «Гамору» взяли в довгострокову оренду підприємці (подружжя Віктор і Ольга Петровиці), котрі власним коштом збудували нову греблю, відремонтували приміщення і зберегли первісний вигляд механізмів. Нині тут працює 4 ковалі і відбуваються екскурсії [47; 141]. Зараз кузня у Лисичово перетворилась на відому мистецьку локацію, де в останній тиждень червня відбувається фестиваль ковальського мистецтва та народних промислів «Гамора-фест». Окрім того, популярними є піший маршрут на гору Кук і екскурсії музейною кімнатою «Обійстя», розташованою у будинку культури. Туристична інфраструктура представлена переважно приватними садибами та закладами харчування.

Село Приборжавське (48°20'39" пн. ш. 23°13'38" сх. д.) (до 1960 р. – Задне) знаходиться у долині річки Боржави за 16 км від Іршави. Вперше його згадано у писемних джерелах 1409 року у зв'язку з переходом у власність родини Довгаїв. Село відоме завдяки покладам вапняку (нині тут працює вапняний завод). Ще 1908 року через Приборжавське проклали Боржавську вузькоколіїну залізницю. Серед пам'яток у селі зберігся водяний млин (діючий), руїни церкви Св. Іоанна Предтечі (1824), яку іноді називають церквою Василя Довговича (1783–1849 рр., служив священиком у сусідньому селі Довге), який спроектував її та керував будівництвом, а також сільський

музей при церковно-парафіяльній школі і пам'ятник воїнам Другої світової війни. Багато мешканців займається народними промислами, найвідомішими є народні майстри Поліна Іванівна Повх (художнє ткацтво), Іван Юрійович Ісак (художня обробка дерева), Іван Михайлович Головка (художнє плетіння з рослинних матеріалів). Цікавими є діючий Свято-Серафимівський православний жіночий монастир, серед об'єктів інфраструктури – приватні садиби та два ресторани.

Село Бронька (48°24'32" пн. ш. 23°16'09" сх. д.) розташоване на березі річки Борави та її притоки Броньки. Віддаль від села до Іршави становить 28 км [25]. Бронька знаходиться у мальовничій місцевості, а на схід від села розташовані такі відомі природоохоронні об'єкти, як Річанський зоологічний заказник та іхтіологічний заказник «Ріка».

Місцевість, де нині розташоване село Бронька, відоме завдяки тривалій історії заселення і дослідженням археологів та істориків. Знаний феодальний Бронецький замок (відомий також як Szuhabaranka, Baranka) існував у цій місцевості ще з другої половини XIII століття (перші згадки про це укріплення датують 1265 і 1273 роками) [25–26]. Для спорудження цього укріплення обрали вершину стрімкої скелястої гори (487 м н.р.м.) на схід від сучасного місця розташування села. Біля підніжжя цієї гори, яку місцеві називають Царською (урочище Царська гора), протікає річка Бронька, що петлею огинає її з трьох сторін – півдня, заходу і півночі. Про існування замку саме у цьому місці засвідчують артефакти, знайдені тут під час численних розкопок. На вершині гори досі проглядаються обриси кам'яних фундаментів. Вважають, що у місці розташування Бронецького замку на Царській горі існували поселення ще в епоху міді і бронзи (приблизно 4–5 тис. років тому), оскільки сліди перших поселенців археологи виявили на плоскій вершині гори [25]. Остання археологічна експедиція в рамках програми дослідження закарпатських замків НДІ карпатознавства Ужгородського національного університету обстежувала Бронецький замок навесні 2008 р. На жаль, пам'ятку визнали непридатною для подальшого археологічного вивчення, оскільки легальні і нелегальні розкопки повністю знищили її культурний шар [26].

Саме село Бронька вперше згадують у документах з 1464 року. Нині це карпатське село зі збереженою традиційною забудовою і місцевими традиціями, легендами. Близькість села до національного парку відкриває для нього добрі перспективи для розвитку сільського та екологічного туризму. Тут функціонує форелеве господарство «Стара Вага» з «Мисливською садибою», кілька котеджів і приватних агроосель. У Броньці з 2012 року діє музей історії села «Сухівська світлиця», щорічно проводять фестиваль «Проводи вівчарів на полонину» (6 травня).

Село Кушниця (48°27'06" пн. ш. 23°15'29" сх. д.), безперечно, стане однією з ключових екотуристичних місцевостей національного природного парку «Зачарований край». Кушниця розташована у мальовничій місцевості у

долині Боржави та її притоки річки Кушниці – з півдня та заходу село оточене гірським масивом Великий Діл, а з півночі та сходу – південними відрогами хребта Полонини Боржави, який захищає його від холодних північних вітрів.

Про раннє заселення місцевості в околиці Кушниці засвідчує відкриття археологами в урочищі Ковачове Поле поселення доби бронзи Станівської культури (XIV–XIII ст. до н.е.) [143–144]. Назва села походить від слова «кузня» або «кузняця», а вперше село згадується у документах 1318 року під назвою «Cusmusa». Село згадували в документах і як «Custicza» (1446), «Kwsnycza» (1454), «Kwsnycza» (1525), а потім почали вживати угорську назву «Kovácsrét» (у перекладі «ковальська галявина») [143–144].

На початку ХХ століття населення Кушниці займалося традиційним сільським господарством, працювало у лісопереробці (тут були склади лісу, пилорама, деревообробні цехи тощо). Історія села тісно пов'язана із відомою Боржавською вузькоколійною залізницею, яку використовували для транспортування деревини і пасажирських перевезень. На той час залізниця належала акціонерному товариству «BGV» (угорською «*Borzsavölgyi Gazdasági Vasút*» – «Господарська залізниця Боржавської долини»). Цікаво, що село Кушниця дало народну назву Боржавській вузькоколійній залізниці – «Анця Кушницька», яка проходила через саме село. Тут досі збереглася залізнична станція цієї вузькоколійки. Дільницю Довге – Кушниця здали в експлуатацію 22 травня 1909 року [143–144], з 1914 року на основній лінії Берегово – Кушниця щоденно курсувало чотири пасажирських потягів, а протягом 1930–1931 рр. «Акціонерне товариство по переробці деревини» збудувало нову гілку цієї вузькоколійки на ділянці Кушниця – Лисичево – Репинна довжиною 4,2 км. Ще одне відгалуження вузькоколійки довжиною 17 км пролягало долиною Боржави через села Керецьки, Березники під полонину Боржава. Незабаром від пилорами в Кушниці збудували ще одну гілку вузькоколійки долиною Кушницького потоку до села Лисичево, а також проклали колію довжиною 382 м від залізничної станції до лісопильні. З виникненням Довжанського лісокомбінату дорога стала належати цьому підприємству. На гілці експлуатували близько 50 платформ для перевезення деревини. В окремі роки її обслуговувало 18 локомотивних бригад. Цю гілку вузькоколійки демонтували 1986 року [143–144]. На початку 1980-х років пасажирські перевезення дільницею Берегово – Кушниця припинили через зростання популярності автомобільних перевезень. Частина дільниці Приборжавське–Кушниця 1985 р. передали Довжанському лісокомбінату для транспортування деревини. Протягом 2004–2007 років Довжанський лісокомбінат частково демонтував відтинок Кушниця–Приборжавське, а 2009 р. Фонд держмайна України продав цей відрізок залізниці на металобрухт приватному підприємству з Луганська. Досі тривають спроби демонтажу залишків колії, проте місцеве населення, Іршавська РДА і громадські активісти активно протистоять знищенню цієї

історичної колії, що сама по собі вже є цінним історичним об'єктом [143–144]. Вважаємо, що історія лісопереробки і Боржавська вузькоколійка можуть стати частиною туристичного іміджу села Кушниця та одним з напрямів розвитку туризму, не менш привабливим, ніж пізнавальний природничий і відпочинковий.

Загалом усі поселення на території НПП «Зачарований край» і в його найближчому оточенні є привабливими для розвитку екологічно орієнтованих видів туризму і рекреаційних занять. На основі наявних природних та історико-культурних ресурсів парку і околиць можна створити низку екотуристичних пропозицій, що користуватимуться попитом не лише на вітчизняному туристичному ринку.

3.1.4. Регіональний ландшафтний парк «Притисянський»

Регіональний ландшафтний парк «Притисянський» загальною площею 10 330,66 га (без вилучення земель у землекористувачів) створений Рішенням Закарпатської обласної ради від 07.08.2009 року № 908 на території Берегівського (300,3 га), Виноградівського (4 839,28 га), Мукачівського (631,61 га) та Ужгородського (4 559,47 га) районів на південно-західній території Закарпатської області. Територія парку належить до Карпатської природної зони, Східно-Карпатської біографічної підпровінції, Центрально-європейської флористичної провінції [16; 206].

Територія РЛП «Притисянський» розташована у межах Притисенської алювіальної низовинної рівнини – одного з геоморфологічних районів Чоп-Мукачівської рівнини (*додаток Н*) [131]. Притисенська низовина приурочена до Центральної зони прогину і північно-східної окраїни Панонської западини. Низовина слабонахилена у південно-західному напрямі, абсолютні висоти коливаються від 105 до 115–120 м. Переважну площу займає 5–6-метрова надзаплавна тераса Тиси. У рельєфі Притисенської алювіальної низовинної рівнини панівне положення займають низька і висока заплави, зрідка – перша надзаплавна тераса у районі Закарпатських передгір'їв. Рівнина слабонахилена у південно-західному напрямі, абсолютні висоти коливаються від 102 м (район м. Чоп) до 130 м (південно-східніше м. Виноградівського поблизу сіл Дротинці і Чорнотисів). Висота низької заплави до 2–3 м, високої – 3–5 м, першої надзаплавної тераси – 6–8 м. Висоти заплавних терас поступово понижуються вниз за течією р. Тиси. Потужність сучасних відкладів рік Притисенської низовини коливається від 6 до 12 м, підстеляються вони давнішими плейстоценовими відкладами [131]. У долинах рік Тиси, Ужа, Латориці, Боржави у будові заплавних терас вниз за течією зростає роль піску у нижніх частинах розрізу. Під голоценовим алювієм заплав залягає потужна товща (50–120 м), складена з цілого ряду накладених алювіальних пачок [131]. Нижні частини кожної пачки представлені русловими піщано-гравійними відкладами з галькою і валунами, які

вверх по розрізу змінюються заплавами та озерними горизонтально шаруватими намулами, суглинками та глинами синювато- або зеленувато-сірого кольору [131] і відомі під назвою минайської світи. Дослідники вважають, що кожна накладена пачка відповідає давнішим надзаплавним плейстоценовим терасам у флішових і вулканічних Карпатах [131].

Для створення регіонального ландшафтного парку «Притисянський» науковці відібрали низку територій, які якнайповніше представляють характерні типи ландшафтів, збережених у рівнинній частині Закарпаття [121]. Серед них: різні типи прируслових ландшафтів – ландшафти меандруючого (блукаючого) багаторукавного русла ріки Тиса з величезними гальковими пляжами, де Тиса при виході на рівнину зберігає свій напівгірський характер; ландшафти типово рівнинних річок з повільною течією, звивистими меандруючими руслами, непролазними вербово-тополевыми лісами-галереями, старичними озерами та невеликими болотами у пониззі річок Латориці і Тиси. У заплаві Латориці збереглися доволі великі території добре виражених ландшафтів заплави лук, осокових мочарів і заростей високотрав'я. Проте найвизначнішими у масштабі всієї Європи вчені вважають унікальні ділянки добре представлених заплави і перезволожених лісів, масиви яких сьогодні єдині добре репрезентують залишки колишніх домінуючих ландшафтів Закарпатської низовини і найліпше представлені у Боржавській частині парку та у пониззі Латориці [121; 285].

Території регіонального ландшафтного парку «Притисянський» є головними осередками різноманіття та концентрації рівнинних природних біотопів Закарпаття – приблизно 80 % площ займають біотопи, що підлягають збереженню та внесенню до переліку європейської Директиви про біотопи [121]. Такими цінними у європейському масштабі біотопами є: біотоп мілководдя прибережної зони водойм з низькорослими піонерними угрупованнями рослин за участі дуже рідкісної, зникаючої у Європі, марсилії чотирилистої; біотоп рослинних угруповань текучих вод, виявлений лише у поодиноких місцях гірл струмків, що впадають у р. Тиса; біотоп намулисто-піщаних обмілин природних берегів річок; комплекси заплави біотопів – майже зниклий у Європі через зарегулювання рівнинних річок біотоп добре представлених заплави лук; біотоп високотравних вологолюбних угруповань, поширених вздовж берегів, у заплавах річок та на лісових галявинах. З лісових заплави біотопів учені вважають найціннішими біотоп прируслових вербово-тополевих лісів-галерей уздовж русел та берегів стариць Тиси і Латориці, а також біотоп алювіальних вільхово-ясеневих лісів у заплаві р. Боржава. Унаслідок зарегулювання річок і будівництва дамб ці біотопи швидко зникають, отож стали рідкісними і перебувають під охороною в усій Європі.

Виокремлюють учені реліктовий біотоп вільхових заболочених лісів, переважні площі яких зосереджено у Боржавському масиві РЛП «Притисянський» [121]. Через повсюдну меліорацію зазначений біотоп у Закарпатті майже зник чи перебуває на стадії деградації. Ці островці

вільхових лісів є унікальними і мають величезне природоохоронне значення як зникаючі залишки давніх холодних післяльодовикових епох у теплих умовах окраїнної Паннонії.

Одним із цінних компонентів екосистем у регіональному ландшафтному парку «Притисянський» є ґрунтовий покрив – таке поєднання умов ґрунтоутворення на території України притаманне цій частині Закарпаття. Ґрунтовий покрив парку сформований різноманітними за генезою та морфологією ґрунтами, утвореними різними співвідношеннями ґрунто-твірних процесів (буроземного, дернового, підзолистого, алювіального) та повсюдного прояву процесу оглеєння ґрунтів [121].

Парк охоплює заплавні лісові масиви, в'язово-ясеневі діброви, водно-болотні угіддя, що є середовищем проживання багатьох мігруючих видів птахів, які підлягають міжнародній охороні [16].

Незважаючи на освоєність та антропогенні зміни на Закарпатській низовині, дослідження вчених виявили, що тут збереглося високе різноманіття фауни, зосередженої переважно в заплавах та призаплавних ділянках Тиси, Боржави, Латориці та в залишках рівнинних лісових масивів – останніх прихистках природних ділянок низовини. Отож території РЛП «Притисянський» сьогодні є головними осередками концентрації представників тваринного світу рівнинного Закарпаття [16].

За оцінками видового різноманіття Боржавська, Латорицька та Тисянська частини парку є важливими осередками концентрації птахів Закарпаття – із 229 видів, зафіксованих нині на Закарпатті, тут у різні пори року відстежують від 158 до 192 видів [16; 285].

Частину Латорицької ділянки (рис. 3.27) площею 7 000 га Міжнародний союз охорони птахів та Українська Рада охорони птахів визнали пріоритетною – вона є однією з ключових ділянок концентрації птахів на рівнині, особливо у період осінніх та весняних міграцій, коли заплава Латориці стає місцем відпочинку для багатьох мігруючих видів (загальна чисельність цих видів перевищує 110). Серед рідкісних видів тут можна побачити лелеку чорного, скопу, кроншнепа великого, гоголя. У рівнинній частині долини Латориці виявлено 53 види, з яких 10 – червонокнижні, 43 – зачислено до списків Бернської конвенції [16].

Заплавний комплекс у пониззі Боржавської частини (рис. 3.28) є однією з унікальних природних територій європейського значення. Його основу складає суцільний заплавний лісовий масив на берегах Боржави загальною площею близько 2 500 га, сформований переважно різновіковими в'язово-ясеновими та грабовими дібровами, за участю дуба звичайного та ясена вузьколистого. У дібровах зосереджено високе видове різноманіття птахів, чимало з яких рідкісні. Зокрема, ділянки старих лісів з віковими деревами є місцем гніздування таких зникаючих червонокнижних видів, як орел-карлик, чорний лелека, сова довгохвоста, та характеризуються високою щільністю дуплогнізних птахів. Масив є середовищем існування 56-ти видів, з яких 11 – занесено до Червоної книги України, а 43 – у списки Бернської конвенції [16].

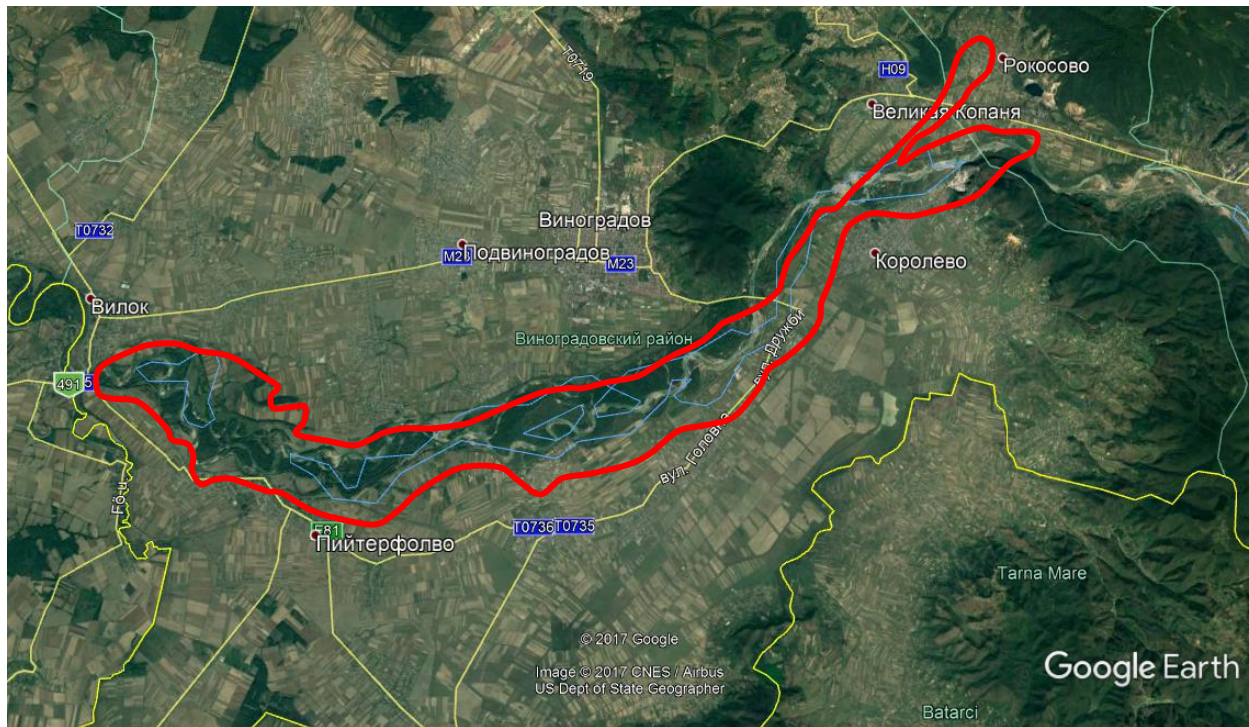

Рис. 3.27. Латорицька частина регіонального ландшафтного парку «Притисянський» (межі наведено червоним кольором на знімку Google Earth)

Рис. 3.28. Боржавська частина регіонального ландшафтного парку «Притисянський» (межі наведено червоним кольором на знімку Google Earth)

Унікальним є природний комплекс Тисянської частини парку (рис. 3.29). Як і в доісторичні часи, на значних просторах уздовж ріки простягаються прирусові та острівні вербово-тополеві ліси-галереї, які місцями утворюють непрохідні хащі – дрімучі заплавні джунглі (800 га) [16].

Рис. 3.29. Тисянська частина регіонального ландшафтної парку «Притисянський» (межі наведено червоним кольором на знімку Google Earth)

Передусім учені відзначають величезні масиви тополі чорної, частину з яких складають старі 120–150-річні деревостани з гігантськими віковими деревами. Тиса має особливе значення і як важливий осередок концентрації птахів. Ширина долини, численні галькові острівці, меандрові острови з постійною деревною рослинністю сприяють формуванню угруповань водно-болотних птахів, лісових видів, властивому лише долині р. Тиса. Лише тут збереглися колоніальні поселення крячка річкового, крячка малого – їх колонії налічують близько 50 % від кількості популяції усієї Середньодунайської низовини. Тут сконцентровано 70 % колоніальних поселень берегової ластівки на Закарпатті. Заплава виконує важливу роль екологічного коридору для проникнення видів птахів углиб гірської гряди Східних Карпат та сезонних міграцій [16].

Загалом у заплавах і призаплавних ділянках регіонального ландшафтної парку «Притисянський» трапляється понад 20 % видів птахів, занесених до Червоної книги України, близько 7 % видів, занесених до Європейського червоного списку, усі види, занесені до третього додатку Бернської конвенції, та 65 % рідкісних для Закарпаття видів. Це засвідчує унікальність заплави ділянок та їх непересічну значимість у збереженні видового різноманіття птахів Закарпаття [16]. Притисянський РЛП став головним осередком природоохоронної мережі низовини Закарпаття і, разом з суміжними резерватами Угорщини та Румунії, є важливим для міжнародної співпраці з перспективою створення транскордонного природно-заповідного об'єкта вищого статусу. Налагодження міжнародної співпраці на території парку відповідатиме вимогам Рамсарської конвенції про водно-болотні угіддя [16].

Природні туристичні атракції. Найбільшою природною цінністю регіонального ландшафтного парку «Притисянський» є *фрагменти заплавних долин рік Тиса, Латориця і Боржава* з призаплавними частинами, вкритими рівнинними старовіковими дубовими (разом з дубово-ясеневими) лісами 120–300-річного віку. Цим лісам притаманне надзвичайно велике видове різноманіття, а їх площі становлять 10–15 % від загальної площі окремих природно-заповідних територій (урочища «Атак» та «Лапош»). Окремі частини цього лісового покриву за структурою та віковими показниками, що перевищують 200 років, вважають еквівалентами пралісових екосистем та розглядають як еталонні ділянки подібних лісових формацій світового значення [177; 285]. Особливо цінними, з точки зору збереження фіторізноманіття, вважають відокремлені ділянки, розташовані у заплавах рік Латориця (рис. 3.30) та Боржава.

Рис. 3.30. Заплавні ліси річки Латориця поблизу села Малі Геївці [177]

Рослинність цих заплавних дубових лісів характеризується широким діапазоном екологічних умов. Визначальними чинниками, що зумовлюють формування рослинного покриву, є вологість ґрунту та вміст у ньому мінерального азоту. Випрямлення річкових русел і будівництво дамб, зумовлюючи зміну цих показників, опосередковано негативно позначаються на загальному видовому різноманітті унікальних старовікових дубових лісів [177].

До складу території регіонального ландшафтного парку «Притисянський» увійшло кілька природоохоронних об'єктів: два з них мають загальнодержавне значення – загальнозоологічний заказник загально-

державного значення «Великодобронський» і ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення «Атак», а інші два місцевого значення – заповідне урочище «Боржава» і ботанічна пам'ятка природи «Великий Ліс».

Великодобронський загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення (48°25'36" пн. ш. 22°26'01" сх. д.) площею 1 736 га створено 1974 р. Він розташований на північний схід від села Велика Добронь на території Ужгородського та Мукачівського районів та підпорядкований Великодобронському лісництву [38]. У межах цього заказника охороняють масив дубово-ясеневого лісу у заплаві Латориці та її приток, який є місцем оселення цінних мисливських видів тварин і птахів (сарна європейська, свиня дика, вивірка лісова, норка європейська, борсук, ондатра, фазан, куріпка, чапля сіра та ін.) та тих, що занесені до Червоної книги України (наприклад, кіт лісовий). Заказник є місцем постійного гніздування та концентрації під час перельотів значної кількості водоплавних птахів, серед яких є червонокнижні види – пугач, журавель сірий, зміїд, лелека чорний [38]. Серед рослин, занесених до Червоної книги України, трапляються рябчик шаховий, водяний горіх плаваючий.

Ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення «Атак» (урочище Атак) площею 52 га розташована на північ від села Квасово Берегівського району. Цю пам'ятку створили ще 1974 р., а сьогодні вона підпорядкована ДП «Берегівське лісове господарство». Урочище Атак знамените тим, що тут під охороною перебуває давній дубово-ясеневий рівнинний ліс у заплаві р. Боржава, де висота окремих ясенів і дубів перевищує 40 метрів. Під впливом теплого і вологого клімату низовини тут сформувалося майже тропічне розмаїття рослинності і тваринного світу – іноді це урочище називають «закарпатськими джунглями». Майже щовесни річка Боржава затоплює цю територію. Тут росте багато рідкісних рослин, серед яких марсилія чотирилиста, рябчик великий, беладонна лікарська, коручка ельбська, пізньоцвіт осінній і соссюрея різноколірна, занесені до Червоної книги України [253].

Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Великий ліс» (48°14'23" пн. ш. 22°49'11" сх. д.) площею 1,5 га розташована на захід від села Шаланки Виноградівського району. Тут під охороною перебуває ділянка заплавної діброви у басейні р. Боржава з участю елітних дерев дуба звичайного, ясена вузьколистого і звичайного, а також екземплярів реліктового виду – плюща звичайного [35]. Природоохоронний статус цієї території надано за рішенням облвиконкому № 253 від 23.10.1984 р. [182], згодом вона увійшла до складу заповідного урочища «Боржава», а сьогодні перебуває у віданні ДП «Виноградівське лісове господарство» (Шаланківське лісництво, кв. 1, вид. 1) і входить до складу РЛП «Притисянський» [182].

Заповідне урочище місцевого значення «Боржава» (48°12'54" пн. ш. 22°47'32" сх. д.) площею 153 га розташоване в межах Берегівського і частково Виноградівського районів, на північний схід від села Квасове

[22–23]. Цей заповідний об'єкт, створений рішеннями № 270 Закарпатського облвиконкому від 18.10.1983 р. і № 253 від 23.10.1984 року, нині належить до Притисянського регіонального ландшафтного парку і перебуває у підпорядкуванні ДП «Виноградівське ЛГ» (Шаланківське лісництво, кв. 1, 4, 7, 11, 14) [22–23; 182]. До нього також належить ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Великий ліс».

У цьому заповідному урочищі під охороною перебуває частина лісового масиву на правобережжі річки Боржави, де росте цінний дубово-ясеневий заплавний ліс віком 150–200 років. Серед рідкісних трав'янистих рослин, занесених до Червоної книги України, тут ростуть білоцвіт літній, крокус Гейфеля, пальчатокорінник бузиновий та інші. Цікавим є і тваринний світ цієї території – трапляються борсук, кіт лісовий, лелека чорний, малий і великий дубовий вусач, жук-олень, а також кабан, косуля, заєць, лисиця та інші [22–23; 182]. Заповідне урочище найцікавіше відвідувати навесні під час цвітіння шафранів, білоцвіту весняного і конвалій. Під час візитів до урочища обов'язково слід дотримуватися природоохоронних вимог.

Історико-культурні туристичні атракції. Історико-культурні атракції регіонального ландшафтного парку «Притисянський» зосереджені у місцевих населених пунктах, розташованих безпосередньо у межах парку (поодинокі) і в його найближчих околицях. Територія парку охоплює, здебільшого, природні території без населених пунктів: майже усі поселення знаходяться за межами парку. Проте вони є невід'ємною складовою екотуристичного освоєння цих заповідних теренів – тут зосереджена і може далі розвиватися туристична інфраструктура для обслуговування відвідувачів.

Латорицька частина регіонального ландшафтного парку «Притисянський» простягається видовженим коридором уздовж річки Латориця від кордону зі Словаччиною на заході до с. Зняцево на сході і с. Чомонин на південному сході. На межі парку тут розташовані села Малі Геївці, Драгиня, Ракошино, а в найближчій околиці – м. Чоп з приміським селом Соломонове, села Великий Добронь, Великі Геївці, Вінкове, Зняцьово.

Місто Чоп ($48^{\circ}25'51''$ пн. ш. $22^{\circ}12'43''$ сх. д.) – найзахідніше місто України, розташоване на перетині кордонів Словаччини, Угорщини та України. Тут розміщені пункти перетину кордону Чоп (Страж) – Чиерна-над-Тісоу на кордоні України зі Словаччиною та Чоп (Тиса) і Чоп (Дружба) на кордоні з Угорщиною [259]. Власне завдяки такому розташуванню місто Чоп добре знають не лише в Україні, й за її межами. Дуже цікавою, з природничої точки зору, є місцевість, де розташоване місто – це західна частина Чоп-Мукачівської рівнини, межиріччя двох відомих рік – Тиси і Латориці (рис. 3.31). Висота над рівнем моря коливається в межах 102–107 метрів [259–260].

Цікавою і насиченою подіями є історія цього міста. Перші писемні згадки про Чоп датовані 1281 роком. Вважають, що назва міста походить від

прізвища родини колишніх власників поселення – магнатів Чапі (Charu, Csary), останній з представників цієї родини помер у середині XVI ст. З кінця XVIII ст. відома найдавніша печатка Чопа з тогочасним гербом поселення: у полі печатки – селянин у човні, що пливе річкою.

Рис. 3.31. Місто Чоп розташоване на межиріччі Тиси і Латориці у західній частині Чоп-Мукачівської рівнини [260]

З 1605 р. володарем Чопа був Іштван Бочкаї, а 1675 р. Габсбурги подарували поселення феодалам Шандору та Іштвану Вечеї у вічне володіння [254]. Мешканці Чопа у різні історичні періоди брали активну участь у суспільно-політичному житті регіону: місцеві селяни були активними учасниками Токайського повстання 1697 р., визвольної війни 1703–1711 рр., антифеодального повстання 1778–1785 рр.

Через Чоп 1872 року проклали залізницю Дебрецен–Мукачеве, що позитивно вплинуло на розвиток поселення. За чехословацької доби тут діяли хімічне підприємство, цегельня, паровий млин і електростанція; працювало близько ста ремісників – столярів, малярів, кравців, слюсарів та інших. Під час Другої світової війни у жовтні–листопаді 1944 року в боях за Чоп зруйновано 70 % житлових будинків, а роботи з відбудови залізничного вузла завершили лише 1959 року [254]. З 1957 року Чоп набув статусу міста. У радянський період Чоп став одним із найпотужніших залізничних вузлів – в окремі роки через нього проходило до 60 млн т вантажів; тут виникло кілька потужних спільних підприємств, які займалися митно-ліцензійним і транспортно-експедиційним обслуговуванням вантажів, які перетинали кордон (усі вони припинили діяльність 1997 р.). З 1999 р. почався новий етап розвитку залізничних підприємств (*рис. 3.32*) та інфраструктури міста.

Рис. 3.32. Залізничний вокзал у місті Чоп [259]

У травні 2003 року Чоп отримав статус міста обласного підпорядкування [254]. Сьогодні місто є одним з провідних транспортних вузлів і лідерів із залізничних та автомобільних перевезень.

Костел Св. Анни (1903). Місцеві римо-католики належали до парафії у Малих Ратівцях, богослужіння проходили у капличці, розташованій у школі. Перший філіальний костел у Чопі збудували 1507 року у басейні розливу річки Тиси, а сучасний мурований храм (*рис. 3.33*) спорудили 1903 року (вартість його будівництва сягала 3400 крон). Наприкінці Другої світової війни, відступаючи німці замінували костел, проте в останню хвилину угорський солдат перерізав запальні шнури. Парафію обслуговують дієцезіальні священники [261].

Рис. 3.33. Костел Св. Анни (1903) [259]

Рис. 3.34. Греко-католицька церква Преображення Господнього (2013) у м. Чоп [180]

Греко-католицька церква Преображення Господнього (2013) є найновішим храмом м. Чоп (рис. 3.34). Раніше богослужіння греко-католицької громади міста відбувалися у римо-католицькому храмі, оскільки свого храму не було. Отож 1999 р. громада вирішила звести свій храм, який розпочали будувати 2007 р. і завершили 2013 р. [180; 260] Сучасний храм Преображення Господнього добре вписався у міську архітектуру як цікавий зразок сучасного сакрального будівництва.

Село Соломонове ($48^{\circ}25'50''$ пн. ш. $22^{\circ}09'50''$ сх. д.) розташоване на межиріччі Тиси і Латориці західніше Чопа за 1,5 км від державного кордону зі Словаччиною. Село має давню історію – перша писемна згадка про нього датована 1281 роком. У XII ст. власниками села були шляхтичі з Требішова (Східна Словаччина), котрі 1300 року передали його Ужанському наджупану Петру Петені. У джерелах XIII–XIV ст. село має кілька подібних назв – Salamun, Solomon, Salamon [225]. З першої половини XIV ст. власниками Соломонового були графи Другети. У 30-х роках XIV ст. у селі діяв католицький костел. Він цікавий тим, що у період Реформації переходив від католиків до реформаторів, і навпаки. Ще 1427 року село вважали поселенням середнього розміру, а в XVI ст. кількість його мешканців значно зменшилась. Проте вже 1599 р. у селі налічували 20 селянських домогосподарств, були костел, парафія і школа. Соломонове деякий час було відоме під назвою Тісошоломон. У документальних джерелах XVIII ст. село вважали угорським [225]. Нині це сучасне село – майже передмістя Чопа, через нього проходять міжнародні транспортні потоки. Тут розміщений завод «Єврокар» – офіційний виробник автомобілів марок Volkswagen Group в Україні.

Село Велика Добронь ($48^{\circ}25'05''$ пн. ш. $22^{\circ}23'24''$ сх. д.) розташоване на трасі М-25 Мукачеве–Чоп. Село розкинулося на заплаві р. Латориця з меандрами і старицями, через північну його частину протікає мала річка Коропець.

Перші писемні згадки про село датовані 1248 роком, документи 1270 і 1282 років містять інформацію про королівський маєток з назвами Dobron, Dubrum, Dubron [33]. Від XIV ст. селом володіли Р. Доброні, Д. Доброні, Д. Доброрускаї; серед власників села в XV ст. були такі відомі родини, як Добро, Перені, Даровці. З 1638 р. цими землями володіли трансильванські князі з угорського княжого дому Ракоці. Свого часу 600 добронських селян у лавах війська Ференца II Ракоці боролися проти австрійської монархії Габсбургів у визвольній війні 1703–1711 рр. У документах XVIII ст. Велику Добронь вважають угорським селом [33]. У селі доволі добре розвинута інфраструктура для обслуговування туристів – є заклади харчування (ресторани, арт-кафе) і проживання, магазини, автозаправка, поштові відділення тощо. На північний схід від села знаходиться Великодобронський зоологічний заказник.

Довкола села багато меліоративних каналів, що прокладені задля осушення території. Велика Добронь славиться своєю паприкою (іноді село називають столицею паприки), яку вирощує місцеве населення вже багато

років – її експортують навіть в Угорщину. Серед місцевих переважають угорці, які добре розуміються на угорській кухні. У селі проводять фестиваль паприки, куди приїжджає багато гостей.

Село Великі Геївці (48°30'25" пн. ш. 22°19'52" сх. д.) також розташоване на р. Латориця і має давню історію. Вперше його згадано в документах 1338 року, коли шляхтичі Великих Геївців і Ратівців визначали межі своїх володінь. У давніх документах село відоме під назвами Gevch, Geveuch, Gejocz [36]. Дослідники вважають, що первісну назву села дало слов'янське населення, адже у 80-х роках ХХ століття вчені виявили на околиці села давньослов'янське поселення VIII–IX ст. Хоча у писемних джерелах XVIII ст. Геївці зазначені як угорське село. У першій половині XIV ст. у Геївцях жив землевласник Рамача, який до свого прізвища додавав означення «Геївський» [36]. У селі 1427 р. податки сплачували 67 окремих домогосподарств, а вже наприкінці XVI ст. їх залишилося лише п'ять. Цікаво, що через село Геївці пролягав торговий шлях з Унгського до Березького комітату, а на переправі через Латорицю ще у XVI ст. запрацювала митниця, біля якої виникло невелике поселення Митні Геївці (Wamos Gewcz) [36].

На північний захід від села Великі Геївці розташоване *село Малі Геївці*, а ще далі на північний захід – село Руські Геївці. Тож три села з назвою Геївці розташовані на одній осі – Великі, Малі і Руські. Територія усіх трьох сіл знаходиться у заплаві річки Латориці, довколишні землі меліоровані каналами.

Малі Геївці цікаві тим, що тут раніше було налагоджено виробництво дзвонів. Саме у Малих Геївцях 1864 року народився відомий дзвоноливар, власник фабрики з виготовлення дзвонів та угорський політик Ференц Еґрі (Ferenc Egry) [266]. Ференц походив з династії дзвоноливарів і ремесло перейняв у свого батька, який працював у дзвонарному цеху в Малих Геївцях. Згаданий ливарний цех заснував ще 1793 року Іштван Ласло (угор. László István) – землевласник з комітату Унг. Пік виробництва та розквіту підприємства припав на початок ХХ століття та міжвоєнну добу. Оскільки під час Першої світової війни урядом Австро-Угорщини на військові потреби у церковних громадах було реквізовано величезну кількість дзвонів, згодом виник попит на продукцію дзвоноливарні Ференца Еґрі [266].

Продукцію реалізовували не лише на локальному рівні, а й на ринках усієї Східної Європи. Географія та об'єми виробництва вражають. Нині дзвони Ференца Еґрі можна відшукати не лише в багатьох храмах Закарпаття, а й в Угорщині, Словаччині, Польщі, Болгарії, а кілька екземплярів дісталися навіть Індонезії та Австралії. Дзвони Ференца Еґрі з Малих Геївців багаторазово отримували медалі та нагороди на промислових виставках у Парижі, Відні, Москві, Будапешті тощо [266].

На території Закарпатського музею народної архітектури та побуту в Ужгороді, поблизу Шелестівської дерев'яної церкви, можна побачити два великі дзвони, відлиті 1925 року на підприємстві Ференца Еґрі для

реформатської громади села Дерцен. Найбільший дзвін Ференца Еґрі справно працює і донині – це велетень вагою 2152 кг та діаметром 159 см, розміщений на дзвіниці реформатської церкви у Дебрецені на площі Арпада. Дебреценський дзвін відлитий у Малих Геївцях 1912 року [266].

Дзвоноливарне підприємство в Малих Геївцях припинило існування 1949 року, а 1992 року під греко-католицький храм пристосували вцілілу будівлю колишньої ливарні, а перед нею збудували дзвіницю з відлитим 1939 року дзвоном Ференца Еґрі. Поруч із ливарнею 2015 року побудували новий храм, а давня споруда перестала виконувати ці функції. Сьогодні головна вулиця в Малих Геївців носить ім'я Ференца Еґрі, а перед будівлею дзвоноливарні мешканці встановили погруддя свого видатного земляка [266].

За 7 км від міста Мукачеве знаходиться село *Ракошино* ($48^{\circ}27'51''$ пн. ш. $22^{\circ}35'51''$ сх. д.), розташоване у заплаві на правому березі р. Латориці. Через село пролягає меліоративний канал Яруга, на півночі околицею села протікає річка Полуй, а на півдні неподалік населеного пункту – власне сама Латориця. До Ракошиного майже прилягають менші села – Руське, Бенедиківці і Кайданове. Село має добру транспортну доступність з Мукачева – через нього пролягає траса Київ–Чоп (E50, E58, M06).

Місцевість сучасної Ракошинської сільради має давню історію заселення – у районі Кайданового і на околиці Ракошина знайдено кам'яні знаряддя епохи неоліту (IV–III ст. до н. е.). Поселення із назвою Ракош (Ракове) згадують у писемних джерелах 1330 р. [201], за іншими даними – 1333 р. [202]. За переказами, назва походить від слова «раки», яких у давнину тут було багато – їх ловили у старому руслі Латориці. На офіційній печатці Ракошина 1844 р. зображено рака і написано «Печать поселення Ракош, 1844» [202]. У деяких історичних документах село згадують під назвою Берегракош (Ракошин Березький), адже воно належало до Березького комітату [201]. З XIV ст. село Ракошино належало до Мукачівської домінії і переходило від одного феодала до іншого; з XVII ст. селом володіли семиградські князі, зокрема, родина Ракоці. Під час нападу польського війська під проводом князя Любомирського 1657 р. маєток Ракоці було зруйновано, проте місцеві селяни-кріпаки доволі швидко його відбудували [202]. Однак 1728 р. село Ракошино разом зі всією Мукачівською домінією перейшло у володіння графа Шенборна, а 1958 р. до цього села приєднали сусідні села Бенедиківці та Кайданове, 1960 р. – села Руське і Чопівці [202].

Однією з найвідоміших пам'яток Ракошино є *Свято-Покровський чоловічий монастир* ($48^{\circ}27'51''$ пн. ш. $22^{\circ}35'51''$ сх. д.). Храм у давньоруському стилі у формі хреста з сімома банями збудували ще 1927 року, у радянські часи (1977–1978 рр.) влада його закрила і перетворила у музей релігії та атеїзму. Проте 2001 року тут заснували Свято-Покровський чоловічий монастир, а через рік відбулося його офіційне відкриття. Найбільшими святинами цього монастиря є Іверська Ікона Божої Матері, Ікона Святого Великомученика і Цілителя Пантелеймона з часткою мощей, Ікона Знамення

Божої Матері [202]. При Свято-Покровському чоловічому монастирі функціонує чудова сироварня – ракошинські ченці виготовляють 14 видів сирів з коров'ячого, овечого та козячого молока, яке вони отримують з власної ферми. В асортименті монастирської сироварні є закарпатська бринза, вурда, будз, грецький сир, а також кілька видів італійських сирів. Спробувати і придбати продукцію сироварні можна у спеціалізованому магазині при монастирській сироварні [201].

У селі Ракошино і прилеглих селах подекуди збереглися зразки житлового будівництва початку і середини ХХ ст. Село має добре розвинуту інфраструктуру і може слугувати відправним пунктом при екотуристичних мандрівках територією РЛП «Притисянський».

Село Зняцьово (Зняцеве) (48°29'00" пн. ш. 22°30'53" сх. д.) – одне з найстаріших на Мукачівщині і найсхідніший населений пункт в околицях Латорицької частини регіонального ландшафтного парку «Притисянський». Село з населенням близько двох тисяч осіб розташоване за 16 км від Мукачєвого і є центром сільради, до якої належать довколишні села Вінкове, Драгиня, Кінлодь, Червеньове.

Уперше село згадують в писемних джерелах 1248 року [101]. Одними з перших власників вважають Чепана і Матяша Шемета, у документах XII–XIV ст. село зазначене як королівське володіння Ігнець (Ignecz) – Зняцьово, що належало Мукачівському замку [101]. Король 1418 р. Подарував його синам Петра Палоці (Матяшу, Імре і Дьордю), 1427 р. село перейшло у власність Дьордя Бранковича, а у XVI ст. стало власністю Антала Палоці і належало до Березької жупи [254].

Археолог та краєзнавець Тиводор Легоцький зазначав, що село розташоване у басейні річки Стара (колишнього старого русла Латориці) та у східній частині басейну потоку Мертвиці (Мертвецького потоку), де він виявив 10 старих слов'янських курганів VII–VIII ст. із фрагментами керамічного посуду, вугілля і попелу. У селі існує кілька легенд про походження назви, збереглися перекази про різні історичні події на території села й околиць [101]. Одна з легенд, пов'язаних з історією села періоду татаро-монгольського нашествя 1241 р., оповідає, що між Дубрівкою, Зняцевом та Драгинею було поле, на якому татари повбивали багато русинів і «кров їх текла рікою» протоком, який згодом отримав назву Мертвецький. Власне ці місця неподалік від курганів-могильників пізніше описував Т. Легоцький – загалом на теренах між Зняцевим і Драгинею вчені виявили близько 50 курганів [101], що робить його привабливим для поціновувачів історико-етнографічних подорожей. Цікавим об'єктом у селі є Літературна музейна кімната поета Юрія Гойди (народився у Зняцьово), яку також варто відвідати гостям села.

Боржавська ділянка регіонального ландшафтного парку «Притисянський» є дуже компактною і розташована поміж селами Квасово, Береги, Нижні Рамети і Шаланки.

Село Квасове (48°11'11" пн. ш. 22°46'13" сх. д.) – найближчий до двох унікальних територій регіонального ландшафтного парку «Притисянський» населений пункт – на північ від села розташована відома ботанічна пам'ятка загальнодержавного значення «Атак», а на північний схід – виноградівська частина заповідного урочища «Боржава».

Квасове – доволі відоме село Берегівського району Закарпаття, розташоване у мальовничому місці на правобережжі річки Боржави. Це одне з найдавніших сіл Закарпаття – перша писемна згадка про Квасово датована 1295 роком, а саме поселення виникло ще раніше. Археологічними дослідженнями виявлено, що територію сучасного Квасово та околиці люди заселили ще понад 100 тис. років тому, тут виявлено кілька різновікових стоянок, у тому числі дві знахідки бронзових предметів віком понад 3 тис. років [118]. Вважають, що назва села походить від слова «квасний, джерела квасної води». У VIII–IX ст. у цій місцевості існувало поселення давніх слов'ян, однак у XIII ст. село уже належало до володінь угорського короля. Завдяки вигідному розташуванню села власники вирішили збудувати тут замок, руїни якого зараз є місцевою атракцією. Уперше цей замок згадують у XV ст. як володіння родини Мотучіної, проте вважають, що його круглу вежу збудовано раніше [118]. Квасово за свою тривалу історію належало різним власникам, найвідомішими з яких є родини Нодьмігаї, Мотучіної, Лонья, Рейгані, Перені, Карої, Погань [118].

Спочатку село розміщувалося на схилах замкової гори, а замок був центром володінь землевласників. Однак 1564 року замок зруйнували війська австрійського імператора під проводом Лазаря Швенді. З того часу його вже не відбудовували, а гору із руїнами замку стали називати «Город» [118]. Центр поселення перемістився у XVII ст. у зведений поблизу руїн панський палац, який зберігся донині. Село Квасове було невелике: станом на 1647–1648 рр. тут налічували 25 хат. Через 10 років село повністю знищили польські війська, з часом Квасове відродилося, а під час визвольної війни угорців проти австрійців під керівництвом Ференца Ракоці II (1703–1711) село зруйнували вщент, а потім наново заселили. За відомостями перепису 1749 року у Квасовому зареєстрували лише 4 хати і 6 мешканців; вказали також, що дерев'яна сільська греко-католицька церква занедбана, адже більшість прихожан покинула село [118].

Дослідники історії села зазначають, що нинішні мешканці є нащадками поселенців, які у період 1750–1775 років прибули сюди з територій сучасних Іршавського та Мукачівського районів [118]. Інтенсивний розвиток с. Квасового розпочався у другій половині XIX ст. – вважають, що важливу роль у зростанні населення відіграли заснований 1809 р. завод з виробництва квасців (кремнію) в урочищі «Біла глина» та початок видобутку каоліну. Саме на цей період припадає будівництво нової церкви (1894–1895), де почали правити двома мовами – українською та угорською. Важкою для місцевих мешканців видалася перша половина XX ст.: дві світові війни (де загинуло багато квасівчан) і перехід до різних держав (Чехословаччина,

Угорщина, СРСР) помітно відобразилися в історії села [118]. Нині Квасово є відомим туристичним центром з добре розвинутою туристичною інфраструктурою. Місцеві мешканці ретельно зберігають свої традиції та історичні пам'ятки, а також дбають про довкілля. У самому селі та його околицях є багато цікавих природних та історико-культурних пам'яток і місцевостей.

Досі збереглися руїни Квасівського замку ($48^{\circ}11'11''$ пн. ш. $22^{\circ}46'13''$ сх. д.) – феодального замку XII–XIII століть, збудованого у романському стилі: добре укріплена споруда розташована між Брегівською та Келеменовою горами на скелі висотою 15 м над р. Боржавою, із заходом обмежена глибоким захисним ровом [117]. Стіни замку складено з необробленого каменю з вкрапленнями цегли (рис. 3.35). У плані замок мав трикутну форму – замковий двір захищали з усіх боків кам'яні стіни товщиною 1,3 м і висотою 6 м, з круглою баштою-донжоном діаметром 12 м і стінами товщиною 2,05 м. У східному куті замку був глибовий колодязь, видобаний у скелі. Зі сходу до замкового двору прилягала споруда невідомого призначення. Дослідники припускають, що найдавнішою спорудою цього укріплення був донжон, а замковий двір спочатку захищали дерев'яні стіни [103].

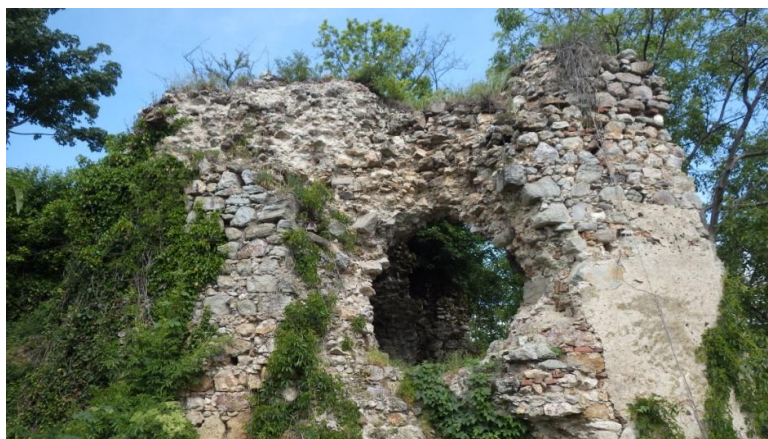

Рис. 3.35. Схематичний план і руїни замку у селі Квасовому [117]

Угорський король Сигізмунд 1390 р. подарував замок Яношу Нодьмигалі, по смерті якого укріплення відійшло до родини Баторі, а через 50 років – до родини Екчі. 1549 р. Єлизавета Екчі продала замок Павлу Мотузнаї, котрий багаторазово грабував місцевих селян і феодалів. Так фортеця перетворилась на лігво розбійників [103]. З метою припинення розбоїв 1564 року Угорський дворянський сейм у Пожоні ухвалив зруйнувати замок, а майно власника конфіскувати на користь держави. Мотузнаї втік до сусіднього Бронецького замку, а Квасівський зруйнували, пограбували і спалили. З часом фортецю відновили і вона тривалий час знову належала родині Мотузнаї. Нею володіли 1600 р. Гедеон і Жигмонд Мотузнаї, після їх смерті 1623 р. князь Габор Бетлен передав укріплення Петеру Редєї, а з 1627 р. власником замку став Давид Шикован-Біловарі [117]. З часом замок занепав і до наших днів збереглися лише його руїни.

Квасівський замок вважають раннім зразком кам'яного середньовічного оборонного мистецтва Європи, а також пам'яткою містобудування та архітектури України національного значення. Цей замок є не лише зразком оборонного зодчества, а й має надзвичайно важливе історико-культурне значення для регіону: він постав на торговельному шляху з Мармароша в Задунав'я, а також контролював суходільний соляний шлях і вихід з Боржавської долини [118]. Отож свого часу це був важливий торговельний центр, а сьогодні – одна із туристичних атракцій села Квасово з багатою історією.

Серед цікавих місць в околицях села Квасового, які можуть відвідати туристи, відзначимо такі, як: *Клеменова гора* між селами Квасово і Бене, про яку є місцева легенда про скарби; *гора Лонт* – найвище місце в околиці, розташована зліва від дороги при в'їзді у село; урочище Лазоші на правому березі р. Боржава; *горб Чернелиця* між селами Квасове і Нодьберег, де на поверхню виходять відклади червоної глини; підвищення Госсугедь (з угорської – Довга гора) і Керекгедь (з угорської – Кругла гора); урочище Комбошдра (Грибна Яма), де завжди багато грибів та багато інших. З історико-культурних пам'яток можна відвідати церкву Покрови Пресвятої Богородиці (1894) та стару панську садибу поруч з руїнами Квасівського замку.

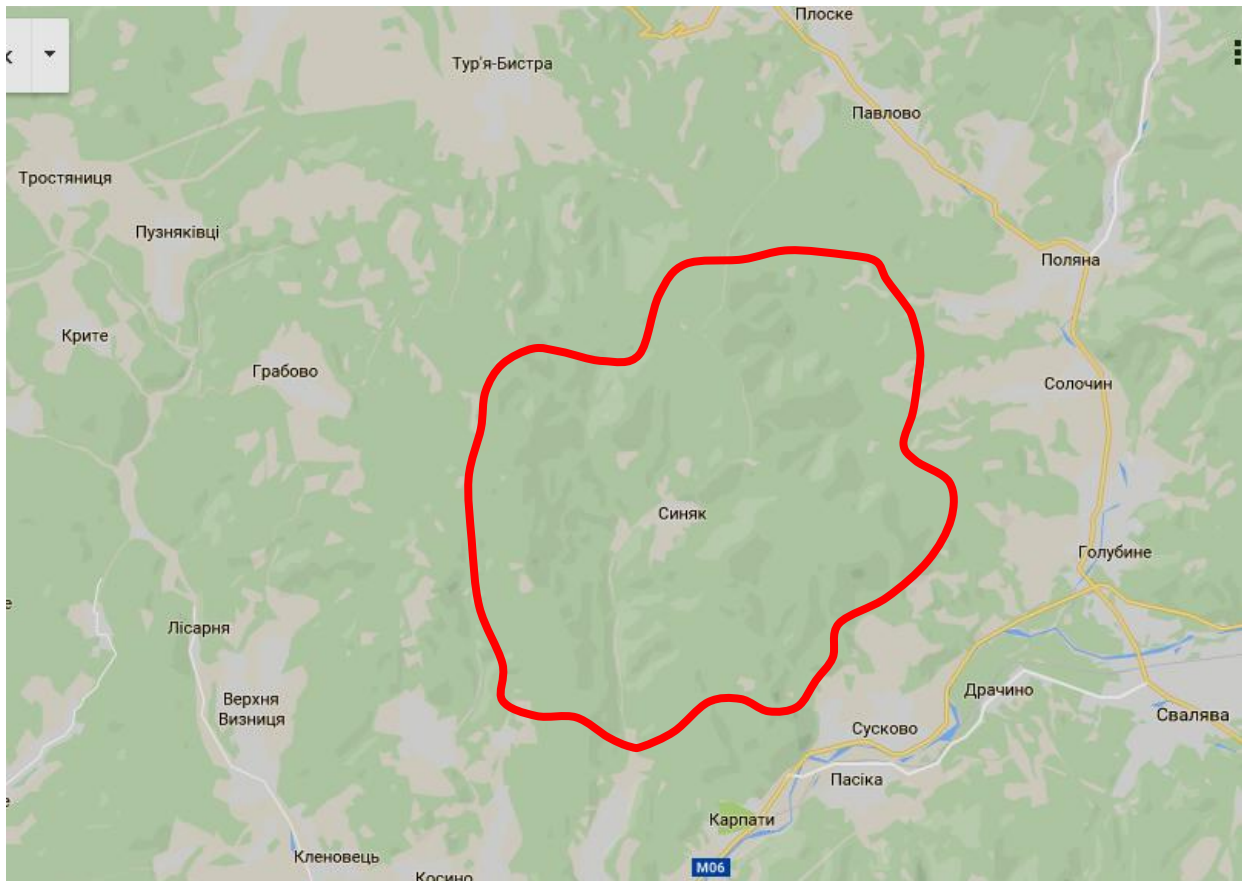
Витік р. Боржава (48°37'16" пн. ш. 23°11'33" сх. д.) – нещодавно облаштована для відвідування природна туристична атракція поблизу села Квасового. До верхів'їв річки Боржави прокладено екологічний маршрут. Об'єкт знаходиться на висоті 1 447 м на горі Стой (1 679 м н.р.м.) нещодавно встановлено хрест і розчищено витік р. Боржави (у місці витоку встановлено таблицю) [13]. Річка Боржава є правою притокою річки Тиси. Загальна довжина Боржави становить 106 км, а площа басейну – 1 365 км². Вона починається кількома витокami на південних схилах Боржавського масиву на горі Стой. До села Лози річка зберігає гірський характер, від села Боржавського до впадіння у р. Тису стає рівнинною. Після впадіння приток Кушниці, Лисичавки, Бистої, Береберки та Іршавки річка Боржава стає повноводною. В урочищі «Атак» під час паводків Боржава виходить з берегів [13].

Загалом на теренах регіонального ландшафтного парку «Притисянський» та в його околицях можна відшукати дуже цікаві місця у непорушеному природному стані – це велика перевага для розвитку екотуризму. У населених пунктах можна відвідати історико-культурні об'єкти, ознайомитися з історією та легендами, дізнатися про місцеві традиції та скуштувати національні страви.

3.1.5. Регіональний ландшафтний парк «Синяк»

Регіональний ландшафтний парк «Синяк» площею 4 631,2918 га розташований на території Мукачівського району (рис. 3.36) на землях ДП «Мукачівське державне лісове господарство» та Мукачівської РДА. Його створено за Рішенням обласної ради № 229 «Про створення регіонального

ландшафтного парку місцевого значення «Синяк» від 26.05.2011 р. [198]. За структурою землекористування 303,6614 га належить парку з вилученням в інших користувачів; 4 253, 6686 га увійшли до парку без вилучення. У складі парку передбачено розвиток всесезонного туристичного комплексу «Синяк» площею 350,00 га [198]. Управління територією РЛП «Синяк» і однойменним туристичним комплексом у його складі здійснює комунальне підприємство «Центр сприяння розвитку туризму «Синяк».

Рис. 3.36. Межі регіонального ландшафтного парку «Синяк» (межі наведено червоним кольором на знімку Google Earth)

РЛП «Синяк» створили з метою збереження, відтворення та раціонального використання ландшафтів гірської території Мукачівського району з типовими та унікальними природними й історико-культурними комплексами, що мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, освітнє, рекреаційне та оздоровче значення [207].

Територія парку займає частину гірського масиву Синяк (у межах Мукачівського району), який входить до складу Вулканічного (Вигорлат-Гутинського) пасма Українських Карпат. Вершини гір переважно загострені, схили розчленовані ярами і долинами гірських потоків. Територія парку – це низькогірна місцевість; найвідомішими тут є гора Обавський Камінь (979 м н.р.м.) і найвища вершина усього гірського хребта Синяка – гора Дунавка (1 018,8 м н.р.м.).

Цікавим є власне гірський масив Синяк, який займає північно-східну частину межиріччя Ужа–Латориці, охоплюючи територію від вододілу між долинами Обава і Визниці на заході до долини р. Латориці на сході. У цьому масиві зосереджені найбільші абсолютні висоти межиріччя Ужа – Латориці – г. Дунавка, 1 018,8 м [134]. Окрім того, на хребті Синяк субмеридіонального простягання розміщені вершини Солочинський Діл (943,0 м), Середній Верх (980,7 м), Звесний (722,0 м). У басейні р. Матейкової дослідники описують кальдеру Солочинського Синяка [134].

Вчені вважають, що гірський масив Синяка – це своєрідна вулканічна споруда з невеликим моногенним вулканом у центрі, що оточений значною кількістю еруптивних центрів різної потужності. На формування рельєфу цієї території значного вплинули лавові покриви і потоки базальту та андезито-базальту посторогенного (платформенного) циклу, якими в еоплейстоцені завершувалися вулканічні процеси. Цей регіон – один з небагатьох у межах Вигорлат-Гутинського пасма, де переважають лави над пірокластиком [134]. Цим пояснюють масивність субмеридіональних хребтів Плішки, Обавського Каменя, Синяка, а також порівняно добру збереженість мезоформ рельєфу (екструзивні банеподібні вершини, баранкоси на схилах тощо). Найвиразніші річкові долини у районі розташування парку мають річки Визниця, Обава і Матейкова.

Улоговина Солочинського Синяка займає центральну частину парку. Західна межа переважно співпадає із західною межею улоговини Обавського Каменя, на півночі обмежена масивом г. Чаловистий (860,0 м), на сході – хребтом Синяк з вершинами г. Дунаука (Дунавка) – 1 018,8 м, г. Солочинський Діл (943,0 м), г. Середній Верх (980,7 м). Південна межа приурочена до південно-західного відгалуження хребта Синяка з вершинами 796,2 м і 722,3 м (г. Звесний). Протяжність улоговини з півночі на південь 8 км, із заходу на схід – близько 5 км. Долиною р. Матейкової улоговина поділена на дві рівні частини.

Територія РЛП «Синяк» також віддавна відома джерелами сірководневих вод – їхній синюватий відтінок дав назву хребту, селу і курорту. Води Синяцького родовища мінеральних вод слабосульфідні, маломінералізовані, сульфатні, натрієво-кальцієво-магнієві, слаболужні. Ці природні мінеральні води активно використовують з лікувальною метою на кліматобальнеологічних курортах «Синяк» і «Карпати».

У межах парку збереглися природні букові, дубові ліси зі значною часткою пралісів, грабові діброви, де наявні асоціації з трав'янистих рослин з Червоної книги України і Регіонального червоного списку [208]. У підліску ростуть ліщина звичайна, бирючина звичайна, глід Липського, крокочка периста; трав'яний ярус формують перлівка одноквіткова, переліска багаторічна, підмаренник запашний, осока волосиста, плющ звичайний, подекуди трапляються копитняк європейський, молочай кипарисоподібний, зеленчук жовтий та інші [208].

У районі розташування РЛП «Синяк» виявлено 16 видів ссавців, занесених до Червоної книги України. Зокрема, це такі рідкісні види, як кутора мала, кіт лісовий, видра, підковик малий, підковик великий, нічниця довговуха, широковух європейський. Ці терени є осередком існування оленя благородного, козулі. Тут виявлено 9–13 видів земноводних та рептилій, 5 видів плазунів. Усі ці види під охороною Бернської конвенції. Крім цього, серед них 3 види перебуває під охороною Міжнародного союзу охорони природи (IUCN): тритон гребінчастий, тритон дунайський, кумка червоночерева. На території РЛП трапляється 10 видів риб, чотири з них занесені до Червоної книги України: мінога карпатська, марена звичайна, марена дунайсько-дністровська та минь річковий [207].

Загалом територія регіонального ландшафтного парку «Синяк» доволі віддалена від значних транспортних шляхів і великих населених пунктів, проте дуже популярна серед туристів і відпочиваючих. Це давня курортна місцевість – відомий кліматобальнеологічний курорт «Синяк», а пізніше – однойменний гірськолижний курорт. У парку та околицях є дуже добрі передумови для розвитку екологічних видів туризму.

Природні туристичні атракції. Природні туристичні атракції регіонального ландшафтного парку «Синяк» та його околиць представлені передусім гірським рельєфом та його елементами, геологічними відслоненнями, джерелами мінеральних вод, чистими гірськими потоками з численними каскадами у руслах, цікавими для пізнавальних ботанічних і зоологічних подорожей видами рослин (у тому числі цінними лісовими угрупованнями) і тварин.

Подорожуючи парком і околицями, можна відвідати принаймні дві відомих великих западини (вулканічні кальдери) – Обавського Каменю і Солочинського Синяка.

Кальдера Обавського Каменю – це западина, яка охоплює верхню та середню частину басейну річок Визниці й Обави. Дослідження засвідчили, що колись у верхів'ях р. Обави діяв потужний Верхньообавський стратовулкан, який і вплинув на формування сучасного рельєфу. Діаметр основи зруйнованого Верхньообавського вулкана становить 10–14 км, а первинна висота його сягала 3 км. Сьогодні це западина між гірськими хребтами – північна частина цього масиву має найбільші абсолютні висоти у хребтах Плишка, Товстий, Обавський Камінь (992,0 м, 958,0 м, 979,2 м, відповідно). Хребет Товстий північно-західного і хребет Плишка північно-східного простягання після з'єднання продовжуються хребтом Обавський Камінь субмеридіонального простягання [134].

Кальдера Солочинського Синяка розташована у басейні річки Матейкової, яка розділяє цю западину на дві частини. На заході вона прилягає до Обавського Каменю і у сучасному рельєфі виражена улоговиною Солочинського Синяка.

Кальдери Обавського Каменю і Солочинського Синяка дослідники зачисляють до типу полігенних, які утворилися внаслідок не одного виверження (відомо дві фази вулканізму, які зафіксовані відкладами гутинської і бужорської світ) [134].

Гора Дунавка ($48^{\circ}36'39''$ пн. ш. $22^{\circ}52'18''$ сх. д.) (1 018,8 м н.р.м.) – найвища вершина гірського хребта Синяк, розташована на границі парку на межі Мукачівського і Свалявського районів. Східні схили дуже стрімкі, а західні – пологі. До висоти 600 м н.р.м. схили гори вкриті переважно мішаними широколистяними лісами – дубово-грабовими і дубово-буковими. Вище цієї позначки росте буковий ліс з невеликою домішкою хвойних дерев. На вершині гори трапляються вікові сосни [77]. У мальовничих околицях гори Дунавка на висотах 800–900 м беруть свій початок дві гірські річки – р. Луг, яка в околицях с. Поляна впадає в Велику Пиню, і р. Матейкова, яка протікає через Синяк і впадає у Латорицю [77]. Гора є цікавим туристичним об'єктом для поціновувачів піших гірських мандрівок.

Гора Обавський Камінь ($48^{\circ}35'00''$ пн. ш. $22^{\circ}48'59''$ сх. д.) (979 м н.р.м.) є однією з найцікавіших на території РЛП «Синяк». Вона розташована на захід від с. Синяк на межі двох вулканічних кальдер – Обавського Каменю і Солочинського Синяка, на стику двох хребтів масиву Синяк – Плішки і Товстого. Назву гора одержала від села Обава, розташованого на південь від неї.

Схили гори круті і майже суцільно вкриті лісом (дуб, граб, бук), вершина гори – безліса скеля висотою понад 80 м (рис. 3.37). Ця скеля на вершині є геологічною пам'яткою природи місцевого значення (площа 1 га) ще з 1969 р. – це Обавське відслонення-стрімчак, яке вважають гирловою частиною згаслого вулкана і свідком давньої вулканічної діяльності [172].

Рис. 3.37. Гора Обавський Камінь
зі скельним відслоненням у привершинній частині [173]

З вершини гори відкривається панорама цієї частини Карпат – на південь видно Мукачівський замок і значну частину Закарпатської низовини. Схили довколишніх гір вкриті розкиданими стрімчаками, які надають їм мальовничого вигляду. Найближчими до Обавського Каменю населеними пунктами є села Синяк, Чабин і Дубина.

На теренах регіонального ландшафтного парку «Синяк» є багато гідрологічних об'єктів, які варто відвідати – це джерела мінеральних вод, гірські струмки з цікавими руслами.

Одним із найцінніших є *сфагнове болото Синяк (Синє озеро)* (48.59484° пн. ш. 22.85894° сх. д.) – гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення, розташована за 4 км на схід від села Синяк в урочищі «Синяк» на схилі гори Буз на висоті 600 м н.р.м. у вулканічному кратері [19]. Під охорону територію болота площею 1 га взято ще 1969 р., оскільки сфагнові болота зрідка трапляються в Карпатах і тут росте багато видів рослин, занесених до Червоної книги України. Його живлення відбувається за рахунок двох джерел, вода одного з яких за своїм складом є сірководнево-сульфатно-кальцієвою і має лікувальні властивості. Це болото є різнотипним, елементи оліготрофності тут проявляються слабо, що, на думку вчених, можна пов'язати з живленням джерельною водою особливостями її хімічного складу. Флористичний склад цього болота доволі бідний [19]. Дуже часто у різних інформаційних джерелах згадують про Синє озеро в урочищі «Синяк» з блакитною водою. Насправді мова йде власне про це сфагнове болото, заросле мохом і очеретом.

Історико-культурні туристичні атракції. Регіональний ландшафтний парк «Синяк» розташований у відомій курортній місцевості з довколишніми заповідними гірськими хребтами. Найвідомішим на цій території є село Синяк – центр курорту.

Село-курорт Синяк ($48^{\circ}34'41''$ пн. ш. $22^{\circ}51'28''$ сх. д.) розташоване на висоті 450 м н.р.м. у долині річки Синявка на схилах гори Синяк [217]. Вперше в історичних документах 1783 року згадано цілюще джерело «Синявський ключ». Ще у ті далекі часи місцеві селяни помітили, що їхня худоба ніколи не хворіє завдяки цілющим джерельним водам. Відтоді до цієї місцевості почали приїздити з лікувально-оздоровчою метою.

Використання мінеральної води «Синяк» у санаторно-курортному лікуванні розпочалося з 1832 року, коли, за розпорядженням адміністрації графського маєтку, спорудили першу «купіль» [216]. Наприкінці XIX ст. тут було лише 16 кабін для прийому мінеральних ванн, а 1922 р. для відвідувачів курорту збудували дерев'яні будинки барачного типу. За ініціативи графів Шенборнів 1936 року збудували комфортабельну купальню. З тих часів збереглася будівля лікувального корпусу, яка сьогодні є цінним архітектурним об'єктом на території санаторію «Синяк» [216]. Цікаво, що у цьому

старому лікувальному корпусі досі збереглися дерев'яні сходи з графським гербом. Санаторій спеціалізується на лікуванні захворювань опорно-рухового апарату, кістково-м'язевої та нервової систем. Також ці води вважають корисними для очищення організму [216]. У селі Синяк функціонує кілька лижних трас різної складності (довжиною 1 200 м, 950 м і 400 м), є бугельний витяг і мультиліфт [216]. Тож взимку сюди приїжджає багато поціновувачів гірськолижного відпочинку. Туристична інфраструктура добре розвинута – є заклади розміщення (в тому числі приватні садиби), харчування, гірськолижна інфраструктура, промарковані туристичні траси для піших і велосипедних прогулянок в околицях села.

3.1.6. Карпатський біосферний заповідник

Карпатський біосферний заповідник (КБЗ) створено 1968 року з метою збереження ландшафного і біологічного різноманітності високогір'я Українських Карпат на території Закарпаття. Спочатку його площа становила 12 600 га, а 1997 р. та 2010 р. територію заповідника розширили і нині він займає площу 53 630 га у межах Рахівського, Тячівського, Хустського і Виноградівського районів Закарпатської області. До складу КБЗ увійшло шість відокремлених масивів (Чорногірський, Свидовецький, Мармароський, Кузійський, Угольсько-Широколужанський, Долина нарцисів), а також ботанічні заказники державного значення «Чорна Гора» і «Юлівська Гора» [113].

Чорногірський заповідний масив площею 16 375 га знаходиться на південному макросхилі Чорногірського хребта у межах висот від 700 до 2 061 м н.р.м. Головний хребет Чорногори утворений флішовими породами (аргіліти, алевроліти, піщаники, гравеліти та ін.) крейдового і палеогенового віку [113], а високогірному рельєфу тут притаманні льодовикові форми (кари, карлінги, трогові долини тощо) – сліди давнього зледеніння. До цього масиву належить найвища вершина Українських Карпат – гора Говерла (2 061 м), тут знаходяться основні витoki річки Біла Тиса, є низка гірських озер і потоків з водоспадами та багато інших цікавих об'єктів. У Чорногірському заповідному масиві можна простежити висотну ярусність не лише рельєфу, але і рослинності, серед якої панівними є ліси на світло-бурих і темно-бурих гірськолісових ґрунтах. Чисті бучини мають обмежене поширення і приурочені до південних схилів, вище ростуть мішані листяно-хвойні ліси аж до висоти 1 200 м н.р.м., а ще вище поширені зональні смеречники, що утворюють верхню межу лісу на висоті 1 500–1 600 м н.р.м [113]. Вище, в субальпійському поясі поширені криволісся, значні площі займають трав'янисті формації. Найвищі висотні рівні займають альпійські луки. Загалом флора і фауна Чорногірського заповідного масиву дуже різноманітна і цінна – тут трапляється багато рідкісних і вимираючих видів, а

також карпатських ендеміків.

Свидовецький заповідний масив (48°09'32" пн. ш. 24°12'57" сх. д.) площею 6 580 га займає найвищу частину Свидовецьких гір у межах висот від 600 до 1 883 м н.р.м. Свидовець, як і більша частина Українських Карпат, має флішову будову, а на головному хребті добре збереглися сліди льодовикової діяльності. Букові ліси підіймаються тут до висоти 1 380 м, що є найвищою межею бучин в Українських Карпатах [113]. На скельних формах рельєфу поширені буково-яворові та буково-ясеневі-яворові ліси. У їхньому трав'яному покриві трапляються листовик сколопендровий, лунарія оживаюча, чемерник червонуватий, аспленій зелений. На північних макросхилах Свидівця є сприятливі умови для формування мішаних деревостанів – завдяки холоднішому клімату тут зростає ялиця, а біля верхньої межі лісу – смерека. Вище лісового поясу поширено криволісся з душекії зеленої та ялівцю сибірського [113].

Особливо цікавим у флористичному відношенні є високогір'я Свидівця в районі вершин Малої Близниці (1 778 м) та Великої Близниці (1 883 м) [113]. Тут ростуть такі рідкісні аркто-альпійські види, як бартсія альпійська, дріада восьмипелюсткова, діфазіаструм альпійський, ситник каштановий, ллойдія пізня, айстра альпійська, родіола рожева, верба списовидна. В Українських Карпатах лише тут зростають крупка айзовидна, очанка зальцбургська, ломикамінь переломниковий та інші; доволі рідкісними є білотка альпійська, орлики чорніючі, сверція альпійська тощо. Фауна масиву типова для цієї частини Карпат [113].

Мармароський заповідний масив (47°54'19" пн. ш. 24°16'18" сх. д.) площею 8 990 га розташований у межах висот 750–1 940 м н.р.м. на північному мегасхилі Рахівських гір – одному з відрогів Мармароського кристалічного масиву [113; 153] на кордоні України з Румунією. Масив складений твердими кристалічними породами (гнейсами, слюдистими і кварцовими сланцями, мармуроподібними вапняками) юрського періоду, що обумовило специфічні риси рельєфу і ґрунтового покриву (рис. 3.38), флори і фауни [113]. У рельєфі збереглися сліди плейстоценового зледеніння у вигляді карів, ригелів, акумулятивних льодовикових утворень, у тім числі моренних валів, а також кам'яні розсипи на схилах, формування яких пов'язують з інтенсивним морозним вивітрюванням льодовикових епох [136]. Головним орієнтиром тут є гора Піп-Іван Мармароський (1 940 м н.р.м., за іншими даними – 1 938,3 м н.р. м.) [43; 113] (рис. 3.39) – найвище підняття Рахівських гір і друге за абсолютною висотою (після гори Фаркеу) підвищення Мармароських Карпат [136]. На його північно-східному макросхилі найліпше розвинуті льодовикові форми рельєфу – два найбільші та найвиразніші кари цього хребта розміщені північніше головної вершини (1938,3 м) г. Піп-Іван і розділені гострим скелястим гребенем з однією чітко вираженою пікоподібною вершиною, формування якої пов'язане з

протерозойською інтрузією, що складена гранітогнейсами [136].

Рис. 3.38. Скелясті гребені Мармароського масиву [154]

Рис. 3.39. Піп-Іван Мармароський (1 937 м н.р.м.) – найвища вершина Мармароського заповідного масиву [43]

У межах масиву знаходяться басейни потоків Білий (притока Тиси) і Квасний (притока Білої Тиси). Басейн Квасного вирізняється прохолодним гумідним кліматом, для басейну Білого властивий тепліший клімат. У високогір'ї усюди клімат холодний. За даними метеостанції Ділове (390 м н.р.м.), середня температура січня становить +4 °С, липня – 18,5 °С, а середньорічна – +7,9 °С. Середньорічна сума опадів становить 1 087 мм.

Геологічна будова, рельєф і кліматичні умови Мармароського заповідного масиву стали одними із визначальних чинників формування

своєрідного рослинного покриву. На нижчих гіпсометричних рівнях поширені мішані листяно-хвойні та листяні ліси, букові праліси поширені на південних схилах і на багатих кальцієм ґрунтах [113]. У холодному кліматі на верхній межі лісу, яка пролягає тут на висоті 1 600–1 700 м, поширені чисті клімаксові смеречники, вище них розташовані субальпійські та альпійські луки з фрагментами заростей криволісся [113]. Чимало рідкісних і ендемічних видів рослин. Фауна масиву багато в чому схожа з Чорногорою, проте, завдяки скелястому ландшафту високогір'я, краще представлені мешканці кам'янистих розсіпів – снігова полівка та альпійська тинівка. Лише тут, у заповіднику, помічений сокіл-сапсан (*Falco peregrinus*), який надає перевагу скелястим ділянкам.

Кузійський заповідний масив (47°57'46" пн. ш. 24°08'17" сх. д.) (інша назва – *Кузій-Трибушанський масив*, або *Кузій*) площею 4 925 га розташований на південних відрогах Свидовецького хребта (за геологічними особливостями належить до Мармароського кристалічного масиву) на висотах від 350 до 1 409 м н.р.м. повністю в межах лісового поясу [113; 140]. Найвищими вершинами є гори Лисина (1 409 м), Менчул (1 242 м), Кимпа, або Темпа (1 089 м), Полонська (1 087 м) [140]. У південній частині Кузійського заповідного масиву простягається смуга юрських мармуроподібних вапняків, які утворюють численні мальовничі скелі, серед яких найвідомішими є Соколине Бердо.

Кузійський масив вирізняється від сусідніх масивів своїми кліматичними умовами і характером рослинності – тут закінчується поширення дубово-букових лісів. Специфічні кліматичні умови сформувалися під впливом теплих повітряних мас з Верхньотисенської улоговини і є сприятливими для поширення теплолюбних видів рослин. Найбільшу площу займають буково-дубові ліси з домішками граба, клена польового і черешні. У трав'янистому покриві домінують маренка запашна, зубниця бульбиста, дзвоники карпатські, трапляється рідкісна айстра альпійська [113; 140]. На південно-західному схилі гори Темпа сформувалась буково-ялицева діброва на висотній межі поширення дуба скельного і ялиці – її межа доходить до 1 090 м н.р.м. В окремих місцях на вапняках ростуть тисові бучини з поодинокими деревами тиса ягідного [113; 140]. Фауністичний комплекс масиву складають притаманні лісам Українських Карпат види. Серед земноводних трапляються саламандра плямиста, тритон карпатський, жаба трав'яна і кумка гірська, зрідка у південній частині масиву можна побачити лісового полоза [140]. З хижаків є лисиця, куниця лісова, зрідка – ведмідь, рись, кіт лісовий. Водяться сарни і дикі кабани. Тектонічні печери і покинуті штольні на території Кузійського масиву слугують притулками для восьми видів кажанів, чотири з яких рідкісні – нічниця довговуха, широкоух звичайний, підковоніс великий і підковоніс малий. Серед птахів водяться беркути і рідкісні види дятлів [140].

Угольсько-Широколужанський заповідний масив (48°15'38" пн. ш.

23°44'30" сх. д.) загальною площею 15 580 га розташований на південних схилах полонини Красної та її потужного відрогу – полонини Менчіл у межах висот 400–1280 м н.р.м [113]. Геологічну основу цього масиву формують породи крейдового і палеогенового періодів, представлені потужними шарами флішу (аргіліти, алевроліти, зрідка – піщаники); піденна (Угольська) частина масиву знаходиться у стрімчаків зоні і характерними тут є значні за розміром (висотою до 70 м) вапнякові скелі з добре розвинутими карстовими процесами. Тут налічують понад 30 печер. Найвідомішими є печери Дружба і Молочний Камінь та скельно-карстове утворення Карстовий Міст. Найвищими вершинами Угольсько-Широколужанського заповідного масиву є вершини Угольська Плеша (1 108 м), Поганська Кичера (1 092 м), Видножанська Кичера (1 072 м), Вежа (937 м). Головними водотоками цього заповідного масиву є річки Мала і Велика Угольки та річка Лужанка. Клімат теплий, за рік у середньому випадає 1 390 мм опадів [113; 246].

Угольсько-Широколужанський заповідний масив знаходиться у зоні букових лісів, де переважають зональні бучити, які й утворюють верхню межу лісу на висоті 1 200–1 300 м н.р.м. [111]. Тут сформувались оптимальні екологічні умови для бука – це найбільші за площею у Європі букові праліси, де багато буків сягають висоти 40 м з діаметром стовбура 1 м і живуть 250–300 років. Вище трапляються фрагменти криволісся з вільхи зеленої. На вапнякових відслоненнях збереглися тисово-букові угруповання з участю ялівцю козачого, є реліктові рослини (наприклад, дуб скельний). Загалом флора масиву охоплює близько 550 видів, а найбільше флористичне багатство притаманне місцевостям вапнякових стрімчаків – понад 200 видів [113; 246].

Фауна у букових лісах масиву своєрідна – тут трапляються як «тайгові» види (ризь, довгохвоста сова, чорний дятел, снігур), так і притаманні широколистяним лісам види (чорний дрізд, три види (середній, білоспинний, сивий) дятлів, костогриз, ліщиновий вовчок, лісовий кіт, кабан, саламандра та ін.). Звичайними для цієї території є олень благородний, лісова куниця, руда полівка, канюк, повзик, трав'яна жаба. У річку Лужанку на нерест заходить лосось дунайський. Дуже різноманітною є фауна рукокрилих – налічують 19 видів, з яких 8 є рідкісними. Взимку скупчення кажанів у підземних порожнинах налічують близько півтори тисячі особин, наприклад, у печері Дружба зимує понад 1000 тварин, які належать до 13 видів. В карстових печерах Угольки відмічена унікальна фауна безхребетних-троглобіонтів, серед яких є кілька вузькоендемичних видів [113; 246].

Заповідний масив «Долина нарцисів» (48°10'41" пн. ш. 23°20'58" сх. д.) площею 257 га знаходиться на висоті 180–200 м н. р. м. на лівобережжі річки Хустець на схід від села Кіреші в межах Бронявсько-Скридейського геоморфологічного району Солотвинської улоговини [135]. Окрім природних водотоків, на території масиву є штучні канали меліоративної системи. Тут

сформувався теплий і вологий клімат (середньорічна температура повітря становить +8,5 °С, а річна сума опадів – близько 850 мм) і переважають дерново-глеєві важко- і середньосуглинисті ґрунти, які сформувались на давніх алювіальних відкладах [113]. Долина нарцисів – унікальний ботанічний об'єкт, де під охороною перебуває найбільший у Середній Європі осередок нарциса вузьколистого (*Narcissus angustifolius*). Його популяція у цьому рівнинному локалітеті збереглася з післяльодовикового періоду і є реліктом. У Долині нарцисів росте понад 400 видів рослин, багато з яких рідкісні. Фауна тут представлена тваринами заплавлених лук – переважають лугові чекани, звичайні вівсянки та сірі славки, у чагарниках уздовж річки Хустець трапляється фазан, зрідка можна побачити ремеза [113; 194]. З-поміж земноводних проживає ставкова жаба, сіра ропуха, звичайний і гребінчастий тритон, трапляються плазуни – вуж звичайний і прудка ящірка. Із ссавців водяться миші, ондатра, заєць-русак та інші, які зовсім не властиві для інших заповідних масивів КБЗ. Іхтіофауна річки Хустець налічує близько 20-ти видів риб [113].

Ботанічний заказник «Чорна Гора» (48°09'00" пн. ш. 23°04'24" сх. д.) площею 747 га [113] розташований на одній із найцікавіших вершин вулканічного походження – Чорній Горі (565 м н.р.м.) біля м. Виноградів [134]. Раніше вчені вважали, що ця гора належить до Вулканічного пасма Українських Карпат [134], однак за детальнішого вивчення виявили, що вона знаходиться на Шардинській височинній рівнині з вулканічними останцями у межах Чоп-Мукачівської рівнини [131]. Клімат у районі заказника доволі теплий – середньорічна температура тут становить +9,9 °С, а річна кількість опадів – 780 мм [113].

У верхній частині Чорної Гори добре зберігся рослинний покрив – загалом на території заказника зростає близько 400 видів вищих судинних рослин. Панівними тут є формації дубових і букових (на північному мегасхилі) лісів. Дубові ліси сформовані дубом скельним (*Qercus petraea*), частково дубами багатоплідним (*Q. polycarpa*) та Далешампа (*Q. dalachampii*) [113]; поодинокі трапляються береза та липа срібляста. Цікавими є осередки ясена білоцвітого (*Fraxinus ornus*), які збереглися у місцях виходу на денну поверхню андезитових порід. Серед чагарників трапляються теплолюбні види – бирючина (*Ligustrum vulgare*), бруслина європейська (*Eyonimus europaea*), глід одноматочковий (*Crataegus monogyna*), дерен (*Cornus mas*), виноград лісовий (*Vitis sylvestris*). Цінними і цікавими є локалітети остепнених і скельних фітоценозів на крутих південних схилах, де ростуть такі рідкісні для Українських Карпат види, як вишня степова (*Cerasus fruticosa*), жостер проносний (*Rhamnus catarctica*), клокичка периста (*Staphylea pinnata*), рокитник австрійський (*Citius austriacus*) та інші. Для фауни ботанічного заказника «Чорна Гора» характерними є специфічні теплолюбні види, зокрема, безхребетні [113].

Окрім ботанічної цінності, заказник має і геологічну – цінність мають урвища та скелі довжиною до 500 м і висотою місцями понад 100 м, які є взірцем для вивчення вулканічної діяльності на Закарпатті. Це відслонення андезитів (вік ранній сармат-панон, абсолютний вік – 10,1 млн років), що виповнюють жерловину вулкану (нек). Вони прорвані серією дайок ріолітового і ріодацитового складу [52–54]. У масиві Чорної Гори є ще дві подібні вершини з абсолютними висотами 553,7 і 411,3 м, які, ймовірно, також були активними у період активної вулканічної діяльності. Серед вулканітів Чорної Гори переважають агломератові туфи, що перешаровуються з лавовими потоками андезито-базальтів і андезитів, які прорвані екструзіями дацитів та андезитів [131]. На думку вчених, Чорна гора є останцем стратовулкана з тривалим періодом розвитку, первинна висота якого сягала 1 500–1 800 м, кратер знаходився північно-західніше від Чорної Гори, а зруйнувався він унаслідок потужного катастрофічного вибуху і подальшої ерозії [134]. Біля підніжжя відслонень Чорної Гори знаходиться мальовниче озеро, що утворилося за одну ніч унаслідок того, що в невеликому, розташованому поблизу скель кар'єрі був розкритий горизонт напірних тріщинних вод. Сьогодні довкола озера збудовано розважально-відпочинковий комплекс «Чорна Гора», який впритул прилягає до заповідного ботанічного заказника і геологічної пам'ятки.

Ботанічний заказник «Юлівська Гора» (48°01'53" пн. ш. 23°05'31" сх. д.) площею 176 га розташований на схід від села Дюли і на північ від села Оклі Гедь на південно-західних відрогах Гутинського масиву Вигорлат-Гутинського пасма [45]. Територія заказника вирізняється найтеплішим кліматом в Українських Карпатах, що суттєво вплинуло на формування рослинності. Тут присутні багато тих самих видів, що і в ботанічному заказнику «Чорна Гора»: поширені дубово-букові ліси та діброви з дубів скельного, Далешампе, багатоплідного. Особливий інтерес представляють унікальні для України фітоценози дуба бургундського (*Quercus cerris*) та липи сріблястої (*Tilia argentea*) [113]. Для дуба бургундського це єдине в Україні місце його природного зростання.

Заповідні масиви розташовані на висотах від 180 до 2 061 м н.р.м. у західному, центральному і східному секторах Українських Карпат [113] і практично повністю репрезентують біо- і ландшафтне різноманіття регіону. Майже 90 % території КБЗ вкрито лісами – тут представлені малопорушені людською діяльністю та практично збережені у природному стані передгірні діброви, гірські букові, мішані та смерекові ліси, субальпійські та альпійські луки з сосново-вільховим криволіссям і скельно-лишайниковими ландшафтами. Найбільшу площу займають праліси. У заповіднику охороняють понад тисячу видів вищих судинних рослин, 64 види ссавців, 173 види птахів, 9 видів плазунів, 13 видів земноводних, 23 види риб, понад 10000 видів безхребетних тварин [113; 194]. Тут найліпше збереглися карпатські екосистеми, які є оселищами для багатьох рідкісних і зникаючих видів

рослин і тварин; зазначено 64 види рослин і 72 види тварин, занесених до Червоної книги МСОП і України, а також до Європейського Червоного списку. З 1992 року КБЗ входить до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО [180], а з 2007 р. окремі масиви КБЗ (Чорногора, Уголька – Широкий Луг, Свидовець, Мармарош) увійшли до складу «Букових пралісів Карпат» зі списку Світової спадщини ЮНЕСКО (див. *додаток М*) [29–30; 228; 284].

Природні туристичні атракції. Безперечно, найвідомішими еко-туристичними атракціями Карпатського біосферного заповідника є унікальні гірські лісові ландшафти, котрі здобули міжнародне визнання (див. *додаток М*) [29–30; 228; 284]. Вони доступні для відвідування маркованими екотуристичними маршрутами і є дуже популярними, насамперед у теплу пору року. Не менше цінними є й інші природні комплекси КБЗ, що сформувалися у різних умовах та на різних висотних рівнях від міжгірських долин і улоговин до високогірного альпійського рельєфу з відповідними ґрунтами, флористичним і фауністичним видовим різноманіттям. На території КБЗ знаходиться ціла низка цікавих геологічних відслонень і скельних утворень, карстових і льодовикових форм, високогірних озер і водоспадів.

Для рельєфу Угольського масиву Карпатського біосферного заповідника характерними є поширення скельних виходів на поверхню вапнякових порід різного розміру і форм – *стрімчаків*. У районі Великої і Малої Угольки стрімчаки складені сірими, іноді рожевими масивними щільними тонкозернистими рифогенними вапняками та вапняковою брекчією келловейського, оскфорд-кімерджійського та титон-валанжинського віку, що підстеляються вапняковими конгломератами з галькою кварцу [210]. Вони розташовані на різній висоті над ерозійними врізами і відпрепаровані денудаційними процесами. На північ від с. Угтя налічують кілька десятків стрімчаків, деякі з них витягнуті вздовж місцевих вододілів між бічними притоками рік Великої і Малої Угольок. Трапляються окремі стрімчаки завдовжки 80–100 м, завширшки 30–50 м і заввишки до 50–80 м. Деякі з них відпрепаровані майже до підніжжя, інші цілком перекриті відкладами соймульської світи і майже не відслонюються на поверхні [210].

Значна кількість тектонічних тріщин, значна кількість опадів, перепади температур сприяли розвитку в Угольському масиві карстових і псевдокарстових процесів, що спричинило утворення різноманітних карстових форм. Загалом на території Угольського масиву КБЗ на межиріччі Терєблі і Терєсви закарпатськими спелеологами досліджено близько 30-ти карстових порожнин довжиною від 5 до 1000 метрів [109; 115; 146]. Вони приурочені до стрімчакового середньогір'я, їхні вхідні отвори розташовані на рівні 100–300 м над рівнем долини. Печери дуже різняться своєю будовою, об'ємом, кількістю поверхів і вторинними утвореннями (сталактитами, сталагмітами, натічними утвореннями, товщиною і складом матеріалу на днищі тощо),

рівнем вивченості. Усі вони мають різний ступінь доступності – вертикальні колодязі можна пройти лише за наявності спеціального спорядження, багато вхідних отворів важко відшукати у заростях і вони знаходяться на значній віддалі від маркованих стежок. Власне погана доступність печер врятувала їх від негативного впливу відвідувачів і забезпечила спокій дрібним тваринам і рукокрилим (кажанам), для яких ці переми є місцем проживання.

Найвідомішими печерами Угольського масиву КБЗ є Дружба, Молочний Камінь, печери скелі Вів та інші.

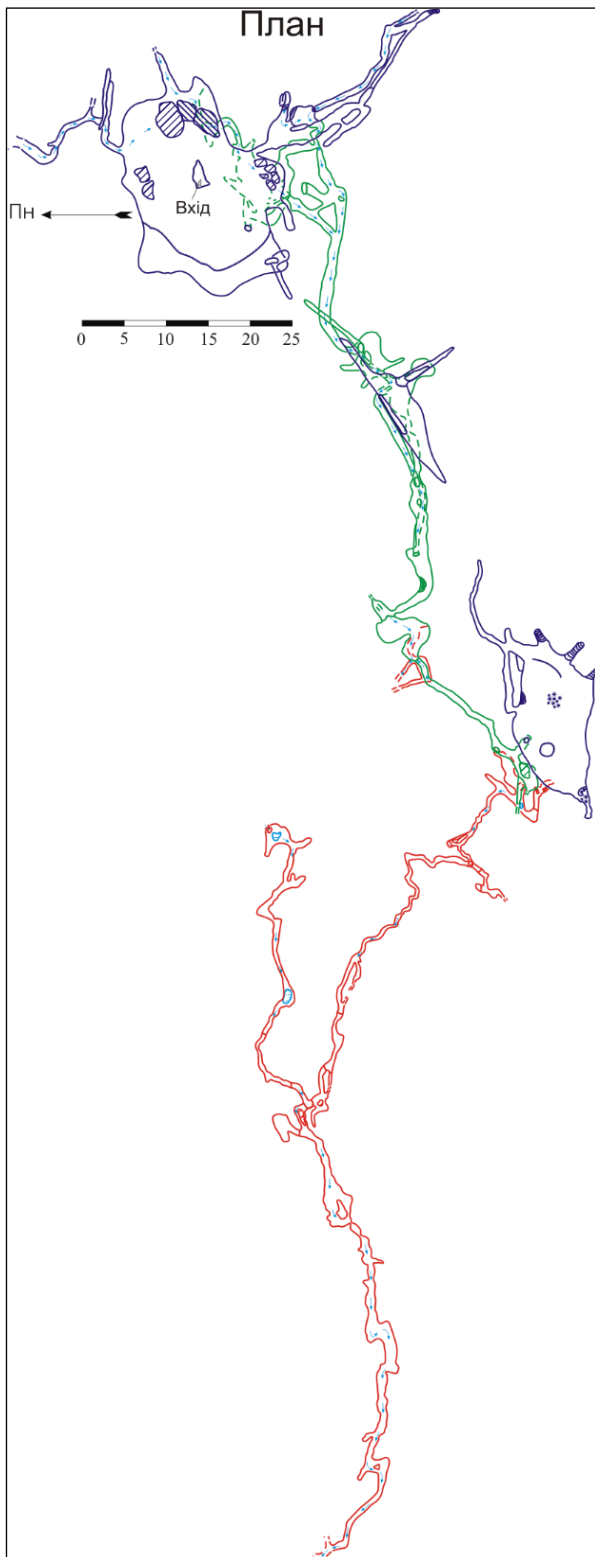
Печера Дружба – корозійно-ерозійна карстова печера з вхідним отвором провального типу (рис. 3.40), закладена у верхньоюрських вапняках. Найбільша печера Українських Карпат: загальна довжина ходів становить 980 м, площа 1 375 м² і об'єм 5 500 м³ [109; 146]. Вхідний отвір розташований на дні неглибокої еліпсоподібної карстової лійки (рис. 3.41) на лівому березі р. Мала Уголька поблизу однойменного села в урочищі Романія на висоті 500 м н.р.м. Печера починається вертикальною шахтою глибиною 21 м, що провадить до вхідного залу (20x15 м). Звідси розгалужується система галерей і залів у північному, південно-східному і західному напрямках. Галереї і ходи печери знаходяться на різних рівнях, пророблені вздовж вузьких тектонічних тріщин і мають приблизно прямокутний переріз.

Печера волога (відносна вологість 98–100 %), має 6 струмків, які виходять на денну поверхню у вигляді джерела (рис. 3.42), розташованого на 70 м нижче вхідного отвору на захід від нього. Температура повітря у віддалених районах становить +8–9 °С. Серед вторинних відкладів у печері є глина, галька, а також натічні утворення – сталактити (рис. 3.43), сталагміти, геліктити, сталагнати, кораліти, натічні кори [109].

Печера Молочний Камінь (48°15'27" пн. ш. 23°40'58" сх. д.) – одна із найвідоміших печер на території Карпатського біосферного заповідника. Печера розташована на лівому березі Великої Угольки в одній із вапнякових скель. Вона є однією з найвідвідуваніших туристичних атракцій. Назва пов'язана з біло-блакитним кольором вапняків, в яких утворена ця печера, і мальовничими натічними утвореннями на стінах печери (рис. 3.44). Вхідний отвір широкий і прямокутний, розміром 10 на 2,5 м, зорієнтований на південь [87; 146]. У великому залі температура повітря сягає +3 °С, а вологість у печері загалом становить 100 %. Печера двоярусна, з двома ходами, що розходяться від входу. Західний хід закінчується глухим кутом, а східний переходить у великий зал розміром 10 x 15 м і висотою до 15 м. Він з'єднаний вузьким ходом ще з одним невеликим залом.

На висоті 10 м знаходиться другий поверх, що продовжується вглиб вапнякового масиву і закінчується залом розміром 5 x 10 м. Загальна довжина печери становить 92 м, а об'єм – 63 м³ [87; 109]. Печера цікава не лише своїми розмірами і фантастичними кальцитовими напливами, які нагадують гігантські органні труби, але й своєю історією, палеонтологічними

та археологічними знахідками. На жаль, дуже помітним є і наслідки впливу відвідувачів (написи і подряпини на стінах, сміття тощо).

Рис. 3.40. План печери Дружба (Романія) [109]

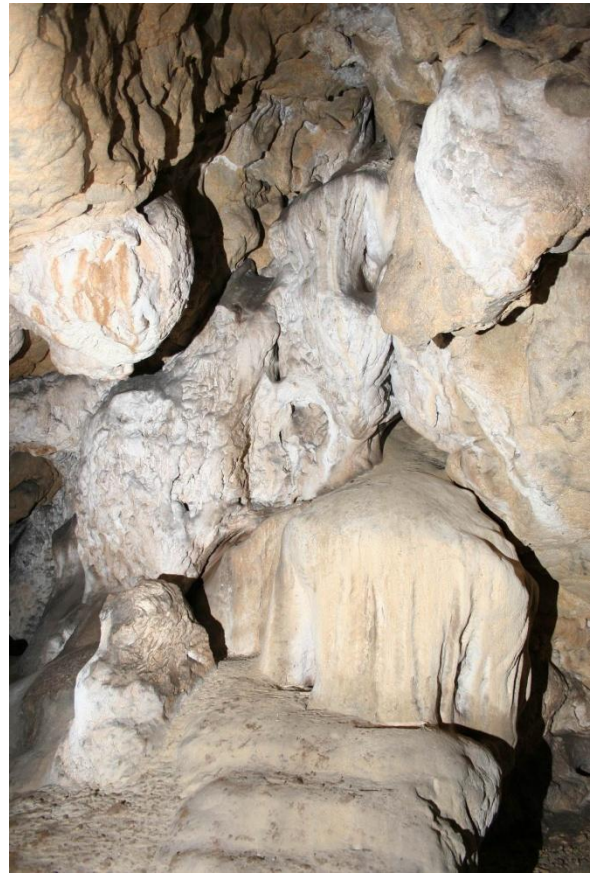
Рис. 3.41. Вхідний отвір у колодязь печери [76]

Рис. 3.42. Джерело у днищі печери [76]

Рис. 3.43. Сталактити на стелі печери. Місце зимівлі рукокрилих [76]

Рис. 3.44. Печера Молочний Камінь – загальний вигляд одного із залів і натічні утворення на стінах печери [115]

Карстовий (Кам'яний) Міст ($48^{\circ}15'47''$ пн. ш. $23^{\circ}38'29''$ сх. д.) – одна із найвпізнаваніших туристичних атракцій Карпатського біосферного заповідника з-поміж об'єктів неживої природи. Біля верхів'я р. Мала Уголька поблизу с. Угля в мальовничому лісовому урочищі Чур є група скель, складених світло-сірими пелітоморфними вапняками юрського віку [52–54]. Дослідники вважають, що Карстовий Міст – це наскрізна печера, яка виникла в одній зі скель значного розміру внаслідок карстових процесів [52–54; 210]. У поперечному перетині 3 тунелі зі спільною платформою в основі (платформа не виходить на денну поверхню) мають форму похилого склепіння («карстовий міст») висотою 2,5–3,0 метри і шириною 5–10 метрів. Відстані між цими трьома аркоподібними виходами 8–12 м [52]. Здебільшого мандрівники описують лише один з трьох «карстових мостів», які у комплексі є цінними стратиграфічними і геоморфологічними пам'ятками природи, а також предметом легенд і переказів.

Окрім Карстового Мосту в урочищі Чур розташовані такі карстові печери як Чур, Перелісна, Фантазія, Тисова, Сіра та інші. Усі вони невеликі – близько 20 м у довжину і 1,5–2,5 м у висоту. Ці печери не пристосовані для відвідування, перебувають під особливим наглядом як оселища рукокрилих.

Цікавими карстовими утвореннями є *печери скелі Вів*. Тут відомо вісім печер, входи яких розташовані на різних рівнях на північ, схід і південь. Найбільшою з них є *печера Білих Стін* з довжиною ходів 118 м та п'ятьма окремими входами (рис. 3.45). Печера суха, температура повітря у різних частинах коливається у межах $+3...+6^{\circ}\text{C}$, вологість 100 % [183]. З-поміж вторинних утворень у печері Білих Стін трапляються маленькі сталактити, натічні утворення коричневого, жовтого і білого кольорів.

З цією печерею колись була з'єднана інша печера – Перлинна. Зараз ці переходи закупорені глиною і гумусом. Довжина Перлинної становить 38 метрів, а сучасний вхід розміром 1,5 x 0,6 метрів розташований за 10 м від одного з входів печери Білих Стін і на 5 м нижче [183].

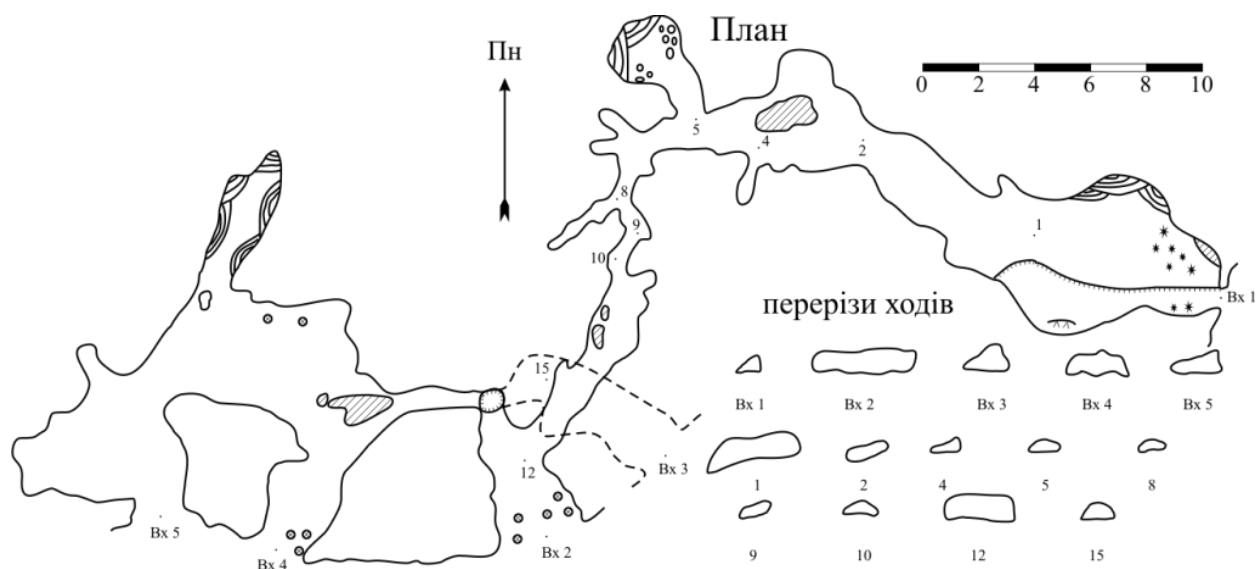

Рис. 3.45. Кадастровий план печери Білих Стін [183]

У Перлинній дослідники знайшли значну кількість викопних кісток печерного ведмедя і рідкісні утворення – печерні перлини. Ця печера волога, на днищі трапляються невеликі водозбірні «ванночки»; має два зали і права стіна на всій довжині драпірована величезним натічним утворенням з серією каскадів [183].

Другою за довжиною є печера Вів – усього 50 м. Вона закладена у тектонічній тріщині між двома плитами, днище заповнено глиною і щебенем [183]. У цій самій місцевості є карстова шахта промивного типу глибиною 24 м – колодязь Експедиційний, який завершується двома невеликими залами. Його вхід неправильної видовженої форми розміром 1,5 x 1 метрів, на стелях залів у кількох місцях трапляються сталактити, а на днищі протікає струмок [183]. Обидві печери непридатні для масового відвідування. Інші печери скелі Вів доволі малі за розмірами – від 8 до 29 м, деякі з них можна пристосувати для регламентованого відвідування (лише з метою наукових експедицій).

Дослідження науковців Інституту археології Національної академії наук України засвідчили, що понад 20 тисяч років тому у печерах Угольки жили первісні люди, так звані троглодити. Наприклад, у печері Молочний Камінь знайдено пізньо-палеолітичну стоянку стародавньої людини, яка має величезне наукове значення [248; 250–251]. Учені вважають, що печери Угольського масиву є цінними накопичувачами палеогеографічної (палеонтологічної, палеогеографічної та археологічної) інформації, а нові палеонтологічні та археологічні відкриття у цих печерах сприятимуть розвитку пізнавальних форм екотуризму у цьому регіоні [210].

У Свидовецькому масиві на південний захід від смт Ясіня знаходяться відомі скелі *Близниці (Свидовецькі скелі)* ($48^{\circ}13'12''$ пн. ш. $24^{\circ}14'05''$ сх. д.) – скелясті урвища двох вершин Близниці (довжина скель 2,5 км, висота урвищ 40–70 м). За статусом це ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення площею 30 га у складі КБЗ – завдяки важкодоступності цієї місцевості, тут збереглися рідкісні види рослин, такі як котячі лапки карпатські, любочки несправжньокульбабові, дріада восьмипелюсткова, айстра альпійська та інші, а на самих скелях росте білотка альпійська (едельвейс, шовкова косиця), занесена до Червоної книги України [221]. Насправді скелі Близниці мають і геологічну цінність – тут у вигляді мальовничих скель відслонюється глинисто-піщаний фліш верхньої крейди-палеогену (*рис. 3.46*), можна спостерігати карові льодовикові форми, кінцеві морени (*рис. 3.47*) в'юрмського зледеніння Карпат з типовим горбисто-западинним рельєфом і дрібними моренними озерами [52; 137].

У цьому місці Українських Карпат на значних висотах і північних схилах скульптурні та акумулятивні льодовикові форми збереглися у найсвіжішому вигляді завдяки відсутності лісового покриву. Власне скелі Близниці (Свидовецькі скелі) є фрагментом урвистих стінок льодовикового

цирку четвертинного віку, що утворився внаслідок активної руйнівної діяльності гірського зледеніння в середньому–верхньому плейстоцені. Мальовничий вигляд рельєфу місцевості та її «недоторканість» привертають увагу численних екотуристів.

Рис. 3.46. Скелі Близниці (Свидовецькі скелі) [221]

Рис. 3.47. Морена на хребті Свидовець [52]

Поблизу присілка Тростянець села Кваси є ще одна цікава атракція – скелі *Тростянець* ($48^{\circ}10'26''$ пн. ш. $24^{\circ}14'58''$ сх. д.). Вони знаходяться по обидва боки мальовничої долини струмка Тростянець. Висота скель становить 50–60 м, вони складені діабазами, спілітами тростянецької світи пізньої юри. Тут у 150-метровому пошаровому розрізі геологи вирізняють до десяти лавових потоків потужністю від кількох до 32 м і довжиною до 2 км [52]. Відслонення є стратотипом тростянецької світи у Карпатах і має велике наукове значення, оскільки його вважають реліктом океанічної кори. Популярний туристичний об'єкт.

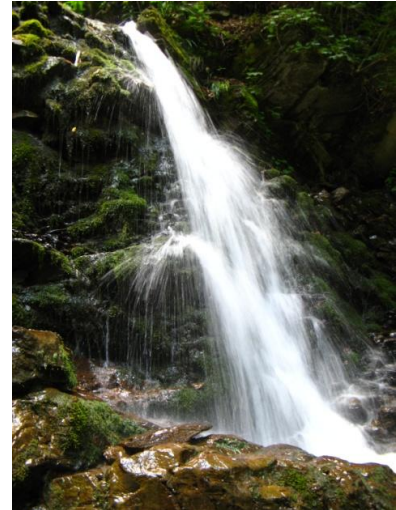
Цікавими екотуристичними об'єктами є високогірні озера. Дуже популярним серед тристів є *озеро Бребенескул* ($48^{\circ}06'06''$ пн. ш. $24^{\circ}33'44''$ сх. д.) (рис. 3.48) – найвисокогірніше озеро Українських Карпат, розташоване у карі між горами Гутин-Томнатик і Бребенескул на висоті 1 793 м н.р.м. (за іншими даними 1 801 м н.р.м). Площа озера становить 0,61 га, довжина 146,8 м, ширина 67,1 м, максимальна глибина – 3 м [160]. На високих берегах озера трапляються кам'яні осипища, вода чиста, слабомінералізована. Озеро живиться атмосферними опадами і ґрунтовими водами, постійного поверхневого стоку нема, проте відбувається інтенсивна фільтрація води крізь гряди зі східного боку [160], звідси витікає річка Бребенескул. Як і решта високогірних озер Чорногірського масиву, Бребенескул потерпає від надмірного туристичного навантаження – південний його берег зручний для облаштування наметових таборів.

На території КБЗ є низка водоспадів у долинах гірських річок і потоків практично в усіх заповідних масивах. Одним із відомих є водоспад *Труфанець* (*Трофанець*) ($48^{\circ}12'51''$ пн. ш. $24^{\circ}18'32''$ сх. д.) на південно-східних схилах гірського масиву Свидівця (рис. 3.49) поблизу південної околиці

сміт Ясіня (Рахівський район). Водоспад утворився у пригирловій частині річки Труфанець (права притока Чорної Тиси) у місці виходу на денну поверхню стійких до ерозії пісковиків. Він складається з понад п'яти каскадів, а загальна висота становить 36 м [236]. Водоспад є гідрологічною пам'яткою природи місцевого значення і туристичним об'єктом, біля його підніжжя облаштовано оглядовий майданчик-альтанку.

Рис. 3.48. Високогірне озеро Бребенескул у днищі кару [160]

Рис. 3.49. Один з каскадів водоспаду Труфанець [236]

Найвищим безкаскадним водоспадом на території Карпатського біосферного заповідника є *Ялинський водоспад* ($47^{\circ}56'44''$ пн. ш. $24^{\circ}14'52''$ сх. д.) висотою 26 м. Він утворився у долині потоку Ялин (права притока Білого) на схід від села Ділове. Цей водоспад розташований на туристичному маршруті на гору Піп Іван Мармароський.

Заслуговують на увагу різні за хімічним складом і лікувальними властивостями мінеральні джерела, що знаходяться на території Карпатського біосферного заповідника та в його околицях. Тут переважають вуглекислі хлоридні натрієві, вуглекислі хлоридно-гідрокарбонатні і гідрокарбонатно-хлоридні натрієві; трапляються навіть такі унікальні, як сульфідні, миш'якові та кремнієві [113].

Історико-культурні туристичні атракції. На території Карпатського біосферного заповідника добре збереглися культурні традиції місцевого населення – гуцулів, бойків, лемків. Села досі мають традиційну забудову, мешканці підтримують і популяризують традиційні промисли – високогірне вівчарство, різьбярство, ліжникарство, ткацтво та інші. Регулярно відбуваються фестивалі, присвячені визначним подіям у житті горян (наприклад, літні проводи отар на полонини), конктерним місцевим виробам, таким як гуцульська бринза, «Берлибаський банош» чи «Квасівський ліжник» тощо. Значними подіями у житті місцевого населення є традиційні свята (Різдво, Паска, храмові свята) і весілля, які й сьогодні відбуваються за давніми традиціями.

Найбільшим культурним центром КБЗ є місто *Рахів* ($48^{\circ}03'13''$ пн. ш. $24^{\circ}12'58''$ сх. д.) – найвисокогірніше місто і районний центр в Україні, розташоване у гірській улоговині на висоті 430 м н. р. м. Датою заснування міста вважають 1447 рік, хоча писемна згадка про це поселення відома з 910 року [203]. Цікаво, що тут найбільший перепад між найнижчою (400 м н.р.м) і найвищою (1 200 м н.р.м.) вулицями [203]. Рахів відомий як один із популярних туристично-рекреаційних центрів, тут розташована дирекція Карпатського біосферного заповідника, є низка закладів розміщення (туристичні комплекси, готелі, мотелі, приватні садиби тощо), багато гастрономічних закладів. Безпосередньо у місті та його найближчих околицях є близько 20-ти джерел мінеральної води. Рахів має свій невеликий гірсько-лижний курорт, розміщений біля гори Менчул. Тут є три траси середнього рівня складності, довжина спуску 1 400 м, бугельний витяг. З трас відкривається привабливий краєвид на місто і на Чорногірський масив. Майже цілорічно у Рахові відбуваються фестивалі і свята – фестивалі-ярмарки «Гуцульська бринза», Гуцульські фестивалі, Дні міста, фестиваль етно-рок культури «Європа–Центр» [203], ярмарки народних майстрів.

За 18 км від Рахова і за 50 м від українсько-румунського кордону розташоване мальовниче село *Ділове* ($47^{\circ}56'09''$ пн. ш. $24^{\circ}10'30''$ сх. д.), яке є початком багатьох туристичних маршрутів Рахівськими горами – тут починаються автомобільні і піші маршрути на гору Піп Іван Мармароський [68; 85; 113]. Село згадували ще у літописах XVI ст., до 1947 року воно відоме під назвою Трибушани. У XIX ст. у цій місцевості видобували залізну руду у горі Довгарунь – тут досі збереглися давні штольні (не обладнані для відвідування), з 1861 р. діяв складувний завод. У Діловому є чотири церкви, серед яких дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці (рис. 3.50), відома ще з 1750 року – це один із небагатьох дерев'яних храмів, де зберігся первинний інтер'єр.

Проте найвідомішим туристичним об'єктом на території Ділового є геодезичний знак, що позначає місце розташування географічного центру Європи, розташований при дорозі Мукачеве – Рогатин. Ще у 1885–1887 роках географи з Імператорсько-королівського військово-географічного інституту у Відні (на той час Австро-Угорщина) здійснювали геодезичні дослідження на території Закарпаття для будівництва залізниці між Раховом і Сиготом, у результаті чого встановили цей двометровий кам'яний знак [68]. Не так давно тут створено інформаційно-туристичний центр КБЗ «Центр Європи» (рис. 3.51) [113].

Відомий туристичний центр *селище Ясіня* ($48^{\circ}15'32''$ пн. ш. $24^{\circ}21'18''$ сх. д.) розташований у Ясінській улоговині над річкою Чорна Тиса біля підніжжя масивів Чорногори і Свидівця. Має цікаву і давню історію – уперше це селище згадано у писемних джерелах 1 555 року (за іншими даними – 1 505 р.), а у XIX ст. воно стало містечком з власною печаткою і гербом: на срібному тлі розміщене зелене ясеневе дерево, під яким селянин

пасе кіз [269]. У селищі збереглися традиції сільської житлової забудови і побуту, низка пам'яток архітектури різного часу (церква Різдва Богородиці (поч. ХХ ст.), костел Святих Петра і Павла (1814), Покровська церква (1903), єврейське кладовище ХІХ ст., оборонні елементи Лінії Арпада), багато легенд і переказів.

Рис. 3.50. Дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці у Діловому [68]

Рис. 3.51. Інформаційно-туристичний центр КБЗ «Центр Європи» у Діловому [113]

Архітектурною перлиною Ясіні є церква Вознесіння Господнього (Струківська) з 1824 р., яка увійшла до списку Світової спадщини ЮНЕСКО [66]. Її вважають однією з найдосконаліших дерев'яних церков Гуцульщини (*рис. 3.52*).

Рис. 3.52. Церква Вознесіння Господнього (Струківська) з 1824 р. У селищі Ясіня [66]

Як і багато років тому основними господарськими заняттями ясінян є вівчарство, скотарство, бджолярство, мисливство, деревозаготівля та деревообробка, народні промисли. Місцеві вівчарі віддавна літують на полонинах довкола Ясінської улоговини, таких як Гропа, Близниця, Стеришора, Свидівець, Татул, Плоска, Погарський, Довга, Середня, Кукул, Занога, Шумнеска, та багатьох інших. Усе більшої ваги тут набирає туристична галузь – зручне географічне розташування, мальовнича природа і добре збережені традиції, безпосередня близькість до гірськолижних курортів Драгобрат і Буковель стали каталізатором інтенсивного розвитку туристичної інфраструктури (туристичні бази, готелі, пансіонати, агрооселі, ресторани, відпочинкові комплекси) та місцевих туристичних занять – відпочинок в агрооселях і приватних пансіонатах, мандрівки селищем і околицями, різноманітні оздоровчі процедури на базі народної медицини (наприклад, купання в чанах, фіточаї тощо).

У міжгірській долині річки Чорна Тиса поміж гірських хребтів (Полонинсько-Чорногірським з півночі і Мармароським з півдня) за 14 км від Рахова розташоване село *Кваси* ($48^{\circ}09'19''$ пн. ш. $24^{\circ}16'50''$ сх. д.), яке є початковим пунктом багатьох туристичних маршрутів високогір'ям Чорногори. Кваси згадують в історичних джерелах з 1684 року, у XVIII ст. воно було руським поселенням, населення якого займалося переважно лісорозробкою [116]. До 1944 року у різний період село мало назви Боркут, Тисаборкут [116]. У селі є мінеральні джерела з водами типу «Арзуні» і «Єсентуки», від чого і пішла його назва Кваси – «квасна (кисла) вода». За часів Австро-Угорщини у середині XIX ст. в селі збудували першу водолікарню та купелі «Буркут» на базі місцевих мінеральних джерел. З 1958 р. у селі діє санаторій «Гірська Тиса», де для лікування застосовують миш'яковисті хлоридно-гідрокарбонатно-натрієві мінеральні ванни [116]. Кваси вважають столицею ліжникарства, бо тут ретельно оберігають і популяризують традиції цього ремесла.

На лівобережжі річки Теремля у західній частині Тячівського району розташоване село *Колодне* ($48^{\circ}09'54''$ пн. ш. $23^{\circ}35'54''$ сх. д.), відоме однією із найстаріших в Україні і у Європі пам'яток дерев'яного будівництва – церквою Св. Миколи Чудотворця, уперше збудованою 1470 року в урочищі Одарів (її пізніше перенесли на сучасне місце). Колодніанська церква, окрім віку, цікава тим, що збудована з дуба і має риси оборонної споруди. Найдавніші частини – основні зруби, збудовані у XV ст. з дубових колод довжиною 12 м. Інші частини храму походять з XVI ст., XVII та XVIII ст. Церква містить багато архаїчних елементів, настінні барокові розписи XVIII ст. [93; 218–219].

На території КБЗ діють *Музей екології гір* та *Музей нарцису*, низка краєзнавчих колекцій, збереглися водозапірні гаті-кляузи на річках Білий, Квасний, Бальцатул, Рогнескул тощо [51]. Практично у кожному селі в околицях КБЗ збереглися фрагменти старої забудови, можна ознайомитися з побутом і традиціями місцевого населення. Охоче беруть участь у різноманітних святкуваннях і обрядових дійствах, у виготовленні традиційних виробів народних майстрів.

3.2. Екотуристична інфраструктура в межах територій ПЗФ та околиць

Екотуристичну інфраструктуру на територіях природно-заповідного фонду формують прокладені по їх території еколого-пізнавальні стежки і туристичні маршрути, візит-центри, інформаційно-туристичні центри і пункти, спеціально обладнані рекреаційні зони, музеї, заклади розміщення і харчування туристів, пункти прокату туристичного спорядження та велосипедів чи інших видів екологічного транспорту тощо. Еколого-пізнавальні стежки і туристичні маршрути обов'язково мають певне маркування, інформаційні таблиці та вказівники руху. Також уздовж них часто встановлюють малі архітектурні форми (альтанки, лавки, навіси від дощу тощо), де відвідувачі-туристи можуть зупинитися на короткотривалій відпочинок чи заховатися від дощу.

Для відвідування природоохоронних територій існують певні правила, які обов'язково зазначають на інформаційних аншлагах при вході, вздовж екотуристичних маршрутів і екоосвітніх стежок, у зонах відпочинку, біля визначних об'єктів тощо. Ці правила лімітують втручання відвідувачів у природні екосистеми, визначають види можливих на цій території екотуристичних занять (подорожі, фотографування, спостереження тощо). Їх виконання є обов'язковим для кожного, а порушення тягне за собою адміністративну відповідальність.

Для закладів розміщення і харчування, які діють у межах природоохоронних територій чи безпосередньо поблизу них, також існують певні вимоги. Такі заклади мають бути екологічно орієнтованими, про що могли б свідчити здобуті ними екологічні сертифікати чи їх приналежність до певної мережі екологічних закладів. У Закарпатській області такі заклади найбільше представлені приватними садибами та міні-готелями, ресторанами і кафе у традиційному стилі, які використовують місцеві продукти харчування. Виняток становлять заклади, розташовані у курортних і туристичних центрах – тут діють різні типи закладів (за величиною, за призначенням – додається оздоровчо-лікувальна, гірськолижна, розважальна тощо), які не завжди відповідають концепції екологічного туризму.

Надзвичайно важливе значення для екотуризму мають візит-центри природоохоронних установ, інформаційні пункти, музеї, скансени, окремі колекції тощо. Ці об'єкти забезпечують інформаційно-освітні потреби відвідувачів і виконують просвітницьку функцію – власне вони ознайомлюють людей із тим середовищем, у якому вони перебувають (природні та історико-культурні аспекти). Часто у них представлені тривимірні макети території, діорами на природничу та етнічно-побутову тематику, різноманітні картосхеми і зображення, опудала місцевих тварин, гербарії, історичні артефакти, вироби місцевих майстрів тощо. Переважно це тематичні експозиції у приміщеннях, хоча трапляються і під відкритим

небом. Такі елементи екотуристичної інфраструктури мають на меті популяризувати цінність відвідуваної території та надзвичайно сприяють природоохоронній і туристичній діяльності.

3.2.1. Національний природний парк «Синевир»

Національний природний парк «Синевир» має доволі добре розвинуту інформаційно-освітню інфраструктуру. Візит-центр парку розташований у селі Синевир (Остріки) і виконує одразу кілька функцій – візит-центру, екоосвітнього центру та музею. Саму будівлю візит-центру споруджено у традиційному для регіону стилі і вона добре вписується у місцевий ландшафт (рис. 3.53). Тут відвідувачі можуть одержати всю необхідну інформацію про територію парку і регіон загалом, відвідати цікаві історико-етнографічні і природничі експозиції; охочі можуть брати участь в екоосвітніх заходах тощо.

Рис. 3.53. Візит-центр національного природного парку «Синевир» [215]

Одним із найвідоміших і найпопулярніших серед відвідувачів об'єктів НПП «Синевир» є Реабілітаційний центр бурого ведмедя, створений тут 2011 року на площі 12 га. Метою цього центру є реабілітація бурих ведмедів, котрі зазнали жорстокого поводження, були конфісковані у власників чи потерпіли

від стрихійного лиха. Вольери центру розташовані у лісовому масиві парку, де ландшафтні та кліматичні характеристики території відповідають природному середовищу існування цих тварин. Ведмедів тут утримують у просторих вольерах, де для них спеціально збудовано барлоги, басейни, ігрові конструкції усе для їх повної реабілітації. Окрім функції захисту і реабілітації, центр має на меті відтворити природну популяцію цього найбільшого в Карпатах хижака, реалізувати цілу низку природоохоронних, екоосвітніх і рекреаційних завдань. Відвідування цього центру цікаве як для дорослих, так і для дітей різного віку.

На території національного природного парку «Синевир» облаштовано 5 екоосвітніх стежок і 6 туристичних маршрутів [168], завдяки яким можна ознайомитись практично з усією територією НПП.

Екологічна стежка «Ур. Красний – Синевирське озеро» – пішохідна, приблизний час проходження маршруту 1,5–2 год. [82]. Рекомендована для проходження усім категоріям туристів без обмежень.

Туристичні атракції стежки:

– Каплиця апостолів Петра і Павла. Дерев'яна каплиця у готичному стилі, збудована на джерелі питної води. Розташована при підйомі за 980 м до озера Синевир.

– Озеро Синевир (оглядовий майданчик) – панорама озера і місцевості, найпопулярніше серед відвідувачів місце. Оглядовий пункт, місце для фотозйомки. Біля майданчика є сувенірний кіоск, пропонують катання на конях.

– Джерело питної води за 400 метрів на південний захід від оглядового майданчика озера Синевир. Біля джерела – група дерев'яних альтанок у карпатському стилі, є можливість відпочити й оглянути панораму озера.

– Архітектурна пам'ятка «Синь і Вир», створена закарпатськими скульпторами Іваном Бровді і Михайлом Санічем 1983–1984, де втілено народну легенду про Вира і Синь [82]. Вирізана з червоного дерева висотою тринадцять метрів, загальна вага усіх трьох елементів скульптури – 30 т. З цього місця найкоротша відстань до безіменного острівця, який з'являється у маловодні роки. Тут також знаходиться майданчик, де щорічно проводять Всеукраїнський фестиваль «На Синевир трембіти кличуть», у рамках якого організовують благодійну акцію «Кожній дитині родину». Далі ґрунтова дорога веде до місця на західному березі озера, яке знаходиться навпроти оглядового майданчика озера.

– Третій струмок (місцева назва – Рахниця), який впадає з західної частини г. Озірна. З цієї ділянки маршруту відкривається зовсім інший вигляд озера, найпривабливіший при заході сонця.

– Знак про відмітку 1 000 м над рівнем моря – кінцева зупинка стежки [82]. Місце знаходиться на висоті рівно один кілометр над рівнем моря, є одним з улюблених місць для фото, як пам'ятки про подорож на озеро

Синевир. Звідси можна спуститись до будинку відпочинку «Морське око», кафе, стоянки для автомобілів, дитячого майданчика з малими архітектурними формами. Від цієї тисячаметрової позначки догори відгалужується ще два яруси стежки, якими можна, за бажання, продовжити маршрут і оглянути озеро з інших ракурсів.

Стан стежки: екологічна стежка знаходиться у хорошому стані, обладнана декоративно оформленими інформаційними щитами на дерев'яних стовпах на віддалі 100–150 метрів один від одного. Інформація на щитах дає змогу ознайомитися з місцевими екотуристичними атракціями за самостійного проходження стежки.

Режим використання: відпочинок з обмеженим розведенням вогнища; дозволено фотографувати; рекомендовано ходити пішки, не відхилятися від маршруту. Заборонено випасати худобу, забруднювати докільця, зривати рослини, порушувати тишу, купатися в озері, ловити рибу і раків, розкладати намети.

Екологічна стежка «Гребля – Озірце (Дике озеро)» – пішохідна, загальна довжина приблизно 4 км, пролягає місцевістю стрімкістю від 10° до 35° на висоті 800–1 050 м н.р.м. [80]. Рекомендована для проходження відвідувачам, що мають досвід походів у гірській місцевості.

Туристичні атракції стежки:

– Музей лісосплаву – історична пам'ятка, заснована 1868 року. Тоді в урочищі Соколовець на річці Чорна Ріка австрійський інженер Клаузе збудував греблю, що служила для сплаву лісу аж до самої Тиси. Довжина Чорної Ріки від греблі до злиття із Тисою становить 3 км, вище греблі річку називають Озерянкою. Музей присвячено одному із давніх місцевих промислів – лісосплаву. Таким небезпечним способом ліс тут сплавливали аж до 1954 р. (майже 100 років), а професію бокораша вважали найнебезпечнішою. Після занепаду цього промислу греблю реставрували і створили музей.

– Гірський потічок з питною водою за 500 м від Музею лісосплаву. Мальовничий краєвид з містка над потічком, біля стежки росте бук зі стовбуром цікавої форми (нагадує коня з сідлом), є малі архітектурні форми (стіл, лавки) для відпочинку.

– Криниця. Оглядовий пункт на гору Кам'янка і молодий ялиновий ліс, за 150 м – зона відпочинку «Криниця» [80].

– Озірце (інша назва – Дике озеро) – одне із найліпше збережених місць НПП «Синевир». Цінний природний об'єкт, предмет місцевих легенд. Довкола озера прокладено оглядову стежку, заболочені місця стежки вкриті дерев'яною кладкою; є оглядовий майданчик, що виходить на саме озеро. Середину озера займає острів площею близько 0,02 га, який має болотисту структуру. Шар торфів вкрили мохи, на островці росте кілька ялин, а також росичка круглолиста, занесена до Червоної книги України.

Стан стежки: екологічна стежка знаходиться у хорошому стані, облаштована декоративно оформленими інформаційними щитами на дерев'яних стовпах, вказівниками та малими архітектурними формами. Маршрут маркований.

Режим використання: відпочинок з обмеженим розведенням вогнища, дозволено фотографувати. Заборонено випасати худобу, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, купатися в озері, розкладати намети, відхилитися від маршруту.

Екологічна стежка «Колочава». Пішохідна, довжина шляху 15 км, пролягає на півдні НПП територією Квасовецького природоохоронного науково-дослідного відділення на висоті 500–1 540 м н.р.м. [81]. Починається від мінерального джерела «Буркут», демонструє мальовничі гірські панорами річки Тереля і села Колочава. Рекомендована для проходження відвідувачам, що мають досвід походів у гірській місцевості.

Туристичні атракції стежки:

– Джерело мінеральних вод з місцевою назвою «Буркут» відоме на всю Терелянську долину. Належить до розташованого на території НПП «Синеvir» родовища лікувально-столової мінеральної води «Колочава».

– Лінія «Арпада» – комплекс інженерних споруд часів Другої світової війни, що виконані у формі протитанкових залізобетонних пірамід та інших військових укріплень. Залишки «Лінії Арпада» складені в ряд упоперек маршруту стежки. Будівництво цієї системи розпочато ще до початку Другої світової війни в 1940-му і продовжувалось до 1943 року. У будівництві брали участь переважно військовополонені і місцеве населення. Нині у с. Колочава функціонує один з найпривабливіших об'єктів – історико-військовий музей «Лінія Арпада». Тут зібрано військово-обладнання часів Другої світової війни – відтворено 4 бункери (із 34-х), в яких знаходяться понад дві тисячі експонатів. Всі експонати є автентичними.

– Джерело питної води у буковому пралісі. На території НПП «Синеvir» праліси є найважливішим об'єктом наукових досліджень з історії розвитку рослинного покриву у післяльодовиковий період та сучасного стану флори і рослинності в чистих, мішаних простих і складних деревостанах [97]. Їх вивчення є необхідною передумовою ведення моніторингу за змінами та чинниками, що впливають на розвиток і процеси, які супроводжують формування пралісів. У цій місцевості трапляються буки, вік яких сягає понад двісті п'ятдесят років. З цього місця стежка пролягатиме понад лісом аж до полонини Красна.

– Квасів Верх. Гора Квасів Верх є однією з вершин полонини Красна, на якій розміщена телевізійна вежа. Звідси відкривається незабутній краєвид на більшу частину житлових будинків села Колочава Терелянської долини та на вершини навколишніх гір Топас, Стримба, Косий Верх і Тяпеш. Тут можна натрапити на отари овець, що випасають на полонині вівчарі, відвідати салаш (вівчарський курінь) та скуштувати вурду, сир, бринзу із

токаном чи вівчарською юшкою, навчитись грати на трембіті, сопілці, ознайомитись із багатовіковими традиціями вівчарів, проїхатись верхи на коні.

– Вершина гори Топас з вежею газотранспортної лінії – найвища вершина на маршруті, з якої видно не лише с. Колочаву і майже всю Терещанську долину, а й інші довколишні гірські вершини.

– Полонина Присліп – улоговина між горами, що є одночасно межею територіального розподілу Міжгірського і Тячівського районів з мальовничими краєвидами та місцями для відпочинку.

– Урочище Став – кінцева зупинка маршруту; розташоване у житловому масиві присілка села Колочава; рекреаційне містечко, є заклади харчування і розміщення.

Стан стежки: екологічна стежка в доброму стані, маркування допомагає організувати рух відвідувачів за задани маршрутом і є джерелом інформації під час самостійного проходження стежки.

Режим використання: відпочинок з обмеженим розведенням вогнища, дозволено фотографувати. Заборонено зривати рослини, порушувати тишу, забруднювати довкілля, розкладати намети у недозволенних місцях, відхилятися від маршруту.

Туристичний маршрут «Синевирський перевал – гора Кам'янка – Синевирське озеро». Піший, довжина близько 8 км. Пролягає середньовіковим пристигаючим смерековим лісом [240]. На трасі маршруту відкриваються мальовничі краєвиди на села у Терещанській долині та навколишні вершини гір. Уздовж дороги трапляються рідкісні червонокнижні рослини (первоцвіт дрібний, радіола рожева, тирлич безстебловий, тирлич жовтий), в районі г. Кам'янка і озера Синевир можна побачити червонокнижних глухаря і беркута [240]. Рекомендований для проходження відвідувачам, що мають досвід походів у гірській місцевості.

Туристичні атракції маршруту:

– Синевирський перевал – один з наймальовничіших перевалів висотою 960 м н.р.м., початок маршруту. З перевалу на десятки кілометрів видно панорами гір у різні сторони від НПП «Синевир» [240]. Синевирський перевал також відомий в Україні фестивалем «Проводи отар на полонини». Цей фестиваль є найбільшим святом головному промислу горян у Терещанській долині – вівчарської справи. В рамках фестивалю: запалення ватри, доїння овець, різноманітні конкурси, виставка-продаж, масові гуляння, дегустація бринзи.

– Гірське джерело у смерековому лісі – пункт відпочинку перед підйомом на гору Кам'янка.

– Гора Кам'янка (1 578 м) – одна із наймальовничіших вершин НПП «Синевир», вкрита кам'яними розсипами. Є місцева легенда про гору.

– Гора Озірна (1 495 м) – мальовнича гора, розташована над озером «Синевир». Відомий серед відвідувачів оглядовий пункт – з вершини гори

відкриваються мальовничі краєвиди на гори Погарь, Канч, Секул, Клева, Попадя, переважно вкриті хвойними лісами, а також на озеро Синевир.

– Озеро Синевир з оглядовим майданчиком і рекреаційною зоною (мотель «Морське око», сувенірний кіоск, малі архітектурні форми тощо).

Стан маршруту: траса у доброму стані і має біло-зелене маркування, облаштована декоративно оформленими інформаційними щитами, вказівниками, малими архітектурними формами у зонах відпочинку.

Режим використання: відпочинок з обмеженим розведенням вогнища, дозволено фотографувати, рекомендовано піший перехід. Заборонено забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, купатися в озері, розкладати намети поблизу озера, ловити рибу і раків, відхилитися від маршруту.

Туристичний маршрут «Лінія Арпада». Траса маршруту пролягає біля підніжжя гори Кам'янка (1 578 м) в урочищі Газуба на схилі південної експозиції стрімкістю від 10° до 35°, на висоті 800–820 м н.р.м. поблизу дороги Хуст – Синевирське озеро (початок і завершення маршруту), де відбувається інтенсивний рух транспорту [244]. Протяжність маршруту 1,5 км, простягається середньовіковим та пристигаючим смерековим лісом, де в домішку є бук, ялиця з підліском з кущів ліщини, смородини альпійської, агрусу, бука та жимолості татарської; трапляється вовче лико, горобина і спірея. Трав'янистий покрив майже відсутній через високу повноту лісу, однак на узліссі понад потічком є весняні квіти, проліска дволиста, білоцвіт, анемона дібровна, зуб'яниця залозиста, злаки, два види мати-й-мачухи тощо. Тут можна побачити саламандру пляmistу, ящірку прудку, вупса, ропуху, в потічку – тритона та голавля (здерка), мишоподібних гризунів, бурозубку, кутору малу. Маршрут цікавий своїми фортифікаційними спорудами (загалом 39 штук: два закопи протяжністю 500 м, автоматні та кулеметні точки) [244]. На маршруті є вказівник «Лінія Арпада», відповідне маркування і вказівники, інформаційна (щити) та відпочинкова інфраструктура, природні джерела питної води вздовж траси. За 100 м від початку маршруту розташований центральний офіс НПП «Синевир» [244]. Рекомендований для проходження усім категоріям відвідувачів без обмежень.

Туристичні атракції маршруту:

– Белігеративні споруди лінії Арпада. Від входу на маршрут біля потічка на березі річки Теремлі починається низка споруд військового призначення – бункери, окопи, інші укріплення. Військово-оборонну систему Арпада 1939 р. почали будувати військовополонені за наказом угорських військових. Лінія оборони пролягала вздовж тогочасного державного кордону через увесь Карпатський хребет. Будівництво потужних інженерних споруд тривало до 1943 р., а назвали цю оборонну систему на честь династії угорських князів Арпадовичів (889–1001), потім королів (1001–1301): князь Арпад 889 року об'єднав угорські племена і заснував угорську державу. Найбільше вузлів оборони на Лінії Арпада збудували у долинах річок – це

численні протитанкові піраміди, загородження, мінні поля, залізобетонні споруди тощо. Наприклад, на хустському напрямі будували у долинах річок Тересля і Ріка.

– Мотель «Бункер» – тематичний мотель, збудований на одному з бункерів оборонної системи «Лінія Арпада», який під час війни використовували з метою випікання хліба для угорських військових. Дерев'яна двоповерхова споруда з оригінальною архітектурою,. Мотель доволі популярний серед відвідувачів.

Стан маршруту: траса у доброму стані, промаркована, облаштована декоративно оформленими інформаційними щитами, вказівниками, малими архітектурними формами, придатна для самостійного відвідування.

Режим використання: відпочинок з обмеженим розведенням вогнища, дозволено фотографувати, рекомендовано піший перехід. Заборонено забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, відхилятися від маршруту.

Туристичний маршрут «Остріки – Гребля». Піший маршрут довжиною 3 км, можливий проїзд велосипедом, кіньми чи автомобілем ґрунтовою дорогою. Пролягає на висоті 800 м н.р.м. [239]. Маршрут призначений для ознайомлення з історією НПП «Синеvir», головними природними та історико-культурними атракціями парку, мальовничими краєвидами. Траса маршруту пролягає узліссям, де в домішку є смерека, ялиця, придорожня рослинність складається з кущів ліщини, верби та вільхи, трапляються ожина, малина, суниця, арніка гірська та мати-й-мачуха [239]. Рекомендований для проходження усім категоріям відвідувачів з поправкою на спосіб пересування.

Туристичні атракції маршруту:

– Візит-центр НПП «Синеvir». Тут можна отримати інформацію про територію національного природного парку, оглянути експозиції: Музей лісосплаву, представлений справжніми експонатами, макетами та знаряддями праці бокорашів; Історико-краєзнавчий музей – побут, заняття і ремесла місцевих селян, що представлено автентичними речами; виставковий зал природничого напрямку ознайомить з рідкісною місцевою червонокнижною флорою та фауною, в інтер'єрі є рельєфна карта-макет території національного парку з нанесеними на неї найвідомішими місцями і об'єктами [239]. У Візит-центрі є сучасний конференц-зал для проведення різноманітних заходів.

– Бункери лінії Арпада на березі Чорної Ріки – достатньо добре збережені історичні белігеративні споруди.

– Безіменний водоспад та долині Чорної Ріки, береги якої укріплені цимрованками – відбійними стінками для запобігання руйнуванню берегів [239]. У давнину такі цимрованки ще й плавно направляли бокора, не даючи йому врзатись у ґрунт і робити в таких місцях затори деревини.

– Урочище Соколовець – одне з мальовничих місць з облаштованою рекреаційною зоною. Тут пролягає кілька туристичних маршрутів територією парку. Пункт панорамного огляду долини Чорної Ріки [239].

– Зруйнована гребля. Свого часу у мальовничому урочищі Соколовець шлях Чорній Ріці перегороджувала гребля, збудована у середині XIX ст. Гребля була складним комплексом будівельних конструкцій, технічних вузлів і механізмів. Довжина її сягала 80 м, а ширина – 5,5 м [239]. Використовували за прямим призначенням до 1954 р., 1973 р. Реставрували. Надбудови пристосовані під Музей лісосплаву, що відкрився 1976 р. Музей приймав відвідувачів до осені 1998 року. Після повені вода залишила лише третину будови, спроба відновити будівлю закінчилась невдачею після другої повені навесні 2001 р. А 2003 р. експонати перенесли у будівлю Візит-центру НПП «Синевир», де зараз і діє Музей лісосплаву. Нині в урочищі залишилась частина будівлі Музею лісосплаву. Поряд знаходиться колиба, збудована у стилі народних традицій, яка слугувала житлом лісорубів [239]. Восьмигранна у плані, вона забезпечувала рівнозначним місцем кожного з членів лісорубної бригади. Посеред колиби є місце на вогнище, де готували їжу та сушили одяг. На території Музею знаходиться ще й фрагмент риз, якими спускали деревину з гірських вершин. З цього місця бере початок один з найцікавіших маршрутів – екологічна стежка «Гребля – Дике озеро (Озірце)».

Стан маршруту: траса у доброму стані і має синьо-біле маркування. Облаштована декоративно оформленими інформаційними щитами, вказівниками, малими архітектурними формами у зонах відпочинку.

Режим використання: відпочинок з обмеженим розведенням вогнища, дозволено фотографувати, рекомендовано піший перехід. Заборонено забруднювати довкілля, зривати рослини, робити написи на деревах, порушувати тишу, розкладати намети, ловити рибу, відхилятися від маршруту.

Туристичний маршрут «Остріки – гора Гребінь». Піший маршрут пролягає на південно-східному схилі хребта Пішконя на висоті 800–1 511 м н.р.м. [168]. На трасі маршруту відкриваються мальовничі краєвиди Терезлянської долини та навколишніх гір. Є місця для відпочинку з природними джерелами води. Рекомендований для проходження усім категоріям відвідувачів з досвідом гірських переходів. Маршрут рекомендовано для фототуристів.

Туристичні атракції маршруту:

– Гора Гребінь (1 511 м н.р.м.) розташована поблизу хребта Пішконя (рис. 3.54), з неї добре видно найвищі вершини Пішконі – Негровець (1 707 м), Велику Гропу (1 667 м), Ясеновець (1 628 м), Горб (1 687 м) та ін. (рис. 3.55).

– Мальовничі панорами сіл Синевир, Негровець і Колочава – типових карпатських сіл з традиційною забудовою і плануванням.

– Панорама хребта Пішконя – одного із наймальовничіших у регіоні районів Горган. Панорама відкривається з вершини гори Гребінь.

Рис. 3.54. Гора Гребінь (1 511 м н.р.м.) – кінцевий пункт маршруту [61]

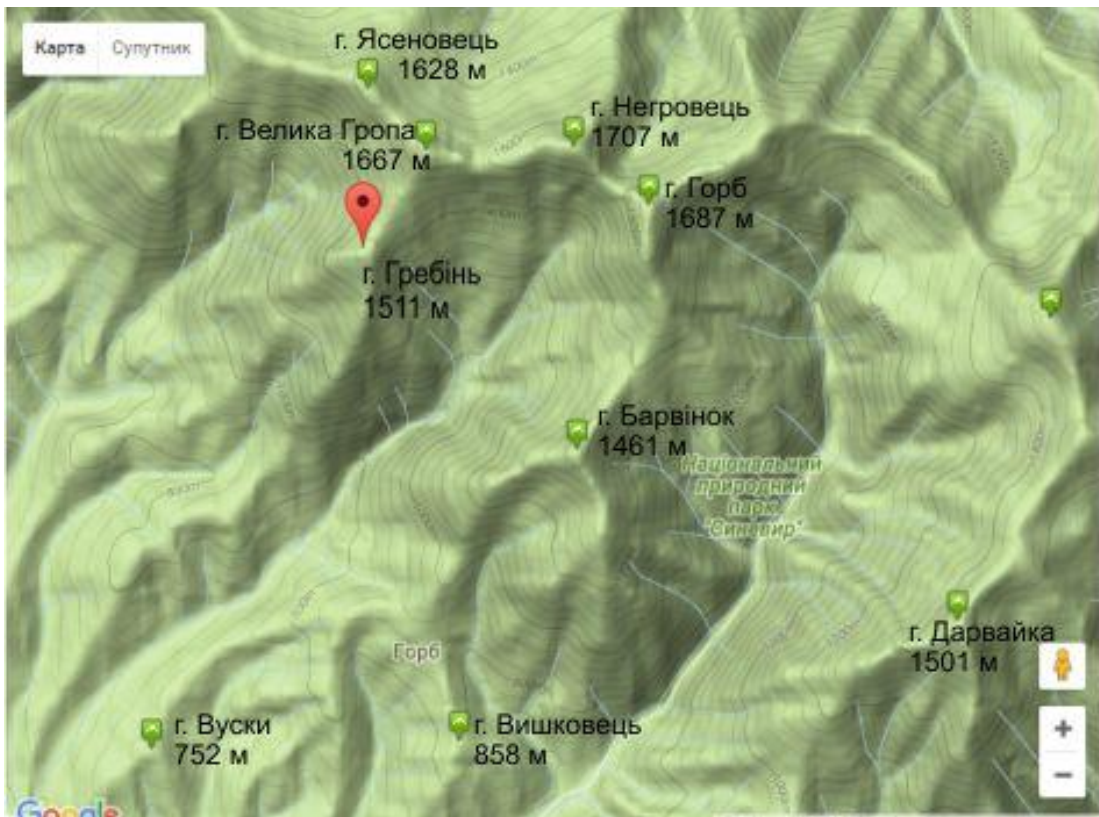

Рис. 3.55. Мальовничі вершини, панорами яких видно з вершини гори Гребінь [61]

Стан маршруту: траса у доброму стані, промаркована, облаштована вказівниками і місцями для відпочинку, придатна для самостійного відвідування.

Режим використання: відпочинок з обмеженим розведенням вогнища, дозволено фотографувати, тільки піший перехід. Заборонено забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, відхилятися від маршруту.

Туристичний маршрут «Село Негровець – гора Горб – гора Негровець – гора Сигла – гора Прислонці – урочище Сухар – село Колочава» (дводенний). Довжина маршруту 40 км, перепад висот від 600 до 1 707 м н.р.м. [184]. Охоплює значну частину території НПП «Синевир». Маршрут пролягає середньовіковим та пристигаючим буковим лісом і переходить у гірські полонини та знову повертає у заліснену місцевість. Рекомендований для проходження відвідувачам у добрій фізичній формі з досвідом гірських переходів.

Туристичні атракції маршруту:

– Село Негровець, розташоване за 20 км від Міжгір'я біля підніжжя гори Негровець – мальовниче карпатське село з традиційною забудовою і багатою історико-культурною спадщиною. Уперше згадується 1499 р. (за іншими даними – 1463 р.) як присілок Колочава [170] і колись мало назву Верхня Колочава, або Колочава-Негровець.

– Церква Св. Архангела Михаїла (XVIII ст., 1818 р.) – визнана пам'ятка дерев'яної архітектури [170]. Збудована у бойківському стилі зі смереки у XVIII ст. в урочищі Потік (за іншими даними – у присілку Ясеновець, який пізніше зруйнував великий зсув). Спочатку збудували триверху церкву, а 1818 р. її встановили на новому місці і зробили двосхилі дахи та вежу. Церква встановлена на схилі пагорба.

– Середньовіковий та пристигаючий буковий ліс, гірські полонини з різнотрав'ям на найвищих ділянках маршруту.

– Гора Горб (1687 м н.р.м.) розташована у складі хребта Пішконя біля найвищої вершини г. Негровець (рис. 3.56) [60]. Вершина гори конусо-подібна; окрім іншого, тут росте багато чорниць. З північного блоку гори є невелике озеро, западина якого за формою подібна до типового льодовикового цирку. Вершина гори Горб є добрим оглядовим майданчиком на довколишні вершини Горганів.

– Гора Негровець (1 707,3 м н.р.м., за іншими даними – 1 712 м) – найвища вершина хребта Пішконя у масиві Внутрішніх Горганів [184]. Розташована на південний схід від с. Негровець і на схід від с. Синевир. Підніжжя і нижні схили гори вкриті лісовими масивами, високогір'я займають полонини, трапляються кам'яні осипища. Північні та південні схили Негровця стрімкі. Вершина гори є добрим оглядовим майданчиком і місцем для фотографування.

– Гора Сигла (рис. 3.57), відділена від основного хребта Пішконя однойменним перевалом та густим лісом. Рекомендовано радіальний вихід на гору з перевалу Сигла.

Рис. 3.56. Гори Негровець і Горб [184]

Рис. 3.57. Гори Сигла і Ясновець (хребет Пішконя) [184]

– Урочище Сухар – відома рекреаційна місцевість поблизу Колочави з відповідною інфраструктурою: огорожена територія з малими архітектурними формами – альтанками, столами і лавами. Оздоблена дерев'яними скульптурами.

– Село Колочава – популярна туристична місцевість.

Стан маршруту: траса у доброму стані, промаркована, облаштована вказівниками, малими архітектурними формами, придатна для самостійного відвідування.

Режим використання: відпочинок з обмеженим розведенням вогнища, дозволено фотографувати, тільки піший перехід. Заборонено забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, відхилятися від маршруту.

Туристичний маршрут «Глуханя – гора Косий Верх». Маршрут довжиною 5 км пролягає на південному заході НПП «Синевир» на висоті від 603 до 956 м н.р.м. [238]. Починається з ознайомлення з цінною флорою

болота Глуханя – найбільшого верхового сфагнового оліготрофного болота в Горганах, яке має науково-пізнавальне та водорегулююче значення. Завершується представлений маршрут біля мінерального джерела (місцева назва – боркут). Рекомендований для проходження усім категоріям відвідувачів з урахуванням фізичної форми і поправкою на спосіб пересування.

Туристичні атракції маршруту:

– Болото Глуханя – відоме верхове болото площею 17 га, розташоване на висоті 620 м н.р.м. поблизу гори Мирша і правого берега Теремлі. Цінне унікальним природним комплексом болотних і водолюбних рослин, 15 з яких – рідкісні і зникаючі. Об'єкт дуже вразливий до будь-якого зовнішнього впливу і туристичного навантаження.

– Прислопець – оглядовий пункт на села Синевир і Негровець, гори Кам'янка і Негровець. Мальовнича панорама відкривається на гірський хребет Пішконя. Рекомендоване місце для фотографування.

– Криниця і зона відпочинку на схилі г. Косий Верх. Від цього місця є ґрунтова дорога на вершину г. Косий Верх, де дорога розділена у напрямку вправо – жовто-біле маркування веде далі цим маршрутом, а вліво – зелено-біле маркування веде до села Колочава [238].

– Джерело на схилі гори Косий Верх. Знамените своїм стилізованим облаштуванням – джерело б'є з дубового дупла (так криницю облаштували ще у 70-х роках ХХ ст.). Цей об'єкт добре збережений і популярний серед туристів, поруч є місце для відпочинку.

Стан маршруту: траса у доброму стані і має жовто-біле маркування, є інформаційні стенди на початку маршруту; облаштований вказівниками, малими архітектурними формами у зонах відпочинку.

Режим використання: відпочинок з обмеженим розведенням вогнища, дозволено фотографувати, рекомендовано піший перехід. Заборонено забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети у недозволенних місцях, відхилятися від маршруту.

Окрім зазначених екологічних стежок і туристичних маршрутів, на території НПП «Синевир» є дві науково-пізнавальні стежки [168]:

– **«Березовець»** – стежка довжиною 3,8 км починається з урочища Березовець на висоті 850 м н.р.м. і завершується поблизу витоків потічка Фулейовець на висоті 1 150 м н.р.м. Вздовж траси є кілька криниць.

– **«Кичера»** – стежка довжиною 3,8 км починається неподалік р. Дубелянка на висоті 850 м н. р. м. і пролягає вододілом між річками Песся Ріка і Дубелянка. За 2,7 км від початку стежка підіймається на висоту 1 150 м н.р.м. і до кінця маршруту знижується до 900 м н.р.м.

Ці науково-пізнавальні стежки можуть відвідувати усі категорії відвідувачів згідно зі своїми фізичними можливостями: вони добре облаштовані місцями для відпочинку та мають інформаційно-освітнє забезпечення.

3.2.2. Ужанський національний природний парк

На території Ужанського національного парку відновлено 17 давніх туристичних маршрутів, створено 6 екологічних стежок (рис. 3.58; додаток II) [156]. Тут облаштовано мережу рекреаційних зон з місцями відпочинку та наметовими полями, збудовані навіси, бесідки, колиби. Проте відвідування території НПП має свої особливості – при перебуванні у прикордонній зоні треба мати спеціальний дозвіл від прикордонної служби і зареєструватися в адміністрації НПП.

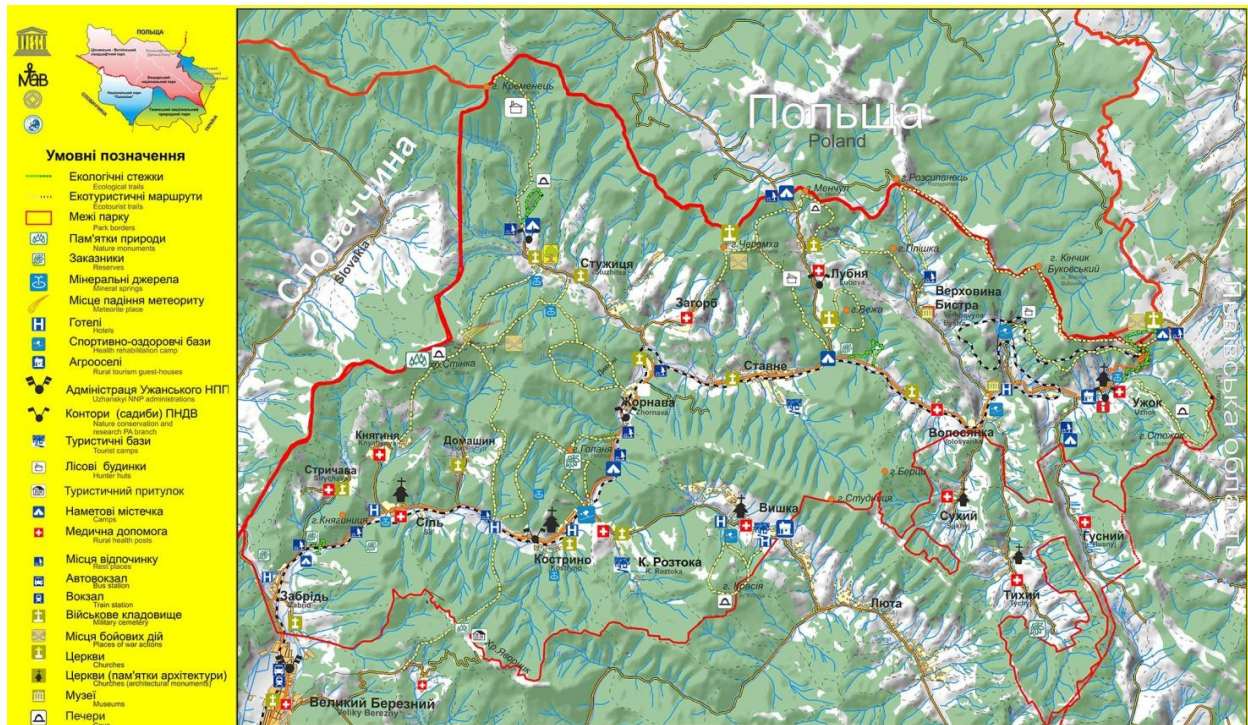

Рис. 3.58. Туристична інфраструктура Ужанського національного парку [156]

Екологічна стежка «Пасіки» пролягає територією Костринського природоохоронного науково-дослідного відділення на східній межі Ужанського НПП з боку Великого Березного [156]. Пролягає урочищем Пасіки поблизу однойменного ботанічного резервату і берегом річки Уж. Рекомендована для проходження усім категоріям відвідувачів.

Туристичні атракції стежки:

– Ботанічний резерват «Пасіки», створений 1983 р. для збереження рідкісного виду рослини, занесеної у Червону книгу України – пізньоцвіту осіннього. У лісі росте переважно бук лісовий, крім нього – граб звичайний, клен-явір, ясен звичайний, черешня лісова, а також трав'янисті рослини: лунарія оживаюча, зубниця бульбиста, цибуля ведмежа, чоловіча папороть. Тут мешкають такі великі тварини, як олень, козуля, дикий кабан, лисиця, дикий кіт (можна побачити їхні сліди). Трапляються біля стежки лише невеликі тварини – жаба прудка, саламандра, полоз лісовий.

– Відслонення карпатського флішу у долині річки Уж. Скельні виступи у долині р. Уж – це утворення осадових порід крейдового і палеогенового віку, а саме – відслонення флішу, до складу якого входять пісковики, алевроліти, аргіліти, гравеліти, вапняки та мергелі, що утворюють однорідні в літологічному і віковому відношеннях комплекси – світи.

Стан маршруту: траса у доброму стані, облаштована вказівниками та інформаційними стендами.

Режим використання: піша екскурсія, дозволено фотографувати, рекомендовано піший перехід. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екологічна стежка «Лінія Арпада» історично-природничої тематики пролягає в урочищі Жорнавський територією Жорнавського природоохоронного науково-дослідного відділення Ужанського НПП [156]. Тут у буковому лісі в часи угорської окупації (1939–1944) створили опорний пункт оборонної системи угорських військ «Лінія Арпада». Подібні пункти розкидані по всьому Карпатському пасмі, а також у Закарпатській низовині. Під час їхнього спорудження угорські військові інженери намагались максимально використовувати переваги гірського рельєфу. Рекомендована для проходження усім категоріям відвідувачів.

Туристичні атракції стежки:

– Опорний пункт лінії Арпада (руїни) у звуженій долині р. Уж, який повністю перекривав пересування Ужанською долиною. На схилі гори збудовано дев'ять залізобетонних споруд, серед яких – кулеметні доти, артилерійські позиції, сховища для солдатів, складські приміщення. Дорогу перекривали залізним шлагбаумом, річку перегороджували залізобетонними пірамідами та надовбами із залізничних рейок. Залізничне полотно також перекривали спеціальним загородженням. Товщина стін та перекриття окремих дотів сягає 1,5 метра. Схили гори вкриті мережею окопів та відкритих стрілецьких позицій. Характер укріплень засвідчує, що при обороні угорці віддавали перевагу охоронним спорудам. Співвідношення охоронних і вогневих споруд по лінії «Арпада» складало 2:1. Нині усі ці белігеративні споруди переважно зруйновані [156].

– Рідкісні рослини, що перебувають під охороною в урочищі Жорнавський: червонокнижні лунарія оживаюча, скополія карніолійська та інші.

Стан маршруту: стежка у доброму стані, облаштована вказівниками та інформаційними стендами.

Режим використання: піша екскурсія, дозволено фотографувати, рекомендовано піший перехід. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екологічна стежка «Близня» пролягає до урочища Близня територією Новостужицького природоохоронного науково-дослідного відділення у північній частині Ужанського НПП поблизу кордону України [156]. Межує з природно-заповідними територіями Польщі та Словаччини. Рекомендована для проходження усім категоріям відвідувачів. При проходженні стежки треба мати з собою посвідчення особи.

Туристичні атракції стежки:

– Садиба Новостужицького природоохоронного науково-дослідного відділення – початковий пункт для відвідування стежки.

– Луки з багатим різнотрав'ям – мальовнича місцевість з початку квітня до кінця жовтня (у період цвітіння). Навесні цвітуть первоцвіти (підсніжник звичайний, первоцвіт весняний, цвіте мати-й-мачуха), пізніше зацвітають орхідні (пальчатокорінник травневий, любка дволиста), влітку – коронарія зозуляча, волошка звичайна, декілька видів дзвоників та багато інших видів.

– Сліди диких тварин: олень, козуля, дикий кабан, рись, вовк, лисиця. Самих тварин можна побачити зрідка.

– Печера гравітаційно-суфозійного походження (так звана «живанська яма» – «злодійська схованка»). Печера має вигляд невеликого залу висотою 2,5 м, діаметром 10 м. Слугує притулком для тварин (лисиці, борсука) та рукокрилих (кажанів). За переказами, тут перехувались та зберігали награвоване місцеві розбійники «живани».

Стан маршруту: стежка у доброму стані, облаштована вказівниками та інформаційними стендами.

Режим використання: піша екскурсія, дозволено фотографувати, рекомендовано піший перехід. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екологічна стежка «Ірташі» прокладена в урочищі Ірташі на території Лубнянського природоохоронного науково-дослідного відділення у північно-східній частині Ужанського НПП [156]. Рекомендована для проходження усім категоріям відвідувачів.

Туристичні атракції стежки:

– Дві ділянки ботанічного резервату «Ірташі», де охороняють популяцію рідкісної рослини – пізньоцвіту осіннього. Резерват створений 1983 р. за ініціативою професора Ужгородського національного університету Василя Івановича Комендара. На території резервату з 1991 р. науковці проводять моніторингові дослідження популяції пізньоцвіту осіннього.

– Луки з багатим видовим складом рослин і тварин.

– Буковий ліс, який формують великі дерева бука лісового, багато є дерев граба звичайного, клена-явора, трапляються поодинокі дерева (клен гостролистий, ясен звичайний).

– Сліди великих диких тварин (олень, козуля, дикий кабан, рись, вовк, лисиця).

– Годівниця для великих трав'янистих тварин, куди щосені лісники викладають сіно і сіль для підгодівлі.

– Потік Лапкалуг довжиною 5 км – притока річки Уж. Типовий карпатський повноводний потік, заселений різноманітними живими організмами.

Стан маршруту: стежка у доброму стані, облаштована вказівниками та інформаційними стендами.

Режим використання: піша екскурсія, дозволено фотографувати, рекомендовано піший перехід. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екологічна стежка «Ужок» пролягає на східній межі Ужанського НПП, по сусідству з природно-заповідними територіями Польщі (Бещадський національний парк) і Надсянським регіональним ландшафтним парком (Львівська область). Починається від туристично-інформаційного центру села Ужок (адмінбудинок сільради) і веде на Ужоцький перевал [156]. Рекомендована для проходження усім категоріям відвідувачів.

Туристичні атракції стежки:

– Мінеральні джерела, на базі яких до 1914 року успішно діяв санаторно-оздоровчий комплекс для лікування опорно-рухової системи. Для цього воду нагрівали в чанах на відкритому вогнищі. За хімічним складом вода визначається як вуглекисла, гідрокарбонатно-кальцієво-натрієва [156].

– Залізниця, прокладена австро-угорськими інженерами 1905 р., – справжній витвір інженерного мистецтва. Ця частина стратегічної траси до Галичини з Великого Березного збудована фахівцями тодішніх Угорських королівських державних доріг. Сім з половиною кілометрів прямої відстані між Волосянкою та Ужоцьким перевалом залізницею складають 19 км довгої серпантинної дороги зі значними підйомами, численними тунелями, віадукми, терасами. Під час Першої світової війни залізницю сильно пошкодили [156].

– Джерело, з якого бере початок ріка Сян.

– Ужоцький перевал (889 м н.р.м). У середньовіччі тут пролягав торговий шлях, а упродовж 1914–1915 рр. точилися запеклі бої Першої світової війни між російськими та австро-угорськими військами. Фронт Першої світової війни кілька разів проходив перевалом, спричиняючи значні руйнування. Загиблих у боях за перевал російських та австро-угорських вояків поховали на спільному військовому кладовищі на вершині Ужоцького перевалу. У часи Чехословацької Республіки тут збудували туристичний готель, який згорів 1942 р. У географічному аспекті перевал є вододілом басейнів Балтійського та Чорного морів, розташований на адміністративній межі Закарпатської області, є крайньою точкою Ужанського НПП [156].

Стан маршруту: стежка у доброму стані, облаштована вказівниками та інформаційними стендами.

Режим використання: піша екскурсія, дозволено фотографувати, рекомендовано піший перехід. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Село Княгиня – урочище Чорні млаки – турбаза «Дубовий гай»» довжиною 14 км (червоне маркування) починається від села Княгиня за 15 км від Великого Березного [156]. Рекомендований для проходження відвідувачам, що мають досвід походів у гірській місцевості.

Туристичні атракції маршруту:

– Печери на схилах масиву Стінка. Найвідомішою є печера Княгиня, розташована близько до словацько-українського кордону на пригребеновому південно-східному схилі хребта Стінка біля північно-східного краю найдовшого в парку скелястого пасма (довжина приблизно 1,5 км, висота – 15–40 м) на висоті близько 1 000 м н.р.м.

– Урочище «Чорні млаки» – місце падіння найбільшого у Європі метеорита 9 червня 1866 р. Його уламки знаходили по всій околиці села Княгиня, проте найбільший уламок вагою 279,766 кг знайли саме на «Чорних млаках». Уламки цього метеорита зберігаються в 104-х музеях світу. В урочищі «Чорні млаки» знаходиться єдине на території Ужанського НПП невелике, площею приблизно 0,02 га, верхове сфагнове болото, де можна побачити типові болотні рослини – пухівку піхвову, осоку чорну, сфагнум. Болото називають верховим, оскільки живиться воно за рахунок атмосферних опадів – дощу або снігу [156].

– Буково-яворові праліси – періодично стежка пролягає через ці цінні екосистеми.

– Лучні екосистеми над селом Домашин. Звідси відкривається краєвид на хребет гори Явірник, гору Домашинський Верх. На цих луках росте кілька видів дзвоників, гвоздика дельтоподібна, жовтозілля дібровне, суховершки звичайні, іван-чай вузьколистий.

Стан маршруту: траса у доброму стані; маршрут облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, рекомендовано відвідування у супроводі працівника Ужанського НПП. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Село Кострино – гора Явірник – село Руський Мочар» довжиною 8 км (червоне маркування) провадить до давнього туристичного притулку «Явірник» і пролягає через моніторингову ділянку пралісу, закладену чеським вченим А. Златніком (1934–1936) з найвищими у Європі деревами бука лісового [156]. Рекомендований для проходження відвідувачам, що мають досвід походів у гірській місцевості.

Туристичні атракції маршруту:

– Село Кострино – мальовниче карпатське село зі збереженими народними традиціями і місцевими легендами. Відоме своїми промислами (тут віддавна тчуть килими, полотно на рушники, вишивають) і бойківською класичною тризубною і триверхою церквою Покрови Пресвятої Богородиці (1645 р., 1761 р.), збудованою у Сянках 1645 року і завезеною сюди 1703 року [130]. Костринська церква належить до видатних пам'яток української архітектури.

– Гори Кичера і Явірник (1 017 м), потік Терновський – відомі природні атракції НПП.

– Туристичний притулок «Явірник» [27], збудований ще за Чехословаччини на вершині гори Явірник, і моніторингова ділянка для дослідження змін у лісових формаціях, закладена видатним чеським ученим-лісоводом А. Златніком (1934–1936) з найвищими у Європі деревами бука лісового.

Стан маршруту: траса у доброму стані, облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, рекомендовано відвідування самостійно чи у супроводі працівника Ужанського НПП. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Туристична база «Дубовий Гай» – гора Голаня – село Кострино» довжиною 8 км (зелене маркування) розпочинається поблизу турбази «Дубовий Гай» на околиці с. Кострино [156]. Демонструє природні умови Ужанського НПП. Рекомендований для проходження відвідувачам, що мають досвід походів у гірській місцевості.

Туристичні атракції маршруту:

– Буковий ліс на схилах гори Голаня. Крім бука, тут трапляються граб, явір, ясень звичайний, клен гостролистий, лісова черешня. Ближче до вершини хребта цікавою є лісова галявина із заростями берези по краях – на початку літа тут квітнуть рослини з родини орхідних.

– Вершина гори Голаня (854 м) – незаліснена, з лучною рослинністю і поодинокими деревами бука, ялини, смереки та кущами чорниці. Добрий оглядовий пункт – з гори відкриваються мальовничі краєвиди і можна побачити вершини гір: на сході – Явірник, Борсучий, Красія, на півночі – Кременець, Равка, Каньчова.

– Резерват зеленого ясеня на схилі гори Голаня.

– Урочище «Клондайські», розташоване поблизу с. Кострино. Мінеральне джерело, урочище «Березникуваті». Популяція скополії карніолійської. Туристична база «Красія».

Стан маршруту: траса у доброму стані; маршрут облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, рекомендовано відвідування самостійно чи у супроводі працівника Ужанського НПП.

Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилитися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Село Жорнава – урочище Парашинський – село Жорнава» довжиною 8 км (зелене маркування) розпочинається і завершується на околиці села Жорнава поблизу гідрологічного пункту. Демонструє природні умови заповідного урочища Парашинський. За часів Австро-Угорщини стежку використовували для кінних прогулянок [156]. Рекомендований для проходження відвідувачам з достатніми фізичними можливостями.

Туристичні атракції маршруту:

– Потік Парашинський – один з мальовничих гірських потоків. У 1970-х роках тут інтенсивно розводили форель, однак сьогодні вона трапляється у потоці зрідка.

– Буковий ліс уздовж стежки з папороттю, купиною багатоквітковою, копитняком європейським. Неподалік від стежки можна побачити сліди кабана, козулі, оленя.

– Джерело у буковому лісі у зоні відпочинку з малими архітектурними формами.

– Лісова галявина з багатим різнотрав'ям, переважають представники родини злакових – тонконіг, мітлиця, костриця. Трапляються і рідкісні види: пальчатокорінник Фукса, любка дволиста.

Стан маршруту: траса у доброму стані, облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, рекомендовано відвідувати самостійно чи у супроводі працівника Ужанського НПП. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилитися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Село Жорнава – урочище Підвозний – село Стужиця» довжиною 5 км (синє маркування) розпочинається на околиці села Жорнава поблизу гідрологічного пункту, майже 3 км пролягає по спільній стежці з маршрутом «с. Жорнава – ур. Парашинський – с. Жорнава», потім ці маршрути відокремлюються [156]. Практично увесь маршрут пролягає буковим лісом. Рекомендований для проходження відвідувачам з достатніми фізичними можливостями.

Туристичні атракції маршруту:

– Буковий ліс з домішкою клена-явора, на узліссях – граб і береза повисла, є кілька відкритих галявин.

– Два джерела мінеральної води групи вуглекисло-гідрокарбонатно-кальцієво-магнієвих вод в урочищі «Підвозний». Рівень їх мінералізації старновить 2,9 г/л, 2,1 г/л, однак через малий дебет в промислових масштабах мінеральну воду не використовують [156]. Неподалік є місце для відпочинку.

– Село Стужиця з традиційною забудовою і сільським укладом життя.

Стан маршруту: траса у доброму стані, маршрут облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, рекомендовано відвідувати самостійно чи у супроводі працівника Ужанського НПП. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Село Жорнава – гора Голаня – село Жорнава» довжиною 4 км (синє маркування) розпочинається на околиці села Жорнава поблизу зони відпочинку [156]. Практично увесь маршрут пролягає буковим лісом. Рекомендований для проходження усім відвідувачам без обмежень.

Туристичні атракції маршруту:

– Село Жорнава – мальовниче карпатське село з традиційною забудовою і сільським укладом життя. Має цікаву історію, є місцеві легенди і перекази.

– Фортифікаційні укріплення «Лінії Арпада» часів Другої світової війни.

– Гора Голаня (854 м) – безліса вершина гори є добрим оглядовим пунктом. Тут відкриваються краєвиди вершин гір Яворник, Борсучий, Красія, Кременець, Равка.

Стан маршруту: траса у доброму стані, маршрут облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, рекомендовано відвідувати самостійно чи у супроводі працівника Ужанського НПП. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Село Жорнава – урочище Підвозний – село Стужниця» довжиною 7 км (блакитне маркування) розпочинається біля початку крісельного витягу на г. Красія у с. Вишка [156]. Рекомендований для проходження відвідувачам з достатніми фізичними можливостями.

Туристичні атракції маршруту:

– Гірськолижний комплекс Львівської залізниці з крісельним витягом довжиною 2 200 м. Ним можна дістатись на вершину гори Красія. Також тут є 3 бугельних витяги різної довжини [138].

– Вершина гори Красія – добрий оглядовий пункт. З вершини гори відкриваються неповторні краєвиди на правобережну частину парку: хребет Стінка (1 019 м), г. Голаня (854 м), г. Черемха (1 130 м), г. Плішка (1 066 м), г. Тарниця (1 346 м), Кременець (1 211 м), Мала Равка (1 303 м) [138; 156]. Значна частина лук на вершині г. Красія вкрита чорничником і багатим різно-трав'ям, серед якого вирізняються скорзонера рожева, поросинець одноквітковий.

– Печера гравітаційного походження на вершині г. Красія. Вхід доволі великий, печера заглиблюється у схил на кілька десятків метрів.

– Село Вишка з багатою історією. Тут знаходиться відома церква Св. Архангела Михаїла (бл. 1700 р., XVIII ст.). Церкву розмірами 5,1 м 15,7 м

спорудили з брусів. У церкві є цікаві зразки декоративно-ужиткового мистецтва 1700 р. У вежі – три дзвони.

Стан маршруту: траса у доброму стані; маршрут облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, рекомендовано відвідувати самостійно чи у супроводі працівника Ужанського НПП. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний науково-пізнавальний маршрут «Село Стужиця – гора Кременець – село Стужиця» довжиною 9 км (червоне маркування) розпочинається поблизу центральної садиби Новостужицького природоохоронного науково-дослідного відділення [156]. Маршрут пролягає прикордонною смугою, отож відвідування лімітоване. Рекомендований для проходження відвідувачам, що мають досвід походів у гірській місцевості.

Туристичні атракції маршруту:

– Ставок із заростями рогозу широколистого майже по всій його площі. На березі можна спостерігати гідрофільні, тобто вологолюбні, рослини: комиш лісовий, ситник розлогий, гадючник в'язолистий.

– Буковий праліс, який займає найбільшу площу в Ужанському НПП.

– Полянчина лука – одна з нечисленних лісових лук на цьому маршруті. Виникла після вирубки букового лісу і використовується як сінокіс. Тут ростуть первоцвіт високий, тирлич ваточниковий, косарики черепичасті, пальчатокорінник травневий, волошка австрійська та ін.

– Представники місцевої фауни. Тут можна побачити три види ящірок: ящірка живородяча – трапляється, здебільшого, в лісових біотопах (на відміну від інших рептилій, вона не відкладає яйця, а народжує малят живими); ящірка прудка – тримається сонячних галявин, відкритих місць; веретільниця ламка – безнога ящірка, хоча за зовнішніми поверхневими ознаками подібна на змію. Іноді трапляються на шляху канюк звичайний, саламандра плямиста (за недостатньої вологості ховається під каміння, повалені дерева), олень, косуля, борсук, а також сліди лисиці, вовка і ведмедя (живе на схилах г. Кременець).

– Джерело, в якому кілька століть освячують воду. Розташоване у привершинній частині г. Кременець.

– Букове криволісся, котре росте на верхній межі лісу. Такий фенотип бука зумовлений суворими кліматичними умовами: сильним вітром, низькими температурами, глибоким снігом. Це низькорослі буки з опущеними майже до землі, дивовижно покрученими і скривленими в різних напрямках гілками з незвичною формою крон.

– Гранітна стела на вершині гори Кременець, розташована на кордоні України, Польщі і Словаччини. Тут сходяться межі національних парків трьох держав. За хорошої видимості з цього місця відкриваються краєвиди на хребет Стінка на півдні, на гору Равка на північному сході.

Стан маршруту: траса у доброму стані; маршрут облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, обов'язково потрібен дозвіл від прикордонної служби і супровід працівника Ужанського НПП. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний науково-пізнавальний маршрут «Село Стужиця – Чорні Млаки – село Стужиця» довжиною 5 км (червоне маркування) розпочинається в селі Стужиця поблизу мосту, де потік Папортний впадає в ріку Стужичанку, а далі через р. Стужичанку пролягає на захід в урочище Папортні і дорогою через поле заходить у ліс [156]. Маршрут пролягає прикордонною смугою, тому відвідування лімітоване. Рекомендований для проходження відвідувачам, що мають досвід походів у гірській місцевості.

Туристичні атракції маршруту:

– Мінеральне джерело на узліссі з облаштованим місцем відпочинку.
– Стужицький праліс – збережені природні лісові комплекси, де ростуть дуб, бук, явір, ясен, ялиця біла, смерека, трапляються вікові дерева великих розмірів. Існує легенда про стужицький дуб.

– Урочище Чорні Млаки – місцевість з лучною рослинністю (три невеликі луки), місце знаходження уламків відомого Княгиницького метеорита.

– Село Стужиця – відоме карпатське село з давньою історією, збережені місцеві традиції, перекази.

Стан маршруту: траса у доброму стані; маршрут облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, обов'язково потрібен дозвіл від прикордонної служби і супровід працівника Ужанського НПП. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний науково-пізнавальний маршрут «Село Ставне – гора Черемха – село Лубня» довжиною 8 км (червоне маркування) розпочинається від рекреаційного пункту за селом Ставне [156]. Рекомендований для проходження відвідувачам, що мають досвід походів у гірській місцевості.

Туристичні атракції маршруту:

– Лісовий масив з буком, явором, черешнею, з домішкою ялиці білої і смереки. Різноманітна трав'яниста рослинність: астранція велика, цирцея звичайна, кремена біла, підлісник європейський, розрив-трава дрібноквіткова, зеленчук жовтий, зніт гірський.

– Урочище «Багно» площею 5,6 га – мальовнича лука з рідкісними видами рослин: підсніжника звичайного, скополії карніолійської, белладонни звичайної, лілії лісової, лунарії оживаючої, цибулі ведмежої, любки дволистої, зозулинця чоловічого (родина орхідних) [156].

– Урочище Анталова – лука з типовою рослинністю на схилі гори Черемха, багато чорниці.

– Гора Черемха (1 130 м) – цікавий природний та історичний об'єкт. Вершина гори – субальпійська лука площею 10,7 га. Місце бойових дій і військове кладовище (на вершині гори) Першої світової війни [156].

– Села Загорб, Лубня, Ставне – мальовничі гірські села з традиційною забудовою і укладом життя, з багатою історією.

Стан маршруту: траса у доброму стані; маршрут облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, рекомендовано відвідувати у супроводі працівника Ужанського НПП. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати докільля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний науково-пізнавальний маршрут «Село Лубня – гора Вежа – село Лубня» довжиною 10 км (сине маркування). Розпочинається поблизу села Лубня – на початок маршруту можна потрапити, перейшовши поле у східному напрямі, далі стежкою вздовж схилу на північ, через 500 м розпочнеться серпантин, що виведе до вершини гори Вежа [156]. Рекомендований для проходження відвідувачам, що мають досвід походів у гірській місцевості.

Туристичні атракції маршруту:

– Село Лубня, розташоване у долині р. Лубні у найпівнічнішій частині Великоберезнянського району. Згадується у документах 1631 року. За переказами, назва села походить від того, що перші поселенці виготовляли луб (обвід) для решіт. У сільському клубі з 2004 року діє кімната-музей, де виставлено 450 експонатів (речі побутового вжитку, вироби народних майстрів), зібраних лише у мешканців села [150].

– Гора Вежа (783 м н.р.м.) – місце зростання рідкісного виду папороті – листовика сколопендрового (*Asplenium scolopendrium*, синонім *Phyllitis scolopendrium*) [149], релікта третинного періоду. Це багаторічна папороть родини Аспленієві, висотою 30–80 см, має коротке вкрите лусками на верхівці кореневище (рис. 3.59). Листя довжиною 10–60 см і шириною 3–6 см темно-зелене, шкірясте, голе, цілісне, що є унікальним серед папоротей. Свою назву ця папороть отримала через специфічні соруси, розташовані на нижній поверхні листів паралельно вздовж бічних жилок (рис. 3.60), що нагадують ноги багатоніжки (*scolopendrium* – з латини означає «багатоніжка»). Листовик росте на вологих карбонатних, інколи торф'янистих ґрунтах, на вапнякових скелях; поширений, здебільшого, у лісовому поясі. У Європі листовик поширений від Південно-Східної Швеції до Середземномор'я, росте також в Азії, північній частині Північної Америки. В Україні трапляється у Передкарпатті і Карпатах. Загалом ця рослина є дуже рідкісною.

Рис. 3.59. Папороть листовик
сколопендровий [149]

Рис. 3.60. Соруси листовика
сколопендрового [149]

– Буковий ліс на схилах гори Вежа з додатками клена-явора, ясеня, де росте скополія карніолійська (занесена до Червоної книги України), а на східному схилі зростає лунарія оживаюча.

– Лука в урочищі «Лубенки», з якої відкривається краєвид на вершини гір Бескидець, Черемху, Плішку, найвищу вершину Польських Бещад – гору Тарниця (1 346 м н.р.м.). Навесні та на початку літа тут цвітуть орхідні – пальчатокорінник бузиновий.

Стан маршруту: траса у доброму стані; маршрут облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, рекомендовано відвідувати у супроводі працівника Ужанського НПП. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Село Лубня – гора Черемха – гора Менчул – село Лубня» довжиною 7 км (синє маркування). Розпочинається на горі Черемха (вихід на гору з села Лубня) [156], рекомендований для проходження відвідувачам, що мають досвід походів у гірській місцевості.

Туристичні атракції маршруту:

– Село Лубня з кімнатою-музеєм народного побуту у сільському клубі.

– Гора Черемха (1 130 м н.р.м.) і урочище «Анталова» – луки з різно-трав'ям, у тім числі й орхідними [156].

– Потік Черемха у буковому лісі – типовий гірський потік, тече до перевалу на польсько-українському кордоні. Галявина з місцями відпочинку і мальовничі краєвиди на польську територію, зокрема, й на г. Тарницю [156].

– Гора Менчул (1 294 м н.р.м.) – добрий оглядовий майданчик і місце для фотографування.

– Печери розбійників «Живанські ями». Є багато місцевих легенд і переказів про ці печери, де колись переховувались «живани» (розбійники). Досліджена група з п'яти печер розташована неподалік від с. Лубня (за 2 км на північний схід) на схилах гори Менчул [156].

Стан маршруту: траса у доброму стані; маршрут облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, рекомендовано відвідувати у супроводі працівника Ужанського НПП. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Село Верховина Бистра – гора Плішка – село Лубня» довжиною 11 км (блакитне маркування). Розпочинається маршрут у кінці села Верховина Бистра, поблизу церкви необхідно повернути наліво. Стежка підіймається крутосхилом з південного боку г. Плішка [156]. Рекомендований для проходження відвідувачам, що мають досвід походів у гірській місцевості.

Туристичні атракції маршруту:

– Село Верховина Бистра, розташоване за 3 км від станції Волосянка та станції Щербин у долині потоку Бистрий (права притока Ужа). Засноване шолтесом і новими переселенцями, можливо, перед 1582 роком. Є згадка про дерев'яну церкву в урочищі Машків Потік, що обслуговувала також парафіян села Лубня. Ще 1751 р. тут була церква Св. Духа, 1773 р. (або 1792 р.) збудували триверху церкву у бойківському стилі, а 1917 р. спорудили четверну церкву – усі три були дерев'яними і згоріли. Отож 1931 року збудували та освятили мурований храм Святих Петра і Павла. Дзвін відлив Ф. Егрі ще 1924 р. [156].

– Гора Плішка (1 066 м н.р.м.) – одна з кращих оглядових вершин парку. Північна вершина гори закінчується скельною прірвою. Звідси відкривається мальовничий краєвид на польські Бещади (г. Тарниця, хребет Полонина Буковська), г. Черемха. Гора Плішка є місцем проживання великих хижих птахів [156].

– Село Лубня, багате історико-культурною спадщиною.

Стан маршруту: траса у доброму стані; маршрут облаштований вказівниками руху.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, рекомендовано відвідувати у супроводі працівника Ужанського НПП. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Перевал Ужок – гора Розсіпанець – село Верховина-Бистра» довжиною 21 км (синє маркування). Розпочинається на Ужоцькому перевалі (889 м н.р.м.) на межі Закарпатської та Львівської областей [156]. Для проходження маршруту треба заздалегідь отримати дозвіл на відвідування прикордонної смуги і погодити його з адміністрацією Ужанського НПП. Рекомендований для проходження відвідувачам, що мають досвід походів у гірській місцевості.

Туристичні атракції маршруту:

– Гірські вершини на межі українських і польських Бескидів, які видно з прикордонної смуги. Гора Ополонек (1 027 м) є крайньою південною точкою Республіки Польща. У травні-липні на польській стороні можна побачити зубрів на території Бещадського національного парку (їх там майже 200 особин). Гора Кінчик Буковський (1 251 м) – найвища вершина Ужанського НПП. Вершина гори Розсипанець (1 146 м н.р.м.) знаходиться на території Польщі. На маршруті видно у південному напрямі гори Плішку, Вежу, Черемху, Студницю, а в гарну погоду – Красію, Явірник, Стінку.

– Букове криволісся – цікаве явище, яке трапляється лише у Східних Бескидах. Це криволісся оточує субальпійські луки. Цікавий рослинний і тваринний світ.

Стан маршруту: траса у доброму стані маршрут, облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, рекомендовано відвідування у супроводі працівника Ужанського НПП. Обов'язково треба мати дозвіл на перебування у прикордонній смузі і згоду Ужанського НПП. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Щербин – Ужоцький перевал» довжиною 7 км (салатове маркування). Розпочинається від залізничної станції Щербин (сполучення Ужгород – Львів) і пролягає на північ старою дорогою через буковий ліс з домішками ялиці та смереки [156]. Рекомендований для проходження усім відвідувачам з достатніми фізичними можливостями без обмеження.

Туристичні атракції маршруту:

– Буковий ліс з домішками ялиці та смереки.
– Ужоцький перевал (889 м н.р.м.) на вододілі басейнів Вісли, Дунаю та Дністра, а також на межі Закарпатської та Львівської областей. Звідси можна зійти в село Ужок.

– Село Ужок, своєрідні «ворота» Закарпаття, відоме віддавна своїми цілющими мінеральними джерелами. Курортна місцевість з багатою історико-культурною спадщиною. Краєзнавчий музей, Ужоцька дерев'яна церква Св. Архангела Михаїла (1745 р.) – одна з найцікавіших споруд бойківського стилю, своєрідна візитна картка Закарпаття [156].

– Військові кладовища часів Першої Світової війни: кладовище Ужок I розташоване на Ужоцькому перевалі, складається з 54-х військових поховань, найліпше збережене у всій Ужанській долині; кладовище Ужок II розташоване на сільському цвинтарі поблизу дерев'яної церкви, складається з 6 військових поховань, з яких 5 індивідуальних та 1 братська могила [44; 156].

– Найдовший в Україні залізничний тунель Щербин – Сянки довжиною 908 м. Траса маршруту пролягає над тунелем.

Стан маршруту: траса у доброму стані, маршрут облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами, місцями для відпочинку.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, дозволено самотійне відвідування. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати доквілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилитися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Ужоцький перевал – витoki річки Уж – село Ужок» довжиною 9 км (синє маркування). Розпочинається з Ужоцького перевалу і пролягає на північ старою дорогою через буковий ліс з домішками ялиці та смереки [156]. Рекомендований для проходження усім відвідувачам з достатніми фізичними можливостями.

Туристичні атракції маршруту:

– Ужоцький перевал (889 м н.р.м.) на межі Закарпатської та Львівської областей. Звідси можна зійти в село Ужок.

– Військове кладовище Ужок I часів Першої Світової війни на Ужоцькому перевалі, яке складається з 54-х військових поховань, найліпше збережене у всій Ужанській долині [44; 156].

– Ділянки лісу та сінокісні луки, які чергуються вздовж маршруту. Спочатку переважають дерева бука і явора, підлісок утворений кущами горобини, бузини. На луках багате різнотрав'я, серед іншого: дзвоники скупчені, скорзонера рожева, тирлич ваточниковий, звіробій звичайний. Вздовж маршруту є рослини з Червоної книги України: траунштейнера велика (росте на значній площі на луках), лунарія оживаюча (росте під пологом букового лісу) [156].

– Джерело питної води, оселище рідкісної тварини класу амфібій – тритона карпатського (*Lissotriton montandoni*). Цей ендемік Карпат водиться у гірській та передгірній місцевостях. Заселяє різні водойми – калюжі і канали, заводі гірських потоків, криниці, болота, високогірні озера [235].

– Локалітет скополії карніолійської (*Scopolia carniolica* Jacq.) – третинного релікта з минулих геологічних епох, вид з Червоної книги України. Невеликий локалітет цієї рослини розташований через 2 км від початку маршруту, неподалік від стежки. Скополія карніолійська (рис. 3.61) – це багаторічна трав'яниста рослина заввишки 20–25 см, має товсте повзуче кореневище і розлогі стебла. Листки еліптичні, квіти поодинокі, пониклі, ззовні бурувато-фіолетового кольору, а всередині – жовтувато-бурого. Цвіте у травні-червні. Скополія схожа на беладонну і також отруйна. Росте у тінистих густих букових і грабово-букових лісах [156].

– Мальовничі краєвиди на вершині гір Стожок, Пікуй, Кінчик Буковський і панорама Польських Карпат – можна побачити і сфотографувати зі стежки на відкритих ділянках схилу вододільного хребта.

– Ділянка хвойного лісу, утвореного деревами ялиці білої та смереки. Розташована у привершинній ділянці хребта. Власне через цю ділянку маршрут стежки виводить до вершини.

Рис. 3.61. Скополія корніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.),
внесена до Червоної книги України [156]

– Витоки річки Уж розташовані на невеликій галявині на південних схилах Верховинського Вододільного хребта на висоті 1 000 м н.р.м. неподалік від Ужоцького перевалу. На висоті 970 м н.р.м. два потічки Уж і Ужок зливаються в єдину річку, що протікає міжгірською улоговиною усією територією Ужанського НПП паралельно до державного кордону, огинає західні схили Полонинського хребта, перетинає Вулканічне пасмо, потім поблизу м. Ужгорода виходить на рівнину і на території Словаччини впадає у р. Лаборець – праву притоку Латориці. Загальна довжина річки Уж 133 км, площа водозбору 2 750 км² (в межах України, відповідно, 107 км і 2 010 км²) [156].

– Село Ужок відоме віддавна своїми цілющими мінеральними джерелами. Курортна місцевість з багатою історико-культурною спадщиною. Красназнавчий музей, Ужоцька дерев'яна церква Св. Архангела Михаїла (1745 р.) – одна з найцікавіших споруд бойківського стилю, своєрідна візитна картка Закарпаття, військове кладовище Ужок II часів Пешої Світової війни на сільському цвинтарі поблизу дерев'яної церкви [156].

Стан маршруту: траса у доброму стані, маршрут облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами, місцями для відпочинку.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, дозволено самостійне відвідування. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати докільця, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилитися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Ужоцький перевал – витoki річки Сян – Ужоцький перевал» довжиною 2 км (зелене маркування). Розпочинається на Ужоцькому перевалі (889 м н.р.м.) і проходить кордоном між Україною і Польщею [156]. Для проходження маршруту треба заздалегідь отримати дозвіл на відвідування прикордонної смуги і погодити його з адміністрацією Ужанського НПП. Рекомендований для проходження усім відвідувачам, нескладний. Дуже короткий, але цікавий маршрут.

Туристичні атракції маршруту:

– Ужоцький перевал (889 м н.р.м.) на межі Закарпатської та Львівської областей. Звідси можна зійти в село Ужок.

– Військове кладовище Ужок I часів Першої Світової війни на Ужоцькому перевалі, яке складається з 54 військових поховань, найліпше збережене у всій Ужанській долині [44]. Посеред кладовища є пам'ятник з каменю у вигляді зрізаної правильної чотирикутної піраміди з бетонним хрестом на вершині. На бічних гранях піраміди закріплені дві гранітні таблиці, де написано російською та угорською мовами короткі відомості про кладовище. Це військове кладовище солдатів двох ворогуючих армій – російської та айстро-угорської.

– Витoki річки Сян, розташовані на висоті 950 м н.р.м. поблизу Ужоцького перевалу. Сян спочатку тече на північний захід між Бескидами і Стрийсько-Сянською Верховиною, у Сяноцькій улоговині та передгір'ї змінює напрям на північний і східний, а нижче м. Перемишля – на північний захід. Впадає до Вісли (басейн Балтійського моря) нижче м. Сандомира. Загальна довжина річки становить 444 км, площа басейну 16 861 км² (14 390 км² – у Польщі, 2 471 км² – в Україні). У гірській частині Сяну збудовані Содинське і Мичковське водосховища та ГЕС [156].

Стан маршруту: траса у доброму стані, маршрут облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, рекомендовано відвідувати у супроводі працівника Ужанського НПП. Обов'язково треба мати дозвіл на перебування у прикордонній смузі і згоду Ужанського НПП. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Загалом Ужанський національний природний парк має дуже сприятливі умови для розвитку різних форм екотуризму. Населені пункти тут розташовані у мальовничих долинах в екологічно чистих місцевостях, мають добре транспортне сполучення (автомобільне і залізничне), а віддаленість від великих міст створює особливу атмосферу спокою та єднання з природою. У зимовий період активно діють гірськолижні траси, є відповідна інфраструктура. У селах зберігся традиційний уклад життя, місцеві ремесла, святкування, кухня тощо. А близькість кордону з Польщею та Словаччиною додає території парку можливостей розвитку міжнародного туризму (різноманітні екотуристичні піші і велосипедні шляхи).

3.2.3. Національний природний парк «Зачарований край»

НПП «Зачарований край» створений не так давно, проте туристичне освоєння цієї території відбувається уже багато десятиліть. Мальовничі місцевості й окремі об'єкти приваблювали сюди поціновувачів активного туризму у горах і відпочинку у традиційних закарпатських селах. Усі види туризму, які досі розвивалися і розвиваються далі, можна зачислити до екологічних. Широкому загалу мандрівників ця місцевість відома завдяки геологічному заказнику «Зачарована долина», на основі якого створено НПП «Зачарований край». На території парку функціонує кілька екотуристичних маршрутів різного рівня складності – вони пролягають через основні курортні місцевості та найцікавіші туристичні об'єкти парку. Траси цих маршрутів, здебільшого, гірські, отож варто зважувати свої фізичні можливості при виборі подорожі.

Екотуристичний маршрут «Село Ільниця – гора Бужора» довжиною 15 км розпочинається з перехрестя доріг у с. Ільниця [241]. Рекомендований для проходження відвідувачам з достатніми фізичними можливостями, що мають досвід піших подорожей у гірській місцевості.

Туристичні атракції маршруту:

– Село Ільниця – одне з найбільших сіл України площею близько 6 140 га, розташоване у долині річки Синявка (притока Іршавки) біля підніжжя гори Бужора (рис. 3.62) за 4 км від районного центру і залізничної станції Іршава [104]. Уперше село згадане 1450 року, а у XIX ст. воно вже було одним із найбільших населених пунктів Верховинського повіту Березького комітату з власним гербом і печаткою (зображення срібної вівці у щиті, увінчаному короною) [104]. Клімат сприятливий для сільськогосподарства – тут населення займається рослинництвом і тваринництвом, зокрема, розвинуте садівництво, вирощують бобові, зернові, злакові культури і розводять худобу. Окрім того, місцевість відома покладами бурого вугілля, яке залягає на невеликій глибині (1–70 м). На території села відомі 4 вугільні пласти, а першу шахту відкрили 1865 р. На території села багато об'єктів гірництва, які можуть стати туристичними атракціями. Тут розташована дирекція і Візит-центр Національного природного парку «Зачарований край».

– Урочище Смерековий камінь (рис. 3.63) – найвідоміша місцевість НПП «Зачарований край» [237; 241; 243] і один з найцікавіших скельних комплексів України. Це група скель висотою до 100 м з дуже цікавими формами. Наприклад, скеля Смолава Баба висотою 8 м – своєрідні «ворота» до урочища Смерековий камінь. На сході урочища розташована скеля Руїни Старого Замку, на північному заході – Тронний Камінь. Цей скельний комплекс не можна побачити увесь одночасно – територія поросла лісом і більшість скель доступна для огляду по чергові. З вершин окремих скель відкривається чудова панорама місцевості.

Рис. 3.62. Панорама села Ільниця [105]

Рис. 3.63. Урочище Смерковий камінь [105]

– Водоспад Шумило розташований нижче від відкритої галявини у напрямі Тронного каменю. Водоспад висотою до 4 м утворився у невеликому потічку, який протікає у буковому лісі.

– Урочище Купінкувате – одне із заповідних лісових урочищ НПП «Зачарований край». Цікаво, що останніми роками працівники парку виявляють тут сліди оленів.

– Урочище Чорне Багно – також одна з візитівок НПП «Зачарований край». Це цінне сфагнове болото нині відкрите для огляду – тут споруджено спеціальні настили, які дають змогу спостерігати за об'єктом. Висота об'єкта становить від 820 до 860 м н. р. м.

– Гора Бужора (1 085 м н.р.м.) – одна із найцікавіших вершин Вулканічного пасма Українських Карпат і найвища вершина в НПП «Зачарований край». Вершина гори округла, по периметру вкрита лісом. На схилах гори з джерел беруть початок сім потоків, у тому числі і річка Іршавка – найбільша водна артерія парку.

Стан маршруту: траса у доброму стані, маршрут облаштований вказівниками руху.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, дозволено самостійне відвідування. Маршрут пролягає через дуже цінні заповідні урочища, тому надзвичайно важливо дотримуватися усіх правил перебування на цій території. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Село Крайня Мартинка – урочище Чорне Багно» розпочинається на перехресті головних доріг сіл Чорний Потік, Крайня Мартинка і Підгірне на автобусній зупинці села Крайня Мартинка. Від початку маршруту траса пролягає головною дорогою села Крайня Мартинка на північний схід до чотиристороннього роздоріжжя [241]. Рекомендований для проходження відвідувачам з достатніми фізичними можливостями.

Туристичні атракції маршруту:

– Село Крайня Мартинка – мальовниче закарпатське село, вперше згадане в писемних джерелах 1444 року. Збереглися традиційний уклад життя, типові господарські заняття і ремесла. Село є відправним пунктом для кількох радіальних маршрутів.

– Місце відпочинку з джерелом питної води на галявині з різноманітним трав'янистим покривом.

– Урочище Хрести – цікаве урочище, де споруджено пам'ятний знак на честь 30-річчя перемоги у Другій світовій війні.

– Урочище Чорне Багно – відоме сфагнове болото на території НПП.

Стан маршруту: траса у доброму стані, маршрут облаштований вказівниками руху. Від головного роздоріжжя в урочищі Багно можна продовжувати рух до урочища Білий Камінь, на гору Бужора, до Смерекового Каменя. З північної околиці урочища Чорне Багно можна перейти на інші маршрути.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, дозволено самостійне відвідування. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилитися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Село Підгірне – урочище Чорне Багно» довжиною 7 км [237; 241; 243]. Розпочинається від перехрестя доріг Брід – Чорний Потік біля Підгірнянської школи. Траса маршруту пролягає стрімко вгору у північно-східному напрямі асфальтованою сільською дорогою. Рекомендований для проходження відвідувачам з достатніми фізичними можливостями.

Туристичні атракції маршруту:

– Село Підгірне – надзвичайно мальовниче і цікаве закарпатське село. Тут збереглися давні традиції весілля, сватання, обрядових дійств на різні свята. Можна скуштувати традиційні страви місцевої кухні.

– Сільська церква села Підгірне, розташована за 700 м від початку маршруту.

– Лісова галявина – оглядовий пункт на долину річки Іршава (у західному напрямі) і хребет Гать (Хат). Звідси можна роздивитися рельєф цієї частини Вулканічного пасма Українських Карпат. Між відрогами хребта Великого Долю та гір Берліового Долю і хребтом Гать розташована поздовжня долина, яка простежується від долини Латориці (с. Вільховиця) до Іршавської улоговини (околиці Іршави та Ільниці) вздовж долини Іршави та її притоки Кривулі. Формування цього пониження пов'язане з інтенсивною ерозійною роботою р. Іршави та її приток у товщах туфів [134]. Від Закарпатської рівнини зниження відмежоване *хребтом Гать (Хат)* протяжністю 17–18 км, який на вирівняній привододільній поверхні фіксується одновисотними вершинами 402,8 м (поблизу с. Ділок), 434,5 м (г. Великий Камінь), 407,6 м (г. Великий Горотань). На вирівняній вулканогенно-осадочній поверхні залягають розсипи валунів і галечників. Вік цієї денудаційно-аккумулятивної поверхні (Ділоцької) датують пізнім пліоценом, еоплейстоценом [134].

– Урочище Купінкувате з місцем для відпочинку, будинком лісника і джерелом питної води.

– Урочище Багно (верхня або південна околиця) – відоме сфагнове болото на території НПП.

Стан маршруту: траса у доброму стані, маршрут облаштований вказівниками руху.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, дозволено самостійне відвідування. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилитися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Село Осій – урочище Смерековий камінь» довжиною 16 км [237]. Розпочинається від перехрестя доріг Брід –

Чорний Потік біля Підгірнянської школи. Траса маршруту пролягає стрімко вгору у північно-східному напрямі асфальтованою сільською дорогою. Рекомендований для проходження відвідувачам з достатніми фізичними можливостями.

Туристичні атракції маршруту:

– Село Підгірне. Маршрут починається за 700 м від сільської церкви с. Підгірне.

– Лісова галявина – оглядовий пункт на долину річки Іршава (у західному напрямі) і хребет Гать (Хат).

– Урочище Купінкувате з місцем для відпочинку, будинком лісника і джерелом питної води.

– Урочище Багно (верхня або південна околиця) – сфагнове болото з рідкісними видами рослин.

– Урочище Смерековий камінь – місце розташування відомого скельного комплексу.

Стан маршруту: траса у доброму стані, маршрут облаштований вказівниками руху.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, дозволено самостійне відвідування. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилитися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Село Осій – урочище Смерековий камінь – село Осій» довжиною 14 км [237]. Розпочинається від табору «Смерековий камінь» за 4 км від с. Осій. До села можна доїхати автомобілем або громадським автобусом з смт Іршава. Маршрут кільцевий – розпочинається і закінчується у с. Осій, що варто врахувати при плануванні доїзду і виїзду. Траса маршруту пролягає залісненими схилами, для проходження маршруту треба приблизно 6 годин. Рекомендований для проходження відвідувачам з достатніми фізичними можливостями, найкращий час для подорожі – весна–осінь.

Туристичні атракції маршруту:

– Село Підгірне. Маршрут починається за 700 м від сільської церкви с. Підгірне.

– Лісова галявина – оглядовий пункт на долину річки Іршава (у західному напрямі) і хребет Гать (Хат), місце зростання цікавих видів трав'янистих рослин.

– Урочище Купінкувате з місцем для відпочинку, будинком лісника і джерелом питної води.

– Урочище Багно (верхня або південна околиця) – сфагнове болото з рідкісними видами рослин.

– Урочище Смерековий камінь, де розташований комплекс відомих скельних останців. З висоти вершин деяких останців можна побачити чудову панораму на долину річки Боржава.

Стан маршруту: траса у доброму стані, маршрут облаштований вказівниками руху.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, дозволено самостійне відвідування. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Село Осій – г. Бужора (1 083 м) – село Осій» довжиною 22,1 км [237]. Розпочинається від туристичного табору у с. Осій (там само і завершується). До села можна доїхати автомобілем або громадським автобусом з смт Іршава. Траса маршруту пролягає залісненими схилами, для проходження маршруту треба приблизно 10 годин (інтенсивний одноденний маршрут). Рекомендований для проходження відвідувачам з достатніми фізичними можливостями, найкращий час для подорожі – весна–осінь.

Туристичні атракції маршруту:

– Село Осій – мальовниче село на березі річки Синявки з добре розвинутою туристичною інфраструктурою [178–179]. Тут можна насолодитися стравами місцевої традиційної кухні, відпочити у сільській садибі чи на туристичній базі, помилуватися околицями, послухати місцеві оповідки.

– Урочище Смерековий камінь з комплексом відомих скельних останців, зокрема, маршрут пролягає через відомі скелі «Смерековий камінь» і «Розколотий Камінь». З вершин деяких останців відкривається панорама на долину річки Боржава.

– Гора Бужора (1 083 м н.р.м.) – одна з найвідоміших вершин Вулканічного пасма Українських Карпат вулканічного походження. На вершині Бужори є галявина, оточена лісом [28]. При підйомі на гору, окрім руху лісовими стежками, треба перетнути кілька лісових галявин з лучною рослинністю. Зворотний шлях з вершини Бужори (спуск) коротший, але значно крутіший.

Стан маршруту: траса у доброму стані, маршрут облаштований вказівниками руху.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, дозволено самостійне відвідування. Заборонено розпалювати багаття, забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, розкладати намети, відхилятися від маршруту.

На картостемі (рис. 3.64), розробленій парком 2013 року, вказано 5 еколого-пізнавальних маршрутів НПП «Зачарований край» [155]:

– Село Підгірне – урочище Росоха, протяжність 3 км на території НПП «Зачарований край». Маршрут промаркований.

– Село Підгірне – урочище Скельні масиви «Смерековий камінь», протяжність 13,6 км на території НПП «Зачарований край». Маршрут промаркований.

– Урочище Чорне Багно – гора Бужора, протяжність 4,9 км на території НПП «Зачарований край». Маршрут промаркований.

– Урочище Кам’янка – Мінеральне джерело, протяжність 3,6 км на території НПП «Зачарований край». Маршрут промаркований, облаштований вказівними знаками та інформаційними стендами.

– Село Ільниця, присілок Новоселиця – урочище Скельні масиви «Смерековий камінь», протяжність 1,6 км на території НПП «Зачарований край». Маршрут промаркований, облаштований вказівниками [155].

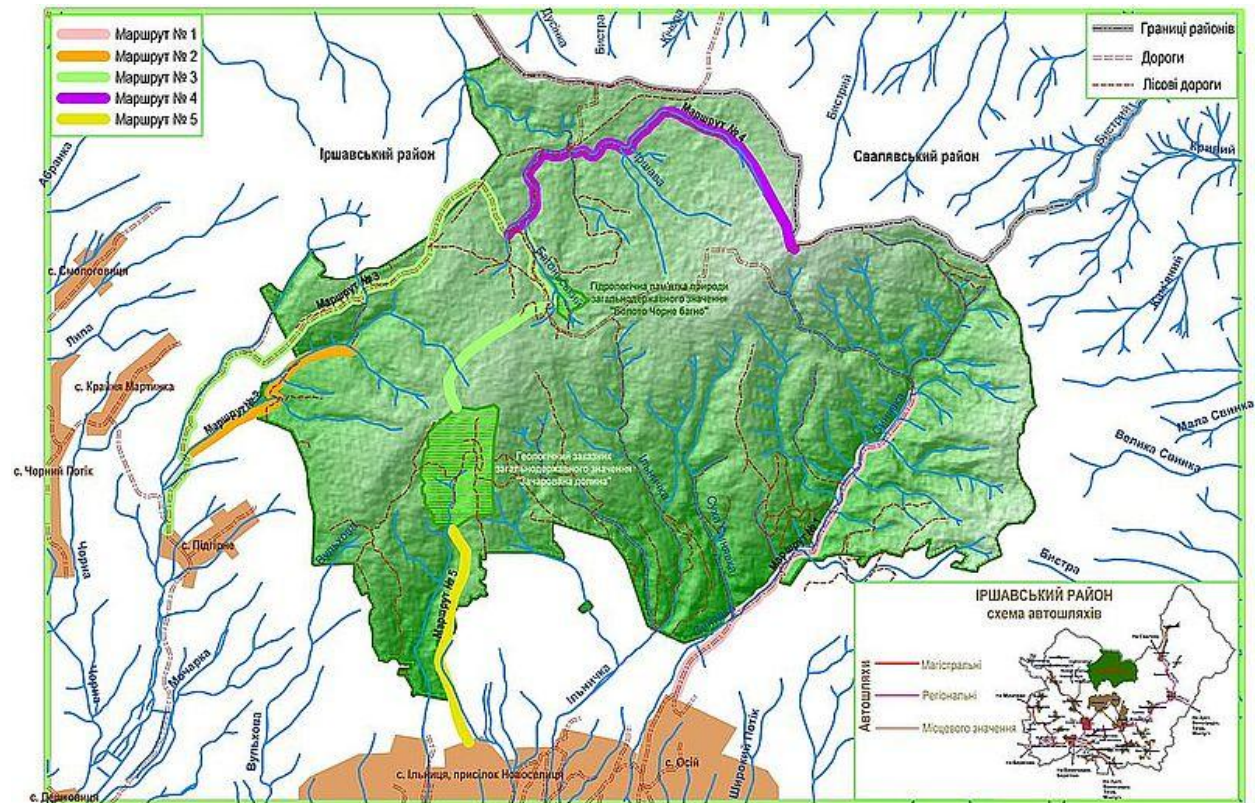

Рис. 3.64. Картоschema еколого-пізнавальних маршрутів НПП «Зачарований край» [155]

Навесні 2017 року на території НПП «Зачарований край» у рамках проекту ForSoc облаштовано новий шостий еколого-пізнавальний маршрут: урочище Кам’янка – Скельні масиви «Смерековий камінь» («Зачарована долина») протяжністю 7,2 км на території НПП «Зачарований край» [155]. Маршрут промаркований, облаштований вказівниками та інформаційними стендами.

Загалом Національний природний парк «Зачарований край» має сприятливі можливості для розвитку різних форм екотуризму. Тут успішно функціонує і розвивається туристична інфраструктура у населених пунктах (заклади розміщення, харчування, інформаційні пункти тощо) і мережа туристичних стежок і маршрутів (промарковані туристичні маршрути і стежки з встановленими інформаційними стендами і вказівниками руху). Здебільшого екотуристичні маршрути парку передбачають наявність у відвідувачів достатніх фізичних можливостей для їх подолання. Обираючи для себе будь-який маршрут, обов’язково зважте на свої сили і стан здоров’я.

Цікавими для відвідувачів будуть і подорожі закарпатськими селами та відвідування історико-культурних атракцій на території і в околицях парку. Незабутнє враження справить також стаціонарний відпочинок в одній з агроосель чи туристичних баз цієї частини Закарпаття.

3.2.4. Регіональний ландшафтний парк «Притисянський»

Заплавні ліси Притисянського регіонального ландшафтного парку є надзвичайно цікавими і цінними природними об'єктами. Однак відвідування найцінніших ділянок цього парку ускладнюється тим, що тут потрібен особливий підхід для організації туристичного руху – встановлення чітких правил щодо перебування і пересування відвідувачів.

Сьогодні у межах Притисянського РЛП офіційних туристичних маршрутів і екологічних стежок не прокладено. Тут немає необхідної туристичної та еколого-освітньої інфраструктури. Відвідувачами цього парку є переважно самоорганізовані туристичні групи (туристичні клуби, поціновувачі дикої природи). На території відвідують, здебільшого, відомі природоохоронні об'єкти – загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення «Великодобронський», ботанічну пам'ятку природи загальнодержавного значення «Атак», заповідне урочище місцевого значення «Боржава» і ботанічну пам'ятку природи місцевого значення «Великий Ліс», а також організують сплави річками Тиса, Боржава і Латориця, подорожують околицями парку.

Екосистеми цих заплавних лісів є дуже вразливими, отож потрібно організувати екотуристичні маршрути (прокласти та промаркувати траси, облаштувати зупинки та інформаційну інфраструктуру). Найефективнішими тут можуть стати водні маршрути ділянками річок Латориця, Тиса і Боржава з демонстрацією біорізноманіття цінних заплавних лісів, підвісні екологічні стежки для забезпечення збереженості цінних територій та наземні екологічні траси з чітко визначеними правилами відвідування і постійним моніторингом стану. Територія парку за правильного загосподарювання може стати привабливою для екотуристичних подорожей ботанічного, зоологічного (у тому числі й орнітологічного) та загальноприродничого характеру.

3.2.5. Регіональний ландшафтний парк «Синяк»

Територія Регіонального ландшафтного парку «Синяк» має давню історію туристичного освоєння. Тут розвивалися такі види туризму, як відпочинково-оздоровчий (курорт «Синяк»), піший пізнавальний (мандрівки в околицях села і до найближчих вершин), піший гірський туризм (територія парку входить у кілька туристичних маршрутів, наприклад, туристичний маршрут хребтом Синяк), а також зимовий відпочинок на гірськолижному курорті «Синяк». Усі популярні туристичні об'єкти РЛП «Синяк» розташовані доволі компактно (рис. 3.65).

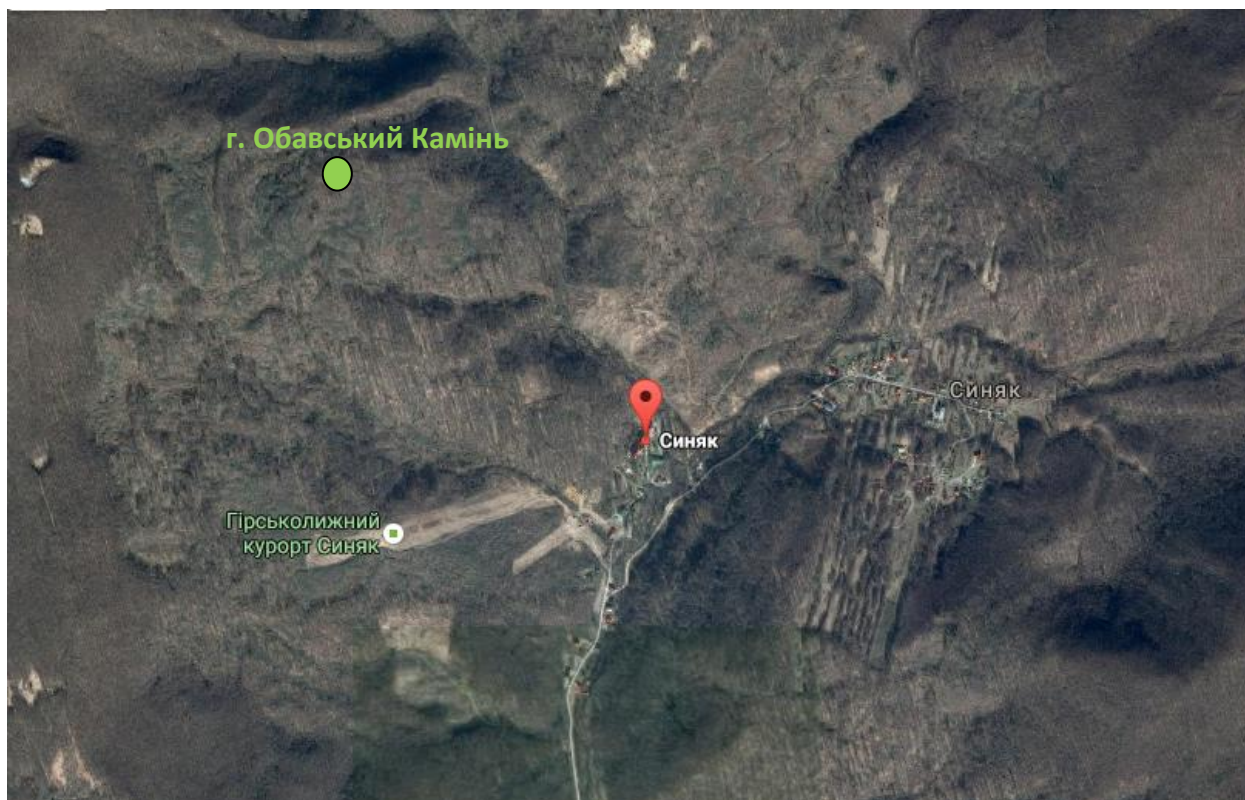

Рис. 3.65. Картосхема розташування гірськолижного курорту, санаторію і села Синяк (фото з архіву GoogleEarth)

Найпопулярнішим серед відвідувачів села і курорту є **екотуристичний маршрут «Санаторій Синяк – гора Обавський Камінь»** довжиною 8,39 км [205]. Маршрут одноденний і, здебільшого, пролягає схилами, порослими буковим лісом. Тривалість переходу становить понад 4 години, є короткі стрімкі ділянки підйому і спуску. Рекомендований для відвідування у суху погоду навесні і восени, розрахований на осіб без обмежень у пересуванні. Початок маршруту локалізований біля входу у санаторій «Синяк» на узбіччі автошляху смт Чинадієво – село Синяк [205].

Туристичні атракції маршруту:

- Санаторій «Синяк» – один із найвідоміших санаторіїв Закарпаття. Має цікаву історію створення, досі збереглася споруда адміністративного корпусу. Можна зробити коротку екскурсію територією санаторію.

- Буковий ліс на схилах гори Обавський Камінь – типовий для цієї місцевості лісовий масив з просіками і слідами вирубок уздовж маршруту. Тут можна натрапити на цікаві види рослин, деякі з них занесено до Червоної книги України.

- Скельні відслонення на схилах гори Обавський Камінь, складені породами вулканічного походження. Тут добре збереглися сліди вулканічних процесів. Найліпше скельні утворення видно, коли ще нема або вже нема листя на деревах, оскільки усі вони знаходяться посеред лісового масиву.

- Вершина гори Обавський Камінь (980 м н.р.м.) з скелястими відслоненнями порід вулканічного походження [172–173]. Плоска частина

вершини гори майже по всьому периметру оточена лісом, лише на сході схил обривається мальовничим прямовисним скелястим уступом – власне тут знаходиться природний оглядовий майданчик, з якого видно хребет Синяк, що простягається з півночі на південь. На вершині Обавського Каменю збереглися залишки фундаменту, на якому раніше встановили знак найвищої точки вершини. Відстань від початку маршруту до вершини цієї гори становить 4,1 км, у зворотному напрямі слід рухатися тим самим маршрутом.

Стан маршруту: траса у задовільному стані, на деревах видно різночасове маркування маршруту: старе маркування нанесене на дерева біло-блакитною фарбою у вигляді трьох горизонтальних смужок; нові позначення виконані у вигляді однієї, іноді двох смужок бордового кольору; місцями можна натрапити на жовті, сині, бордові смужки на каменях чи деревах [205].

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, відвідують самостійно або у супроводі провідника. Заборонено розпалювати багаття і розкладати намети (за винятком спеціально виділених місць), забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, відхилятися від маршруту.

Регіональний ландшафтний парк «Синяк» має добрі перспективи для організації на своїй території екологічних стежок, зокрема, в околицях села і санаторію «Синяк» з охопленням мінеральних та звичайних джерел, місць зростання різних видів рослин (відповідно до пори року), місцевих ландшафтів та історико-культурних пам'яток. Також з оглядовою метою можна використати у весняно-літньо-осінній період витяг гірськолижного курорту «Синяк». Триваліші екотуристичні маршрути можна прокласти на г. Дунавка (1 018,8 м н.р.м.), долиною р. Матейкової, а також усією улоговиною Солочинського Синяка. Обов'язковою умовою за формування мережі екоосвітніх стежок і екотуристичних маршрутів РЛП «Синяк» є дотримання відповідних природоохоронних вимог, створення відповідної інфраструктури та інформаційно-освітнього забезпечення.

3.2.6. Карпатський біосферний заповідник

Карпатський біосферний заповідник (КБЗ) є однією з найвідоміших територій, де тривалий час активно розвиваються різні види екотуризму. Тут діє вісімнадцять екотуристичних маршрутів різної складності загальною довжиною понад 200 км [113]. Для підготовлених відвідувачів КБЗ пропонує подорожі стежками у високогір'ях Свидівця, Чорногори та Мараморошу, натомість стежки і маршрути Угольсько-Широколужанського та Кузій-Трибушанського масивів розраховані на відвідувачів, котрі планують короткочасні та нескладні мандрівки. Інтенсивний потік відвідувачів приймає Долина нарцисів, особливо у період цвітіння цих квітів. У КБЗ функціонує низка екоосвітніх центрів, музеїв, інформаційних пунктів, наприклад, еколого-

освітні центри «Музей нарцису» (м. Хуст, Долина нарцисів) і «Центр Європи» (с. Ділове, географічний центр Європи), унікальний Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах у м. Рахові у приміщенні центральної садиби заповідника, інформаційно-туристичні центри «Карпатська форель» та «Кевелів» (розпочали діяльність 2011 р.). Більшість цих закладів обладнана конференц-залами, що дає змогу проводити тут семінари, тренінги, різноманітні тематичні зібрання і просто після огляду експозиції подивитися фільми, створені на власній відеостудії заповідника. Усі вони провадять активну еколого-просвітницьку діяльність на території КБЗ. Зазначимо, що Карпатський біосферний заповідник доволі активно популяризує всіма можливими способами збереження природних та історико-культурних ресурсів і сталий розвиток регіону – усю інформацію про його діяльність можна переглянути на інтернет-сторінці КБЗ. Там можна також отримати вичерпну інформацію про екотуристичні маршрути на території заповідника.

Екотуристичний маршрут «На Соколине Бердо» довжиною 4 100 м (рис. 3.66) і тривалістю переходу 3,5–4,0 години. Розпочинається маршрут поблизу декоративного дерев'яного знаку з написом «Кузійський масив» на узбіччі автотраси Ужгород–Рахів, від якого відходить звивиста дорога [89].

Рис. 3.66. Картоschema екотуристичного маршруту «На Соколине Бердо» [89]

Рекомендований для проходження усім відвідувачам з достатніми фізичними можливостями, які мають досвід гірських переходів. Найкращий час для відвідування – від середини березня до кінця жовтня.

Туристичні атракції маршруту:

– Музей природи Великобичківського державного лісомисливського господарства, руїни мисливського палацу родини австро-угорських монархів Габсбургів та закладена за їх правління вікова алея з лип, ясенів та інших порід. Біля алеї розташовані дерев'яні різьблені композиції місцевих майстрів.

– Мальовнича вузька долина потоку Кузій, затиснута між двома вершинами – Темпа (1 091 м) і Полянський (1 094 м) [89]. У цій заповідній місцевості росте волога бучина з різноманітним трав'янистим ярусом. Найпомітнішими серед трав є зубниця залозиста, живокіст серцевидний, первоцвіт звичайний, рясст ущільнений, рівноплідник рутвицелистий та ін. Уздовж потоку Кузій часто трапляються сліди оленів, козуль, кабанів, які приходять сюди напиться води. Інколи тут можна побачити і тварин.

– Водоспад висотою 2 м, розташований на висоті 360 м н.р.м., утворений унаслідок виходів на поверхню мармуроподібних вапняків, які виходять на денну поверхню у цій місцевості мальовничими скелями [89]. Ці скелі є оселищами рідкісних теплолюбних папоротей – аспленію зеленого і волосоподібного (*рис. 3.67*), листовика сколопендрового та багатоніжки звичайної, серед яких трапляються групи ендемічних дзвоників карпатських. Є інші рідкісні кальцефільні види: фізаліс звичайний, кизил справжній, порізник гірський, чемерник червонуватий та інші.

– Буковий ліс із домішкою граба [89]. Вздовж потоків вузькою смугою поширена вільха чорна, на березі потоку Кузій масово зростає кремена біла (*рис. 3.68*), листя якої місцями сягає людського зросту. У цьому лісі трапляються такі рідкісні хижі птахи Українських Карпат, як беркут і осоїд. Останніми роками у буковому лісі в долині потоку Кузій гніздиться пара беркутів. Багата кормова база і відсутність значних загроз створюють сприятливі умови для проживання значної кількості птахів, яких іноді можна побачити на трасі маршруту.

– Нижня доломітова штольня довжиною 33 м, розташована на висоті 380 м н.р.м. ліворуч від дороги [89]. Це одна з двох доломітових штолень, які залишилися після геологорозвідувальних робіт у 60-х роках ХХ ст. – тут шукали золото й інші кольорові метали. Нині ці штольні є місцями проживання рукокрилих, взимку їх тут налічують кілька десятків. Наприклад, у представленій на маршруті штольні трапляється 10 видів кажанів, 6 з яких є рідкісними: підковоноси великий і малий, широковух звичайний, нічниці велика і довговуха, вухань звичайний. Вхід у нижню штольню перекритий металевими ґратами з метою обмежити відвідування і забезпечити спокій рукокрилих. Заходити в штольню доволі небезпечно, дерев'яне кріплення майже повністю згнило і часто бувають обвали.

← Рuc. 3.67.
Папороть
аспленій
волосоподібний
(*Asplenium
trichomanes*) [255]

↓ Рuc. 3.68.
Кремена біла
(*Petasites albus*)
[255]

– Мальовничі краєвиди на стрімкі схили і верхівки скель «Соколиного Берда» (у місцевій говірці «бердо» означає стрімку скелю чи великий камінь) з відкритої місцевості у долині потоку Кузій.

– Старий буковий ліс на схилі Соколиного Берда, яким пролягає серпантинна дорога на вершину. На початку серпантину на висоті 400 м н.р.м. є місце відпочинку. Ця ділянка заповідного масиву відома розмаїттям орхідних: зозулинці, пальчатокорінники, коручки, булатки довголиста і червона.

Ще однією особливістю лісів Кузійського масиву є плющ, окремі екземпляри якого набули значних розмірів і по стовбурах дерев підіймаються на 20 і більше метрів [89].

– Урочище «Соколине Бердо», 560 м н.р.м., відоме великою популяцією тиса, що збереглися на вапнякових скелях під наметом яворово-букових лісів. Оглядовий майданчик в урочищі розташований біля підніжжя великої скельної стіни. На маленьких полицках цієї стіни зростають поодинокі берези, спіреї та інші дерева і чагарники. Внизу, за кілька метрів від стрімкої скелі, росте ендемічна рослинна асоціація – ялицева бучина сеслерієва. Поруч зі скельною стінкою можна побачити кілька цікавих вапнякових останців, що за формою нагадують гігантські пальці або ж обламані стовбури велетенських буків [89]. На протилежному схилі видно панораму букових пралісів, які переходять у мішані ліси і далі – у смерекові. Характерними їх мешканцями є чорний дрізд, середній, білоспинний та сивий дятли, костогриз, голуб-синяк, ліщиновий вовчок, руда нориця та багато інших. З рідкісних, занесених до Червоної книги України, тварин тут трапляються ведмідь, кіт лісовий, горностай, пугач, тритон карпатський тощо [89].

– Оглядовий майданчик на висоті 700 м н.р.м. з обладнаним місцем для відпочинку – кінець маршруту. Майданчик оточений стрімкими скелями і поодинокими великими буками (до 50 м у висоту і 0,8 м у діаметрі). З цього майданчика відкривається мальовнича панорама Кузійської котловини з її дубовими, буковими, мішаними та смерековими пралісами. На протилежному схилі ущелини видно великий скельний масив – це урочище Довге Бердо, розміщене на висоті 900 м. Поруч з майданчиком знаходяться популяції ендемічних рослин сеслерії Гейфлерової і півника несправжньо-смикавцевого. Прямо на скелях ростуть невеликі екземпляри дуба скельного, берези повислої, спіреї середньої, різні види папоротей, мохів і лишайників. На цих відкритих сонячних місцях часто можна спостерігати рідкісні види комах. З метеликів – чорного аполлона, махаона і подалірія, з інших видів – жука-самітника, жука-оленя, вусача альпійського тощо. Усі вони є теплолюбними видами, що тісно пов'язані з широколистяними лісами.

Стан маршруту: траса у доброму стані, маршрут облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, відвідують самостійно або у супроводі провідника. Заборонено розпалювати багаття і розкладати намети (за винятком спеціально виділених місць), забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Буковими пралісами Малої Угольки» довжиною 5 км (рис. 3.69) кільцевий, з перепадом висот 500 м і тривалістю переходу 2 години. Розпочинається маршрут на висоті 410 м н.р.м. поблизу контори Угольського лісництва [87]. Рекомендований для проходження усім відвідувачам з достатніми фізичними можливостями. Найкращий час для відвідування – з квітня до жовтня.

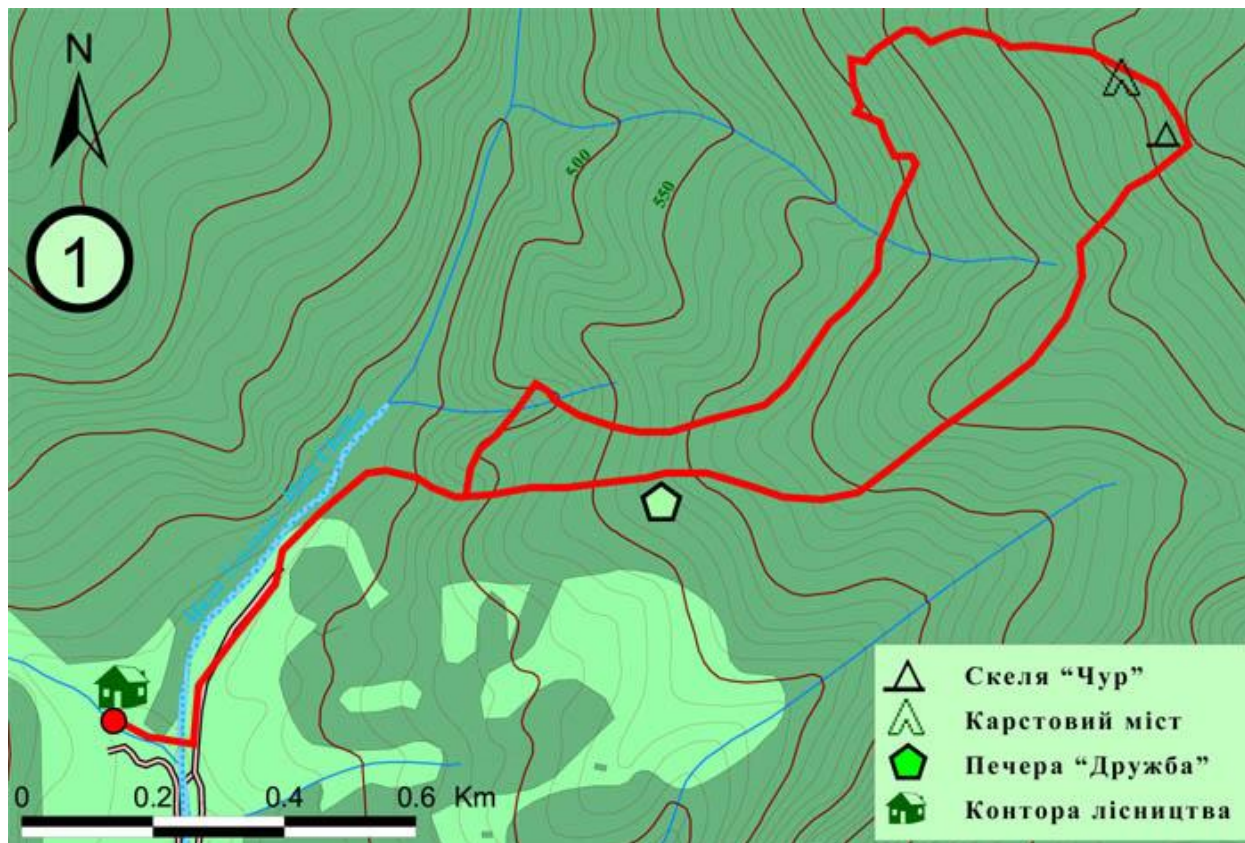

Рис. 3.69. Картоschema екотуристичного маршруту
«Буковими пралісами Малої Угольки» [87]

Туристичні атракції маршруту:

– Насадження псевдотсуги тисолистої (*Pseudotsuga taxifolia*) – хвойного дерева, що на своїй батьківщині у Північній Америці займає величезні площі і досягає неймовірних розмірів – до 100 м у висоту та кількох метрів у діаметрі. Це дерево має надзвичайно цінну деревину, що й спонукало місцевих лісівників понад сто років тому створити тут у Малій Угольці, дугласієве насадження (місцева назва псевдотсуги). Ці хвойні дерева на вигляд значно відрізняються від традиційних для цієї місцевості ялиці чи смереки.

– Річка Мала Уголька – невелика річка, заселена типовою для карпатських рік іхтіофауною, серед якої є форель, гольян, «червонокнижні» харіус, андруга закарпатська, мінога угорська (яка загалом рибою не є – це представник дуже давнього класу круглоротих) та інші. Береги Малої Угольки теж добре обжиті специфічною групою навколводних птахів і тварин: оляпка, біла та гірська пліски, а з ссавців – видра та європейська норка, яких тут зрідка ще трапляються. Маршрут пролягає мостом через річку на протилежний берег. Тут розташована оригінальна, проте занедбана будівля – водяний млин, який ще двадцять років тому молов на борошно пшеницю та кукурудзу [87]. Проте за 1 км вниз за течією річки є ще один млин, який прекрасно зберігся і досі працює, а його власник може ознайомити охочих з роботою млина.

– Місцева школа неподалік зруйнованого млина. До Другої світової війни вона слугувала мисливським будиночком для місцевого графа-землевласника. Збереглися добре помітні специфічні архітектурні риси цієї будівлі. Будівля оточена сінокісними луками, які в період цвітіння милують око своїм різнобарв'ям і різноманіттям.

– Карстова печера «Дружба» (історична назва «Романія») – найбільша печера Українських Карпат і один з найцікавіших об'єктів Угольського масиву, геологічна пам'ятка природи. Печера міститься на висоті 500 м н.р.м., вхід розташований на дні карстової лійки. Сумарна довжина її ходів становить понад 1 км, загальна глибина печери – 46 м. Вхідний коридор – це природний кам'яний колодязь 1,5–2 м завширшки і 20 м завглибшки. Печера закрита для відвідувачів, оскільки потрапити до неї можна лише зі спеціальним спорядженням і провідником, отримавши дозвіл від адміністрації КБЗ.

– Буковий праліс – один із найцінніших об'єктів охорони у Карпатському біосферному заповідника. Фрагменти пралісів трапляються на кількох відтинках маршруту. Окремі дерева бука сягають тут 35–40 м у висоту і до 1 м у діаметрі, а їхній вік налічує 250–300 років. У підліску букових пралісів чагарників майже нема, за винятком поодиноких кущів чорної чи червоної бузини. Трав'янистий покрив тут теж майже відсутній [87].

– Урочище «Гребінь» на висоті 750 м н.р.м. – одне із найцікавіших місць масиву, розташоване за 1,2 км від початку маршруту. Гребінь – це скелясте вапнякове пасмо майже кілометрової довжини, що прорізає Угольський масив із заходу на схід. Його скелясті вершини височіють над лісом і нагадують гігантський гребінь (звідси й назва). Пасмо сформоване мармуризованими кристалічними вапняками, які вийшли на денну поверхню, а його поверхня місцями вкрита щільним шаром моху. Фантастично виглядають окремі брили мармуризованих вапняків, обплетені корінням букових дерев. На цьому кам'янистому субстраті зростають рідкісні розріджені сухі бучини з поодинокими липами серцелистими (*Tilia cordata*) та ільмами гірськими (*Ulmus scabra*). Усюди в місцях скупчення вапнякових уламків трапляється багато особин-клонів папоротей – листовика сколопендрового (*Phyllitis scolopendrium*) і страусового пера (*Matteuccia struthiopteris*). Поряд зростають куртини лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*) та скополії карніолійської (*Scopolia carniolica*), занесені до Червоної книги України. Найпривабливіше ця місцевість виглядає навесні, коли масово цвітуть ефемероїди, вкриваючи схили Гребеня синьо-жовто-рожевим килимом із зубниці (*Dentaria glandulosa*) та рясту (*Corydalis solida*). Серед них окремими куртинками вибивається яскраво білий підсніжник (*Galantus nivalis*). Загалом ця картина створює незабутнє враження. Маршрут близько 400 м пролягає траверсом схилу урочища Гребінь, посеред скель і окремих брил.

– Урочище Чурь, розташоване на висоті 850 м н.р.м. – одне з наймальовничіших місць цього маршруту. Тут можна піднятися (з дотриманням усіх правил безпеки) на оглядовий майданчик на вершині скелі, звідки

відкривається панорама на букові праліси Угольки і долину р. Тиса. На горизонті у південному напрямі видніються гірські пасма на території Румунії. Внизу, біля підніжжя скелі знаходиться печера «Дружба». В урочищі Чурь зростають рідкісні фітоценози – бучини липові (*Fagetum tilieto-platiphyllosum*) і сухі кальцефільні чисті бучини (*Fagetum calceosum*), які є унікальними за складом і структурою деревостану. На скельних полицях тут спорадично трапляється рідкісне дерево – тис ягідний (*Taxus baccata*), який є реліктом третинного періоду (рис. 3.70).

Рис. 3.70. Гілки і плоди тиса ягідного [233]

Його ще називають негній-дерево через міцну деревину, яка має сильні бактерицидні властивості. Цікаво, що тис ягідний колись був дуже поширений у Карпатах, однак опинився під загрозою знищення завдяки своїй надзвичайно цінній деревині – вона виконувала у цьому регіоні функцію грошей (місцеві мешканці навіть данину платили тисовою деревиною). Найбільшою в Україні та однією з найбільших у Європі є популяція тиса ягідного у Княздвірському ботанічному заказнику (площа 208 га) на Івано-Франківщині. Другою за величиною в Україні є власне популяція тиса ягідного в урочищах Великої і Малої Угольки на Закарпатті, налічує понад 1500 екземплярів. Більшість дерев тиса в Угольці має висоту 5–6 м і діаметр 20–25 см. Також в урочищі на скелях трапляються такі рідкісні рослини, як борідник Прейса, молодило руське, в'язіль стрункий [233].

– «Карстовий (або Кам'яний) міст» (800 м н.р.м.) – це унікальна природна арка, утворилася внаслідок карстових процесів (рис. 3.71) у місцевих мармуризованих вапняках. Це найвідоміший об'єкт на представленому маршруті. На підставі архівних матеріалів і знайдених артефактів учені вважають, що ще 500 років тому тут було язичницьке капище.

Рис. 3.71. Карстовий міст в урочищі Чурь [114]

Зверху цей «міст» вкритий розрідженим буковим насадженням, а відкриті ділянки цієї великої брили зайняті мохами та накипними лишайниками, які чергуються з невеликими дернинами рідкісних папоротей – аспленію волосовидного (*Asplenium trichomanes*), багатоніжки звичайної (*Polypodium vulgare*), листовика сколопендрового (*Phyllitis scolopendrium*) тощо.

Стан маршруту: траса у доброму стані, маршрут облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами, місцями для відпочинку.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, відвідують самостійно або у супроводі провідника. Заборонено розпалювати багаття і розкладати намети (за винятком спеціально виділених місць), забруднювати доквілля, зривати рослини, порушувати тишу, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Буковими пралісами Великої Угольки» довжиною 5 км (рис. 3.72) з перепадом висот 400 м і тривалістю переходу 3 години. Розпочинається маршрут пооблизу *контрольно-перепускного пункту* (КПП) Угольського лісництва КБЗ [86].

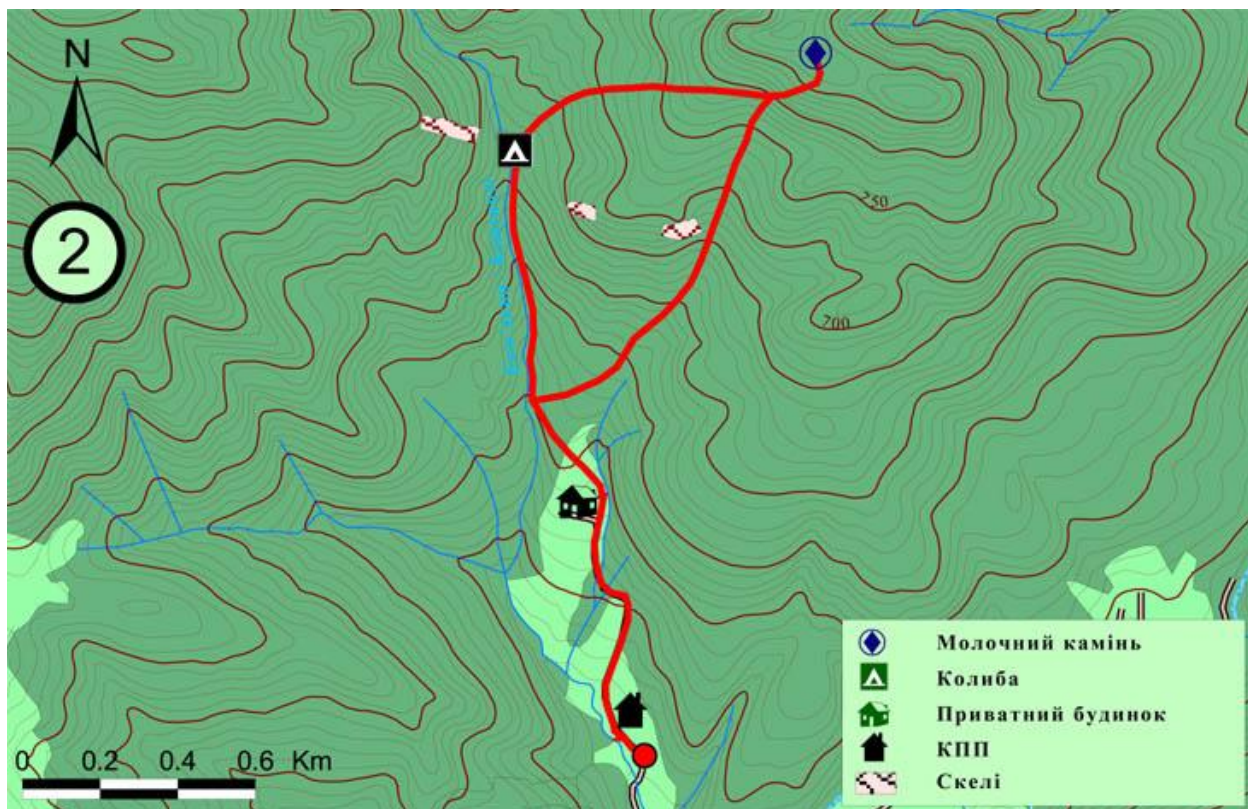

Рис. 3.72. Картохема екотуристичного маршруту
«Буковими пралісами Великої Угольки» [86]

Рекомендований для проходження усім відвідувачам з достатніми фізичними можливостями, які мають досвід гірських переходів. Найкращий час для відвідування – від квітня до жовтня.

Туристичні атракції маршруту:

– Мінеральне джерело гідрокарбонатного типу за 100 м нижче від початку маршруту, праворуч від дороги. Джерело каптоване – над ним встановили альтанку. Серед місцевого населення відоме своїми цілющими властивостями. Місцева назва «буркут».

– Урочище Гребінь – це східні відроги скелястого пасма, складеного мармуризованими вапняками, яке простягається сюди з території Малої Угольки. Розташоване тут на висоті 650 м н.р.м. Біля підніжжя пасма у вузькій ущелиноподібній долині протікає потік Кам'яний. Гребінь відомий своїми карстовими печерами і гротами. Увесь схил пасма у цій місцевості вкритий низькорослим буком висотою 15–20 м, трапляється тис ягідний та інші породи. У травостої представлені перлівка трансільванська (*Melica transilvanica*), асплений зелений (*Asplenium viride*) і постійний супутник вапняку – листовик сколопендровий (*Phyllitis scolopendrium*). Вапнякове пасмо Гребінь займає правобережжя потоку Кам'яний, поступово переходить на лівий берег і далі неширокою смугою простягається у східному напрямі ще на кілька десятків кілометрів [86].

– Лісова колиба – невелика дерев'яна споруда ліворуч від маршруту, укриття від негоди і місце відпочинку для працівників заповідника. Цікаво,

що колиба збудована у характерному стилі з місцевих матеріалів – для покрівлі використали драницю, що виготовляється за дуже давньою технологією лише з деревини з певними властивостями.

– Урочище Молочний Камінь – найвищий пункт маршруту на висоті 830 м н.р.м. і однойменна карстова печера. Тут розташована відома пам'ятка неживої природи печера «Молочний Камінь», яка отримала свою назву через натічні утворення CaCO_3 білого кольору. Тут виявлена стоянка прадавніх людей-троглодитів, що заселяли територію Карпат ще в часи пізнього палеоліту (близько 20 тис. років тому). Цих первісних мешканців Карпат вчені зачисляють до так званої культури мисливців на печерних ведмедів. Під час археологічних розкопок знайдено багато цікавих предметів цієї доби, які експонують в Ужгородському краєзнавчому музеї та Музеї екології гір Карпатського біосферного заповідника. Над печерою зростає цікаве угруповання – суха бучина з підліском із бузини чорної (*Sambucus nigra*), жимолості пухнастої (*Lonicera xylosteum*) і плюща звичайного (*Hedera helix*). Останній вид є ліаною, що високо в'ється на деревах і кам'яних брилах. До речі, усі згадані види рослин широко застосовують у народній медицині, хоча є отруйними [86].

– Урочище Велика Копиця (висота 730 м н.р.м.) і однойменна скеля-останець. Скеля Велика Копиця висотою 70 м є неприступною з трьох сторін – вертикальні стіни всіяні кущами і невеликими деревами. До оглядового майданчика на вершині скелі можна піднятися із західного боку стежкою (підйом небезпечний). Звідси відкривається мальовничий вигляд на довколишню місцевість. Вершина Великої Копиці є унікальним природним альпінарієм – тут на малій території сконцентрована значна кількість реліктових і рідкісних видів трав'янистих і деревно-чагарникових рослин: привершинні карнизи скелі вкриті низькорослими чагарникоподібними екземплярами тису, лип серцелистої і широколистої; є кущі ялівцю козачого (*Juniperus sabina*) – це єдине його місцезростання в Українських Карпатах, кизильника цільнокрайого (*Cotoneaster intergerrimus*) і спіреї середньої (*Spirea media*); з трав'янистих видів тут поширені молодило гірське (*Sempervivum montanum*) і борідник Прейса (*Jovibarba preisiana*) [86].

– Букові праліси Великої Угольки. Власне увесь маршрут пролягає пралісами, де висота окремих дерев бука віком 250–300 років сягає 35–40 м, а діаметр – до 1 м. Цінною є не лише флора, а й фауна букових пралісів Угольки. Крім звичайних для широколистяних лісів видів, тут трапляються й типові мешканці хвойних лісів. Наприклад, можна обачити чорного дятла-жовну (*Dryocopus martius*), довгохвосту сову (*Strix uralensis*), снігура (*Pyrrhula pyrrhula*) та ін. Якщо пощастить, можна почути характерні «гукаючі» звуки лісового голуба синяка (*Columba oenas*) чи побачити білоспинного дятла (*Dendrocopos leucotos*). Останні два види є своєрідними індикаторами пралісу, адже вони тісно пов'язані з дуплами, якими так багаті старі ліси. Хоча ці види поширені і в насадженнях, де ведеться лісове господарство, чисельність їх там значно нижча.

Стан маршруту: траса у доброму стані, маршрут облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами, місцями для відпочинку.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, відвідують самостійно або у супроводі провідника. Заборонено розпалювати багаття і розкладати намети (за винятком спеціально виділених місць), забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Кевелівськими пралісами на Петрос» довжиною 12 км (рис. 3.73) з перепадом висот 660 м і тривалістю переходу в один бік 4 години. Розпочинається маршрут праворуч від автотраси Рахів – Івано-Франківськ на березі р. Чорна Тиса, за 20 км до її злиття з Білою Тисою на околицях Рахова [88]. Територія Кевелівського лісництва займає схили Чорногірського та Свидовецького хребтів, охоплює мальовничі гірські ландшафти з цінними природними об'єктами та явищами: висотна поясна карпатської рослинності, своєрідні лісові, субальпійські та альпійські угруповання, унікальні первісні ліси та рідкісні представники флори і фауни [88]. Рекомендований для проходження лише відвідувачам з достатніми фізичними можливостями, які мають досвід гірських переходів. Найкращий час для відвідування – від травня до вересня.

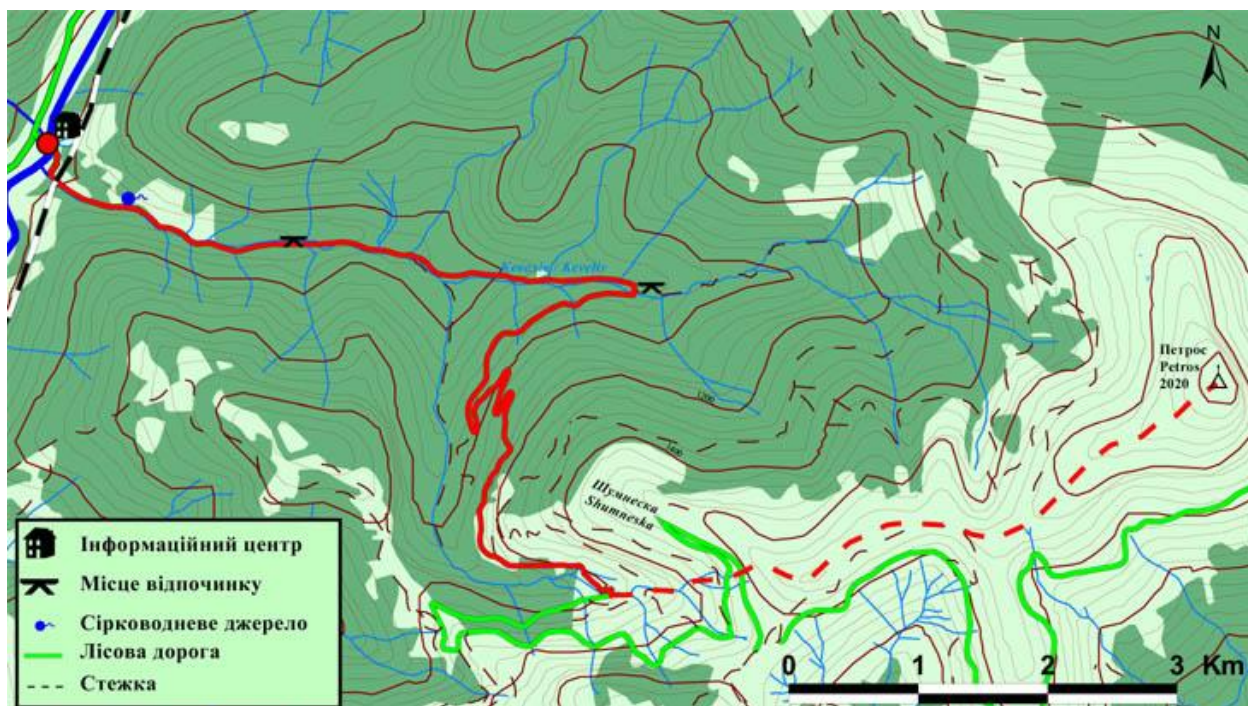

Рис. 3.73. Картосхема екотуристичного маршруту «Кевелівськими пралісами на Петрос» [88]

Туристичні атракції маршруту:

– Майданчик з малими архітектурними формами та інформаційними стендами на висоті 590 м н.р.м., виконаними в екостилі з місцевого каменю й деревини. Майданчик розташований у місцевості між Чорногірським і Свидовецьким хребтами, є своєрідним роздоріжжям різних туристичних шляхів – звідси можна мандрувати до таких карпатських вершин, як Говерла,

Петрос, Близниці та ін. Траса представленого маршруту пролягає через міст на лівий берег Чорної Тиси до Візит-центру Кевелівського лісництва [88].

– Долина потоку Кевелів, лівої притоки Чорної Тиси. Цей потік бере початок на північно-західних схилах гори Петрос. Маршрут пролягає вздовж потоку Кевелів на висоті 590 м н.р.м. поміж вкритими чистими і мішаними ялиновими й буковими лісами з домішкою явора, ялиці, ільма. Вздовж берегів цього потоку невеликою смугою простягаються деревостани вільхи сірої (*Alnus incana*), серед яких навесні зацвітає калюжниця болотна (*Caltha palustris*), трапляються невеликі угруповання рідкісної папороті страусове перо (*Matteucia struthiopteris*). На узбіччі траси маршруту на початку березня можна побачити цвітіння кремени білої (*Petasites albus*), а пізніше зацвітає кремена судетська (*Petasites kablikianus*) – ці два види з величезним листям утворюють тут суцільні зарості. На кам'янистих місцях зростає печіночниця звичайна (*Hepatica nobilis*). На луках долини потоку Кевелів у червні–липні зацвітають квітучі трави – атрагена альпійська (*Atragene alpina*) та аконіт строкатий (*Aconitum variegatum*), у затінених місцях трапляється місячниця (лунарія) оживаюча (*Lunaria rediviva*) – рідкісний вид, занесений до Червоної книги України у статусі «Неоцінений» (рис. 3.74) [88; 161]. У місцях, де траса маршруту пролягає поруч зі стрімкими скелями, можна натрапити на багатоніжку звичайну (*Poligonum vulgare*), аспленій волосоподібний і зелений (*Asplenium trichomanes* et *A. viride*) та інші. Загалом долина потоку Кевалів вражає різноманітністю видів рослин і цікава для відвідування у різні періоди теплої пори року.

Рис. 3.74. Квіти і плоди місячниці (лунарії) оживаючої (*Lunaria rediviva*) [161]

– Мінеральне сірководневе джерело знаходиться ліворуч від траси маршруту на висоті 610 м н.р.м. поруч з альтанкою. Попри характерний запах тухлих яєць, вода цього джерела користується популярністю. На протилежному березі потоку (можна пройти через кладку) розташоване облаштоване місце відпочинку [88].

– Скельне відслонення карпатського флішу, розташоване через 1 300 м від початку маршруту на висоті 640 м н.р.м. Тут на денну поверхню відслонюється теригенна геологічна формація – фліш (від нім. *fliessen* – текти, розтікати). Це морські осадові породи переважно уламкового походження, яким притаманне ритмічне чергування різних осадових порід (аргіліти, алевроліти, пісковики, конгломерати тощо). Ці породи нашаровуються одна на одну тонкими горизонтальними верствами, отож скеля виглядає як багат шаровий пиріг. Така шаруватість зумовлена особливістю осадонагромадження – фліш утворюється переважно у зоні континентального схилу і його підніжжя у глибоководних басейнах, коли водні мулисті потоки ніби «навивають» шар за шаром. Відклади флішу є типовими для Українських Карпат. На поверхні скелі можна побачити багато представників піонерної рослинності – лишайники, мохи, папороті тощо [88].

– Місця для відпочинку з джерелами питної води вздовж усього маршруту. Переважно вони облаштовані на лісових галявинах з багатим різнотрав'ям, є малі архітектурні форми.

– Лісовий зруб віком понад 10 років, розташований на висоті 980 м н.р.м. Це відкрите місце, де після вирубування лісу підростають молоді дерева і багато трав'янистих рослин, цікаве багатоманітною ентомофауною – серед різноманітних комах найпомітнішими є метелики (чорний аполлон (мнемозина), махаон, адмірал, денне павиче око, велика лісова перламутрівка та багато інших). Це місце є добрим оглядовим майданчиком на Свидовецький масив, зокрема і на Близниці.

– Буковий праліс (починається на висоті 1 000 м н.р.м.) – унікальне пралісове угруповання, де переважають букові деревостани, серед яких трапляються високостовбурні ялицеві, яворові та ясеневі праліси [88]. Найвищу продуктивність тут мають мішані ялицеві деревостани. Деревя у пралісі сягають висоти 42–46 м і діаметра в 1–2 м. Найціннішим у цьому масиві є осередок ільму гірського (*Ulmus glabra*), який на такій значній площі зберігся лише тут. У природних лісах Європи цей вид масово гине внаслідок так званої голландської хвороби – грибкового захворювання, що спричиняє закупорювання водопровідної системи деревини ільма. У трав'янистому покриві пралісів найпоширенішими є безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*), живокість серцевидний (*Symphytum cordatum*), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella*), переліска благородна (*Mercurialis perennis*). З рідкісних лісових видів трапляється лілія лісова (*Lilium martagon*), коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine*), зозулині сльози широколисті (*Listera ovata*), булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia*) [88] і багато інших.

– Полонина Шумнеска (Шумнеска), розташована на висоті 1 250 м н.р.м., є одним із найліпших оглядових пунктів і місць для фотографування. Тут відкриваються мальовничі високогірні панорами і краєвиди (рис. 3.75): різноманітні за формою виходи гірських порід чергуються з просторими альпійськими і субальпійськими луками, значними за площею

заростями ялівцю сибірського та душекії (вільхи) зеленої. Душекія (вільха) зелена має важливе ґрунтозахисне значення – її добре розгалужена коренева система утримує від руйнування схили, на яких вона зростає. Розмножується ця рослина насінням і вегетативно, формує прямостоячі або сланкі кущі висотою 2–3 м, а пагони у неї специфічного фіолетово-бурого забарвлення. Спорадично на кам'янистих схилах на полонині Шумнеска трапляються зарості квітучого родендрона східнокарпатського. У трав'янистих угрупованнях субальпійських лук трапляються рідкісні червонокнижні види – арніка гірська (*Arnika montana*), билинець комариний (*Gimnadenia conopsea*), тирличі вирізаний і жовтий (*Gentiana acaulis*, *G. lutea*) та інші. Вважають, що саме в Кевелівському лісництві охороняється найбільша в Україні за площею популяція тирлича жовтого [88]. На цих луках влітку місцеве населення випасає худобу, зберігаючи як частину духовно-матеріальної культури горян традиції високогірного полонинського тваринництва, які також стали туристичною атракцією цієї місцевості.

Рис. 3.75. Краєвиди з полонини Шумнеска (Шумнеска) при підйомі на Петрос [41]

– Гора Петрос (2 020 м н. р. м.) – одна з найвищих і найцікавіших вершин Українських Карпат. Схили гори всіяні численними скельними відслоненнями і кам'яними нагромодженнями, які є оселищами цікавих рослин і тварин. Тут ростуть сон білий, ломикамінь волосистий, дзвоники альпійські, кілька видів тирличів тощо [88]. З рідкісних червонокнижних тварин можна побачити снігову норицю та альпійську тинівку, які мешкають у високогір'ї Карпат. Вершина гори Петрос є одним із найліпших оглядових майданчиків – звідси видно усі найвищі гірські масиви Українських Карпат: на сході видно увесь Чорногірський хребет і найвищу гору України – Говерлу, на горизонті

можна побачити Чорну гору (Піп Іван Чорногірський) з руїнами астрономічної обсерваторії на вершині; на заході видно Свидовецький хребет; у північно-західному напрямі – гірський масив Горгани, а на півдні – Мармароські гори (Гуцульські Альпи), по яких проходить державний кордон з Румунією.

Стан маршруту: траса у доброму стані, облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами, маршрут облаштовано багато місць для відпочинку.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, відвідують самостійно або у супроводі провідника. Заборонено розпалювати багаття і розкладати намети (за винятком спеціально виділених місць), забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, відхилятися від маршруту.

Екотуристичний маршрут «Пралісами Чорногори на Говерлу» довжиною 14 км (рис. 3.76; 3.77) з перепадом висот 1 320 м і тривалістю переходу 12 годин. Розпочинається поблизу КПП Карпатського біосферного заповідника [90]. Рекомендований для проходження усім відвідувачам з достатніми фізичними можливостями, які мають досвід гірських переходів. Найкращий час для відвідування – від червня до вересня.

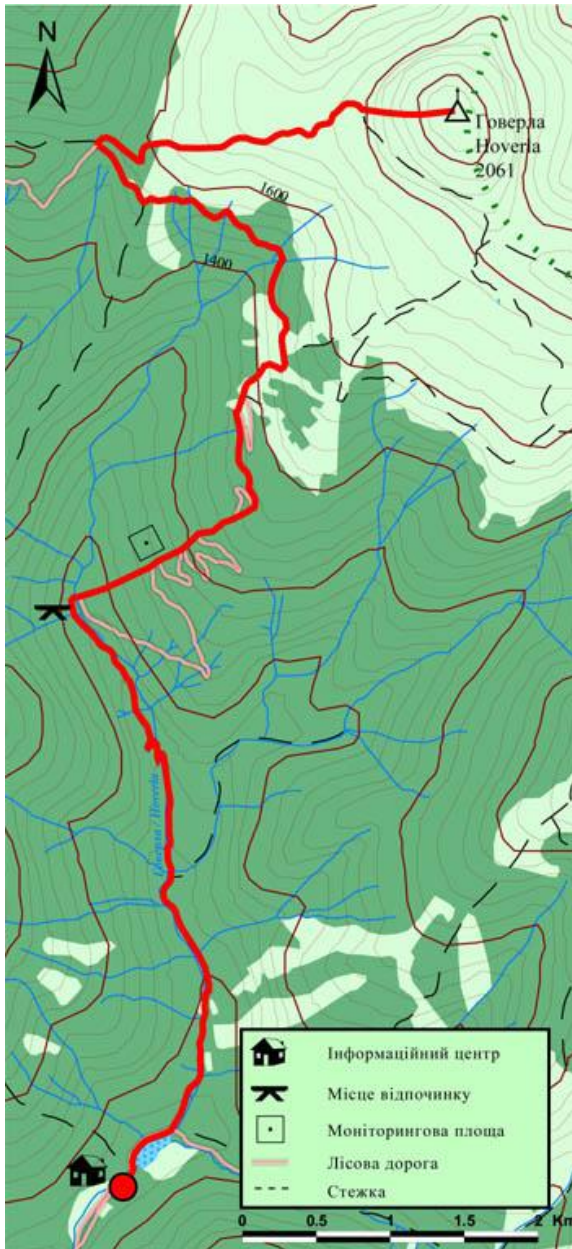
Туристичні атракції маршруту:

– Контрольно-перепускний пункт (КПП) Карпатського біосферного заповідника знаходиться на висоті 750 м н. р. м. за 4 км від центру села Усть-Говерла. Тут на інформаційних щитах подано інформацію про Карпатський біосферний заповідник, Чорногірський заповідний масив, особливості маршруту і правила поведінки на заповідній території. Поряд з приміщенням КПП є водойма, де навесні нерестяться карпатський і альпійський тритони (*Triturus montandoni*, *T. alpestris*) – ендемічні види, занесені до Червоної книги України. Справа від водойми на річці – штучні перепади, споруджені для поліпшення умов проживання форелі. Ці перепади відіграють роль природних завалів, які доводиться розчищати, щоб запобігти руйнівним наслідкам паводків [90].

– Гать на Усте-Бребенескула – штучне водосховище на висоті 770 м н.р.м. Місцева назва «гать» або «кляуза». Майже 100 років тому для сплаву деревини створили водосховище площею водного дзеркала за повного заповнення 5 га. Тут були прекрасні умови для багатьох видів біляводних птахів, а також таких біляводних ссавців, як видра (*Lutra lutra*) та норка (*Mustela lutreola*) [90]. Нині його гребля і водоспуск зруйновані, а територія водосховища сильнозамулена і продовжує інтенсивно заростати вербою, вільхою і болотною рослинністю.

– Фенологічний пункт в урочищі Білий знаходиться на висоті (990 м н.р.м.) поблизу обладнаного місця відпочинку за мостом через р. Говерла. Тут здійснюють регулярний моніторинг за сезонними явищами у житті рослин. У нижній частині урочища Білий на лівобережжі р. Говерла поширені 90–100-річні чисті смерекові деревостани, які відзначаються

високою продуктивністю (на окремих ділянках запас деревини становить понад 1 200 м³/га). Навесні на зволжених берегах річки Говерла масово квітне золотисто-жовтими острівцями кремена біла і гібридна (*Petatises alba*, *P. kablicanus*), калюжниця болотна (*Caltha palustris*), пізніше зацвітає гадючник в'язолистий (*Filipendula ulmaria*), крем'яник гарний (*Telekia speciosa*) та ін. Місцями суцільні ділянки кремени гібридної з листками діаметром до 1 м нагадують тропічні зарості [90].

↑ Рис. 3.77. Гора Говерла (2 061 м) на підйомі з траси маршруту [59]

← Рис. 3.76. Картосхема екотуристичного маршруту «Пралісами Черногори на Говерлу» [90]

– Унікальні пралісові екосистеми на південно-західному макросхилі Черногірського хребта. Тут на висотах 1 000–1 050 м н.р.м. наприкінці квітня – на початку травня зацвітає підсніжник (*Galanthus nivalis*), чемерник червонуватий (*Heleborus purpurescens*), медунка темна (*Pulmonaria obscura*), вовче лико (*Dafne mesereum*). На висоті 1 050 м н.р.м. є роздоріжжя.

Представлений екомаршрут пролягає ліворуч до моніторингової ділянки, де цілорічно проводять комплексні екологічні дослідження пралісів. Тут ростуть велетенські дерева ялиці, смереки, бука, явора та інших порід. Ялиці і смереки сягають понад 50 м у висоту і понад 1,5 м у діаметрі. Об'єм окремих дерев становить 35–40 м², а їх вік сягає понад 300 років. Відмираючі і хворі стовбури старих дерев рясно вкриті лишайниками, мохами і плодовими тілами дереворуйнівних видів грибів. Особливістю чорногірських лісів є те, що на висоті 1 300–1 350 м н. р. м. серед них пролягає по горизонталі невелика смуга змішаних деревостанів з перевагою явора (*Acer pseudoplatanus*), а з 1 400 м і до верхньої межі лісу (1 600–1 650 м) поширені чисті смерекові ліси [90]. У трав'янистому покриві лісу, поряд із поширеними видами, трапляються такі рідкісні види, як лілія лісова (*Lilium martagon*), коручка чемершеновидна (*Epipactis heleborine*), баранець звичайний (*Hyperzia selago*), підсніжник звичайний (*Galanthus nivalis*), лишайник уснея найдовша (*Usnea longissima*).

– Полонина Брецул, розташована на висоті 1 440 м н.р.м., – це післялісові луки антропогенного походження. До надання цій місцевості природоохоронного статусу місцеве населення випасало тут худобу, що спричинило до значні зміни у трав'янистому покриві. Тут домінують щавель кінський (*Rumex confertus*), щучка дерниста (*Deschampsia caespitosa*), зірочник гайовий (*Stellaria nemorum*). Після припинення випасів полонина стала інтенсивно заростати смерекою. Навесні на полонині зацвітають зарості шафрану Гейфелевого (*Crocus heuffelianus*), у червні цвіте арніка гірська (*Arnica montana*), звіробій гірський (*Hypericum montanum*) та інші. Полонина Брецул є оглядовим майданчиком на г. Петрос, добре видно зміну висотних рослинних поясів. Відразу за межами полонини починається смуга високогірних смерекових лісів, де дерева сягають 15–20 м у висоту [90]. Ці насадження мають низькі повноту і запас деревини, проте вони надзвичайно важливі для ґрунтозахисту.

– Долина потоку Говерла на висоті 1 480 м н.р.м. цікава у кількох аспектах. Потік Говерла, який перетинає представлений маршрут, протікає крутим схилом у вузькій кам'яній ущелині, утворюючи кілька природних каскадів. Долина щільно вкрита заростями сосни гірської (*Pinus mugo*) і вільхи зеленої (*Duschekia viridis*), тут на крайній висотній межі свого ареалу (поширення) росте горобина звичайна (*Sorbus aucuparia*). На берегах потоку зростають герань альпійська (*Geranium alpestre*), ціцербіта альпійська (*Cicerbita alpina*), жовтозілля Фукса (*Senecio fucsii*), а також геліосперма карпатська (*Heliosperma carpatica*) – ендемік Карпат. Уздовж маршруту на відкритих місцях є значні площі заростей чорниці (*Vaccinium myrtillus*), трапляються скорзонера рожева (*Scorsonera rosea*), біогрупи ялівцю сибірського (*Juniperus sibirica*) [90].

– Урочище Перемичка знаходиться на висоті 1 530 м н.р.м. є своєрідним роздоріжжям – ліворуч дорога веде до Петроса, а праворуч – до

Говерли. Тут є опорний пункт Карпатського біосферного заповідника, який використовують як наукову, природоохоронну та екоосвітню базу [90].

– Верхня межа лісу на висоті 1 600 м н. р. м. Добрий оглядовий пункт на субальпійське та альпійське високогір'я. Внизу видно приполонинні смерекові ліси, на висотах 1 400–1 500 м смереки віком 100 років мають усього до 12–15 м заввишки, а поблизу верхньої межі лісу – лише до 4–5 м. Це межа карпатської високогірної тайги і високогірної тундри, яка пролягає чіткою широкою хвилястою смугою. Тут трапляються дерева з цікавими кронами, повернутими у бік переважаючих вітрів. А на ділянках, де часто сходять снігові лавини, трапляються сланкі (майже стеляться по землі) дерева смереки. На луках субальпійського поясу ростуть осока (*Carex*), ситник (*Juncus*), а також кілька червонокнижних видів: рододендрон східнокарпатський (*Rhododendron kotcsy*), тирлич безстебельний (*Gentiana acaulis*), дзвониками Кладна (*Campanula kladny*). На схилах поширена чорниця (*Vaccinium myrtillus*), лохина (*Vaccinium uliginosum*), брусниця (*Vaccinium vitis idaea*). На кам'яних брилах ростуть накипні лишайники і мохи.

– Гора Говерла (2 061 м н.р.м.) – найвища вершина України. На вершині гори пролягає межа між Закарпатською та Івано-Франківською областями (понад 70 % площі схилів Говерли належать до території Закарпатської області). Карпатський біосферний заповідник, починаючи з вершини Говерли, вздовж Чорногірського хребта аж до г. Бребенескул (2 020 м н.р.м.) межує з Карпатським національним природним парком. З вершини Говерли у ясну погоду відкривається мальовнича панорама Карпатського низькогір'я: на заході видно Мармароські гори, на північному заході – Свидовецький масив, а на північному сході – Горгани. Звідси видно усі шість вершин Українських Карпат висотою понад дві тисячі метрів, високогірну сніголавинну станцію на полонині Пожижевській і біостаціонар Інституту екології Карпат НАН України, а також гірськолижну спортивну базу «Заросляк» [83].

Стан маршруту: траса у доброму стані, маршрут облаштований вказівниками руху та інформаційними стендами.

Режим використання: піший, дозволено фотографувати, відвідують самостійно або у супроводі провідника. Заборонено розпалювати багаття і розкладати намети (за винятком спеціально виділених місць), забруднювати довкілля, зривати рослини, порушувати тишу, відхилятися від маршруту.

3.3. Рекомендації щодо стійкого розвитку екологічного туризму на природоохоронних територіях Закарпатської області

Екологічний туризм (екотуризм) – це єдиний тип туризму, який придатний для впровадження на територіях з природоохоронним статусом. Він полягає у подорожах добре збереженими природними територіями з пізнавально-освітньою метою, під час яких туристи намагаються ніяк не

зашкодити природному середовищу, залишити якомога менше ознак свого перебування (так званий принцип «залишай лише сліди»). Окрім того, розвиток екотуризму є добрим шансом на підтримку традиційних поселень, розташованих далеко від цивілізації – тут об'єктами туризму стають історико-культурна спадщина, місцеві традиції та побутовий уклад, а також мешканці, для котрих екотуризм може стати головним джерелом заробітку. У багатьох випадках екотуризм може стати важливим засобом для збереження навколишнього середовища, до нього зачисляють подорожі волонтерів з природоохоронною метою (виїзди для порятунку окремих видів флори і фауни, волонтерські табори в межах природоохоронних територій тощо).

Нині у всьому світі спостерігаємо деякі підміни понять і спотворення принципів екотуризму – дуже часто до екологічного туризму зачисляють форми туризму, які не дотримуються головних його принципів, а вплив самих екотуристів на середовище перебування посилюється і стає усе помітнішим. Отож під час планування розвитку екотуризму на природоохоронних територіях треба добре обмірковувати, які саме форми екотуризму можна впроваджувати у конкретній місцевості без шкоди для довкілля і як забезпечити мінімальний вплив на нього самих екотуристів. Для досягнення цієї мети природоохоронні установи використовують такі важливі інструменти, як екоосвіта та інформування у сфері охорони природи місцевих мешканців і відвідувачів, керування туристичними потоками за допомогою чітко визначених стежок і маршрутів, встановлення чітких правил перебування і поведінки на своїх територіях.

Великоплощинні природоохоронні території Закарпатської області мають давні традиції розвитку екотуризму і надзвичайно добре надаються для впровадження окремих його форм. Тут наявний потужний природний потенціал (гірський і рівнинний рельєф, цікаві гідрологічні об'єкти, розмаїтий рослинний і тваринний світ), а також добре збережена історико-культурна складова – населені пункти з тривалою історією, безліччю легенд і переказів, добре збереженим традиційним укладом життя і культурно-етнографічними «родзинками». Кожній з цих територій притаманний певний набір екотуристичних занять, різний ступінь підготовленості території до прийому туристів та інформаційно-освітнього забезпечення.

Для розвитку екотуризму і контролювання туристичного руху на природоохоронних територіях надзвичайно важливе значення мають прокладені і промарковані екологічні стежки та екотуристичні маршрути з відповідно забезпеченою інформаційно-туристичною інфраструктурою територій та окремих атракційних об'єктів: інформаційні центри і пункти, музеї, зони відпочинку і рекреації, облаштовані оглядові майданчики, встановлені інформаційні стенди та вказівники руху тощо. Не всі природоохоронні території Закарпаття повною мірою забезпечені цими необхідними елементами (*табл. 3.2*).

Забезпеченість великоплощинних природоохоронних територій
Закарпатської області екотуристичною інфраструктурою

Елементи екотуристичної інфраструктури	Карпатський біосферний заповідник	НПП «Синевир»	НПП «Ужанський»	НПП «Зачарований край»	РЛП «Притисянський»	РЛП «Синяк»
Екоовітні стежки	++	++	++	+	-	-
Екотуристичні маршрути	++	++	++	+	-	-
Адміністративні пункти (головна садиба, лісництва)	++	++	++	++	-	-
Інформаційні центри і пункти	++	++	++	+	-	+
Музеї (природничі, історико-культурні)	++	++	++	+	-	-
Зони відпочинку і рекреації	++	++	++	+	+	+
Оглядові майданчики	+	+	+	+	-	-
Інформаційні стенди і вказівники руху	++	++	+	+	+	+

Умовні позначення до таблиці 3.2:

- «++» – достатня кількість;
- «+» – є, проте недостатньо;
- «-» – нема.

Як бачимо, найрозвинутішою є екотуристична інфраструктура у Карпатському біосферному заповіднику і раніше створених національних парках «Синевир» та «Ужанський». НПП «Зачарований край» також намагається забезпечити свою територію необхідними елементами, хоча він є наймолодшим НПП області, а для цього потрібні час і ресурси. Іншою є ситуація у регіональних ландшафтних парках «Притисянський» і «Синяк» – вони, як і багато інших українських ландшафтних парків, не мають адміністрації та постійного штату працівників, отож у них важко організувати екотуристичний рух на окреслених територіях, які, окрім усього, належать іншим землекористувачам. Саме для екотуризму потенціал в обох РЛП надзвичайний – тут зосереджені одні із найцінніших заповідних територій області, а у Притисянському – важливі у європейському масштабі території.

Для недавно створених природоохоронних територій (НПП «Зачарований край», обох РЛП) актуальною є проблема передачі у користування цінних територій і об'єктів. Вкладати зусилля і кошти для розбудови екоосвітніх стежок і екотуристичних маршрутів вони можуть виключно на своїх територіях. У багатьох випадках, за межами їхнього впливу залишаються привабливі для туристів і екскурсантів об'єкти і місцевості, які у комплексі з природними та історико-культурними цінностями цих природоохоронних установ можуть надавати ширші можливості для розвитку екотуризму і створення маркованих екотуристичних продуктів.

Наприклад, на думку експертів і працівників НПП «Зачарований край», головною проблемою парку була обмежена територія впливу. За межами парку залишалася частина об'єктів природно-заповідного фонду (6 об'єктів загальною площею 2 897,01 га, серед яких загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення «Річанський», озеро «Репине», озера на полонині Боржава та інші) та значні площі букових пралісів і старовікових лісів надзвичайно високої екологічної цінності, які перебувають у підпорядкуванні Державного підприємства «Довжанське лісомисливське господарство». Негативні наслідки мало і те, що у приграничній зоні за межами парку залишалась значна частина водозбірної території річки Боржава. Задля вирішення цих проблем пропонували розширити територію національного парку до 19 529,1 га, приєднавши згадані цінні території площею 13 428,1 га [125]. Уряд розглянув і схвалив проект Указу Президента щодо розширення меж НПП «Зачарований край» та долучення до його території нових значних площ букових і старовікових лісів, які є об'єктом всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Проектом указу передбачено розширити територію цього НПП за рахунок долучення 4 350,4 га земель, вилучених у ДП «Довжанське лісомисливське господарство» (Іршавський район) і переданих НПП у постійне користування [167]. Розширення території НПП «Зачарований край» матиме не лише виняткове природоохоронне значення, а й збільшить можливості для розвитку екотуризму. Парк зможе розширити мережу своїх стежок і туристичних маршрутів, перелік екотуристичних атракцій та керувати туристичними потоками задля зменшення туристичного навантаження на природні екосистеми і моніторити стан об'єктів.

Ще однією важливою проблемою, яка впливає на розвиток проєкологічних видів туризму на природоохоронних територіях Закарпаття, є проблема інтенсивного господарського освоєння цікавих для ведення туристичного бізнесу місцевостей у господарських зонах та поблизу меж заповідних теренів. З одного боку, це дуже добре – інтенсивно розвивається інфраструктура для обслуговування туристів, розбудовуються курорти різного напрямку (гірськолижні, бальнеологічні, кліматичні), малі та середні заклади розміщення, харчування, дозвілля тощо. З іншого боку, не всі новостворені заклади працюють на засадах сталого розвитку і піклуються про збереження довкілля – так чи інакше, вони здійснюють значний

різноплановий вплив на середовище. Тут важливо дотримуватися золоті середини – при розбудові туристичної інфраструктури відразу орієнтувати власників на потребу мінімізувати вплив об'єктів на довкілля [71].

Суттєвим у дотриманні цієї екологічної рівноваги є збереження «образу місця» – первинного вигляду особливо цінних об'єктів, які справляють враження на відвідувачів. Прикладом зміни такого образу є побудова розважально-готельного комплексу «Чорна Гора» (за 4 км від м. Вигорода у напрямі смт Королеве) неподалік однойменного відомого заказника загальнодержавного значення, який входить до складу Карпатського біосферного заповідника (рис. 3.78 – 3.80).

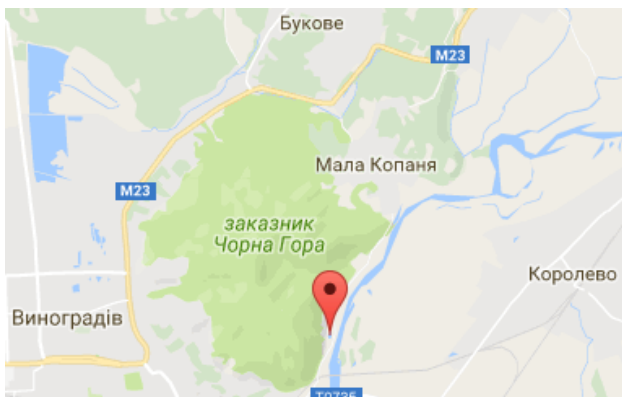

Рис. 3.78. Місце розташування розважально-готельного комплексу «Чорна Гора» [175]

Рис. 3.79. Вигляд місцевості до забудови (фото 2006 року) →

Рис. 3.80. Вигляд місцевості після розбудови розважально-готельного комплексу поблизу Чорної Гори [175]

Звичайно, комплекс працює і забезпечує обслуговування туристів і відпочиваючих, однак первинного вигляду гори, яка, окрім ботанічної, має ще й геологічну цінність (відслонення вулканітів), вже не повернути. Це не поодинокий приклад такого близького сусідства туристичної інфраструктури і природоохоронних об'єктів.

Проблеми у збереженні унікальних заплавної комплексу рік Тиси, Латориці і Боржави має і нещодавно створений Притисянський регіональний ландшафтний парк, оскільки ці природні комплекси надзвичайно вразливі до будь-якого впливу господарської діяльності. Вчені вважають, що втрата або трансформація біотопів, ландшафтів долини Тиси має вирішальне значення для стану видового біорізноманіття території парку та його змін [16]. Тож навіть за прокладання туристичних стежок і маршрутів на території цього парку слід враховувати усі можливі загрози і намагатися якнайменше впливати на середовище. Це ж стосується і розвитку туристичної інфраструктури (різноманітних закладів розміщення і харчування, пунктів прокату спорядження тощо) – дотримання жорстких екологічних вимог є обов'язковим. Слід інтенсивно працювати з місцевими громадами – населені пункти цього району також впливають на територію РЛП. Досвід «екологізації» туристичної інфраструктури мають практично усі карпатські країни – вони створюють національні і міжнародні мережі екологічно сертифікованих об'єктів інфраструктури, які активно просувають на внутрішніх і міжнародних туристичних ринках. Власникам таких закладів дуже вигідно мати один чи кілька «екологічних сертифікатів» (дотримуватися певних стандартів у своїй роботі), адже це значно збільшує їхні прибутки, забезпечує можливість співпрацювати з природоохоронними установами, брати участь у різноманітних проектах щодо сталого розвитку місцевостей, збереження традицій і спадщини, захисту природи тощо. Зазвичай, власники таких закладів є соціально активними і відповідальними людьми, вони беруть активну участь у формуванні планів розвитку як своєї місцевої громади, своєї країни, так і політики добросусідства у міжнародних масштабах.

Наприклад, поляки, словаки і румуни застосовують спільну карпатську мережу екологічної сертифікації «GoToCarpathia», до якої, серед інших, входять і заклади розміщення, харчування, приватні сільські господарства і ферми, музеї, скансени, адміністрації природоохоронних територій і т.п. Це дає змогу спільно створювати і просувати свої продукти і послуги – від вироблених у певній місцевості товарів з екологічним сертифікатом, виробів народних ремесел та іншого – до транскордонних туристичних шляхів, що пролягають у їхній місцевості.

Надважливе значення для розвитку екотуризму на природоохоронних територіях має інформаційно-освітнє забезпечення. Зокрема, усі національні природні парки і КБЗ мають офіційні web-сторінки, на яких різною мірою висвітлюють свою діяльність і провадять екоосвітню роботу серед місцевого населення і відвідувачів. На жаль, РЛП «Притисянський» і «Синяк» ще не створили своїх офіційних сайтів.

Найбільше різнопланової інформації подано на сторінці Карпатського біосферного заповідника (<http://cbr.nature.org.ua/ukrainian.htm>), її регулярно оновлюють і висвітлюють усі аспекти діяльності. Тут можна віднайти усі публікації парку (наукові, науково-популярні, матеріали конференцій тощо), а також детальні відомості про територію заповідника, екотуристичні маршрути і стежки тощо.

Національний природний парк «Синевир» також має добру інформаційну сторінку (<http://www.npp-synevir.net.ua/>) з детальною інформацією про свою територію і діяльність. Тут подано як загальні характеристики території парку та окремих об'єктів, так і пропозиції для відвідувачів.

Тішить інформативністю офіційна сторінка національного природного парку «Зачарований край» (<http://nppzk.info/golovna.html>) – хоча це наймолодший національний парк Закарпаття, проте працює дуже активно і плідно і в інформаційному полі, і в облаштуванні інфраструктури. Як зазначає адміністрація парку на своїй офіційній сторінці, сьогодні у НПП «Зачарований край» проведено заходи, які сприятимуть у подальшому розвитку екологічного туризму та екологічній освіті [155]: промарковано та облаштовано вказівниками три еколого-пізнавальні маршрути загальною протяжністю 24,4 км; встановлено 14 інформаційних стендів з описом унікальних природних об'єктів парку, флори та фауни, правилами поведінки в лісі, картою зонування парку; на території адмінбудівлі парку встановлено відкритий дерев'яний «Зелений клас» для навчання лісової педагогіки на свіжому повітрі; придбано чотири інтерактивно-освітні об'єкти; придбано навчальні матеріали для учнів та вчителів, надруковано екоосвітні буклети. Важливо, що на своїй офіційній сторінці НПП «Зачарований край» одне із вікон меню відвів для дітей – «Дитяча сторінка». Це засвідчує про прагнення парку залучити до природоохоронної діяльності молоде покоління, зацікавити дітей діяльністю парку. Сторінка жодного іншого НПП не має такої рубрики, хоча робота з дітьми висвітлюють серед іншої екоосвітньої діяльності.

Обидва регіональні ландшафтні парки «Синяк» і «Притисянський» не мають власних офіційних веб-сторінок, що значно погіршує доступ до інформації про ці об'єкти. Достовірну інформацію про ці парки треба збирати у наукових джерелах, адже всі інші дають лише приблизне уявлення про ці території ПЗФ. Проблеми виникають навіть з пошуком місця розташування і принаймні, загальних картосхем територій цих об'єктів. У пересічного споживача інформації та потенційного відвідувача шукати інформацію з багатьох джерел займає багато часу, отож становить суттєву проблему.

Позитивним моментом є видання Департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації, які висвітлюють природні та історико-культурні атракції природоохоронних територій

Закарпатської області, такі як: Заповідними стежками Синаторії [96], Національний природний парк «Синевир»: природа та історія [169], Околицями згаслого вулкану [175], Полонина Рівна (Руна) [186], Полонина Рівна (Руна): південно-східна частина [187], Реабілітаційний центр бурих ведмедів: відповідь на людську жорстокість [204], Ужанський національний природний парк – живий літопис природи [247], Ужанський національний природний парк. Історична та культурна спадщина [248]. Усі вони є у вільному доступі в інтернет-мережі. Окрім того, проблеми і перспективи розвитку цих територій висвітлюють на численних конференціях і семінарах, які проводять із залученням науковців і практиків у галузі охорони природи, дослідників екологічних видів туризму і фахівців зі сталого розвитку.

Проблеми відсутності адміністрації і правильного управління територіями цих РЛП «Синяк» і «Притисянський» провокують багато інших проблем (природоохоронних, господарських, інформаційних) та можуть спричинити гальмування функціонування цих парків. Якщо у РЛП «Синяк» територія значно менша і адміністрування покладено на комунальне підприємство «Центр сприяння розвитку туризму «Синяк», то це гірша ситуація – тут треба допрацювати лише природоохоронну частину (перевірити дотримання природоохоронних вимог) і створити веб-сторінку парку з відповідним інформаційно-освітнім наповненням. Наукову роботу у парку можуть забезпечувати інші установи – Ужгородський національний університет, різні інституції НАН України та інші: відповідних фахівців залучатимуть для здійснення різних напрямів наукової діяльності на території парку. Без ґрунтовних досліджень і створення планів діяльності та розвитку парку на різнотривалу перспективу функціонування цих територій у складі РДП втрачає сенс. Так само не можуть розвиватися різні форми екологічного туризму – для цього необхідні чіткі плани туристичного загосподарювання території парку.

Для РЛП «Притисянський» адміністрація обов'язково потрібна, адже до його складу, передусім, входять надзвичайно цінні території європейського значення, і його територія займає одне з чільних місць у формуванні природоохоронної мережі Закарпаття.

Сьогодні державні органи Закарпатської області співпрацюють з державними установами та громадськими організаціями Угорщини щодо створення двостороннього транскордонного природно-заповідного об'єкта. До його складу з української сторони пропонують зачислити майбутній Регіональний ландшафтний парк (РЛП) «Притисянський» (площа до 30–40 тис. га), а з угорської сторони – кілька природоохоронних об'єктів Сатмар-Берегського району [188]. Цей проект буде практичним втіленням вимог Рамсарської конвенції щодо охорони водно-болотних угідь, які на основі спільних українсько-угорських досліджень в області, пропонують взяти під охорону до 14,0 тис. га вздовж річок Тиса, Латориця та Боржава [73]. Водночас, проект розширить можливості інвестування у розвиток

туристично-рекреаційного потенціалу. Він повністю відповідає принципам розбудови національної екологічної мережі як складової частини Всеєвропейської екологічної мережі [188].

У майбутньому РЛП «Притисянський» може увійти до міжнародних природоохоронних надбудов (резервати природи) і до Списку світової спадщини ЮНЕСКО. Тому управління цими територіями надзвичайно важливе потребує термінового вирішення. Для управління треба створити окрему адміністрацію цього РЛП, а для його інформаційної підтримки – веб-сторінку з відповідним наповненням.

Загалом, підсумовуючи усе вищенаведене, для великоплощинних природоохоронних територій Закарпатської області актуальним є розширення спектра екотуристичних занять. У таблиці 3.3 подаємо для кожної з територій існуючі і перспективні форми екотуризму.

Таблиця 3.3

Існуючі і перспективні форми екотуризму в межах великоплощинних природоохоронних територій Закарпатської області

Природо-охоронна територія	Форми екотуристичних занять	
	існуючі	перспективні
1	2	3
Карпатський біосферний заповідник (КБЗ)	Пізнавальні піші мандрівки, гірські багатоденні подорожі, велосипедні тури, спелеологічні виїзди, етнографічні мандрівки, історико-культурні пізнавальні мандрівки	Тематичні (флористичні, фауністичні, ентомологічні, геотуристичні) мандрівки для спеціалістів і аматорів, кінні екскурсії, фотополювання, різнопланові освітні та природничо-пригодницькі подорожі
НПП «Синевир»	Пізнавальні піші мандрівки, гірські багатоденні подорожі, велосипедні тури	Спеціалізовані (флористичні, фауністичні) мандрівки для спеціалістів і аматорів, кінні екскурсії на бричках, фотопленири
Ужанський НПП	Пізнавальні піші мандрівки, гірські багатоденні подорожі, велосипедні тури, історико-культурні подорожі	Спеціалізовані тематичні піші і велосипедні мандрівки, фото подорожі, пригодницький туризм (для учасників літніх екотаборів)

Продовження таблиці 3.3

1	2	3
НПП «Зачарований край»	Пізнавальні піші мандрівки, гірські багатоденні подорожі	Спеціалізовані (флористичні, фауністичні, геотуристичні) мандрівки, кінні подорожі, фотополювання
РЛП «Притисянський»	Пізнавальні піші мандрівки, самодіяльні водні сплави	Спеціалізовані (орнітологічні, флористичні, ентомологічні) екскурсії екоосвітніми стежками, організовані водні сплави, фотополювання
РЛП «Синяк»	Пізнавальні піші мандрівки, гірські багатоденні подорожі околицями парку	Тематичні (ботанічні, зоологічні, геотуристичні) мандрівки, екскурсії екоосвітніми стежками

Обов'язковими заходами при інтенсивному розвитку екологічного туризму для всіх природоохоронних територій Закарпатської області є посилення освітньо-інформаційної роботи з відвідувачами і місцевим населенням парку та посилення контролю за туристичними потоками (наприклад, обмеження пересування автомобілем на певних цінних ділянках, запобігання пересуванню відвідувачів за межами визначених шляхів і відпочинково-рекреаційних зон) [200]. Наразі ці проблеми є найгострішими і, водночас, доволі нагальними для вирішення. З метою заохочення місцевого населення і відвідувачів до участі у житті цих природоохоронних територій треба започаткувати спілкування з ними у спільнотах соціальних мереж. Наприклад, створити окремі групи «Друзі національного парку / біосферного заповідника / регіонального ландшафтного парку», в яких люди зможуть публікувати свої враження від відвідування цих об'єктів чи пропозиції, зауваження тощо. Такі форми роботи вже давно впровадили у себе подібні зарубіжні установи і це дуже допомагає їм у роботі.

ВИСНОВКИ

Ефективне рекреаційне освоєння та грамотне використання екотуристичного потенціалу природоохоронних територій на місцевому і регіональному рівнях у сучасних умовах сприяють розвитку екологічного туризму, який за оцінками фахівців вважається одним із найперспективніших видів туризму.

Однією з основних стратегічних цілей розвитку сфери туризму та курортів з урахуванням сучасного стану і тенденцій розвитку України на період до 2026 року є створення системи стратегічного планування розвитку видів туризму (серед яких, зокрема, екологічний (зелений) туризм) на основі їх чіткої класифікації та визначення пріоритетних на державному та регіональному рівні. Крім того, значну вагу приділено імплементації законодавства ЄС у сфері туризму та курортів, що забезпечить вдосконалення законодавства у зазначеній сфері з урахуванням досвіду провідних туристичних країн ЄС шляхом впровадження міжнародної системи якості послуг за основними напрямками, до яких включено екологічний туризм.

Відповідно до Програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2016–2020 роки одним з пріоритетних напрямів визначено розвиток екологічного туризму на основі природо-заповідних територій краю. Адже, в розрізі областей Карпатського регіону – найбільшу кількість об'єктів ПЗФ має Івано-Франківська та Закарпатська області.

Особливу цінність являє собою єдиний в західному регіоні Карпатський біосферний заповідник. До списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО відносяться «Букові праліси Карпат», що розташовані на території Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку.

Важливе значення для рекреаційно-туристичної сфери мають національні природні парки. У Закарпатській області їх функціонує три: НПП «Синевир» площею 42,7 тис. га; Ужанський НПП (39,2 тис. га), що є складовою частиною трьохстороннього польсько-словацько-українського міжнародного біосферного заповідника «Східні Карпати» та наймолодший НПП «Зачарований край», загальною площею 6,1 тис. га.

Закарпатська область найбільш насичена пам'ятками природи. В області їх налічується 338 на загальній площі у 942,68 га, що становить 73,6% від загальної кількості природоохоронних об'єктів області та 0,3% від загальної площі ПЗФ. У Закарпатській області представлені пам'ятки природи усіх категорій. Зокрема, у структурі пам'яток природи області переважають пам'ятки природи місцевого значення. Однак пам'ятки природи загальнодержавного значення мають дещо більше просторове поширення.

Найбільша концентрація пам'яток природи припадає на три райони області: Рахівський (90), Тячівський (51) та Міжгірський (48). Абсолютна більшість належить гідрологічним пам'яткам природи, яких налічується 251.

Пам'ятки природи можуть стати основою для розробки цілої низки туристичних маршрутів еколого-пізнавального спрямування, до прикладу геотуризму, орнітологічного туризму тощо.

Значне місце у структурі ПЗФ Закарпатської області відводиться паркам-пам'яткам садово-паркового мистецтва (35, загальною площею 176,28 га).

Перспективним різновидом екологічного туризму в межах Закарпаття може стати орнітологічний туризм. У цьому аспекті придатними для його розвитку є гідролого-ботанічний заказник «Глуханя» на території НПП «Синевир», водосховище Форнош та болото Чорне Багно. Для популяризації цього нового виду туризму в Україні активно здійснюється міжнародна співпраця.

На виконання Законів України «Про природно-заповідний фонд України», «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки», «Про екологічну мережу України» (2004), Указу Президента України «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні» (2005), розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії виконання рамкової конвенції про сталий розвиток Карпат» (2007), Концепції сталого розвитку Закарпаття (схваленої рішенням Обласної ради від 16.10.2002) та ряду інших нормативно-правових актів Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища в Закарпатській області розроблено «Програму перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі Закарпатської області на 2006-2020 роки».

Згідно Програми передбачено подальше збільшення площі ПЗФ області за рахунок створення об'єктів загальнодержавного значення: НПП «Ждимир» – до 21,6 тис. га в межах Свалявського та Воловецького районів, НПП «Жденієвський», площею до 10,0 тис. га на території Воловецького району та НПП «Закарпатські Бескиди» – до 40,0 тис. га у межах Великоберезнянського, Перечинського та Воловецького районів області.

Крім того, заплановано створення гідрологічних заказників місцевого значення у межах Берегівського району: «Бережське водосховище» (46,0 га), «Піщаний кар'єр» (25,0 га), «Дийдівське водоймище» (75,0 га), «Мошньов» (15,0 га); лісового заказника «Солянський» та «Гола Обуч» на загальній площі 37 га, ботанічного заказника «Борсучий» (до 1,0 га), гідрологічної пам'ятки природи «Щербанка» (до 1,5 га) у межах Великоберезнянського району; ботанічного заказника місцевого значення «Домбош» (4,0 га) на території Виноградівського району; загальнозоологічного заказника

місцевого значення по р. Уж в Ужгородському районі; ботанічного заказника місцевого значення біля с. Нересниця на площі 42 га та лісового заказника місцевого значення поблизу с. Руське Поле на площі 118 га на території Тячівського району.

Таким чином, збільшення показника заповідності в Карпатському регіоні сприятиме розробленню та облаштуванню еколого-освітніх стежок і науково-пізнавальних туристичних маршрутів на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, а також спільних вело-, піших та інших маршрутів між близько розташованими національними парками та в межах транскордонних біосферних резерватів. Реалізація зазначених заходів дозволить збільшити кількість відвідувачів еколого-освітніх та туристичних маршрутів та сприятиме популяризації природно-заповідних установ та екологічного туризму, у тому числі серед іноземних туристів.

Екологічний туризм найдоцільніше розвивати, насамперед, у межах поліфункціональних об'єктів вищих категорій заповідності, а саме: Карпатського біосферного заповідника, НПП «Синевир», Ужанського НПП, НПП «Зачарований край».

Всебічне вивчення розвитку екологічного туризму на природоохоронних територіях Закарпатської області – це складний процес, що передбачає застосування, як загальнонаукових, так і конкретно наукових методів – статистичного, картографічного, історико-географічного, за допомогою яких у подальшому можна провести дослідження щодо передумов розвитку екологічного туризму на природно-заповідних територіях області та здійснити прогнозування щодо перспектив провадження рекреаційно-туристичної діяльності на досліджуваній території.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995, №324/95– ВР // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року, № 1264–ХІІ // Відомості Верховної Ради України, 1991. – № 4. – 546 с.
3. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992, № 2456–ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-12/print1510056054036015>.
4. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» // Екологічне законодавство України : у 2 кн. / відп. ред. В.І. Андрейцев. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – Кн. 1. – 740 с.
5. Указ Президента України № 381/2017 «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду» від 21.11.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/3812017-23066>
6. Активний відпочинок [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pohod.org.ua>.
7. Александрова А.Ю. Международный туризм / А.Ю. Александрова. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 464 с.
8. Андрієнко Т.Л. Мережа регіональних ландшафтних парків України: наукові та організаційні основи створення / Т.Л. Андрієнко, М.Л. Клестов, О.І. Прядко. – К., 1996. – 55 с.
9. Андрієнко Т.Л. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації / Т.Л. Андрієнко, В.А. Онищенко, М.Л. Клестов та ін. [за ред. д.б.н., проф. Т.Л. Андрієнко]. – К. : Фітосоціоцентр, 2001. – 60 с.
10. Андріюк В.П. Співробітництво природоохоронних організацій з владними структурами, освітніми закладами, громадськістю в сфері еколого-освітньої діяльності та значення цього процесу для розвитку екотуризму / В.П. Андріюк [відп. ред. Гамор Ф.Д.] // Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рахів, 10–12 жовтня 2007 року). – Рахів, 2007. – С. 5-11.
11. Арсеньева Е.И. Экологический туризм как концепция и компонент имиджевой политики туристского региона / Е.И. Арсеньева, А.С. Кусков, Л.К. Жданова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_tourism/arsenjeva4.htm.
12. Археологія та стародавня історія Іршавського району / Замки, відпочинок, оздоровлення, зцілення в Галичині [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zamky.com.ua/istoriya/arheologiya-ta-starodavnaya-istoriya-irshavskogo-rajonu/>
13. Басейнове управління водних ресурсів річки Тиса / Державне Агентство водних ресурсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://buvrtysa.gov.ua/newsite/>
14. Башта А.-Т.В. Видова різноманітність, особливості поширення та проблеми охорони кажанів (Chiroptera) Ужанського НПП / А.-Т.В. Башта, Н.П. Коваль // Наукові записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2012. – Вип. 28. – С. 85-108.

15. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – К. : «Палітра», 1997. – 130 с.
16. Біляк Б.І. Збереження біорізноманіття регіонального ландшафтного парку «Притисянський» / Б.І. Біляк // Екологія водно-болотних угідь і торфовищ (збірник наукових статей) // Головний редактор В.В. Коніщук. – К. : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2014. – С. 39-40.
17. Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника / редак. рада: Я.І. Мовчан, Ф.Д. Гамор, Ю.Р. Шеляг-Сосонко, І.О. Дудка, І.В. Загороднюк ; відповідальний секретар О.С. Марушевська. – К. : ІНТЕРЕКОЦЕНТР, 1997. – 711 с.
18. Бобылев С.Н. Экономика природопользования / С.Н. Бобылев, А. Ш. Ходжаев. – М. : Инфра-М, 2004. – 501 с.
19. Болотні екосистеми регіону Східних Карпат в межах України / А.А. Ковальчук, Л.М. Фельбаба-Клушина, Н.Є. Ковальчук та ін. [за ред. А.А. Ковальчука]. – Ужгород : Ліра, 2006. – 228 с.
20. Бондаренко В.Д. Туризм і загрози біорізноманіттю лісів Карпат / В.Д. Бондаренко [відп. ред. Гамор Ф.Д.] // Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рахів, 10– 12 жовтня 2007 року). – Рахів, 2007. – С. 25-27.
21. Борейко В.Е. История охраны природы Украины (X век-1980). Серия: История охраны природы / В.Е. Борейко. – К. : Киевский эколого-культурный центр. – Вып. 24. – 2001. – 544 с.
22. Боржава (заповідне урочище місцевого значення) // Природно-заповідний фонд. Система моніторингу довкілля Закарпатської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecozakarpat.net.ua/parks/zapovidnie-urochishchie-mistsievogho-znachiennia-borzhava-2>.
23. Боржава (заповідне урочище) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki/Боржава_\(заповідне_урочище\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Боржава_(заповідне_урочище)).
24. Бочкарева Т.В. Экотуризм: анализ существующего международного опыта [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://tourlib.net/statti_tourism/bochkareva.htm
25. Бронька [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Бронька>.
26. Броньковский замок близ села Бронька // Замки, Крепости и Оборонные Храмы Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zamki-kreposti.com.ua/zakarpatskaya-oblast/bronkovskij-zamok-bronka/>
27. Будинок туриста на Явірнику – в гості до зими (15-16.12.2012) / Ігор Меліка: Туристичні походи: Карпати, Кавказ, Європа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://igormelika.com.ua/shhodennik-mandrivnika/budinok-turista-na-javirniku-v-gosti-do-zimi-15-16-12-2012>.
28. Бужора [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Бужора>.
29. Букові праліси [Електронний ресурс] // Ужанський НПП. – Режим доступу : http://unpp.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id.
30. Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Букові_праліси_Карпат_та_давні_букові_ліси_Німеччини.

31. Букові праліси НПП «Синевир» можуть стати об'єктом всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [Електронний ресурс] // Закарпаття. Про головне. – Режим доступу : <http://zaholovok.com.ua>.
32. В Ужанському нацпарку відкрили новий туристичний маршрут та відзначили 150 річчя падіння найбільшого метеориту в Європі «Княгиня» [Електронний ресурс] // Ужанський НПП. – Режим доступу : http://unpp.com.ua/index.php?option=com_content-&view=article&id=34&Itemid=34#JK050.
33. Велика Добронь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Велика_Добронь.
34. Великий Березний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Великий_Березний.
35. Великий ліс. Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення [Електронний ресурс] // Природно-заповідний фонд. Система моніторингу довкілля Закарпатської області. – Режим доступу : <http://ecozakarpat.net.ua/parks/-botanichna-pam-iatka-prirodi-mistsievogho-znachiennia-vielikii-lis>.
36. Великі Геївці [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Великі_Геївці.
37. Великоберезнянський район. Закарпатська область [Електронний ресурс] // Карпати.info. – Режим доступу : <http://www.karpaty.info/ua/uk/zk/vb/>
38. Великодобронський заказник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wikiwand.com/uk/Великодобронський_заказник.
39. Верховина-Бистра [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Верховина-Бистра>.
40. Видатні закарпатці: С.М. Стойко [Електронний ресурс] // Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка. – Режим доступу : <http://www.biblioteka.uz.ua>.
41. Види з полонини Шумнеска при підйомі на Петрос / Фото: Вячеслав Ягодзинский [Електронний ресурс] // Карпати.info. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/Karpaty.info/photos/>.
42. Вишневський В. І. Екологічний туризм : навч. посіб. / В.І. Вишневський. – К. : Інтерпрес ЛТД, 2015. – 140 с.
43. Від Попа до Попа – через Мармароси на Чорногору (14– 20.08.11) частина перша / Ігор Меліка: Туристичні походи: Карпати, Кавказ, Європа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://igormelika.com.ua/shhodennik-mandrivnika/vid-popa-do-popa-cherez-marmarosi-na-chornogoru-14-20-08-11-chastina-persha>.
44. Військові поховання Великоберезнянського району Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakarpatya.net.ua/Zmi/80381-Viiskovi-pokhovannia-Velykobereznianskoho-raionu-Zakarpatia>.
45. Вісник Карпатського біосферного заповідника: Регіональна екологічна газета [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cbr.nature.org.ua/visnyk/visnyk41.pdf>.
46. Водно-болотне угіддя «Чорне Багно» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://wetlands.biomon.org/wp-content/uploads/2010/11/Chorne_Bahno.pdf.
47. Водяна кузня Гамора [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Водяна_кузня_Гамора.

48. Воробйова О.А. Екологічний туризм як чинник сталого розвитку природно-заповідних територій / О.А. Воробйова // Екологічні науки: науково-практичний журнал. – К. : ДЕА, 2012. – № 2. – С. 119-129.
49. Воробйова О.А. Місце і роль територій та об'єктів природно-заповідного фонду в системі екологічної інфраструктури / О.А. Воробйова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Вип. 3 (46). – Ч. 2. – С. 34-38.
50. Гайдаєнко К.Д. Основні рекомендації розвитку екологічного туризму на прикладі Херсонської області на базі загального світового досвіду / К.Д. Гайдаєнко, О.Ю. Дмитрук // Географія та туризм. – 2012. – Вип. 18. – С. 142–149.
51. Гамор Ф.Д. Карпатський біосферний заповідник / Ф.Д. Гамор, В.М. Губко, В.Ф. Покинйчереда // Жива Україна: Екологічний журнал. – 2010. – № 3-4. – С. 7– 9.
52. Геологічні пам'ятки Закарпатської області України: Заключение ... Закарпатської ГРЕ (рукопис) / М.Г. Приходько, Д.Г. Панов, Б.В. Мацьків. – Берегово, 2003. – 52 с.
53. Геологічні пам'ятки України. Закарпатська область // Регіональний інформаційний центр «Карпати» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://carpaty.net/?p=21237&lang=uk>.
54. Геологічні пам'ятки України: У 3 т. / В.П. Безвинний, С.В. Білецький, О.Б. Бобров та ін. [за ред. В.І. Калініна, Д.С. Рурського, І.В. Антакової]. – К. : ДІА, 2006. – Т. І. – 320 с.
55. Гетьман В.І. Екотуризм на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду / В.І. Гетьман [відп. ред. Гамор Ф.Д.] // Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рахів, 10–12 жовтня 2007 року). – Рахів, 2007. – С. 56–57.
56. Гетьман В.І. Екотуризм чи екологічний туризм: теорія і реальність / В.І. Гетьман // Рідна природа. – 2002. – № 3. – С. 24–29.
57. Гетьман В.І. Рекреаційна діяльність у межах природно-заповідного фонду / В.І. Гетьман // Заповідна справа в Україні / під заг. ред. М.Д. Гродзинського і М.П. Стеценка. – К. : Географіка, 2003. – С. 162–175.
58. Глобальний центр розвитку досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gdrc.org/uem/eco-tour/charter.html>.
59. Говерла // Закарпаттячко: туристичний потрал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakarpattyachko.com.ua/pryroda/gory/goverla>.
60. Гора Горб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.igotoworld.com/ua/roi_object/86345_gora-gorb.htm.
61. Гора Гребінь [Електронний ресурс] // Крокомір. – Режим доступу : <http://krokomir.com/places/peak/greben-1511>.
62. Грицик В. Система природно-заповідного фонду України / В. Грицик [Електронний ресурс] // Екологія довкілля. Охорона природи. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua>.
63. Гродзинський Д.М. Проблеми збереження та відновлення біорізноманіття в Україні / Д.М. Гродзинський, Ю.Р. Шеляг-Сосонко та ін. – К. : Академперіодика, 2001.
64. Гусний [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Гусний>.
65. Дем'янова О.В. Еколого-освітня робота як важлива складова екотуризму / О.В. Дем'янова, О.П. Кучинська, І.О. Одукалець [відп. ред. Гамор Ф.Д.] // Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рахів, 10–12 жовтня 2007 року). – Рахів, 2007. – С. 91–95.

66. Дерев'яні церкви карпатського регіону Польщі і України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Дерев'яні_церкви_карпатського_регіону_Польщі_і_України.
67. Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду України // ПЗФ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pzf.menr.gov.ua>.
68. Ділове [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ділове>.
69. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм у системі суспільно-економічних відносин / О.Ю. Дмитрук // Економічна та соціальна географія : наук. зб. – К., 2001. – С 89–95.
70. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу : навч. посіб. / О.Ю. Дмитрук. – К. : Альтерпрес, 2004. – 192 с.
71. Довганич Я.О. Проблема побутових відходів у серці Українських Карпат / Я.О. Довганич // Екологічні, соціально-економічні та історико-культурні аспекти розвитку прикордонних територій Мараморощини. мат-ли Міжнар. наук.-практич. конфер. – Хмельницький : ФОП Петришин, 2016. – С. 119–124.
72. Довге [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Довге_\(Іршавський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Довге_(Іршавський_район)).
73. Доповідь про стан навколишнього природного середовища Закарпатської області за 2012 рік. – Ужгород, 2013. – 197 с.
74. Дроздов А.В. Современный экотуризм. Концепции и практика / А.В. Дроздов // Теория и практика международного туризма : сб. науч. тр. / под ред. А.Ю. Александровой. – М. : КноРус, 2003.
75. Дроздов А.В. Экологический императив и рекреационная география / А.В. Дроздов // Известия РАН. Серия географическая. – 1998. – № 4. – С. 92–93.
76. Дружба (печера) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Дружба_\(печера\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Дружба_(печера)).
77. Дунавка [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://ua.igotoworld.com/ua/roi_object/70587_gora-dunavka.htm.
78. Дунайсько-Карпатська програма в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://wwf.panda.org/uk/wwf_ukraine_ukr/danube_region_ukr/ecotourism_ukr/
79. Дутчак С.В. «Екотуризм» з позиції організатора туристсько-рекреаційної діяльності / С.В. Дутчак, М.В. Дутчак [відп. ред. Гамор Ф.Д.] // Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рахів, 10–12 жовтня 2007 року). – Рахів, 2007. – С. 107–111.
80. Екологічна стежка «Гребля – Озірце (Дике озеро)» [Електронний ресурс] // Екологічні стежки НПП «Синевир». – Режим доступу : http://www.npp-synevyr.net.ua/footpath_ozirtce.html.
81. Екологічна стежка «Колочава» [Електронний ресурс] // Екологічні стежки НПП «Синевир». – Режим доступу : http://www.npp-synevyr.net.ua/footpath_kolotchava.html.
82. Екологічна стежка «Урочище Красний – Синевирське озеро» [Електронний ресурс] // Екологічні стежки НПП «Синевир». – Режим доступу : http://www.npp-synevyr.net.ua/footpath_synevyr.html.
83. Екологічні, соціально-економічні та історико-культурні аспекти розвитку прикордонних територій Мараморощини: мат-ли Міжнар. науково-практичної конференції (Україна, м. Рахів, 2–4 вересня 2016 року) / [редкол.: Ф.Д. Гамор (відп. ред.) та ін.]. – Хмельницький : ФОП Петришин, 2016. – 338 с.

84. Екомаршрути [Електронний ресурс] // Ужанський національний природний парк. – Режим доступу : http://unpp.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=28&Itemid.
85. Екотуризм [Електронний ресурс] // Карпатський біосферний заповідник. – Режим доступу : http://cbr.nature.org.ua/ecot_u.htm.
86. Екотуристичний маршрут «Буковими пралісами Великої Угольки» [Електронний ресурс] // Екотуризм. Карпатський біосферний заповідник. – Режим доступу : <http://cbr.nature.org.ua/marshrut/uhl2.htm>.
87. Екотуристичний маршрут «Буковими пралісами Малої Угольки» [Електронний ресурс] // Екотуризм. Карпатський біосферний заповідник. – Режим доступу : <http://cbr.nature.org.ua/marshrut/uhl1.htm>.
88. Екотуристичний маршрут «Кевелівськими пралісами на Петрос» [Електронний ресурс] // Екотуризм. Карпатський біосферний заповідник. – Режим доступу : <http://cbr.nature.org.ua/marshrut/kevel.htm>.
89. Екотуристичний маршрут «На Соколине Бердо» [Електронний ресурс] // Екотуризм. Карпатський біосферний заповідник– Режим доступу : <http://cbr.nature.org.ua/marshrut/sokberd.htm>.
90. Екотуристичний маршрут «Пралісами Чорногори на Говерлу» [Електронний ресурс] // Екотуризм. Карпатський біосферний заповідник. – Режим доступу : <http://cbr.nature.org.ua/marshrut/chorn.htm>.
91. Забрідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Забрідь_\(Великоберезнянський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Забрідь_(Великоберезнянський_район)).
92. Загорб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Загорб_\(Великоберезнянський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Загорб_(Великоберезнянський_район)).
93. Закарпатська область. Дерев'яні храми України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://derev.org.ua/zakarp/zakarp.htm>.
94. Заповідна справа в Україні : навч. посіб. / За загальною редакцією М.Д. Гродзинського, М.П. Стеценка. – К. : 2003. – 306 с.
95. Заповідники і національні природні парки України / Т. Андрієнко, В. Артеменко, Т. Біляк [та ін.]. – К. : Вища школа, 1999. – 230 с.
96. Заповідними стежками Синаторії // Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. – Еколого-освітній альманах. – Ужгород, 2013. – Вип. 4. – 24 с.
97. Збереження Карпатських пралісів [Електронний ресурс] // Українське товариство охорони птахів за участі Франкфуртського зоологічного товариства. – Режим доступу : http://carpathians.birdlife.org.ua/index.php?option=com_content&view=featured&Itemid=323&lang=uk.
98. Зима О.Г. Екологічний туризм як провідний фактор розвитку туризму / О.Г. Зима // Економіка розвитку». – Харків : ХНЕУ. – 2011. – № 1 (57). – С. 43–46.
99. Зінько Ю. Збереження і сталий розвиток Карпат : навч. посіб. / Ю. Зінько, М. Рутинський, Н. Кудла – К., 2008. – 60 с.
100. Зінько Ю.В. Науково-практичні й освітні аспекти геотуризму / Ю.В. Зінько, Я.С. Кравчук, О.М. Шевчук // Фізична географія та геоморфологія. – К. : ВГЛ «Обрії», 2009. – Вип. 55. – С. 127–139.
101. Зняцьово [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Зняцьово>.

102. Іванов Є.А. Методика визначення рівномірності розподілу територій та об'єктів природно-заповідного фонду регіону (на прикладі Львівської області) / Є.А. Іванов, І.П. Ковальчук // Науковий вісник Волин. держ. ун-ту. Вип.11. – Ч. 2. – 2007. – С. 274–279.
103. Івченко А.С. Україна. Фортеці, замки, палаци... : Путівник / А.С. Івченко, О.А. Пархоменко. – К. : ДНВП «Картографія», 2009. – 600 с., 1091 іл.
104. Ільниця [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ільниця>.
105. Іршавщина: фотосвітлина, історія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://irshava-foto.org.ua/krajnya-martynka/>
106. Ісаєнко В.М. Стратегія сталого розвитку (туристична галузь) / В.М. Ісаєнко, К.Д. Ніколаєв, К.О. Бабікова та ін. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 295 с.
107. Історія заповідної справи [Електронний ресурс] // Асоціація природоохоронних територій України. – Режим доступу : <http://www.zapovidnyk.org>.
108. Кабушкин Н.И. Менеджмент туризма : учеб. пособ. / Н.И. Кабушкин. – Мн. : БГЭУ, 1999. – 644 с.
109. Кадастр печер Українських Карпат (2008) [Електронний ресурс] // Пригодницький клуб «LYNX». – Режим доступу : <http://www.ac-lynx.com.ua/cavedetail.aspx?caveid=18>.
110. Карпатские заповедники / редколлегия: И.В. Артемчук, С.Д. Иванов, В.И. Комендар (ответст. редактор), С.М. Стойко, П.А. Трибун, И.И. Турянин. – Ужгород : из-во «Карпаты», 1966. – 271 с.
111. Карпатський біосферний заповідник [Електронний ресурс] // Carpathian Tourist Road. – Режим доступу : <http://www.carpathianroad.com/ua/map/markers/139>.
112. Карпатський біосферний заповідник [Електронний ресурс] // Асоціація природоохоронних територій України. – Режим доступу : <http://www.zapovidnyk.org>.
113. Карпатський біосферний заповідник [Електронний ресурс] : Офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://cbr.nature.org.ua/ukrainian.htm>
114. Карстовий міст – 100 природних чудес України / А.М. Заморока // Станіславський натураліст [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.naturalist.if.ua/?p=6584>.
115. Карстові печери Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://psloboda.at.ua/index/karstovi_pechari_zakarattja/0-97.
116. Кваси [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Кваси>.
117. Квасівський замок [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Квасівський_замок.
118. Квасово [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Квасово>.
119. Кекушев В.П. Основы менеджмента экологического туризма. учеб. пос. / В.П. Кекушев, В.П. Сергеев, В.Б. Степаницкий. – М. : Издательство МНЭПУ, 2001. – 60 с.
120. Кічура А.В. Особливості формування та перспективи розвитку природно-заповідного фонду Закарпатської області / А.В. Кічура // Лісівництво і агро меліорація : Зб. наук. пр. – Харків : УкрНДЛГА, 2009. – Вип. 115. – С. 235–239.

121. Кіш Р. Регіональний ландшафтний парк «Притисянський» – збереження природної спадщини рівнинного Закарпаття / Р. Кіш, А. Поляновський, Т.-А. Башта, О. Вовк, Р. Годунько, І. Данилик, А. Дрешер, О. Луговой, О. Мателешко, А. Мигаль, В. Мітерунко, О. Моунфорд, О. Орлов, С. Попов, Л. Потіш, В. Різун, В. Сабадош, Т. Ямелинець. – Ужгород : Мистецька Лінія, 2009. – 20 с.
122. Клименко В.Г. Оцінка та аналіз ефективності природоохоронної мережі Харківської області графоаналітичним методом / В.Г. Клименко, А.В. Олійник // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії : Зб. наук. пр. – Харків, 2014. – Вип. 19. – С. 36–41.
123. Клименко О.Ю. Стародавні парки України загальнодержавного значення / О.Ю. Клименко, С.І. Кузнєцов, В.М. Черняк. // Полісся та лісостеп. – Ч. 1. – Т. : Мандрівець, 1996. – 106 с.
124. Клицунова В.А. Зеленые маршруты / Клицунова В.А. – Минск, 2009.
125. Клопотання щодо зміни меж (розширення) території національного природного парку «Зачарований край». Лист від 16.12.2014 р. [Рукопис] // Українське Товариство охорони птахів. – Київ, 2014. – 5 с.
126. Ковальчук А.А. Заповідна справа : наук.-довід. видання / А.А. Ковальчук. – Ужгород : підприємство «Ліра», 2002. – 328 с.
127. Ковальчук І.П. Географічні особливості територіального розподілу об'єктів природно-заповідного фонду Львівської області / І.П. Ковальчук, Є.А. Іванов, І.Б. Свідерко // Наук. вісник Укр. держ. лісотехнічного ун-ту, 2004. – Вип. 14.8. – С. 51–62.
128. Ковальчук І.П. Природно-заповідний фонд басейну р. Стохід: сучасний стан, картографічна модель, шляхи оптимізації функціонування / Т.С. Павловська, Д.В. Савчук // Часопис картографії : Зб. наук. праць. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. – Вип. 3. – С. 82–91.
129. Колочава : Офіційна сторінка села [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kolochava.com/>
130. Кострино [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Кострино>.
131. Кравчук Я. Морфоструктурна обумовленість геоморфологічного поділу Чоп-Мукачівської рівнини / Я. Кравчук // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій: Зб. наук. праць. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 129–137.
132. Кравчук Я. Перспективи розвитку вулканічного туризму на Закарпатті / Я. Кравчук, О. Шевчук // Географія і туризм: міжнародні виклики українському туризму: мат-ли V Міжнар. наук. конфер. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 101–107.
133. Кравчук Я. Проектовані геопарки Українських Карпат як демонстраційні моделі еволюції Землі / Я. Кравчук, А. Богуцький, В. Брусак, Ю. Зінько, О. Шевчук // Науковий вісник Чернівецького національного університету : Збірник наук. праць. – Вип. 612–613. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2012. – С. 102–107.
134. Кравчук Я. Рельєф Вулканічного пасма Українських Карпат : монографія / Я. Кравчук, Я. Хомин. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 189 с.

135. Кравчук Я. Рельєф Солотвинської улоговини Українських Карпат : монографія / Я. Кравчук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 84 с.
136. Кравчук Я. Рельєф української частини Мармароського геоморфологічного регіону Східних Карпат / Я. Кравчук, Р. Гнатюк, М. Іваник // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій: Зб. наук. праць. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 138–148.
137. Кравчук Я.С. Геоморфологія Полонинсько-Чорногірських Карпат : Монографія / Я.С. Кравчук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 185 с.
138. Красія: гірськолижний курорт [Електронний ресурс] : Офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://krasiya.info/ua>.
139. Кременець (гора) [Електронний ресурс] – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Кременець_\(гора\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Кременець_(гора)).
140. Кузійський заповідний масив [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Кузійський_заповідний_масив.
141. Кузня-музей «Гамора» в Лисичеві [Електронний ресурс] // Музеї і скансени. Дерев'яні храми України. – Режим доступу : <http://www.derev.org.ua/muzei/hamora.htm>.
142. Кусков А.С. Экологический туризм как форма потребления природного и культурного наследия и фактор формирования экологического сознания / А.С. Кусков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://tourlib.net/statti_tourism/kuskov_ecotourism2.htm.
143. Кушниця [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Кушниця>.
144. Кушниця [Електронний ресурс] // Закарпаттячко. – Режим доступу: <http://zakarpattyachko.com.ua/naseleni-punkty/irshavskyy-rajon/2011-11-22-21-01-28>.
145. Лазаренко Э.А. По вулканическим Карпатам. Путеводитель. – Ужгород : Карпаты, 1978. – 96 с.
146. Левинець М. Печери Малої та Великої Угольки / М. Левинець. – 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podorozh.info/?view=pbl&kod=759>.
147. Липчук Н.В. Чинники розвитку агротуризму / Н.В. Липчук // Вісник ДІТБ. – 2009. – № 9. – С. 206–208.
148. Лисичово [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Лисичово>.
149. Листовик сколопендровий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Листовик_сколопендровий.
150. Лубня (Великобerezнянський район) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Лубня_\(Великобerezнянський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Лубня_(Великобerezнянський_район)).
151. Любіцева О.О. Розвиток екологічного туризму в Україні / О.О. Любіцева, К.І. Сташук // Економічна та соціальна географія. – 2002. – Вип. 53. – С. 189–196.
152. Манільська декларація з світового туризму // Центр культурної спадщини Європейського університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.univeur.org/cuebc/downloads/PDF>.
153. Мармароський заповідний масив [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikivoyage.org/wiki/Мармароський_заповідний_масив.

154. Мармароські гори: фотомандрівка українсько-румунським кордоном (11–14.06.2015) / Ігор Меліка: Туристичні походи: Карпати, Кавказ, Європа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://igormelika.com.ua/shhodennik-mandrivnika/marmaroski-gori-fotomandrivka-ukrajinsko-rumunskim-kordonom-11-14-06-2015>.
155. Маршрути // Екологічні стежки / НПП «Зачарований край» : Офіційна сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nppzk.info/turistichni-marshruti.html>.
156. Маршрути УНПП // Ужанський національний природний парк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://unpp.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=35&Itemid.
157. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В.І. Мацола. – Львів, 1997. – 259 с.
158. Метеорит Княгиня / Метеорити Закарпаття – історія, факти, докази // Ужанський НПП [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://unpp.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=37&Itemid=42
159. Микита М. Тектоніка Вулканічних гір Закарпаття / М. Микита. – Фізична географія та геоморфологія. – К. : ВГЛ «Обрій», 2013. – Вип. 4 (72). – С. 49–57.
160. Микітчак Т.І. Фізико-географічна та гідрохімічна характеристики озер та озерець масиву Чорногора (Українські Карпати) / Т.І. Микітчак, І.М. Рожко, О.В. Ленько. – Наук. праці УкрНДГМІ. – 2010. – Вип. 259. – С. 231–244.
161. Місячниця оживаюча [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Місячниця_оживаюча
162. Мозговая О. Инструменты управления развитием экологического туризма в регионах мира / О. Мозговая // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2004. – № 2. – С. 90–95.
163. Мудрак О.В. Історія розвитку заповідної справи на Поділлі / О.В. Мудрак [Електронний ресурс] // Актуальні питання біології, екології та хімії. – Режим доступу : <http://sites.znu.edu.ua>.
164. На Закарпатті хочуть розширити межі НПП «Зачарований край» та «Синевир» [Електронний ресурс] // Закарпаття. Про головне. – Режим доступу : <http://zaholovok.com.ua>.
165. На схилах гори Бужора відновилося болото і появились бобри [Електронний ресурс] // KarpatNews, 20.12.2014. – Режим доступу : <http://karpatnews.in.ua/~news/92914-na-skhylyakh-hory-buzhora-vidnovylos-boloto-i-poiavylys-bobry.htm#sthash.MPiiuwD.dpuf>.
166. Національний природний парк «Зачарований край» [Електронний ресурс] : Офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://nppzk.info/golovna.html>.
167. Національний природний парк «Зачарований край» [Електронний ресурс] // Перлини Українських Карпат. – Режим доступу: <http://www.carpathian.land/zacharovanyy-kray>.
168. Національний природний парк «Синевир» [Електронний ресурс] : Офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://www.npp-synevyr.net.ua/>
169. Національний природний парк «Синевир»: природа та історія // Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. – Еколого-освітній альманах. – Ужгород, 2015. – Вип. 12. – 38 с.
170. Негровець [Електронний ресурс] // Дерев'яні храми України. – Режим доступу : <http://www.derev.org.ua/zakarp/nehrovets.htm>.

171. Об'єкти природно-заповідного фонду Закарпатської області [Електронний ресурс] // Департамент екології природних ресурсів Закарпатської ОДА. – Режим доступу : <http://ecozakarp.at.gov.ua/>
172. Обавське відшарування-стрімчак. Геологічна пам'ятка природи місцевого значення [Електронний ресурс] // Природно-заповідний фонд. – Режим доступу: <http://ecozakarp.at.net.ua/parks/geologhichna-pam-iatka-prirodi-mistsievoghho-znachiennia-obavskie-vidsharuvannia-strimchak>.
173. Обавський Камінь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.panoramio.com/photo/9020506?source=-wapi&referrer=kh.-google.com>
174. Озеро Синевир [Електронний ресурс] // Сім природних чудес України. – Режим доступу : http://7chudes.in.ua/selection6_17.htm.
175. Околицями згаслого вулкану // Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. – Еколого-освітній альманах. – Ужгород, 2013. – Вип. 3. – 14 с.
176. Олійник Я.Б. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір / Я.Б. Олійник, В.І. Гетьман // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2002. – Вип. 48. – С. 5–11.
177. Омельчук О.С. Екологічна структура рослинного покриву заплавної дубових лісів Закарпаття / О.С. Омельчук // Наукові записки державного природознавчого музею. – Вип. 31. – Львів, 2015. – С. 113–118.
178. Осій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Осій>.
179. Осій [Електронний ресурс] // Закарпаттячко. – Режим доступу : <http://zakarpattyachko.com.ua/naseleni-punkty/irshavskij-rajon/osij>.
180. Парафія Преображення Господнього [Електронний ресурс] // Мукачівська греко-католицька єпархія. – Режим доступу : <http://www.mgce.uz.ua/parafiji/parish.php?d=uzh-dist&pId=9>.
181. Передерко В.П. Розвиток інфраструктури еко- і геотуризму в Карпатському регіоні за сприяння проектів міжнародної технічної допомоги / В.П. Передерко // Економіка і суспільство. – 2016. – № 2. – С. 418–424.
182. Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду, які знаходяться на території Виноградівського району [Електронний ресурс] // Регіональний інформаційний центр «Карпати». – Режим доступу : <http://carpaty.net/?p=27803&lang=uk>.
183. Печери скелі Вів [Електронний ресурс] // Україна Туристична. – Режим доступу : <http://www.turystam.in.ua/2012-03-11-08-21-24/121-2012-03-18-07-56-33/1947-2012-03-18-11-59-33>.
184. Пішконя, Негровець, Дарвайка: Мандрівка Привододільними горганами (17–18.11.2012) / Ігор Меліка // Подорожуємо та фотографуємо разом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://igormelika.com.ua/shhodennik-mandrivnika/pishkonya-negrovec-darvajka-mandrivka-privododilnimi-gorganami>.
185. Побігун О.В. Досвід використання екотуристичних продуктів за кордоном / О.В. Побігун, Н.В. Фоменко, Н.В. Гоптарьова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/index.php/uk/tourism-and-recreation/theoretical-and-methodological-foundations-of-tourism-and-recreation/3467-om-fomenko-pobgun-hb-hb-goptarova>.

186. Полонина Рівна (Руна) // Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. – Еколого-освітній альманах. – Ужгород, 2013. – Вип. 5. – 30 с.
187. Полонина Рівна (Руна): південно-східна частина // Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. – Еколого-освітній альманах. – Ужгород, 2013. – Вип. 6. – 32 с.
188. Поляновський А.О. Формування національної екомережі у Закарпатській області / А.О. Поляновський // Наукові записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2004. – Т. 20. – С. 77–79.
189. Попович С.Ю. Природно-заповідна справа : навч. посіб. / С.Ю. Попович. – К. : Арістей, 2007. – 480 с.
190. Пояснювальна записка стосовно Проекту змін меж (розширення) території національного природного парку «Зачарований край» (матеріали до проекту розширення) / В.І. Мочан, В.В. Лутак, М.В. Чернявський, А.В. Мигаль, Л.А. Потіш, В.Г. Дробнич [за ред. О.А. Яремченко]. – Київ–Ільниця, 2014. – 129 с.
191. Правовий режим окремих територій та об'єктів природно-заповідного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://adhdportal.com/book>.
192. Приборжавське [Електронний ресурс] : Офіційна сторінка села. – Режим доступу : <http://www.priborzhavske.in.ua>
193. Природа Закарпатської області / за ред. К.І. Геренчука. – Львов : Вища школа, 1981. – 156 с.
194. Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України: Науковий збірник. – Карпатський біосферний заповідник та Інститут екології Карпат НАН України. – 2016. – № 1. – 126 с.
195. Природно-заповідний фонд Закарпатської області / авт. колектив, за заг.редак. С.С. Поп. – Ужгород : Карпати, 2011. – 256 с.
196. Природно-заповідний фонд Закарпаття: проблеми та перспективи розвитку [Електронний ресурс] // Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://ecozakarpat.gov.ua>.
197. Природно-заповідний фонд України: території та об'єкти загальнодержавного значення / Міністерство охорони навколишнього природного середовища України. – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2009. – 330 с.
198. Про створення регіонального ландшафтного парку місцевого значення «Синяк» [Електронний ресурс] // Рішення Закарпатської обласної ради № 229 від 26.05.2011 р. – Режим доступу : http://zakarpat-rada.gov.ua/docs/-rishennya/6/4_sesion/rish_229.pdf.
199. Програма перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі в Закарпатській області на 2006–2020 роки [Електронний ресурс] // Закарпатська обласна рада – Режим доступу : <http://ecozakarpat.gov.ua>.
200. Процедура отримання дозволу на перебування в прикордонній зоні Мармароського масиву / Ігор Меліка: Туристичні походи: Карпати, Кавказ, Європа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://igormelika.com.ua/moi-karpati/zbirayemos-v-gori/procedura-otrimannya-dozvolu-na-perebuvannya-turistichnoji-grupi-v-prikordonnij-zoni-marmaroskogo-masivu>.

201. Ракошино [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ракошино>.
202. Ракошино [Електронний ресурс] // Мандрівка Україною. – Режим доступу : <http://www.travelua.com.ua/zakarpattya/mukachivskij/rakoshino.html>.
203. Рахів [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Рахів>.
204. Реабілітаційний центр бурих ведмедів: відповідь на людську жорстокість // Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. – Еколого-освітній альманах. – Ужгород, 2013. – Вип. 7. – 36 с.
205. Регіональний інформаційний центр «Карпати» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://carpaty.net/>
206. Регіональний ландшафтний парк «Притисянський» [Електронний ресурс] // Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. – Режим доступу : http://ecozakarp.at.gov.ua/?page_id=1941.
207. Регіональний ландшафтний парк «Синяк» [Електронний ресурс] // Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. – Режим доступу : http://ecozakarp.at.gov.ua/?page_id=2068.
208. Регіональний ландшафтний парк «Синяк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Синяк_\(регіональний_ландшафтний_парк\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Синяк_(регіональний_ландшафтний_парк)).
209. Рельєф України / Б.О. Вахрушев, І.П. Ковальчук, О.О. Комлев, Я.С. Кравчук, Е.Т. Палієнко, Г.І. Рудько, В.В. Стецюк, [за ред. В.В. Стецюка]. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – 688 с.
210. Рідуш Б. Карстовий морфогенез стрімчакового району (Українські Карпати) / Б. Рідуш // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій: збірник наук. праць. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – С. 59–68.
211. Розвиток туристичного бізнесу регіону : навч. посіб. / І.М. Школа, Т.М. Ореховська, О.П. Корольчук [та ін.]; за ред. М. Школи. – Чернівці : Книги-XXI, 2007. – 292 с.
212. Руденко Л.Г. Проблематика природокористування та сталого розвитку в працях Інституту географії Національної академії наук України / Л.Г. Руденко, С.А. Лісовський, Є.О. Маруняк // Український географічний журнал. – 2015. – № 2. – С. 3–9.
213. Русева К.І. Причорномор'я як ресурс екотуризму / К.І. Русева, Р.І. Русев // Екологічний туризм на півдні України: досвід, можливості, перспективи. – 2006. – № 1. – С. 16–19.
214. Синевир (село) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Синевир_\(Міжгірський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Синевир_(Міжгірський_район)).
215. Синевир НПП // Природно-заповідний фонд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pzf.menr.gov.ua/синеви́р-нпп.html>.
216. Синяк (курорт) [Електронний ресурс] – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Синяк_\(курорт\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Синяк_(курорт)).
217. Синяк (Мукачівський район) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Синяк_\(Мукачівський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Синяк_(Мукачівський_район)).
218. Сирохман М. 55 дерев'яних храмів Закарпаття: Путівник / М. Сирохман. – К. : Грані-Т, 2008. – 88 с.
219. Сирохман М. Церкви України. Закарпаття / М. Сирохман. – Львів, 2000. – 879 с.

220. Сіль [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Сіль_\(Великобerezнянський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Сіль_(Великобerezнянський_район)).
221. Скелі Близниці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Скелі_Близниці.
222. Скибицька, Н.В. Інтернаціональні словотвірні елементи у складі неологізмів різних мов / Н.В. Скибицька // Мовні і концептуальні картини світу: наукове видання. – 2012. – Ч. 2. – Вип. 42. – С. 164.
223. Сливка Р.О. Геоморфологія Вододільно-Верховинських Карпат / Р.О. Сливка. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 163 с.
224. Смаль В. Туризм і сталий розвиток / В. Смаль, І. Смаль // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – Львів, 2005. – № 32. – С. 163–173.
225. Соломоново [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Соломоново>.
226. Ставне [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ставне>.
227. Стойко С. Заповідні екосистеми Карпат / С. Стойко, Е. Гадач, Т. Шимон, С. Михалик. – Львів : Світ, 1991. – 248 с.
228. Стойко С.М. Букові праліси Карпат як об'єкт світової природної спадщини ЮНЕСКО / С.М. Стойко. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2013. – Вип. 11. – С. 17–24.
229. Стойко С.М. Карпатський заповідник / С.М. Стойко, Д.С. Саїк, К.А. Татаринів [та ін.]. – Ужгород : Карпати, 1982. – 128 с.
230. Стойко С.М. Научные основы организации заповедных территорий живой и неживой природы и их функциональная классификация в СССР // Сер. биол. наук., 1972. – № 5. – Вып. 1. – С. 3–11.
231. Стужиця [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Стужиця>.
232. Тарановський В.І. Науково-методичні підходи до визначення дефініції «екотуризм» / В.І. Тарановський, Б.Л. Ковальов, А.Г. Портянка // Mechanism of Economic Regulation. – 2014. – № 2. – С. 30-37.
233. Тис ягідний [Електронний ресурс] // Rest. – Режим доступу : <http://rest.if.ua/gallery/kniazhdvir/1881>.
234. Тихий (Великобerezнянський район) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Тихий_\(Великобerezнянський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Тихий_(Великобerezнянський_район)).
235. Тритон карпатський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Тритон_карпатський.
236. Труфанець [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Труфанець>.
237. Туристичні маршрути [Електронний ресурс] // Іршавська районна державна адміністрація. – Режим доступу: <http://www.irda.gov.ua>.
238. Туристичний маршрут «Глуханя – г. Косий Верх» [Електронний ресурс] // Туристичні маршрути НПП «Синевир». – Режим доступу : http://www.npp-synevyr.net.ua/footpath_hluchanja.html.
239. Туристичний маршрут «Остріки – Гребля» [Електронний ресурс] // Туристичні маршрути НПП «Синевир». – Режим доступу : http://www.npp-synevyr.net.ua/footpath_ostriku1.html.

240. Туристичний маршрут «Синевирський перевал – г. Кам’янка – Синевирське озеро» [Електронний ресурс] // Туристичні маршрути НПП «Синевир». – Режим доступу : http://www.npp-synevyr.net.ua/footpath_kamjanka.html.
241. Туристичні маршрути [Електронний ресурс] // Іршавщина туристична. – Режим доступу : <http://irshavschna-tour.gov.ua/turystychni-marshruty/-pishohidnyj-marsh-rut-1-selo-ilnytsya-gora-buzhora-15-km/>
242. Туристичні маршрути [Електронний ресурс] // Туризм та рекреація / Великоберезнянська районна державна адміністрація : Офіційна сторінка. – Режим доступу : <http://www.vberez.gov.ua/ua/240.htm>.
243. Туристичні та інші визначні місця Іршавщини [Електронний ресурс] // Іршава онлайн. – Режим доступу : <http://irshavaonline.com/turistichni-ta-inshi-viznachnimiscya-irshavshhini/>
244. Туристичний маршрут «Лінія Арпада» [Електронний ресурс] // Туристичні маршрути НПП «Синевир». – Режим доступу : http://www.npp-synevyr.net.ua-/footpath_arpada.html.
245. У селі Тихий знайшли церкву, можливо, древнішу за Горянську ротонду [Електронний ресурс] // Березний Онлайн. – Режим доступу : <http://bereznyj.com.ua/news/224-u-sel-tyhyi-znaishly-cerkvu-mozhlyvo-drevn-shu-za-gorjansku-rotundu.html>.
246. Угольсько-Широколужанський заповідний масив [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Угольсько-Широколужанський_заповідний_масив.
247. Ужанський національний природний парк – живий літопис природи // Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. – Еколого-освітній альманах. – Ужгород, 2014. – Вип. 9. – 36 с.
248. Ужанський національний природний парк. Історична та культурна спадщина // Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. – Еколого-освітній альманах. – Ужгород, 2014. – Вип. 10. – 28 с.
249. Ужанський національний природний парк. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unpp.com.ua>.
250. Ужанський національний природний парк. Поліфункціональне значення / [За ред. С. М. Стойка]. – Львів, 2007. – 306 с.
251. Ужанський НПП [Електронний ресурс] // Природно-заповідний фонд України. – Режим доступу : <http://pzf.menr.gov.ua/ужанський-нпп.html>.
252. Унікальне болото Глуханя «обладнали» оглядовим майданчиком [Електронний ресурс] // Міжгірський портал. – Режим доступу: <http://xn--c1afrs9etbc.-com/?%20i=1200>.
253. Урочище Атак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wikiwand.com/uk/Урочище_Атак.
254. Федака С. Населені пункти і райони Закарпаття: Історично-географічний довідник / С. Федака. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 264 с.
255. Флора Українських Карпат (фотовизначник рослин) / Ігор Меліка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://igormelika.com.ua/moi-karpati/ukrainski-karpati/flora-ukrajinskih-karpat-fotoviznachnik-roslin>.
256. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н. В. Фоменко. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.

257. Хвилер Ян. Шри-Ланка: не тільки пляжи / Ян Хвилер // Турбизнес. – 1999. – № 8. – С. 23.
258. Храбовченко В.В. Экологический туризм : учеб.-метод. пособ. / В.В. Храбовченко. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 208 с.
259. Чоп [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Чоп>.
260. Чоп / заКарпатія: просвітницько-пізнавальний портал Агенції досліджень регіонального соціуму «Карпатія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakarpatia.com/?p=534>.
261. Чоп. Костел св. Анни [Електронний ресурс] // Костели і каплиці України. – Режим доступу : http://rkc.in.ua/index.php?l=u&m=k&f=ozzk__&p.
262. Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму : підруч. / Ф.Ф. Шандор, М.П. Кляп. – К. : Знання. – 2012. – 334 с.
263. Шевчук О. Дослідження та перспективи екотуристичного використання печери Княгиня (Ужанський національний природний парк) / О. Шевчук, Д. Кричевська, Г. Карпишин, В. Палюх // Вісник Львівського ун-ту. Серія географічна. – 2007. – Вип. 34. – С. 303–308.
264. Шульгіна А.М. Аналіз еко-орієнтованих видів туризму: їх відмінні та спільні риси / А.М. Шульгіна, А.Г. Бондар // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2010. – № 1. – С. 161-168.
265. Шумлянська Н.В. Екотуризм як форма долучення до природної та культурної спадщини / Н.В. Шумлянська // Культура України. – 2014. – Вип. 47. – С. 108-115.
266. Що об'єднує Малі Геївці на Ужгородщині та Австралію? / 0312.ua: Сайт міста Ужгорода [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.0312.ua/news/1163807>.
267. Явірник (гора) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Явірник_\(гора\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Явірник_(гора)).
268. Явкін В.Г. Проблеми географії та менеджменту туризму : монографія / В.Г. Явкін, В.П. Руденко, О.Д. Король – Чернівці : Рута, 2006. – 260 с.
269. Ясіня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ясіня>.
270. Blangy, Sylvie and Megan Epler Wood (1993), Developing and Implementing Ecotourism Guidelines for Wildlands and Neighboring Communities in Ecotourism, A Guide for Planners & Managers Volume I, TIES, Burlington, VT USA.
271. Boo, Elizabeth (1990), Ecotourism: The Potentials and Pitfalls. Vols. I and II. WWF, Washington, DC.
272. Butler, James R. (1992), Ecotourism: Its Changing Face and Evolving Philosophy, Department of Forestry, University of Alberta, Canada.
273. Ceballos-Lascuráin, Héctor. (1993), The IUCN Ecotourism Consultancy Programme. México, DF.
274. Ceballos-Lascuráin, Héctor. (1996), Tourism, ecotourism, and protected areas IUCN. The World Conservation Union [Electronic resource]. – Режим доступу: <https://portals.iucn.org/library/efiles/html/Tourism/section5.html>.
275. Dean MacCannell. The Tourist: A New Theory of the Leisure Class [Electronic resource] / Dean MacCannell. The Tourist: A New Theory of the Leisure Class Berkeley: University of California Press, 1999. – 231 p. – Mode of access: <http://sociology.sunimc.net/htmledit/uploadfile/system/20110317/20110317155000654.pdf>

276. East Carpathians: Biosphere Reserve Information // UNESCO – MAB Biosphere Reserves Directory [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.unesco.org/mabdb/br/brdir/directory/biores.asp?mode=gen&code=POL-SLO-UKR+01>.
277. Endicott, Marcus L. (1997), Ecotourism, Adventure Travel and Ecotravel [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.green-travel.com>.
278. Europe & North America: 302 biosphere reserves in 36 countries // MAB Networks / Man and the Biosphere Programme / UNESCO [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/ecological-sciences/biosphere-reserves/europe-north-america/>
279. FNNPE (1992), Loving Them To Death? The Need for Sustainable Tourism in Europe's Nature and National Parks. FNNPE, Grafenau, Germany.
280. Healy , Robert G. (1992b), The Role of Tourism in Sustainable Development, the IVth World Parks Congress on National Parks and Protected Areas, February 10-21, Caracas, Venezuela.
281. Junk R Wieviel Touristen pro Hektar Strand? GEO. 1980. Heft 10.
282. Lisa Mastny. Traveling Light: New Paths for International Tourism [Electronic resource] / Lisa Mastny. Traveling Light: New Paths for International Tourism Washington, DC: Worldwatch Institute, 2001. – 88 p. – Mode of access : <http://www.worldwatch.org/system/files/WP159.pdf>.
283. Oksana Kondur. Role of the tourism sector in sustainable development of the Carpathian region: social, educational and economic aspects [Electronic resource] / Oksana Kondur, Yuriy Kopchak, Liliya Kopchak // Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. – Vol. 1. – № 2, 3 (2014). – P. 199-122. – Mode of access : <http://journals.pu.if.ua/index.php/jpnu/article/view/424/457>.
284. Primeval Beech Forests of the Carpathians and the Ancient Beech Forests of Germany // World heritage list UNESCO [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://whc.unesco.org/en/list/1133/>
285. Prots B. Floodplain forests of the Transcarpathia (Ukraine): living close to human // Bohdan Prots. – Scientific Herald of Chernivtsy University. Biology (Biological System). – Vol. 2, Is. 3. – Chernivtsy : Chernivtsy National University, 2010. – С. 58–62.
286. Steck B. Sustainable Tourism as a Development option// Practical Guide for Local Planners? Developers and Decision Makers: Eschborn, 1999.
287. Sustainable tourism development: guide for local planners., Madrid, 1993.
288. The Data of the World Tourism Organization (2014), [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www2.unwto.org/>. (In English)
289. The International Ecotourism Society [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ecotourism.org/what-is-ecotourism>.
290. Tourism in the Green Economy: Background Report [Electronic resource] // The United Nations Environment Program (UNEP). – Mode of access : <http://www.unep.org>.
291. Ukraine: main trends of interaction between society and nature in the twentieth century (geographical aspect). Ed. L.H. Rudenko (2005). Kyiv: Academperiodica (in Ukrainian).
292. Western D. Defining Ecotourism.-In: Ecotourism: a Guide for planners and Managers. The Ecotourism Society, North bennington, Vermont, 1993.

ДОДАТКИ

Додаток А

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №381/2017

«Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду»

З метою забезпечення сталого природокористування, розвитку лісів, удосконалення системи державного управління у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісових насаджень, ведення лісового господарства, а також збереження цінних природних комплексів та екосистем, розвитку заповідної справи постановляю:

1. Кабінету Міністрів України:

1) розробити та внести на розгляд Верховної Ради України законопроекти щодо:

а) удосконалення системи фінансування та розвитку лісового та водного господарства, зокрема, шляхом створення державного фонду розвитку лісового господарства та державного фонду розвитку водного господарства, визначивши джерела їх наповнення та напрями спрямування коштів, у тому числі передбачивши можливість зарахування до таких фондів відповідно рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів та рентної плати за спеціальне використання води, – до 1 грудня 2017 року;

б) удосконалення системи державного природоохоронного контролю та моніторингу стану навколишнього природного середовища – до 1 березня 2018 року, передбачивши:

запровадження з урахуванням європейського досвіду нових підходів щодо здійснення державного природоохоронного контролю та моніторингу, а також посилення відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища;

розширення повноважень громадських інспекторів з охорони довкілля у галузі державного природоохоронного контролю, зокрема залучення їх до здійсненні моніторингу стану навколишнього природного середовища;

делегування органам місцевого самоврядування окремих повноважень з державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, зокрема здійснення контролю за додержанням режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення;

в) розвитку природно-заповідної справи та збереження особливо цінних природних територій – до 1 червня 2018 року, передбачивши:

збереження природних оселищ та рідкісних і зникаючих в Європі видів природної флори і фауни, встановлення системи моніторингу природоохоронного статусу таких оселищ та видів природної флори і фауни;

спрощення порядку надання (відведення) земельних ділянок державної та комунальної власності в постійне користування установам природно-заповідного фонду;

встановлення єдиних вимог до змісту проектів створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду України;

чітке розмежування та усунення дублювання повноважень органів виконавчої влади з видачі документів дозвільного характеру щодо спеціального використання природних ресурсів у межах територій природно-заповідного фонду;

2) ужити комплексних заходів щодо розвитку лісового господарства, підвищення екологічного та економічного потенціалу лісів, а також охорони, захисту та відтворення лісових насаджень, зокрема:

а) затвердити програму «Ліси України – 2030»;

б) забезпечити проведення з урахуванням кращої світової практики національної інвентаризації лісового фонду України;

в) активізувати роботу з відтворення лісів, у тому числі збільшення їх площ, залісення не придатних для господарського використання угідь, прибережних смуг водойм, створення економічних стимулів щодо розширеного відтворення лісів та підвищення ефективності лісогосподарської діяльності;

г) забезпечити впровадження нових механізмів державного управління у сфері лісового господарства, у тому числі розмежування повноважень щодо здійснення державного контролю та господарювання;

г) підвищити ефективність ведення лісового господарства, не допускаючи при цьому обмеження управлінської та фінансово-економічної самостійності державних лісгосподарських підприємств;

д) визначити стратегічні напрями розвитку деревообробної промисловості в Україні з метою створення вітчизняної продукції з великою доданою вартістю в умовах інтеграції до європейського ринку та за результатами аналізу розвитку лісового господарства та деревообробної промисловості в період дії тимчасової заборони експорту лісоматеріалів у необробленому вигляді;

е) забезпечити впровадження центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, єдиної державної системи електронного обліку деревини, у тому числі підтвердження походження деревини, з урахуванням європейських норм та стандартів;

е) забезпечити належну конкуренцію суб'єктів господарювання в процесі проведення аукціонів із продажу необробленої деревини;

ж) забезпечити відкритість інформації про видані спеціальні дозволи на використання лісових ресурсів, зокрема лісорубні квитки та лісові квитки, а також інформації про зміну цільового призначення земельних ділянок лісового фонду;

з) ужити вичерпних заходів щодо недопущення масового всихання хвойних лісових насаджень від пошкодження шкідниками та хворобами, у тому числі вдосконалити систему профілактики, оздоровлення та розширеного відтворення лісів, передбачати відповідне щорічне фінансування таких заходів;

и) забезпечити державну реєстрацію речових прав на земельні ділянки лісового фонду, що перебувають у користуванні державних лісгосподарських підприємств;

і) забезпечити збереження фахового потенціалу та матеріально-технічної бази державної лісової охорони щодо проведення протипожежних заходів, гасіння лісових пожеж, реалізації інших заходів з охорони лісів;

3) забезпечити реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища:

а) прискорити практичну реалізацію положень Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 року № 616;

б) створити загальнодержавну інтегровану інформаційно-аналітичну систему про результати здійснення державного природоохоронного контролю та моніторингу стану навколишнього природного середовища, у складі якої забезпечити функціонування єдиного електронного реєстру актів, складених за результатами здійснення заходів з державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища;

4) забезпечити здійснення комплексу заходів щодо охорони і збереження особливо цінних природних територій та об'єктів, розвитку заповідної справи, а саме:

а) розробити і затвердити до 1 вересня 2018 року національний план заходів із розвитку заповідної справи з урахуванням міжнародних зобов'язань України у цій сфері;

б) забезпечити реалізацію положень Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат та Протоколів до неї, у тому числі прискорити вирішення в установленому порядку питання щодо визначення належності лісових територій до пралісів, квазіпралісів з метою дальшого їх заповідання;

в) активізувати міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища, розвитку заповідної справи, у тому числі забезпечити вирішення питань щодо:

участі України у формуванні мережі водно-болотних угідь міжнародного значення, створення транскордонних природоохоронних територій і екокоридорів та провадження спільної діяльності в їх межах;

розроблення та затвердження плану заходів, спрямованих на збереження і розвиток української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи»;

г) забезпечити оформлення прав користування земельними ділянками територій та об'єктів природно-заповідного фонду, завершення робіт щодо відведення земельних ділянок установам природно-заповідного фонду, прискорити передачу земельних ділянок лісового фонду в постійне користування біосферним та природним заповідникам, національним природним паркам;

г) активізувати роботу щодо підготовки та внесення в установленому порядку пропозицій щодо розширення мережі територій природно-заповідного фонду;

д) здійснити заходи щодо посилення спроможності установ природно-заповідного фонду, зокрема:

розглянути питання щодо розширення переліку платних послуг, які можуть надаватися установами природно-заповідного фонду, а також залучення коштів міжнародної технічної допомоги та приватних партнерів;

ужити заходів щодо посилення охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі шляхом покращення матеріально-технічного забезпечення служб державної охорони природно-заповідного фонду України;

е) актуалізувати рекреаційну, наукову та освітню діяльність у сфері охорони довкілля, забезпечити створення циклу науково-популярних фільмів «Заповідна Україна» з відображенням у них унікальності української природи та формування привабливого туристичного та рекреаційного іміджу України;

5) передбачити під час доопрацювання проекту закону про Державний бюджет України на 2018 рік та під час розроблення проектів законів про Державний бюджет України на наступні роки видатки на:

фінансування у 2018 році дольової участі України в міжнародних проектах із проведення протипаводкових робіт на транскордонних водах Закарпаття, що реалізуються, в тому числі, за рахунок коштів Європейського Союзу;

реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, формування мережі лабораторій моніторингу стану довкілля та оновлення їх матеріально-технічного забезпечення;

належне фінансування заходів із ведення лісового господарства, охорони і захисту лісів, а також заходів зі створення, утримання та розвитку природних, біосферних заповідників, національних природних парків, інших установ природно-заповідного фонду України;

б) посилити контроль за дотриманням законодавства щодо використання та охорони лісів, покращити взаємодію органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів з метою належного розслідування правопорушень, пов'язаних

із незаконною порубкою лісу, у тому числі на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду.

2. Обласним, Київській міській державним адміністраціям:

1) активізувати роботу з розширення мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення для забезпечення збереження біорізноманіття в регіонах;

2) забезпечити розроблення регіональних програм щодо здійснення розчистки та регулювання русел річок, насамперед річок Карпатського регіону, поліпшення екологічного стану водних об'єктів з метою забезпечення захисту громадян, населених пунктів від шкідливої дії вод, а також підтримання стабільності русел річок;

3) забезпечити розроблення регіональних програм, спрямованих на забезпечення ефективної охорони, належний захист, раціональне використання та відтворення лісів.

3. Цей Указ набирає чинності з дня його опублікування.

Президент України П. ПОРОШЕНКО

21 листопада 2017 року

**Всесвітній саміт з екотуризму. Квебек (Канада),
19-22 травня 2002 р. (Квебекська декларація з екотуризму) [19]**

У рамках Міжнародного року екотуризму, проголошеного Організацією Об'єднаних Націй на 2002 рік, під егідою Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) і Всесвітньої туристської організації (WTO), 19–22 травня 2002 р. у Квебеці (Канада) за підтримки Управління туризмом Квебеку (Tourisme Quebec) і Канадської туристської комісії був проведений Всесвітній саміт з екотуризму. У ньому взяли участь більш тисячі делегатів із 132 країн, що представляють державний, приватний і неурядовий сектори.

Квебекський саміт явився кульмінаційним заходом, що підводить підсумки проведених у 2001 і 2002 р. 18 підготовчих засідань, у яких взяли участь більше 3000 представників національних і місцевих урядів, включаючи туристські, екологічні й інші адміністрації, приватні екотуристські підприємства і їх асоціації, неурядові організації, навчальні заклади, консультанти, міжурядові організації, а також представники корінних народів і місцевих громад.

У цьому документі узагальнені підсумки підготовчого процесу і результати дискусій на Саміті. Незважаючи на те що він є результатом багатостороннього діалогу всіх учасників екотуристського процесу, його не можна розглядати як остаточний документ. Його основною метою є визначення програми подальших дій і пропозиція комплексу рекомендацій для здійснення екотуристської діяльності в контексті сталого розвитку.

Учасники Саміту заявили, що Всесвітній саміт з сталого розвитку (ВССР), що пройде в серпні/вересні 2002 року в Йоганнесбурзі, стане ключовим заходом для визначення міжнародної політики в цій області на найближчі 10 років, і підкреслили, що усталеність туризму як головної галузі повинна стати пріоритетом на ВССР у зв'язку зі спроможністю туризму сприяти боротьбі з бідністю й охороні екосистем, яким загрожує небезпека. У цьому зв'язку учасники Саміту звертаються до ООН, її органів і урядів-членів із закликом про поширення на ВССР нижченаведеної Декларації й інших результатів Всесвітнього саміту з екотуризму.

Учасники Всесвітнього саміту з екотуризму, усвідомлюючи обмеженість цього консультативного процесу для урахування різноманіття думок всіх учасників туристського процесу, зацікавлених у розвитку екотуризму, особливо, неурядових організацій (НУО) і місцевих і корінних громад.

Визнають, що екотуризм ґрунтується на принципах сталого туризму з урахуванням його впливів на економічне, соціальне і природне середовище. Екотуризм також містить у собі такі специфічні принципи, що відрізняють його від більш широкої концепції сталого туризму:

- Активне сприяння збереженню природної і культурної спадщини;
- Залучення місцевих і корінних громад до планування, розвитку і здійснення екотуристської діяльності, що сприяє підвищенню їх добробуту;
- Роз'яснення туристам значення природної і культурної спадщини відвідуваних турцентрів;
- Спрямованість на індивідуальних мандрівників і організовані туристські групи невеликого розміру.

Визнають, що туризм пов'язаний із значними і складними впливами соціального, економічного й екологічного характеру, що можуть як приносити вигоди, так і завдавати шкоду навколишньому середовищу і місцевим громадам.

Враховують зростаючий інтерес людей до поїздок на природу, як на суші, так і на морі.

Визнають, що екотуризм грає головну роль у впровадженні практики усталеності в туристському секторі.

Підкреслюють, що екотуризм має сприяти підвищенню усталеності всієї туристської індустрії шляхом забезпечення економічних вигод для місцевих громад, активного сприяння охороні природних ресурсів, культурної інтеграції місцевих громад і підвищення поінформованості мандрівників про необхідність охорони природної і культурної спадщини.

Визнають культурне розмаїття природних територій, особливо, завдяки історичній присутності місцевих і корінних громад, багато з яких зберегли свій спосіб життя і традиції, які протягом багатьох сторіч підтверджують свою усталеність.

Відзначають, що фінансування захисту і управління біологічно різноманітними і культурно насиченими природоохоронними територіями є у усьому світі недостатнім.

Визнають, що сталий туризм може бути одним з основних джерел прибутків для природоохоронних територій.

Визнають далі, що багато таких територій є місцем проживання людей, які займаються сільським господарством та часто живуть у бідності і не мають адекватного медичного обслуговування, а також відчувають нестачу в навчальних закладах, комунікаціях й іншій інфраструктурі, необхідній для їх справжнього розвитку.

Підтверджують, що різноманітні форми туризму, особливо, екотуризм, за умови управління на сталій основі, можуть являти собою цінні економічні можливості для місцевого і корінного населення і його культури, а також для охорони і сталого поводження з природою в розрахунку на майбутні покоління,

Підкреслюють, що в той же час, якщо туризм на природних і сільських територіях планується, розвивається й управляється неправильно, він веде до деградації природних ландшафтів, являє собою загрозу дикій природі і біологічній різноманітності, а також веде до забруднення морських і прибережних зон, погіршенню якості водних ресурсів, зубожінню, змушеним переміщенням корінних і місцевих громад та розмиванню культурних традицій.

Визнають, що при розвитку екотуризму повинні визнаватися і шануватися права корінних і місцевих громад на землеволодіння, включаючи природоохоронні, уразливі і священні місця, а також їх традиційні знання.

Підкреслюють, що з метою досягнення рівномірних соціальних, економічних і екологічних вигод від розвитку екотуризму й інших форм туризму на природних територіях, а також для зведення до мінімуму або запобігання можливих негативних впливів, необхідно розробити діючі механізми планування, що дозволять місцевим і корінним громадам визначати і регулювати на транспарентній основі використання подібних територій на місцевому рівні, включаючи їх право утримуватися від участі в розвитку туризму.

Відзначають, що мікро- і малі підприємства, що переймаються рішенням цих соціальних і екологічних задач, часто функціонують у такій обстановці, що не забезпечує для цього нового спеціалізованого сегменту достатньої фінансової і маркетингової підтримки, і щоб досягти цієї мети, буде потрібно більш глибоке розуміння екотуристського ринку за допомогою маркетингових досліджень на рівні туристських напрямків, спеціалізованих інструментів кредитування для туристських підприємств, грантів для зовнішніх витрат, винагород за використання сталих методик і інноваційних технічних рішень, а також за рахунок особливої уваги до підвищення кваліфікації не тільки робітників самих підприємств, але і державних органів, а також тих осіб, що надають підтримку подібним підприємствам,

Визнаючи, що варто давати пріоритет самовизначенню і культурному суверенітету корінних і місцевих громад,

Визнаючи, що корінне населення найкраще інформовано про питання, що мають безпосереднє відношення до усталеності їх території,

Визнаючи, що потужність екотуризму повинна спиратися не тільки на економічні обміни, але і на інструменти, що дозволяють гарантувати права корінних народів і їх екосистем, особливо забезпечуючи місцевий контроль. У свою чергу, екотуризм надає розвинутому світу можливість глибше зрозуміти цінності, властиві цим народам і їх екосистемам, включаючи принципи усталеності,

Визнаючи значення належного інформування відвідувачів про характеристики і специфічні особливості відвідуваних турцентрів, а також роль туроператорів, журналістів і інших представників у цьому процесі,

Розуміючи необхідність запобігання дискримінації за расовими, статевими або будь-якими іншими ознаками у відношенні учасників екотуристського процесу – як споживачів, так і постачальників,

Визнаючи, що відвідувачі відповідають за усталеність відвідуваного турцентру і за навколишнє середовище в цілому завдяки їх вибору форм поїздок, моделей поведінки і видів діяльності,

У світлі вище викладеного, учасники Всесвітнього саміту екотуризму, що відбувся 19-22 травня 2002 у Квебеці, розробили ряд рекомендацій для пропозиції урядам, приватному сектору, неурядовим організаціям, суспільним асоціаціям, навчальним закладам, дослідницьким центрам, агентствам сприяння розвитку, місцевим і корінним громадам, що полягають у тому, щоб:

A. Національні, регіональні і місцеві органи влади:

1. сформулювали національну і місцеву екотуристську політику і стратегії розвитку, що відповідають загальним задачам сталого розвитку, на основі широкого консультативного процесу з прямими або непрямими учасниками екотуристського процесу;

2. у співробітництві з місцевими громадами, приватним сектором, НУО й іншими учасниками екотуристського процесу гарантували охорону природи, місцевої культури і, особливо, місцевих традицій, генетичних ресурсів, права на землеволодіння, власність і водні ресурси;

3. забезпечили залучення в екотуристський процес і активну участь у ньому усіх відповідних відомств на національному, регіональному і місцевому рівнях і необхідну координацію між ними (включаючи в разі потреби створення міжвідомчих робочих груп), сприяючи при цьому участі інших представників туристського процесу в прийнятті рішень у сфері екотуризму. З метою реалізації цілей і задач, поставлених цими різноманітними учасниками туристського процесу, повинні бути створені адекватні бюджетні механізми і відповідна законодавча структура;

4. включили у вищезгадану структуру необхідні механізми регулювання і моніторингу на національному, регіональному і місцевому рівні, у т.ч. об'єктивні показники усталеності, узгоджені всіма учасниками туристського процесу і розроблені на основі аналізу екологічного впливу, із метою запобігання зниження можливого негативного впливу на суспільство або природне середовище. Результати контролю повинні бути загальнодоступні, з огляду на той факт, що дана інформація дозволить туристам віддати перевагу тим туроператорам, що дотримуються екотуристських принципів;

5. розробили механізми для розподілу на міжнародній основі екологічних витрат, пов'язаних із всіма аспектами туристського продукту, включаючи міжнародний транспорт;

6. нарощували потенціал на місцевому і муніципальному рівнях для використання таких інструментів управління, як зонування, активне планування землекористування не

тільки на природоохоронних територіях, але й у буферних зонах, а також на інших територіях, де розвивається екотуризм;

7. використовували уточнені і схвалені на міжнародному рівні рекомендації з розробки сертифікаційних схем, екобрендів і інших добровільних ініціатив, спрямованих на розвиток сталого екотуризму, закликаючи приватних туроператорів приєднатися до даних схем і підвищуючи їхню популярність серед споживачів. Дані сертифікаційні системи повинні відбивати регіональні і субрегіональні критерії, нарощувати потенціал і забезпечувати фінансову підтримку з метою підвищення їх доступності для малих і середніх туристських підприємств. Для того щоб дані схеми діяли, необхідно забезпечити моніторинг і належну законодавчу базу;

8. забезпечили для мікро-, малих і середніх туристських підприємств, які є основою екотуризму, технічну і фінансову підтримку, а також допомогу в галузі розвитку людських ресурсів із метою сприяння з розвитку на сталій основі. Аналогічним чином відповідна інфраструктура повинна бути створена на територіях, що володіють екотуристським потенціалом, для стимулювання створення місцевих підприємств;

9. розробили відповідні напрямки політики, плани менеджменту й ознайомлювальні програми для відвідувачів, а також виділили адекватні фінансові засоби для природоохоронних територій із метою управління зростаючим потоком відвідувачів, охорони сталого використання уразливих екосистем. Такі плани повинні включати чіткі норми, прямі і непрямі маркетингові стратегії, правила і засоби контролю за соціальними й екологічними впливами для всіх екотуристських підприємств, що функціонують на даній території, а також для туристів, що бажають її відвідати;

10. включили мікро-, малі і середні екотуристські компанії, а також екотуристських туроператорів, що функціонують на базі громад і НУО, до загальних стратегій просування і програми, що реалізуються національною туристською адміністрацією як на міжнародному, так і на внутрішньому ринку;

11. зміцнювали регіональні зв'язки і співробітництво для просування і маркетингу екотуристських продуктів на міжнародному і національному рівнях;

12. забезпечили стимули для туроператорів (наприклад, переваги в області маркетингу і просування), для того щоб вони прийняли екотуристські принципи і здійснювали свою діяльність на основі дотримання екологічних, соціальних і культурних аспектів;

13. забезпечили розробку і прийняття базових стандартів екології й охорони здоров'я, що повинні дотримуватися при розвитку екотуризму, у т.ч. у відсталих сільських районах, (сюди повинні відноситися такі аспекти, як вибір об'єктів, планування, дизайн, очищення відходів і стічних вод, охорона водних басейнів і т. д.), а також забезпечили, щоб уряди реалізовували екотуристські стратегії тільки за умови достатніх інвестицій в інфраструктуру і посилення місцевого/муніципального потенціалу з регулювання і моніторингу вищевказаних аспектів;

14. фінансували або підтримували організації, що здійснюють дослідницькі програми з екологічного і сталого туризму. Необхідно провести базові дослідження, присвячені рослинному і тваринному світу, приділяючи особливу увагу видам, що знаходяться під загрозою зникнення, як частину програми аналізу екологічної експертизи (ОЗЗ) для запропонованого екотуристського розвитку;

15. підтримали подальшу реалізацію на практиці міжнародних принципів, рекомендацій і етичних кодексів для сталого туризму (який, зокрема, запропонували ЮНЕП, ВТО, Конвенції з біологічного та ландшафтного різноманіття, Комісія ООН з сталого розвитку і Міжнародна організація праці) із метою посилення міжнародної і національної законодавчої бази, політики і генеральних планів, призначених для впровадження концепції сталого розвитку в сферу туризму;

16. розглянули як один із можливих варіантів перерозподілу володіння і управління державним землями, що знаходяться у використанні видобувних або інтенсивних промислових секторів, на користь туризму за умови їх належної охорони, у тих випадках, коли такі заходи можуть принести реальні соціальні, економічні й екологічні вигоди відповідній громаді;

17. сприяли розробці навчальних програм для дітей і молоді з метою підвищення їх інформованості про охорону природи та її стале використання, місцеві і корінні культури і їх зв'язок з екотуризмом;

18. сприяли співробітництву приймаючих та направляючих туроператорів, а також інших представників туріндустрії і НУО на місцях у просвіті туристів і управлінні їх поведінкою у турцентрах, особливо, у країнах, що розвиваються;

19. включали принципи сталого транспорту в планування і розробку транспортних систем і сприяли тому, щоб туристи використовували екологічно прийнятні види транспорту.

В. Представники приватного сектора:

20. визначали, розвивали і здійснювали свою діяльність, пом'якшуючи негативні впливи, сприяючи зберіганню вразливих екосистем і всього навколишнього середовища в цілому і забезпечуючи прямі вигоди для місцевих громад;

21. брали до уваги, ідо для забезпечення успішної діяльності екотуристських підприємств вони повинні приносити вигоди всім учасникам туристського процесу, включаючи їх власників, інвесторів, менеджерів і співробітників, а також усім співтовариствам і організаціям охорони природних територій, на яких вони розташовані;

22. сприяли включенню принципів усталеності в планування, розробку і функціонування екотуристських об'єктів, у т.ч. планування забудови екологічно цінних об'єктів у гармонії з місцевими особливостями і «відчуттям місця», а також в охорону водних, енергетичних і сировинних ресурсів і їх доступності для всіх категорій населення без будь-яких дискримінацій;

23. прийняли надійні сертифікаційні або інші системи добровільного регулювання, такі, як екобренди, для того щоб продемонструвати потенційним клієнтам свою прихильність принципам усталеності та якість запропонованих продуктів і послуг;

24. співробітничали з урядовими і неурядовими організаціям, відповідальними за управління природоохоронними територіями і збереження біологічного різноманіття, забезпечуючи відповідність екотуристської діяльності планам управління й інших правил, що діють на дій території, а також зводячи до мінімуму негативні впливи на неї, забезпечуючи при цьому позитивні туристські враження і фінансову підтримку для зберігання її природних ресурсів;

25. розширювали використання місцевих матеріалів і продуктів, а також місцевих технічних і людських ресурсів у своїй діяльності з метою зберігання автентичності екотуристського продукту і підвищення фінансових і інших вигод для даного туристського центру. З цією метою приватні туроператори повинні фінансувати навчання місцевої робочої сили;

26. забезпечували, щоб усі ланки виробничого ланцюга, що задіяні в екотуристській діяльності, функціонували на основі принципу усталеності і забезпечували належний рівень усталеності кінцевих продуктів і послуг, призначених для споживачів;

27. активно співробітничали з керівництвом корінних громад із метою забезпечення дбайливого і поважного ставлення до місцевих культур і громад, а також із метою інформування персоналу і клієнтів туристських підприємств про місцеві визначні пам'ятки, традиції й історію;

28. пропагували серед своїх клієнтів і туристів етичне й екологічно свідоме відношення до відвідуваних екотуристських центрів, забезпечуючи екологічну освіту і

заохочуючи добровільні внески для підтримки місцевих громад або інші ініціативи з їх охорони;

29. різноманітили свою пропозицію, розробляючи широкий спектр видів туристської діяльності в тур-центрі, а також розширяючи коло запропонованих турцентрів із метою поширення потенційних вигод від екотуризму і запобігання перевантаженню певних туристських центрів, яка ставить під загрозу їх довгострокову усталеність. У цьому зв'язку приватним туроператорам варто дотримуватись стандартів систем управління потоками в екотуристських центрах, а також сприяти впровадженню таких систем;

30. створювали і розвивали механізми фінансування ділових асоціацій і кооперативів, що можуть надати допомогу у таких питаннях, як фахова підготовка, маркетинг, розробка продуктів, дослідження і фінансування екотуристської діяльності;

31. забезпечили за допомогою відповідних інструментів і стратегічних альянсів рівномірний розподіл фінансових вигод між міжнародними направляючими і приймаючими туроператорами, місцевими постачальниками послуг і місцевими громадами;

32. У світлі вищезгаданих положень формували і реалізовували корпоративну політику на основі усталеності з метою її застосування на кожному етапі екотуристської діяльності.

С. Неурядові організації, суспільні асоціації, навчальні заклади і дослідницькі центри:

33. забезпечували технічну, фінансову, освітню й іншу підтримку і сприяли нарощуванню потенціалу для екотуристських центрів, місцевих організацій і асоціацій, малих підприємств і відповідних органів влади з метою забезпечення сталої туристської політики, рекомендацій в області розвитку і управління, а також контрольних механізмів;

34. контролювали і досліджували реальний вплив екотуристської діяльності на екосистеми, біологічне різноманіття, місцеві корінні культури і соціально-економічне середовище екотуристських центрів;

35. співробітничали з державними і приватними організаціям для того, щоб отримані в результаті досліджень дані й інформація направлялися на забезпечення процесу прийняття рішень з розвитку і управління екотуризмом;

36. співробітничали з дослідницькими центрами для розробки найбільш адекватних і практичних рішень з розвитку екотуризму.

Д. Міжурядові організації, міжнародні фінансові заклади й агентства сприяння розвитку:

37. розробляли і сприяли здійсненню національної і місцевої політики, а також застосуванню принципів планування і систем оцінки в області екотуризму і його зв'язку з такими напрямками сталого розвитку, як охорона природного різноманіття, соціально-економічний розвиток, повага прав людини, боротьба з бідністю, охорона природи і т.д., і поширенню цього досвіду у всіх країнах. Особлива увага повинна приділятися найменш розвиненим і країнам, що розвиваються, малим острівним державам і країнам із великими гірськими територіями, особливо, у світлі того, що 2002 рік був оголошений ООН Міжнародним роком гір;

38. нарощували потенціал регіональних, національних і місцевих організацій з розробки і застосування екотуристської політики і планів, заснованих на міжнародних рекомендаціях;

39. розробляли міжнародні стандарти і механізми фінансування екотуристських сертифікаційних систем, що враховують потреби малих і середніх підприємств і сприяють їх доступу до подібних процедур;

40. включили процес багатостороннього діалогу всіх учасників туристського процесу в розробку політики, рекомендацій і проектів на глобальному, регіональному і національному рівнях з метою обміну досвідом між країнами і секторами, залученими до екотуристської діяльності;

41. нарощували зусилля із виявлення чинників, що визначають успіх або невдачу екотуристських підприємств у усьому світі, для передачі знань і прикладів найкращої практики іншим країнам за допомогою публікацій, місій на місцях, навчальних семінарів і проектів технічної підтримки; ЮНЕП, ВТО й інші міжнародні організації повинні продовжувати і розширювати свій міжнародний діалог після Саміту з проблематики сталого туризму і екотуризму, наприклад, шляхом регулярного аналізу розвитку екотуризму на міжнародних і регіональних форумах.

42. адаптували, у разі потреби, свої фінансові можливості й умови кредитування до потреб мікро-, малих і середніх екотуристських підприємств, що складають основу даної індустрії, із метою забезпечення їх довгострокової економічної усталеності;

43. нарощували потенціал внутрішніх людських ресурсів для сприяння розвитку сталого туризму і екотуризму, що сам по собі є підсектором розвитку, і забезпечення правильного функціонування такого стану, при якому наявний досвід, дослідницька діяльність і документація сприяють використанню екотуризму в якості інструмента сталого розвитку.

44. розробляли механізми фінансування для навчання і нарощування потенціалу з урахуванням необхідного часу і ресурсів для того, щоб допомогти місцевим співтовариствам і корінним народам успішно брати участь у процесі розвитку екотуризму.

Е. Місцеві і корінні громади:

У додаток до всіх звернень, адресованим до корінних громад у попередніх пунктах даної Декларації, учасники виробили такі рекомендації, що безпосередньо стосуються місцевих громад і полягають у тому, щоб вони:

45. Як частина загального погляду громади на розвиток, що може включати екотуризм, розробляли і застосовували стратегію для збільшення колективних вигод для громади за допомогою розвитку екотуризму, включаючи розвиток людських, фізичних, фінансових і соціальних ресурсів, і покращували доступ до технічної інформації;

46. зміцнювали, підтримували і заохочували спроможність громад до збереження і використання традиційних навичок, особливо, таких, як місцеві мистецтва та ремесла, сільськогосподарська продукція, місцеве будівництво й облаштування територій із використанням місцевих природних ресурсів на сталій основі.

Г. Всесвітній саміт із сталого розвитку (ВССР):

47. визнав необхідність застосування принципів сталого розвитку до туризму, а також показову роль екотуризму в досягненні економічних, соціальних і екологічних вигод;

48. включив значення туризму, включаючи екотуризм, в очікувані результати «тип 1» і «тип 2» ВССР.

Квебек (Канада), 22 травня 2002 р.

Громадські організації, що діють на території Закарпатської області і входять до складу Громадської ради при Державному управлінні охорони навколишнього природного середовища в Закарпатській області (станом на 2016 рік)

№ п/п	Назва організації	Юридична адреса	Напрямок діяльності
1	2	3	4
1.	Закарпатська обласна організація Українського товариства охорони природи	88000, м. Ужгород, вул. Кошицька, 7	Всебічний громадський екологічний контроль, пропаганда, освіта, навчання, виховання, видавнича діяльність
2.	Закарпатська обласна організація Українського товариства мисливців і рибалок	88000, м. Ужгород, вул. Кошицька, 7	Активна участь у розвитку мисливського і риболовного спорту, в охороні, відтворенні та раціональному використанні тваринного світу
3.	Карпатський екологічний клуб «Рутенія»	88000, м. Ужгород вул. Бачинського, 25/2	Науково-громадська діяльність в області охорони довкілля Карпатського регіону, спрямована на дослідження, раціональне використання, збереження та відтворення біорізноманіття природних екосистем
4.	Обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді	88000, м. Ужгород, вул. Загорська, 126	Різнобічна природоохоронна діяльність, активна інформаційно-пропагандистська, практична виробнича діяльність, направлена на вивчення, охорону, дослідження і примноження природних багатств
5.	Закарпатська обласна організація партії зелених України	89600, м. Мукачеве, вул. Духновича, 105	Забезпечення інтересів громадян шляхом узгодження економічних потреб із інтересами захисту довкілля, гармонізації суспільних відносин, гармонізації взаємодії суспільства і навколишнього середовища
6.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнської екологічної ліги	88014, м. Ужгород, вул. Котляревського, 5	Сприяння радикальному поліпшенню екологічної ситуації в області, формування нового природоохоронного світогляду
7.	Громадська організація «Уж»	88000, м. Ужгород, вул. Довженка, 4/6	Екологічна освіта та виховання населення
8.	Регіональне молодіжне екологічне об'єднання «Екосфера»	88000, м. Ужгород, вул. Кошицька, 7	Координація зусиль молоді для вивчення та охорони навколишнього природного середовища
9.	Великобerezнянський екологічний клуб «Кременець»	89000, смт. В.Березний, вул. Гожики, 52	Сприяння фізичному та духовному розвитку населення шляхом покращення екологічного стану в районі
10.	Громадський благодійний фонд екологічного та туристичного розвитку «Ужанська долина»	89000, Великобerezнянський р-н, смт. В.Березний, вул. Шевченка, 54	Надання допомоги Ужанському національному природному парку, населенню, що проживає в даному районі у вирішенні екологічних, творчих, наукових проблем, сприяння розвитку еко-і агро туризму та екоосвіти

1	2	3	4
11.	Закарпатський відділ Українського географічного товариства	88000, м. Ужгород, вул. Університетська, 14	Сприяння організації, розвитку, підвищенню ефективності та координації географічних досліджень, використанню їх результатів для оптимізації взаємодії суспільства і природи, геоecологічного виховання населення
12.	Громадське об'єднане товариство «Синій Вир»	90041, Міжгірський р-н, с. Синевир Остріки	Підвищення кваліфікаційного рівня його учасників для вирішення екологічних проблем Карпат
13.	Закарпатський екологічний клуб «Едельвейс»	88000, м. Ужгород, пров. Університетський, 6/28	Захист прав та інтересів членів клубу, науково-громадська та просвітницька діяльність в області охорони довкілля Карпатського регіону
14.	Соціально-екологічна громадська організація «Чистий берег»	90202, м. Берегово, вул. Корятовича, 4/8	Посилення ролі громадськості у процесах прийняття рішень з соціальних, екологічних, культурологічних та правових питань
15.	Громадське об'єднання товариство «Кришталеве Джерело»	90040, Міжгірський р-н, с. Синевир Поляна, 101	Захист законних інтересів його членів, в тому числі екологічних. Екоосвіта та екотуризм, заповідна справа
16.	Благодійний фонд розвитку екотуризму на Ужанській долині «Фундація розвитку Ужанської долини»	88000, м. Ужгород, вул. Кошицька, 7	Всебічний розвиток Закарпатського регіону, популяризація сільського туризму на Закарпатті тощо
17.	Закарпатський обласний благодійний фонд міжнародного наукового, освітнього та культурного співробітництва Фундація «Європейський дім»	88000, м. Ужгород, вул. Кошицька, 7/10	Надання матеріальної, фінансової та іншої допомоги для наукового, освітнього та культурного розвитку Закарпатського регіону у міжнародному співробітництві з іншими країнами та народами світу, зокрема Європейського союзу.
18.	Закарпатська обласна громадська екологоосвітня організація «Природа»	88000, м. Ужгород, вул. Дзямбула, 47 «а»/40	Науково-громадська діяльність в області охорони довкілля Карпатського регіону, спрямована на дослідження, раціональне використання, збереження та відтворення біорізноманіття природних екосистем

Додаток Д

Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Закарпатської області (станом на 2016 рік) [196]

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
<i>Території та об'єкти загальнодержавного значення</i>					
Біосферні заповідники	Карпатський	58035,8	Рахівський, Тячівський, Хустський, Виноградівський	КБЗ м. Рахів	Указ Президента України від 26.11.1993 р. № 563/93, від 11.04.1997р. № 325/97, від 14.01.2010 р. № 25/2010
	Синевир	42704	Міжгірський, Хустський	НПП «Синевир», с. Синевир-Остріки	ПРМ УРСР від 05.01.1989 р. № 7, Указ Президента України від 29.12.2009 р. № 1118/2009
	Ужанський	39159,3	Великобереж-нянський	Ужанський НПП, смт. Великий Березний	Указ Президента України від 27.09.1999 р. 1230/99
Всього НПП	Зачарований край	6101	Іршавський	НПП «Зачарований край»	Указ Президента України від 21.05.2009 р. 343/2009
	Заказники	3			
ландшафтні лісові	Брадунський	1026	Тячівський, с. Руська Мокра	ДП «Мокрянське ЛМГ»	ПРМ УРСР від 28.10.1974 р. № 500, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Росішний	461	Воловецький	ДП «Воловецьке ЛГ»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, ПРМ УРСР від 28.101974 р. № 500, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Діброва	712	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, ПРМ УРСР від 28.101974 р. № 500, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
лісові	Кам'янка	328	Міжгірський	НПП «Синеvir»	ПРМ УРСР від 12.12.1983 р. № 5495, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшов до складу НПП «Синеvir», Постан. РМ УРСР від 05.01.1989 р. № 7)
ботанічні	Чорна гора	823	Виноградівський	ДП «Виноградівське ЛГ»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, ПРМ УРСР від 28.10.1974 р. № 500 (747 га передано до складу КБЗ, Указ Президента від 11.04.1997 р. № 325/97)
	Юлівська гора	176	Виноградівський	ДП «Виноградівське ЛГ»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, ПРМ УРСР від 28.10.1974 р. № 500 (передано до складу КБЗ, Указ Президента від 11.04.1997 р. № 325/97)
	Урочище Загінки і Тересянка	13	Рахівський	ДП «Рахівське ЛГ»	ПРМ УРСР від 28.10.1974 р. № 500, ПРМ УРСР від 03.08.1978 р. № 383, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (передано до складу КБЗ б/в указ Президента від 11.04.1997 р. № 325/97)
	Гладинський	130	Тячівський	ДП «Брустурянське ЛМГ»	ПРМ УРСР від 28.10.1974 р. № 500, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
ботанічні	Горгани і Тавпіширка	248	Тячівський	ДП «Брустуриянське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, ПРМ УРСР від 28.10.1974 р. № 500, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Кедринський	166	Тячівський	ДП «Брустуриянське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, ПРМ УРСР від 28.10.1974 р. № 500, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Керничний	107	Тячівський	ДП «Мокрянське ЛМГ»	ПРМ УРСР від 12.12.1983 р. № 495, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Урочища Странзул, Задня, Кедрин	510	Тячівський	ДП «Мокрянське ЛМГ», ДП «Брустуриянське ЛМГ»	ПРМ УРСР від 28.10.1974 р. № 500, ПРМ УРСР від 03.08.1978 р. № 383, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	загальнозоологічні	Річанський	2408	Іршавський	ДП «Довжанське ЛМГ»
Тур'є-Полянський		2163	Перечинський	ДП «Перечинське ЛГ»	ПРМ УРСР від 26.12.1985 р. № 451
Великодобронський		1736	Ужгородський	ДП «Ужгородське ЛГ»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, ПРМ УРСР від 28.10.1974 р. № 500, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (входить до складу РЛП «Притисянський»)
Потік Оса		500	Воловецький	ДП «Воловецьке ЛГ»	Указ Президента України від 09.12.1998 р. 1341/98

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
орнітологічні	Соколові скелі	606	Перечинський	ДП «Перечинське ЛГ»	ПРМ УРСР від 28.10.1974 р. № 500, ПРМ УРСР від 03.08.1978р. № 383, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
гідрологічні	Апшинецький	105	Рахівський	ДП «Ясінянське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, ПРМ УРСР від 28.10.1974 р. № 500, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
загальногеологічні	Зачарована долина	150	Іршавський	НПП «Зачарований край»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, ПРМ УРСР від 28.10.1974 р. № 500, ПРМ УРСР від 03.08.1978 р. № 383, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (входить до складу НПП «Зачарований край» з вилученням)
Всього заказників	19	12368			
Пам'ятки природи					
комплексні	Гора Високий камінь	22	Воловецький	ДП «Воловецьке ЛГ»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, Розп. РМ УРСР від 14.10.1975 р. № 780-р, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
ботанічні	Гора Явірник	100	Великобerezнянський	ДП «Великобerezнянське ЛП»	Розп. РМ УРСР від 14.10.1975 р. № 780-р, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до НПП «Ужанський», указ Президента від 27.09.1999 р. № 1230/99)
	Урочище Тепла яма	93	Ужгородський	ДП «Ужгородське ЛП»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, Розп. РМ УРСР від 14.10.1975 р. № 780-р, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Голятин	42	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛП»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, Розп. РМ УРСР від 14.10.1975 р. № 780-р, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Урочище Довгий потік	75	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, Розп. РМ УРСР від 14.10.1975 р. № 780-р, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (54,0 га увійшли до складу КБЗ з вилученням, 21,0 га – без вилучення)
	Скелі Близниці	30	Рахівський	КБЗ	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, Розп. РМ УРСР від 14.10.1975 р. № 780-р, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшли до складу КБЗ з вилученням, указ Президента від 11.04.1997 р. № 325/97)

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
ботанічні	Урочища Великий Яворець та Обнога	35	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛП»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, Розп. РМ УРСР від 14.10.1975 р. № 780-р, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Урочище Атак	52	Берегівський	ДП «Берегівське ЛП»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, Розп. РМ УРСР від 14.10.1975 р. № 780-р, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253, входить до складу РЛП «Притисянський»
гідрологічні	Болото Чорне bagno	15	Іршавський	НПП «Зачарований край»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, Розп. РМ УРСР від 14.10.1975 р. № 780-р, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (знаходиться у НПП «Зачарований край», з вилученням)
Всього пам'яток природи	9	464,0			
Ботанічні сади	Ботанічний сад УжНУ	86,414	м. Ужгород	УжНУ	ПРМ УРСР від 22.07.1983 р. № 31, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	Парк санаторію «Карпати»	38	Мукачівський	санаторій «Карпати»	ПРМ УРСР від 29.01.1960 р. № 105, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253, Постанова ДКУРСР від 30.08.1990 р. № 18
Всього об'єктів загальнодержавного значення		34			
		158956,51			

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
Території та об'єкти місцевого значення					
Регіональні ландшафтні парки	Притисянський	10330,66	Берегівський, Виноградівський, Мукачівський, Ужгородський	відповідно до додатків рішення облради від 07.08.2009 р. № 908	Ріш. Облради від 07.08.2009 р. № 908
	Синяк	4631,295	Мукачівський	ДП «Мукачівське ДЛП», Мукачівська РДА, Центр сприяння розвитку туризму «Синяк»	Ріш. Облради від 26.05.2011 р. № 229
Всього РЛП	2	14961,955			
Заказники ландшафтні	Грабовець	188,6	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛП»	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55
	Остра	20	Ужгородський	Кам'яницька сільська рада	Ріш. Облради від 13.07.2012 р. № 523
лісові	Тополина	74,4159	Свалявський	Солочинська сільська рада	Ріш. Облради від 12.08.2011 р. № 265
	Дубова	31	Великобerez-нянський	ДП «Великобerezнянське ЛП»	3,1 га Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, 18,0 га Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшов до складу Ужанського НПП без вилучення, указ Президента від 27.09.1999 р. № 1230/99)
	Уличанка	9,6	Великобerez-нянський	Ужанський НПП	10,0 га Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшов до складу Ужанського НПП без вилучення, указ Президента від 27.09.1999 р. № 1230/99)

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
лісові	Тихий	25	Великобerezнянський	ДП «Великобerezнянське ЛГ»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшов до складу Ужанського НПП без вилучення, указ Президента від 27.09.1999 р. № 1230/99)
	Красна долина	218,8	Свалявський	ДП «Свалявське ЛГ»	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55 (50,0 га), Ріш. 12 сесії 21 скликання Об'єднання від 31.05.1993 р.
	Пинава	30	Свалявський	ДП «Свалявське ЛГ»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Веймугова сосна	5	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшов до складу КБЗ, Указ президента від 11.04.1997 р. № 325/97)
	Радянські Карпати	648,9	Рахівський	ДП «Ясінянське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55 (74,0 га увійшли до складу КБЗ з вилученням, Указ Президента від 11.04.1997 р. № 325/97)
	Явірник	37,4	Тячівський	ДП «Брустурянське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, Ріш. ОВК від 18.10.1983 р. № 270, Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Дугласова ялиця	10	Перечинський	ДП «Перечинське ЛГ»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243 («Дугласова смерека»), Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (знаходиться на території заповід. урочища «Розтоки»)

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
лісові	Анталовецька поляна	193,1	Ужгородський	Ужгородське військове лісництво	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243
	Темнатик	1456	Воловецький	ДП «Воловецьке ЛП»	Ріш. Облради від 24.04.2009 р. № 846, Ріш. Облради від 03.02.2014 р. № 892
	Остра	6,8	Мукачівський	ДП «Мукачівське ДЛП»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243 (7,0 га), Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Привододільний	722	Воловецький	ДП «Воловецьке ЛП»	Ріш. Облради від 16.11.2012 р. № 553
ботанічні	Голаня	89,4	Великобerez-нянський	Ужанський НПП	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55 (увійшов до складу Ужанського НПП, Указ Президента від 27.09.1999 р. № 1230/99)
	Ерґаші	2,1	Великобerez-нянський	Ужанський НПП	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55 (увійшов до складу Ужанського НПП, указ Президента від 27.09.1999 р. № 1230/99)
	Пікуй	425,3	Воловецький	ДП «Воловецьке ЛП»	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55
	Пасіки	1,2	Великобerez-нянський	Ужанський НПП	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55 (увійшов до складу Ужанського НПП, указ Президента від 27.09.1999 р. № 1230/99)
	Голиця	79,5	Воловецький	Гірсько-Карпатська дослідна станція	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55
	Млаки	58	Рахівський	Видричанська сільська рада	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
ботанічні	Церлянка	5	Рахівський	Видричанська сільська рада	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55
	Говерлянка	2,5	Рахівський	ДП «Рахівське ЛДГ»	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55
	Станіслав	5,3	Рахівський	ДП «Ясінянське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55
	Арніка	9,5	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Аршична	24,5	Тячівський	ДП «Брустурянське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Бертяник	53,5	Тячівський	ДП «Брустурянське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Бузок	6	Воловецький	ДП «Воловецьке ЛГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Лілія	1	Рахівський	Богданська сільська рада	Ріш. 12 сесії 21 склик. Облради від 31.05.1993 р.
	Чорнянський деренковач	260	Виноградівський	ДП «Виноградівське ЛГ»	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55
	Залуж	3	Берегівський	ДП «Берегівське ЛГ»	Ріш. 12 сесії 21 склик. Облради від 31.05.1993 р.
	Шияня	3,9	Виноградівський	Онокська сільська рада	Ріш. Облради від 11.01.2002 р. № 377
	Ардов	25	Берегівський	філія «Береговодержліггосп»	Ріш. Облради від 08.07.2010 р. № 1143
	Косонська гора	9	Берегівський	філія «Береговодержліггосп»	Ріш. Облради від 08.07.2010 р. № 1143
	Сілаш	75,5	Берегівський	філія «Береговодержліггосп»	Ріш. Облради від 08.07.2010 р. № 1143
Егреш	37,4	Виноградівський	ДП «Виноградівське ЛГ»	Ріш. Облради від 08.07.2010 р. № 1143	

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
зоологічні орнітологічні	Гать	75	Іршавський	ДП «Загатянське ЛП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Товар	49,9	Берегівський	Дийдяньська сільська рада	Ріш. Облради від 11.01.2002 р. № 377
ентомологічні	Жорнина	9,8	Мукачівський	ДП «Мукачівське ДЛП»	Ріш. Облради від 12.08.2011 р. № 265
	Ріка	394	Іршавський	ДП «Довжанське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
іхтіологічні	Усть-Чорна	13 км	Тячівський	ДП «Мокрянське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55
	Кангина	25	Міжгірський	НПП «Синеvir»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшов до складу НПП «Синеvir» ПРМ УРСР від 05.01.1989)
	Біла та Чорна Тиса	32 км	Рахівський	ДП «Ясінянське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55
гідрологічні	Кісва	400	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ»	Ріш. Облради від 11.01.2002 р. № 377 (270 га увійшли до складу КБЗ з вилученням, Постанова РМ УРСР від 30.05.1990р. № 119)
	Озірце	322,2	Міжгірський	НПП «Синеvir»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшов до складу НПП «Синеvir» ПРМ УРСР від 05.01.1989)
	Дідівський Міц	15,4	Берегівський	Дийдяньська сільська рада	Ріш. Облради від 11.01.2002 р. № 377
	Став	18,5	Берегівський	Дийдяньська сільська рада	Ріш. Облради від 11.01.2002 р. № 377
	Омножанський	495,3	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛП»	Ріш. Облради від 22.06.2005 р. № 541
Всього заказників	49	6630,4159			

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
Заповідні урочища	Дуброви	10	Тячівський	філія «Тячівське ЛІАГ», ДП «Закарпатське обласне управління лісогосподарських агропромислових господарств»	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55
	Розтоки	430	Перечинський	ДП «Перечинське ЛП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Берегівське горбогр'я	33,3	Берегівський	ДП «Берегівське ЛП»	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55
	Боржава	302	Виноградівський, Берегівський	ДП «Виноградівське ЛП», ДП «Берегівське ЛП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (входить до складу РЛП «Притисянський»)
	Гора Біганська	5	Берегівський	філія «Берегово-держспецлісгосп»	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55
	Деренів	300	Мукачівський	ДП «Мукачівське ДЛП»	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55
	Широкий	5	Мукачівський	ДП «Мукачівське ДЛП»	Ріш. ОВК від 31.05.1999 р.
	Ловачка	90	Мукачівський	ДП «Мукачівське ДЛП»	Ріш. ОВК від 31.05.1999 р.
	Мочар	8	Тячівський	Філія «Тячівське ЛІАГ», ДП «Закарпатське облуправління лісогосподарських агропромислових господарств»	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55
	Всього заповідних урочищ	9	1183,3		

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
Пам'ятки природи ботанічні	Великий ліс	1,5	Виноградівський	ДП «Виноградівське ЛП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (входить до заповідного урочища «Боржава», яке являється складовою РЛП «Притисянський»)
	Берека європейська	16,7	Іршавський	ДП «Загатянське ЛП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Невицький кар'єр	2,8	Ужгородський	ДП «Ужгородське ЛП»	Ріш. ОВК від 13.06.1990 р.
	Каштановий гай	1	Ужгородський	Кіблярівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Сосна чорна	3,2005	Ужгородський	Оноківська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253, Ріш. Закарпатської ОДА від 10.07.2014 р. № 1039
	Холмовець	1	Виноградівський	ДП «Виноградівське ЛП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Дуб звичайний	0,01	Виноградівський	ДП «Виноградівське ЛП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Дуб пірамідальний	0,02	м. Виноградів	Виноградівська міська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Тис ягідний	1,5	Воловецький	ДП «Воловецьке ЛП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Дуб бургундський	0,02	м. Берегове	Берегівська міська лікарня	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (знаходиться на території парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва «Парк відпочинку»)
	Бузок угорський	0,5	Воловецький	ДП «Воловецьке ЛП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
ботанічні	Дуб звичайний	0,01	Великобереж- нянський	Стужицька сільська рад	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу Ужанського НПП, указ Президента від 27.09.199 р. № 1230)
	Липи вікові	0,2	Іршавський	Іршавський тубдиспансер	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Дуб звичайний	0,01	Міжгірський	Міжгірська селищна рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Горобина домашня	0,01	Мукачівський	радгосп «Червона гора»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Каштан їстівний	0,5	м. Мукачево	Мукачівська міська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Андромеда	8,9	Рахівський	Чорногісянська сільська рада	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 90
	Рододендрон	1,5	Рахівський	ДП «Рахівське ЛДГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Рододендрон	1	Рахівський	ДП «Рахівське ЛДГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Сосна гірська «Жереп»	3	Рахівський	КБЗ	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу КБЗ з вилученням, Постанова РМ УРСР від 30.05.1990 р. № 119, акт прийому-передачі від 27.12.2006 р., акт прийому- передачі КБЗ від 09.12.2005 р. № 697)
	Сосна гірська «Жереп»	2	Рахівський	КБЗ	Ріш. ОВК від 23.10.84 р. № 253 (увійшла до складу КБЗ, Постанова РМ УРСР від 30.05.90 р. № 119)

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
ботанічні	Церцис європейський	1	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Кедр європейський	3	Рахівський	ДП «Ясінянське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Кедр європейський	2	Рахівський	ДП «Рахівське ЛДГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Кедр європейський	2	Рахівський	КБЗ	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу КБЗ з вилученням, Постанова РМ УРСР від 30.05.1990 р. № 119, акт передачі КБЗ від 09.12.2005 р. № 697)
	Тис ягідний	6	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Тис ягідний	9	Рахівський	ДП «Рахівське ЛДГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Ясен звичайний	3	Рахівський	Ясінянська селищна рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Секвоя	0,5	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Дуб звичайний	0,01	Свалявський	санаторій «Човен»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Дуб звичайний	0,01	Свалявський	Душинська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Дуб звичайний	0,01	м. Свалява	Свалявська міська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Сосна гірська «Жереп»	0,5	Тячівський	ДП «Брустурянське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Дуб звичайний	0,01	Тячівський	Русько-Полівська сільрада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Кипарис болотний	0,02	м. Ужгород	Обласна санепідемстанція	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
ботанічні	Дуб звичайний	0,01	Хустський	Крайниківська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Тюльпанне дерево	0,1	Хустський	Вишківська селищна рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Сосна звичайна	13	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛГ»	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414 (входить до складу заповідного урочища «Голятин»)
	Менчул квасівський	1,81	Рахівський	Квасівська сільська рада	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55
	Ясен Масарика	0,0016	м. Ужгород	Ужгородська міська рада	Ріш. Облради від 12.08.2011 р. № 265
	Лилики	1	Ужгородський	ДП «Ужгородське ЛГ»	Ріш. ОВК від 07.03.1990 р. № 55
	Водоспад Шопіг	0,19	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Водоспад Скакало	0,4	Мукачівський	ДП «Мукачівське ДЛГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Водоспад на р. Туриця	1,4	Перечинський	ДП «Перечинське ЛГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Водоспад Плішка	0,2	Перечинський	ДП «Перечинське ЛГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
гідрологічні	Водоспад Шипот	0,7	Перечинський	ДП «Перечинське ЛГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Озеро Синє	3	Мукачівський	ДП «Мукачівське ДЛГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Льодовикове озеро Велике Тростя	1,9	Перечинський	ДП «Перечинське ЛГ»	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414
	Озеро Ворочівське	1,4	Перечинський	Ужгородське військове лісництво	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Озеро Апшинець	2,6	Рахівський	Чорнотисянська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Озеро Репинне	0,97	Іршавський	ДП «Довжанське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
гідрологічні	Водоспад Городилів	0,12	Хустський	ДП «Хустське ЛДП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Липовецьке «Морське око»	0,3	Хустський	Липовецька сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Водоспад Трофанець	0,25	Рахівський	КБЗ	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу КБЗ, Указ Президента від 11.04.1997 р. № 325/97)
	Озеро Солоне	3,9	Тячівський	Тереблянська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Солоне озеро	2	Тячівський	Солотвинська селищна рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Озеро солоне	2,7	Хустський	Олександрівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Озеро солоне	2,5	Хустський	Данилівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Озеро Бребенескул	0,68	Рахівський	КБЗ	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Водоспад Свидовець	0,37	Рахівський	КБЗ	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (передано до складу КБЗ ПРМ УРСР від 12.11.1968 р. № 568)
	Озеро Ворожеське	0,75	Рахівський	Чорнотисянська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до КБЗ з вилученням, акт прийому-передачі від 27.12.2006 р.)
	Озеро Герешавське	1,35	Рахівський	Косівсько-Полянська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Сфагнове болото «Синяк»	1	Мукачівський	ДП «Мукачівське ДЛП»	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
гідрологічні	Озеро на полонині Боржава	2,34	Іршавський	ДП «Довжанське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
джерела	Джерело № 1	1	Великобережнянський	Солянська сільська рада с. Сіль	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу НПП «Ужанський» ПРМ УРСР від 27.09.199 р. № 1230/99)
	Джерело № 11	0,5	Великобережнянський	Костринська сільська рада с. Кострино	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу НПП «Ужанський» ПРМ УРСР від 27.09.199 р. № 1230/99)
	Джерело № 2	0,3	Великобережнянський	Ужанський НПП с. Кострино	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу НПП «Ужанський» ПРМ УРСР від 27.09.199 р. № 1230/99)
	Джерело № 1	0,5	Великобережнянський	Ужанський НПП с. Ужок, ур. «Первал»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу НПП «Ужанський» ПРМ УРСР від 27.09.199 р. № 1230/99)
	Джерело № 2	0,5	Великобережнянський	Ужанський НПП ур. «Ужоцький потік»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,5	Великобережнянський	Ужанський НПП с. Ужок, ур. «Біля школи»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу НПП «Ужанський» ПРМ УРСР від 27.09.199 р. № 1230/99)
	Джерело № 7	0,3	Великобережнянський	Розтоцько-Пастільська сільська рада с. Костева Пастіль	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу НПП «Ужанський» ПРМ УРСР від 27.09.199 р. № 1230/99)

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело № 8	0,25	Великобerezнянський	Розтоцько-Пастільська сільська рада с. Розтоцька Пастіль	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Великобerezнянський	ДП «Великобerezнянське ЛП» с. Чорноголова	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Великобerezнянський	ДП «Великобerezнянське ЛП» с. Чорноголова	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Великобerezнянський	Солянська сільська рада с. Сіль	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до НПП «Ужанський» ПРМ УРСР від 27.09.199 р. № 1230/99)
	Джерело № 1	0,5	Великобerezнянський	ДП «Великобerezнянське ЛП» с. Жорнава	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Великобerezнянський	Ужанський НПП с. Жорнава	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,3	Виноградівський	Неветленфолівська сільська рада с. Нове Клинново	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Виноградівський	ДП «Виноградівське ЛП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Виноградівський	ДП «Виноградівське ЛП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина № 1	0,5	Воловецький	ДП «Воловецьке ЛП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело № 2	3	Воловецький	ДП «Воловецьке ЛП» ур. «Занька»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	3	Воловецький	ДП «Воловецьке ЛП» ур. «Занька»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,5	Воловецький	Лазівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,3	Воловецький	Білосовицька сільська рада с. Латірка	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,3	Воловецький	Білосовицька сільська рада с. Латірка	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,5	Воловецький	ДП «Воловецьке ЛП» с. Підполоззя	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Воловецький	ДП «Воловецьке ЛП» с. Скотарське	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	5	Ужгородський	санаторій «Деренівська купіль» с. Нижнє Солотвино	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина б/н	5	Ужгородський	санаторій «Деренівська купіль» с. Нижнє Солотвино	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	5	Ужгородський	Львівське управління залізницею с. Циганівці	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина № 1	3	Ужгородський	Холмівська сільська рада с. Розівка	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина № 221	0,3	Ужгородський	Міськвиконком м. Ужгород	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело № 1	0,3	Ужгородський	Міськвиконком м. Ужгород	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (знаходиться на території ботанічного саду УжНУ)
	Джерело б/н	1,5	Ужгородський	Пацканівська сільська рада с. Пацканьово	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Рахівський	ДП «Рахівське ЛДГ» ур. «Білин»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Рахівський	Богданська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,3	Рахівський	Лугівська сільська рад	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина № 1	3	Ужгородський	Холмівська сільська рада с. Розівка	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Рахівський	ДП «Рахівське ЛДГ» ур. «Луги»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,5	Рахівський	ДП «Рахівське ЛДГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,3	Рахівський	Верхньоводянська сільська рада с. Верхнє Водяне	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	3	Рахівський	Верхньоводянська сільська рада с. Водиця	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	3	Рахівський	Верхньоводянська сільська рада с. Водиця	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,5	Рахівський	ДП «Рахівське ЛДГ» ур. «Водиця»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Рахівський	ДП «Рахівське ЛДГ» ур. «Говерла»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело № 2	0,5	Рахівський	ДП «Рахівське ЛДП» ур. «Говерла»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Рахівський	Ділівська сільська рада с. Ділове	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Рахівський	Квасівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Рахівський	Квасівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,5	Рахівський	Квасівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 4	0,5	Рахівський	Квасівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 5	0,5	Рахівський	Квасівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 6	0,5	Рахівський	Квасівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 7	0,5	Рахівський	Квасівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 8	0,5	Рахівський	Квасівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 9	0,5	Рахівський	Квасівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
Джерело № 10	0,5	Рахівський	Квасівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253	
Джерело № 11	0,5	Рахівський	Квасівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253	

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело № 12	0,5	Рахівський	Квасівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 13	0,5	Рахівський	Квасівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 14	0,5	Рахівський	Квасівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 15	0,5	Рахівський	Квасівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 16	0,5	Рахівський	Квасівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 8	0,5	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ» с. Кобилецька Поляна	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 7	0,5	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ» с. Кобилецька Поляна	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ» с. Косівська Поляна	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ» с. Косівська Поляна	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,5	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ» с. Косівська Поляна	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело № 4	0,5	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ» с. Косівська Поляна	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 5	0,5	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ» с. Косівська Поляна	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 6	0,5	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ» с. Косівська Поляна	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 7	0,5	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ» с. Косівська Поляна	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ» с. Костелівка	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,3	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ» с. Костелівка	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Рахівський	Лазещинська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Рахівський	Рахівська міська рада м. Рахів	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,5	Рахівський	Лазещинська сільська рада ур. «Лазещина»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 4	0,5	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ» с. Луги	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Рахівський	ДП «Рахівське ЛДГ» ур. «Підділ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело № 1	0,5	Рахівський	ДП «Рахівське ЛДП» ур. «Буркут»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Рахівський	Лазещинська сільська рада ур. «Лазещина»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,5	Рахівський	ДП «Рахівське ЛДП» м. Рахів	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 4	0,5	Рахівський	Рахівська міська рада м. Рахів	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 5	0,5	Рахівський	Рахівська міська рада м. Рахів	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 6	0,5	Рахівський	Рахівська міська рада м. Рахів	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 7	0,5	Рахівський	Рахівська міська рада м. Рахів	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 8	0,5	Рахівський	Рахівська міська рада м. Рахів	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 9	0,3	Рахівський	Рахівська міська рада м. Рахів	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 10	0,5	Рахівський	турбаза «Гиса» м. Рахів	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 11	0,5	Рахівський	турбаза «Гиса» м. Рахів	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 12	0,5	Рахівський	турбаза «Гиса» м. Рахів	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 13	0,5	Рахівський	Рахівська міська рада м. Рахів	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 14	0,5	Рахівський	Рахівська міська рада м. Рахів	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
Джерело № 1	0,5	Рахівський	ДП «Ясінянське ЛІМП» ур. «Свидовець»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253	

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело № 2	0,5	Рахівський	ДП «Ясінянське ЛІМГ» смт. Ясіня	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,5	Рахівський	ДП «Ясінянське ЛІМГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Свалявський	Голубинська сільська рада с. Голубине	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина б/н	0,5	Свалявський	Свалявська міська рада с. Драчино	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Свалявський	Свалявська міська рада с. Драчино	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Свалявський	Свалявська міська рада с. Драчино	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н («Кадуб»)	0,5	Свалявський	Плосківська сільська рада с. Оленьово	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н («Квасок»)	0,3	Свалявський	Плосківська сільська рада с. Павлово	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	5	Тячівський	Лазівська сільська рада с. Лази	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,3	Свалявський	Сусківська сільська рада с. Пасіка	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,5	Свалявський	Солочинська сільська рада с. Солочин	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 4	0,5	Свалявський	Солочинська сільська рада с. Солочин	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 5	0,5	Свалявський	Солочинська сільська рада с. Солочин	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Тячівський	Чумалівська сільська рада с. Чумальово	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Свердловина б/н	3	Тячівський	Вільховецько-Лазівська сільська рада с. Вільхівці	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	3	Тячівський	Добрянська сільська рада с. Добрянське	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Тячівський	ДП «Мокрянське ЛМГ» с. Ганичі	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Тячівський	Ганичівська сільська рада с. Ганичі	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,5	Тячівський	Ганичівська сільська рада с. Ганичі	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Тячівський	ДП «Мокрянське ЛМГ» с. Комсомольськ	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Тячівський	ДП «Мокрянське ЛМГ» с. Красне	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Тячівський	Кричівська сільська рада с. Кричово	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Тячівський	Кричівська сільська рада с. Кричово	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	3	Тячівський	Кричівська сільська рада с. Кричово	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1 («Купіль»)	0,3	Свалявський	Плосківська сільська радаис. Павлово	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Тячівський	Новобарівська сільська рада с. Новобарово	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	3	Тячівський	Новоселицька сільська рада с. Новоселиця	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело № 1	0,5	Тячівський	Русько-Мокрянська сільська рада с. Руська Мокра	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Тячівський	Русько-Мокрянська сільська рада с. Руська Мокра	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	3	Тячівський	Русько-Мокрянська сільська рада с. Руська Мокра	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 4	0,5	Тячівський	Русько-Мокрянська сільська рада с. Руська Мокра	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 5	0,5	Тячівський	ДП «Мокрянське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Тячівський	Русько-Мокрянська сільська рада с. Руське Поле	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	5	Тячівський	ДП «Буштинське ЛП» с. Тарасівка	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	3	Тячівський	ДП «Буштинське ЛП» с. Тарасівка	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	3	Тячівський	ДП «Буштинське ЛП» с. Теремля	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина б/н	0,5	Тячівський	Тереблянська сільська рада м. Тячів	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Тячівський	Тячівська міська рада с. Мала Уголька	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу КБЗ ПРМ УРСР від 12.11.1968 р. № 568)

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело № 1	0,5	Тячівський	КБЗ ур. «Мала Уголька»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу КБЗ ПРМ УРСР від 12.11.1968 р. № 568)
	Джерело № 2	1	Тячівський	КБЗ ур. «Мала Уголька»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу КБЗ ПРМ УРСР від 12.11.1968 р. № 568)
	Джерело № 3	0,5	Тячівський	КБЗ с. Мала Уголька, ур. «Мирowo»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 4	0,5	Тячівський	Углянська сільська рада с. Мала Уголька, ур. «Монастир»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 5	0,5	Тячівський	Углянська сільська рада с. Велика Уголька	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу КБЗ ПРМ УРСР від 12.11.1968 р. № 568)
	Джерело № 1	0,5	Тячівський	КБЗ с. Велика Уголька	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	5	Тячівський	ДП «Брустурянське ЛМГ» смт. Усть-Чорна	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	3	Тячівський	КБЗ с. Широкий Луг	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу КБЗ ПРМ УРСР від 12.11.1968 р. № 568)
	Джерело № 1	5	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛГ» с. Верхній бистрий	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 4	1	Міжгірський	Верхньобистрянська сільська рада с. Верхній Бистрий	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело № 5	0,5	Міжгірський	Верхньобистрянська сільська рада с. Верхній Бистрий	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,3	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,3	Міжгірський	філія «Міжгір'я ДСЛП» с. Вучкове	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,5	Міжгірський	Верхньобистрянська сільська рада с. Верхній Бистрий	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛП» ур. «Рудавець»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛП» ур. «Рудавець»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,5	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛП» с. Голятин	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 4	0,5	Міжгірський	Голятинська сільська рада с. Голятин	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 5	0,5	Міжгірський	Голятинська сільська рада с. Голятин	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 6	0,5	Міжгірський	Голятинська сільська рада с. Голятин	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 7	0,5	Міжгірський	Голятинська сільська рада с. Голятин	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 8	0,5	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛП» с. Голятин	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
Джерело № 9	0,5	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛП» с. Голятин	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253	

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело № 10	0,5	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛП» с. Голятин	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 13	0,5	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛП» с. Голятин	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 11	0,05	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛП» с. Голятин	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 12	0,5	Міжгірський	Голятинська сільська рада с. Голятин	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛП» ур. «Ізки»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Міжгірський	НПП «Синеvir» ур. «Кантина»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу НПП «Синеvir», ПРМ УРСР від 05.01.1989 р.)
	Джерело № 226	0,5	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛП» ур. «Келечин»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 329	0,5	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛП» ур. «Келечин»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Міжгірський	НПП «Синеvir» с. Колочава	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,3	Міжгірський	Фліля «Міжгір'я ДСЛП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Міжгірський	Майданська сільська рада с. Майдан	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,5	Міжгірський	Майданська сільська рада с. Майдан	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело б/н	0,5	Міжгірський	Майданська сільська рада с. Майдан	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу НПП «Синеvir», ПРМ УРСР від 05.01.1989 р.)
	Джерело № 2	0,3	Міжгірський	Філія «Міжгір'я ДСЛГ» смт. Міжгір'я	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,3	Міжгірський	Філія «Міжгір'я ДСЛГ» смт. Міжгір'я	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Міжгірський	НПП «Синеvir» ур. «Остріки»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу НПП «Синеvir», ПРМ УРСР від 05.01.1989 р.)
	Джерело № 2	0,5	Міжгірський	НПП «Синеvir» ур. «Остріки»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу НПП «Синеvir», ПРМ УРСР від 05.01.1989 р.)
	Джерело № 3	0,5	Міжгірський	НПП «Синеvir» с. Синеvir	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до складу НПП «Синеvir», ПРМ УРСР від 05.01.1989 р.)
	Джерело б/н	0,5	Міжгірський	Пилипецька сільська рада с. Пилипець	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Міжгірський	Пилипецька сільська рада ур. «Подобовець»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Міжгірський	ДП «Міжгірське ЛГ» с. Репинне	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело № 1	0,5	Міжгірський	Річківська сільська рада с. Ріка	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Міжгірський	Річківська сільська рада с. Ріка	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,3	Міжгірський	Річківська сільська рада с. Ріка	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 4	0,3	Міжгірський	Річківська сільська рада с. Ріка	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,3	Міжгірський	Н. Студенівська сільська рада с. Верхній Студений	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,3	Міжгірський	Н. Студенівська сільська рада с. Нижній Студений	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Міжгірський	Тюшківська сільська рада с. Тюшка	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,3	Іршавський	Білківська сільська рада с. Білки	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Іршавський	Білківська сільська рада с. Білки	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 3	0,5	Іршавський	«Іршавський лісгосп» ДП «Агроспецсервіс» с. Довге	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Іршавський	Доробратівська сільська рада с. Доробратово	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Іршавський	Негрівська сільська рада с. Негрово	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело б/н	0,5	Іршавський	Кушницька сільська рада с. Кушниця	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина б/н	0,5	Іршавський	Кушницька сільська рада с. Кушниця	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Іршавський	Доробратівська сільська рада с. Добробратово	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	1,5	Іршавський	Дубрівська сільська рада с. В. Росток	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина № 1	2	Іршавський	Дубрівська сільська рада с. М. Розтока	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,3	Мукачівський	Завидівська сільська рада с. Завидово	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина б/н	0,5	Мукачівський	Лалівська сільська рада с. Лалово	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	5	Мукачівський	ДП «Мукачівське ДПГ» с. Грабово, ур. «Солені мляки»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	3	Мукачівський	ДП «Мукачівське ДПГ» с. Грабово	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Мукачівський	Лавківська сільська рада с. Лавки	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Мукачівський	Лавківська сільська рада с. Лавки	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина б/н	0,5	Мукачівський	Сернянська сільська рада с. Баркасово	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Свердловина № 5	0,3	Берегівський	Великобуйганська сільська рада с. Мала Буйгань	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина № 99	0,5	Берегівський	Закарпатська геоекспедиція с. Мала Буйгань	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина № 108	0,5	Берегівський	Закарпатська геоекспедиція с. Велика Буйгань	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина № 274	0,5	Берегівський	Закарпатська геоекспедиція с. Мала Буйгань	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина № 50	0,5	Берегівський	Гутівська сільська рада с. Гут	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина № 52	0,5	Берегівський	Яношівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Хустський	Нижньобистрівська сільська рада с. Нижній Бистрий	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,3	Хустський	Боронявська сільська рада с. Боронява, ур. «Проба»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Хустський	Вишківська селищна рада с. Вишково, ур. «Варгедь»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело № 1	0,5	Хустський	Вишківська селищна рада с. Вишково, ур. «Нодьгейчевивдъ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Хустський	Вишківська селищна рада с. Вишково, ур. «Нодьгейчевивдъ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 4	0,5	Хустський	Драгівська сільська рада с. Драгово, ур. «Буркут»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Хустський	Копашнівська сільська рада с. Копашнево, ур. «Зелений кут»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Хустський	ДП «Хустське ЛДГ» с. Копашнево	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Хустський	Крайниківська сільська рада с. Крайниково	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Хустський	Крайниківська сільська рада с. Крайниково, ур. «Березник»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Хустський	ДП «Хустське ЛДГ» с. Крива	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Хустський	ДП «Хустське ЛДГ» с. Липовець	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина б/н	0,5	Хустський	Липчанська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело б/н	0,5	Хустський	Нанківська сільська рада с. Нанково, ур. «Глибокий»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Хустський	Нижньоселищенська сільська рада с. Нижнє Селище, ур. «Бундарка»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Хустський	Нижньоселищенська сільська рада с. Нижнє Селище, ур. «Діброва Хрешатик»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Хустський	Олександрівська сільська рада с. Олександрівка, ур. «Кічера»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,5	Хустський	Олександрівська сільська рада ур. «За берег»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,5	Хустський	Стеблівська сільська рада с. Стеблівка, ур. «Під горбом»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,3	Хустський	Хустська міська рада м. Хуст	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Свердловина б/н	3	Перечинський	Зарачівська сільська рада ур. «Лазі-Кадоуб»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело б/н	0,3	Перечинський	Дубриницька сільська рада с. Дубриничі, ур. «Шахове»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
джерела	Джерело № 1	0,3	Перечинський	Новоселицька сільська рада с. Новоселиця, ур. «Полянка»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 2	0,3	Перечинський	Новоселицька сільська рада с. Новоселиця, ур. «Поляни»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Джерело № 1	0,5	Перечинський	ДП «Перечинське ЛГ» с. Турички	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
Разом джерел	226	185,1			
геологічні	Відслонення гірських порід синього кольору	3	Мукачівський	ДП «Мукачівське ДЛГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Обавське відслон. стрімчаків	1	Мукачівський	ДП «Мукачівське ДЛГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Липовецькі скелі	2	Перечинський	ДП «Перечинське ЛГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Скеля	3	Перечинський	ДП «Перечинське ЛГ»	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414
	Скалка, високий стрімчак, що виник під час тектонічного розлому	3	Перечинський	ДП «Перечинське ЛГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Кам'яні останці з різними формами вивітрювання «Сокалець»	4	Перечинський	Ужгородське військове лісництво	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
геологічні	Скелі «Трастинець»	1,5	Рахівський	ДП «Рахівське ЛДГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (передано до складу КБЗ, Указ Президента від 11.04.1997 р. № 325/97)
	Свидовецькі скелі	5	Рахівський	ДП «Ясінянське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до КБЗ, Указ Президента від 11.04.1997 р. № 325/97)
	Стовп з вулканічного туфу 10 м	3	Ужгородський	ДП «Ужгородське ЛГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Червона скеля-стрімчак над р. Ріка	2	Хустський	Хустське ВУКГ	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Печера «Княгиня»	1,5	Великобerez-нянський	Філія Великобerezнянський держспецлігосп	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (увійшла до НПП «Ужанський» ПРМ УРСР від 27.09.1999 р. № 1230/99)
	Печера «Сина-торій» на вершині гори Синагорій	1	Перечинський	Ужгородське військове лісництво	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Печера «Чертеж»	3	Тячівський	Кричівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Залізородна штольня XIV	5	Ужгородський	ДП «Ужгородське ЛГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Сталактитова печера («Печера Термокса мала»)	3	Тячівський	Філія Тячівдержспецлігосп	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
геологічні	Печера «Ур», пастелькові луки	0,5	Перечинський	Ужгородське військове лісництво	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Скелі	51	Хустський	ДП «Хустське ЛД»	Ріш. Облради від 12.01.2006 р. № 694
	Сталактитова печера «Чур»	5	Тячівський	КБЗ	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414 (передана до складу КБЗ, ПРМ УРСР від 12.11.1968 р. № 568)
	Сталактитова печера («Печера Дружба»)	5	Тячівський	КБЗ	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414 (передана до складу КБЗ, ПРМ УРСР від 12.11.1968 р. № 568)
	Печера «Жемчужна»	5	Тячівський	КБЗ	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414 (передана до складу КБЗ, ПРМ УРСР від 12.11.1968 р. № 568)
	Сталактитова печера «Під гребенем»	5	Тячівський	КБЗ	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414 (передана до складу КБЗ, ПРМ УРСР від 12.11.1968 р. № 568)
	Сталактитова печера «Молочний камінь»	5	Тячівський	КБЗ	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414 (передана до складу КБЗ, ПРМ УРСР від 12.11.1968 р. № 568)
	Стрімчак-скеля «Дірявий камінь»	5	Тячівський	КБЗ	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414 (передана до складу КБЗ, ПРМ УРСР від 12.11.1968 р. № 568)
	Стрімчак-скеля «Кам'яні ворота»	4	Тячівський	КБЗ	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414 (передана до складу КБЗ, ПРМ УРСР від 12.11.1968 р. № 568)

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
геологічні	Сталактитова печера (Печера «Вів»)	5	Тячівський	КБЗ	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414 (передана до складу КБЗ, ПРМ УРСР від 12.11.1968 р. № 568)
	Радянська печера	1	Ужгородський	Ужгородське військове лісництво	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414
	Каолінова шахта «Кукля»	5	Берегівський	ДП «Берегівське ЛП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Ворочівські скелі	5	Ужгородський	ДП «Ужгородське ЛП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Анталовецькі скелі	1	Ужгородський	Ужгородське військове лісництво	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414 (знаходиться на території лісового заказника «Анталовецька поляна»)
	Скелі з ієрогліфами, східні схили р.Бужора	0,7	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Скеля-стрімчак над с. Костилівка («Скелі закоханих»)	1	Рахівський	Костилівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Вершина гори Великий камінь	5	Тячівський	КБЗ	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (передано до складу КБЗ ПРМ УРСР від 30.05.1990 р. № 119)
	Оголені скелі на березі р. Тербля	5	Хустський	Драгівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
геологічні	Оголені скелі на березі р.Квасної	4	Рахівський	КБЗ	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (передано до складу КБЗ, ПРМ УРСР від 30.05.1990 р. № 119)
	Виходи кам'яної солі на поверхню	3	Тячівський	Солотвинська селищна рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Оголені скелі на вершині гори «Великий Каменець»	5	Тячівський	Новоселицька сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Відслонення альбдатської товщі крейди	5	Тячівський	Новоселицька сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Скеля-стрімчак над Білим Потокком	2	Рахівський	ДП «Великобичківське ЛМГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253 (передано до складу КБЗ ПРМ УРСР від 30.05.1990 р. № 119 без вилучення)
	Всього пам'яток природи	329	478,6821		
Дендрологічні парки	Березинка	34	Мукачівський	ДП «Мукачівське ДЛП»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253, Ріш. 9 сесії облради від 26.12.2003 р. "325
	Учнівський дендропарк	0,9	м. Мукачево	Міський еколого-натуралістичний центр учнівської молоді	Ріш. Облради від 22.06.2005 р. № 541
Всього дендрологічних парків	2	34,9			

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	Парк-арборетум	3	сmt. Великий Березний	Великоберезнянська селищна рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Підзамковий	4	м. Ужгород	Ужгородський міськвиконком	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253, Ріш. Облради від 26.05.2011р. № 220
	Боздоський	50	м. Ужгород	Дирекція парку	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253, Ріш. Облради від 04.12.08 р. № 708, Ріш. Облради від 26.05.11 р. № 220
	Парк культури і відпочинку	4	Ужгородський, с. В. Геївці	Великогеївська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Парк культури і відпочинку	1,5	Ужгородський, с. В. Лази	Великолазівська загальноосвітня школа	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Палісадник обласної лікарні	0,7	м. Ужгород	Обласна лікарня	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Парк культури і відпочинку	6	Берегівський, с. В. Бақта	Філія «Берегівдержспецлісгосп»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Парк відпочинку	1	с. Мужієво	Мужіївська сільська рада	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414
	Парк відпочинку (парк Перемоги)	10,864	м. Мукачєво	КП «Комбінат благоустрою»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253, Ріш. Облради від 25.07.08 р. № 614, Ріш. Облради від 04.12.08 р. № 708

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	Парк культури і відпочинку	5	Тячівський, смт. Буштино	Буштинська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Дендропарк	1	м. Берегово	СТОВ «Берегівське»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Парк культури і відпочинку	4,8	м. Рахів	ДП «Рахівське ЛДГ»	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Парк відпочинку	5	смт. Ясіня	Ясінянська селищна рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253, Ріш. Облради від 25.07.08 р. № 614, Ріш. Облради від 04.12.08 р. № 708
	Сквер міськлікарні	0,4	м. Ужгород	Ужгородська міська лікарня	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243
	Палісадник університетської бібліотеки	0,5	м. Ужгород	УжНУ	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243
	Липова алея	1	м. Ужгород	Ужгородський міськвиконком	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243
	Партерний сквер	2	м. Ужгород	Ужгородська міська рада	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243
	Міський сквер	2	м. Мукачєво	КП «Комбінат благоустрою»	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414
	Палісадник Хімпорпусу УжНУ	0,2	м. Ужгород	УжНУ	Ріш. ОВК від 18.11.1969 р. № 414
	Сквер міськлікарні	1	м. Мукачєво	Мукачівська міська лікарня	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	Міський сквер (парк ім. Горького)	2,288	м. Мукачєво	Мукачівський міськвиконком	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, Ріш. Облради від 25.07.08 р. № 614, Ріш. Облради від 04.12.08 р. № 708
	Парк відпочинку	4	м. Берегово	Берегівська районна лікарня	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Сквер і площа Героїв	1	м. Берегово	Берегівський міськвиконком	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243
	Парк	0,9	смт. Буштино	Буштинська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Парк «Чертеж»	6	с. Чертеж	Худлівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Міський парк культури і відпочинку	2,7	м. Виноградів	Виноградівська міська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Парк культури і відпочинку	4	м. Виноградів	Виноградівський міськвиконком	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Розарій в дворі зеленгоспу	2	м. Виноградів	Виноградівський міськвиконком	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243
	Арборетум в дворі райвиконкому	0,25	смт. Великий Березний	Великобerezнянська селищна рада	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243
	Розарій Закарпатліс	0,51	м. Ужгород	Дирекція ЗАГ «Закарпатліс»	Ріш. Облради від 11.01.2002 р. № 377

Тип	Назва об'єкта ПЗФ	Площа, га	Адміністративна одиниця	Назва підприємства, організації, установи-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено об'єкт ПЗФ, змінено площу тощо
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	Дендропарк	2	м. Виноградів	дирекція школи № 4	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
	Сквер Т. Масарика	0,57	м. Ужгород	Ужгородська міська рада	Ріш. Облради від 16.11.2012 р. № 554
	Парк «Чонок»	6,1	Свалявський	дитячий санаторій «Човен»	Ріш. ОВК від 25.07.1972 р. № 243, Ріш. Облради від 25.07.08 р. № 614, Ріш. Облради від 04.12.08 р. № 708
	Парк-арборетум	2	Тячівський, с. Руське Поле	Русько-Полівська сільська рада	Ріш. ОВК від 23.10.1984 р. № 253
Всього парків-пам'яток садово-паркового мистецтва	34	138,282			
Всього об'єктів місцевого значення	425	23427,53			
Разом об'єктів ПЗФ	459	182384,05			

Перелік об'єктів природно-заповідного фонду Закарпатської області, території яких входять до складу інших об'єктів ПЗФ (дублювання території ПЗФ) (станом на 2016 рік) [196]

Категорія об'єкту ПЗФ, назва	Категорія об'єкту ПЗФ, назва, тип	Площа, га
Карпатський біосферний заповідник	1. Заказник загальнодержавного значення «Чорна гора», ботанічний	747
	2. Заказник загальнодержавного значення «Юлівська гора», ботанічний	176
	3. Заказник загальнодержавного значення «Затінки і Терсянка», ботанічний	13
	4. Пам'ятка природи загальнодержавного значення «Скелі Близниці», ботанічна	30
	5. Пам'ятка природи загальнодержавного значення «Довгий потік», ботанічна	75
	6. Пам'ятка природи загальнодержавного значення «Свидовецькі скелі», геологічна	5
	7. Заказник місцевого значення «Радянські Карпати», лісовий	74
	8. Заказник місцевого значення «Веймутова сосна», лісовий	5
	9. Заказник місцевого значення «Кісва», іхтіологічний	270
	10. Пам'ятка природи місцевого значення «Кедр європейський», ботанічна	2
	11. Пам'ятка природи місцевого значення «Сосна гірська «Жереп», ботанічна	3
	12. Пам'ятка природи місцевого значення «Сосна гірська «Жереп», ботанічна	2
	13. Пам'ятка природи місцевого значення «Водоспад Трофанець», гідрологічна	0,25
	14. Пам'ятка природи місцевого значення «Озеро Бребенескул», гідрологічна	0,68
	15. Пам'ятка природи місцевого значення «Водоспад Свидовець», гідрологічна	0,37
	16. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 1», гідрологічна	0,5
	17. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 2», гідрологічна	1
	18. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 3», гідрологічний	0,5
	19. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 1», гідрологічна	0,5
	20. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело б/н», гідрологічна	3
	21. Пам'ятка природи місцевого значення «Скелі Тростянець», геологічна	1,5
	22. Пам'ятка природи місцевого значення «Печера Дружба», геологічна	5
	23. Пам'ятка природи місцевого значення «Сталактатова печера Чур», геологічна	5
	24. Пам'ятка природи місцевого значення «Печера Жемчужна», геологічна	5
	25. Пам'ятка природи місцевого значення «Сталактатова печера Під Гребенем», геологічна	5

Категорія об'єкту ПЗФ, назва	Категорія об'єкту ПЗФ, назва, тип	Площа, га	
Карпатський біосферний заповідник	26. Пам'ятка природи місцевого значення «Сталактатова печера («Печера Вів»)), геологічна	5	
	27. Пам'ятка природи місцевого значення «Сталактава печера Молочний камінь», геологічна	5	
	28. Пам'ятка природи місцевого значення «Стрімчак-скеля Кам'яніворота», геологічна	4	
	29. Пам'ятка природи місцевого значення «Стрімчак-скеля Дірявий камінь», геологічна	5	
	30. Пам'ятка природи місцевого значення «Оголені скелі на березі р. Квасної», геологічна	4	
	31. Пам'ятка природи місцевого значення «Вершина гори Великий Камінь», геологічна	5	
	32. Пам'ятка природи місцевого значення «Скеля-стрімчак над Білим Потокком», геологічна	2	
	Разом	1460,3	
	Ужанський НПП	1. Пам'ятка природи загальнодержавного значення «Гора Явірник», ботанічна	100
		2. Заказник місцевого значення «Гихий», лісовий	25
		3. Заказник місцевого значення «Дубова», лісовий	3,1
		4. Заказник місцевого значення «Уличанка», лісовий	9,6
		5. Заказник місцевого значення «Голаня», ботанічний	89,4
		6. Заказник місцевого значення «Ерташі», ботанічний	2,1
		7. Заказник місцевого значення «Пасіки», ботанічний	1,2
		8. Пам'ятка природи місцевого значення «Дуб звичайний», ботанічний	0,01
		9. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 1», гідрологічна	1
10. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 11», гідрологічна		0,5	
11. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 2», гідрологічна		0,3	
12. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 1», гідрологічна		0,5	
13. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 2», гідрологічна		0,5	
14. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 3», гідрологічна		0,5	
15. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 2», гідрологічна		0,5	
16. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 2», гідрологічна		0,5	
17. Пам'ятка природи місцевого значення печера «Княгиня», геологічна		1,5	
Разом	236,21		
НПП «Синевир»	1. Заказник загальнодержавного значення «Кам'янка», лісовий	328	
	2. Заказник місцевого значення «Кантіна», іхтіологічний	25	
	3. Заказник місцевого значення «Озірце», гідрологічний	322,2	

Категорія об'єкту ПЗФ, назва	Категорія об'єкту ПЗФ, назва, тип	Площа, га
	4. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело б/н», гідрологічна	0,5
	5. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 1», гідрологічна	0,5
	6. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 1»гідрологічна	0,5
	7. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 2», гідрологічна	0,5
	8. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 3», гідрологічна	0,5
Разом		677,7
НПП «Зачарований край»	1. Заказник загальнодержавного значення «Зачарована долина», геологічний	150
	2. Пам'ятка природи загальнодержавного значення «Болото Чорне bagno», гідрологічна	15
Разом		165
Лісовий заказник загальнодержавного значення «Голятин»	1. Пам'ятка природи місцевого значення «Сосна звичайна», ботанічна	13
Регіональний ландшафтний парк «Притисянський»	1. Заказник загальнодержавного значення «Великодобронський», зоологічний	1736
	2. Пам'ятка природи загальнодержавного значення «Атак», ботанічна	52
	3. Заповідне урочище місцевого значення «Боржава»	302
	4. Пам'ятка природи місцевого значення «Великий ліс», ботанічна	1,5
Разом		2091,5
Лісовий заказник місцевого значення «Анталівська поляна»		1
Заповідне урочище місцевого значення «Боржава», ботанічне	1. Пам'ятка природи місцевого значення «Великий ліс», ботанічна	1,5
Заповідне урочище місцевого значення «Розтоки»	1. Заказник місцевого значення «Дугласова ялиця», лісовий	10
Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Парк відпочинку»	1. Пам'ятка природи місцевого значення «Дуб бургундський», ботанічна	0,02
Ботанічний сад УжНУ	1. Пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 1», гідрологічна	0,3
ВСЬОГО	69	4655,03

Динаміка структури ПЗФ Закарпатської області [196]

Категорії об'єктів ПЗФ	1990		1995		2000		2005		2010		2016	
	к-ть, од.	площа, га	к-ть, од.	площа, га	к-ть, од.	площа, га	к-ть, од.	площа, га	к-ть, од.	площа, га	к-ть, од.	площа, га
Біосферні заповідники	1	12706,5	1	38930	1	53630	1	53630	1	58035,8	1	58035,8
Національні природні парки	1	40400	1	40400	2	79558,3	2	79558,3	3	87964,3	3	87964,3
Регіональні ландшафтні парки	0	0	0	0	0	0	1	6100	1	14961,9	2	14961,9
Заказники	52	16185,1	45	15467,4	56	17147,4	66	157179,8	68	18998,42	68	18998,42
Пам'ятки природи	338	939,56	376	1119,5	341	873,7	339	888,7	337	576,252	338	942,68
Ботанічні сади	1	98,5	1	98,5	1	98,5	1	86,4	1	86,414	1	86,414
Парки- пам'ятки садово- паркового містечтва	28	110,25	22	165,1	34	218,9	34	176,6	34	176,6	35	176,282
Заповідні урочища	8	2365,3	12	2678,3	9	1184,3	9	1184,3	9	1183,3	9	1183,3
Дендрологічні парки	3	5,5	3	5,5	3	5,5	4	37,9	4	37,9	2	34,9
Разом	432	72810,7	461	98864,3	447	152716,6	457	298842	458	182020,89	459	182384,0

Об'єкти ПЗФ Закарпатської області (за даними С.М. Стойка, 1982)*

*Список склав В.І. Комендар, П.І. Молотков, О.О. Поляновський, О.Я. Сапсай, П.П. Сова, О.В. Стефанович, С.С. Фодор, Е.С. Шпонтак (перекладено автором)

Назва	Площа, га	Цінність об'єкта	Адміністративна одиниця
Флористичні заказники республіканського значення			
Урочище «Уголька»	4600	букові ліси з наявністю тиса	Тячівський
Хвойні і хвойно-букові насадження 1-ї групи	3164	незаймані хвойні і хвойно-букові ліси	Рахівський
Разом: 2	7764		
Обласного значення			
Ялино-піхтові незаймані ліси в урочищі «Тихий»	25	ділянки незайманий лісів	Великоберезнянський
Буковий незайманий ліс урочища «Явірник»	86,4	ділянки незайманий лісів	Великоберезнянський
Буково-піхтові і буково-яворові ліси урочища «Стужиця»	207,8	ділянки незайманий лісів	Великоберезнянський
Урочище «Добова»	23,5	природні насадження дуба скельного, який зберіся і часів голоцену	Великоберезнянський
Насадження ясена з домішкою бука і явора	5	природні насадження ясена на висоті до 800 м	Перечинський
Буково-піхтові насадження	606,5	природні незаймані ліси	Перечинський
Урочище «Тепла яма»	117	природні насадження дуба скельного і бука з домішкою берези	Ужгородський
Заплавна діброва, урочище «Оток»	56,8	грунтозахисна і водорегулююча функція лісу	Мукачівський
Буково-дубовий ліс	75	взаємодія дуба з буком і їхнє зростання на андезитах	Мукачівський

Назва	Площа, га	Цінність об'єкта	Адміністративна одиниця
Чорна гора	823	мішаний ліс з доішкоюгоріха грецького	Хустський
Піхтові насадження урочища «Гри готара»	56	піхтові незаймані ліси	Воловецький
Урочище «Високий камінь»	14,8	природні насадження дуба і сосни на скелях	Воловецький
Соснові насадження	25,5	природні насадження сосни	Міжгірський
Хвойні насадження	314	захисні ліси навколо Синевирського озера	Тячівський
Урочище «Широкий луг»	5424	захисні ліси навколо Синевирського озера	Тячівський
Дубові-піхтові ліси, урочище «Кузій»	457,3	незаймані ліси	Рахівський
Буково-піхтові ліси, урочище «Білий потік»	388	незаймані ліси	Рахівський
Букові ліси, урочище «Кисва»	1266	букові праліси з буковим криволіссям	Рахівський
Кедрові ліси, урочище «Кедрин»	166	насадження на кам'янистих розсипах з ділянками кедра	Тячівський
Ялинові ліси в урочищі «Попаддя»	1090	природні піхтові насадження, праліси	Тячівський
Говерлянський заповідник	963	ялиново-піхтові незаймані ліси	Рахівський
Урочище «Кевелив»	336	ялиново-піхтові незаймані ліси	Рахівський
Урочище «Анталовецька Поляна»	170	буково-ясеневі незаймані ліс	Ужгородський, Перечинський
Разом: 23	12696,6		
<i>Дерева, куці, трав'янисті рослини (протоип пам'яток природи)</i>			
500-річний дуб звичайний			с. Чалівці Ужгородський р-н, с. Плав'я Свалявський р-н
400-річний дуб звичайний			с. Руське Поле Тячівський р-н
300-річний дуб звичайний			м. Ужгород
300-400-річні дуби (4 екз.)			с. Крайніково, Хустський р-н
100-річні тополі			м. Ужгород
Тополя біла			м. Ужгород
Тополя сіра			м. Ужгород

Назва	Площа, га	Цінність об'єкта	Адміністративна одиниця
60-70-річна тополя пірамідальна			м. Ужгород
Горобина домашня			м. Мукачєво
150-річний каштан їстівний			м. Мукачєво
Сосна кедрова європейська			с. Черногісів Виноградівський р-н
150-річна сосна Веймутова			Рахівський р-н
Клочичка периста			Холмовецька гора, Виноградівський р-н; с. Лалово Мукачівський р-н
Бузок угорський			ур. «Майдан» (1,5 га), «Кривий Потік» (0,5 га), «Ігнатик» (1 га); ур. «Млаки», «Бистриця», «Лумшори»
Зарості нарциса вузьколистого			ур. «Кірес» (15 га), «Біла Млака», с. Іза (10 га), смт. Буштино Тячівський р-н
Тис ягідний			ур. «Соколово» (100 екз.), «Довгий Потік» (15 екз.), «Струнженевий грунь», «Мала Млака» і «Велика Млака», «Обнога» (5 екз.), «Великий Яворовець» (7 екз.), г. Борсучина, ур. «овкуватий», полонина Пікуй, ур. «Менчул»
Лілія червона			г. Великий Дол Мукачівський р-н; ур. «Лопушанка»; с. Кваси Рахівський р-н
Сосна жереп або ориш			на хребтах Черногора, Гуцульські Альпи, Свидовецький хребет, масив Красна, Горгани; Рахівський, Тячівський р-н

Назва	Площа, га	Цінність об'єкта	Адміністративна одиниця
Вільха зелена			росте на всіх полонинах Закарпатської області
Рододендрон східнокарпатський			на хребтах Чорногора, Гуцульські Альпи, невелика ділянка на полонині Шгерішора
Едельвейс альпійський			Свидовецького хребта; Рахівський, Тячівський р-н
Гірчавка жовта і гірчавка точкова			на г. Близниця, Ненеска, Герешаска; Рахівський, Тячівський р-н
Верхове сфагнове болото			на полонинах Шешул, Менчул, Квасовський (хребет Чорногора); Апшинецька улоговина (Свидовецький хребет); Піп Іван (Гуцульські Альпи); Горгани; Тячівський, Рахівський р-н
Сфагнове болото			ур. «Чорне Багно» під г. Бужора Іршавський р-н
Вересові зарослі			с. Негровець Міжгірський р-н (10 га)
Разом: 25			г. Маковиця, с. Медведівці Мукачівський р-н
Ботанічні сади, парки			
Сад Лудона			м. Ужгород
Двір міської поліклініки			м. Ужгород
Полісадник університетської бібліотеки			м. Ужгород
Двір обласної лікарні			м. Мукачєво
Міський сквер			м. Мукачєво
Полісадник заводу «Мукачівприлад»			м. Берегово

Назва	Площа, га	Цінність об'єкта	Адміністративна одиниця
Двір міської лікарні			м. Берегово
Дендрарій винзаводу			м. Виноградово
Міський парк і полісадник винсовхозу			м. Виноградово
Дендрарій в дворі школи № 4			смт Великий Березний
Парк і лінійні посадки вздовж дороги			смт Великий Березний
Дендрарій у дворі колишнього райвиконкому			с. Чертеж Ужгородський р-н
Разом: 13			
<i>Пам'ятки неживої природи</i>			
Сталактитова печера			с. Кричева Тячівський р-н
Сталактитова печера			г. Термокса Мала, Тячівський р-н
Сталактитова печера «Чурь»			верхів'я р. Мала Уголька, Тячівський р-н
Сталактитова печера «Жемчужна»			хребет Гребінь, верхів'я р. Мала Уголька Тячівський р-н
Сталактитова печера			верхів'я р. Мала Уголька, Тячівський р-н
Сталактитова печера			верхів'я р. Мала Уголька, Тячівський р-н
Сталактитова печера «Молочний камінь»			верхів'я р. Мала Уголька, Тячівський р-н
Стрімчак (скеля) Кам'яніВорота; Дирявий камінь			хребет Гребінь, верхів'я р. Мала Уголька Тячівський р-н
Червона скеля - стрімчак над р. Ріка			м. Хуст
Водоспад Городилов			м. Хуст, верхів'я р. Городилівка
Водоспад Шипот			ур. «Войводин» Перечинський р-н
Синевирськезеро «Морське око»			верхів'я р. Теребля Тячівський р-н

Назва	Площа, га	Цінність об'єкта	Адміністративна одиниця
Синєє озеро			верхів'я р. Синявка, с. Синяк Мукачівський р-н
Долина р. Ялова с групою мальовничих скель і стімчаків			г. Бужора, с. Льниці Іршавський р-н
Виходи кам'яної солі			смт Солотвино Тячівський р-н
«Стрімчак закоханих»			с. Берлебаш Рахівський р-н
Стовп висотою 10 м, утворений з вулканічного туфу			с. Невицьке Ужгородський р-н
Ворочівські скелі			лівий берег р. Уж, с. Кам'яниця Ужгородський р-н
Радванські скелі (виходи вулканічних порід у вигляді скель і кам'яних глиб)			м. Ужгород
Скеля (високий стімчак тектонічного походження)			с. Новоселиця Перечинський р-н
Ворочівське Синє озеро			Перечинський р-н
Печера на вершині Синаторії			Перечинський р-н
Стрімчак Соколець			Перечинський р-н
Анталовецькі скелі			Перечинський р-н
Обавський камінь, крутий стрімчак			с. Синяк Ужгородський р-н
Водоспад Скавало			смт Чинадієво
Соколові скелі			Мукачівський р-н
Водоспад			полонина Рівна Перечинський р-н
Відмітка рівня води під час паводку на р. Уж 29.10.1939			р. Туричка, с. Лумшори Перечинський р-н
Геодезичний знак			с. Ворочево, Ужгородський р-н
			м. Ужгород

Назва	Площа, га	Цінність об'єкта	Адміністративна одиниця
Липовецьке «морське око»			с. Липовець Перечинський р-н
Разом: 31			
<i>Археологічні пам'ятки, які взяті під охорону</i>			
Радванська печера. Стара залазорудна штольня			Перечинський р-н
Курган			Ужгородський р-н
Стара залізорудна шахта			Ужгородський р-н
Шелестовське городище			г. Городище
Городище «Стремгура»			Мукачівський р-н
Білецьке городище			хребет гат
Городище «Говар»			Мукачівський р-н
Коалінова шахта «Кукля»			с. Білки
Курган «Красуня»			Іршавський р-н
Разом: 9			с. Дідово
			Берегівський р-н
			Висока гора, м. Берегово
			с. Бакта
			Берегівський р-н

Розподіл природно-заповідного фонду Закарпатської області за адміністративними одиницями [196]

Категорії об'єктів	Веретівський	Великоберез- нянський	Виноградівсь- кий	Воловецький	Іршавський	Міжгірський	Мукачівський	Перечинський	Рахівський	Свалявський	Тячівський	Ужгородськи и	Хустський
Всього об'єктів ПЗФ: кількість, од.	25	25	19	18	20	54	28	21	105	18	67	35	31
площа, га	760,7	39400,8	7244,1	3441,4	9170,5	41873,6	6414,3	3233,5	43985,4	334,3	15424,2	6169,7	4690,3
З них об'єктів загальнодержавного значення: кількість, од.	1	2	3	3	4	4	2	2	6	0	7	3	2
площа, га	52	39259,3	1940	983	8674	40805	669,6	2769	42740,8	0	15163	1283,8	4617
У т.ч. біосферні заповідники ¹	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1
НПП	0	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1 ²
Пам'ятки природи	1	1	0	1	1	2	1	0	2	0	0	1	0
Заказники	0	0	2	2	2	1	1	2	3	0	6	1	0
Ботанічні сади	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Парки-пам'ятки садово- паркового мистецтва	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Об'єктів місцевого значення: кількість, од.	24	23	16	15	16	50	26	19	99	18	60	32	29

¹ Карпатський біосферний заповідник як об'єкт ПЗФ Закарпатської області числиться за Рахівським районом, однак частини його території розміщуються в межах Виноградівського, Рахівського, Тячівського та Хустського районів

² НПП «Синевир» як об'єкт ПЗФ Закарпатської області числиться за міжгірським районом, але частина його території враховано до площі ПЗФ Хустського району

Категорії об'єктів	Беретівський	Великоберез- нянський	Виноградівсь- кий	Воловецький	Іршавський	Міжгірський	Мукачівський	Перечинський	Рахівський	Свалявський	Тячівський	Ужгородські	Хустський
площа, га	708,7	141,5	5304,1	2458,4	496,5	1068,6	5744,6	464,5	1244,6	334,3	261,2	4885,9	73,3
У т.ч. регіональні парки ³	1	0	1	0	0	0	2	0	0	0	0	1	0
Заказники	7	6	3	5	2	4	2	1	10	3	4	2	0
Заповідні урочища	3	0	1 ⁴	0	0	0	3	1	0	0	2	0	0
Пам'ятки природи	8	15	7	10	14	46	14	17	87	14	51	17	29
Дендрологічні парки	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0
Парки-пам'ятки садово- паркового мистецтва	5	2	4	0	0	0	4	0	2	1	3	13	0

³ Регіональний ландшафтний парк «Пригісянський» як об'єкт ПЗФ Закарпатської області числиться за Виноградівським районом, однак частини його території розміщуються в межах Мукачівського, Ужгородського, Берегівського районів

⁴ Заповідне урочище «Боржава» як об'єкт ПЗФ Закарпатської області числиться за Берегівським районом, але частина його площі враховано до площі ПЗФ Виноградівського району

Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Берегівського району [196]

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
Об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення			
<i>Пам'ятки природи</i>			
Урочище «Атак»	ботанічна	52,0	ДП «Берегівське ЛП»
Об'єкти ПЗФ місцевого значення			
<i>Регіональні ландшафтні парки</i>			
Частина РЛП «Притисянський» ⁵		300,3	ДП «Берегівське ЛП» – 205,0 га, землі запасу Нижньоремітської сільської ради – 95,3 га
<i>Заказники</i>			
«Залуж»	ботанічний	3,0	ДП «Берегівське ЛП»
«Ардов»	ботанічний	25,0	Філія «Берегодержспецлісгосп»
«Сілаш»	ботанічний	75,5	Філія «Берегодержспецлісгосп»
«Косонська гора»	ботанічний	9,0	Філія «Берегодержспецлісгосп»
«Товар»	орнітологічний	49,9	Дидянська сільська рада
«Дідівський Міц»	гідрологічний	15,4	Дидянська сільська рада
«Став»	гідрологічний	18,5	Дидянська сільська рада
Разом заказників	7	196,3	
<i>Заповідні урочища</i>			
«Берегівське горбогір'я»		33,3	ДП «Берегівське ЛП»
Частина урочища «Боржава»		153,0	ДП «Берегівське ЛП»
«Гора Біганська»		5,0	Філія «Берегодержспецлісгосп»
Разом заповідних урочищ	3	191,3	

⁵ РЛП «Притисянський» не враховується до об'єктів ПЗФ Берегівського району, оскільки знаходиться і на території Виноградівського, Ужгородського, Мукачівського районів, але частину його території враховано до площі ПЗФ даного району.

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
		38,3⁶	
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Дуб бургундський»	ботанічна	0,02	Берегівська міська лікарня
«Свердловина № 5»	гідрологічна	0,3	Великобиханська сільська рада
«Свердловина № 99»	гідрологічна	0,5	Закарпатська геоекспедиція
«Свердловина № 108»	гідрологічна	0,5	Закарпатська геоекспедиція
«Свердловина № 274»	гідрологічна	0,5	Закарпатська геоекспедиція
«Свердловина № 50»	гідрологічна	0,5	Гутівська сільська рада
«Свердловина № 52»	гідрологічна	0,5	Яношівська сільська рада
«Каолінова шахта «Кукля»	геологічна	5,0	ДП «Берегівське ЛП»
Разом пам'яток природи	8	7,82	
<i>Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва</i>			
«Парк культури і відпочинку»		6,0	Філія «Береговодержспецлісгосп»
«Парк відпочинку»		1,0	Мужіївська сільська рада
«Парк відпочинку»		4,0	Берегівська районна лікарня
«Сквер і пл. Героїв»		1,0	Берегівська міська рада
«Дендропарк»		1,0	СТОВ «Берегівське», корпорація «Закарпатсадвинпром»
Разом парків-пам'яток садово-паркового мистецтва	5	13,0	
Разом об'єктів місцевого значення	23	708,72 555,7⁷	
Всього об'єктів ПЗФ	24	760,72 555,7⁸	

⁶ Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

⁷ Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

⁸ Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Великоберезнянського району [196]

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
Об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення			
<i>Національні природні парки</i>			
Ужанський НПП		39159,3	Ужанський НПП, смт. В. Березний
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Гора Явірник»	ботанічна	100,0	ДП «В. Березнянське ЛГ»
Разом об'єктів загально-державного значення	2	39259,3	
Об'єкти ПЗФ місцевого значення			
<i>Заказники</i>			
«Гихий»	лісовий	25,0	ДП «В. Березнянське ЛГ»
«Дубова»	лісовий	3,1,0	ДП «В. Березнянське ЛГ»
«Уличанка»	лісовий	9,6	Ужанський НПП
«Голаня»	ботанічний	89,4	Ужанський НПП
«Ерташі»	ботанічний	2,1	Ужанський НПП
«Пасіки»	ботанічний	1,2	Солянська сільська рада
Разом заказників	6	130,4	
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Дуб звичайний»	ботанічна	0,01	Стужицька сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	1,0	Ужанський НПП
«Джерело № 11»	гідрологічна	0,5	Ужанський НПП
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,3	Ужанський НПП
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	Ужанський НПП
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Ужанський НПП
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	Ужанський НПП
«Джерело № 7»	гідрологічна	0,3	Розтоцько-Пастільська сільська рада
«Джерело № 8»	гідрологічна	0,25	Розтоцько-Пастільська сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	ДП «В. Березнянське ЛГ»
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	ДП «В. Березнянське ЛГ»

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Ужанський НПП
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	ДП «В. Березнянське ЛП»
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Ужанський НПП
«Печера Княгиня»	геологічні	1,5	Філія Великоберезнянський держпецілгосп
Разом пам'яток природи	15	7,86 2,05⁹	
<i>Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва</i>			
«Парк-арборетум»		3,0	В. Березнянська селищна рада
Арборетум у дворі райвиконкому		0,25	В. Березнянська селищна рада
Разом парків-пам'яток садово-паркового мистецтва	2	3,25	
Разом об'єктів місцевого значення	23	141,51 5,3¹	
Всього об'єктів ПЗФ	25	39400,81 39164,6¹	

Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Виноградівського району [196]

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
Об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення			
<i>Біосферні заповідники</i>			
Частина Карпатського заповідника ¹⁰		941,0	КБЗ, м. Рахів

⁹ Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

¹⁰ Карпатський біосферний заповідник як об'єкт ПЗФ Закарпатської області числиться за Рахівським районом, але частину його території (941,0 га) враховано до площі ПЗФ даного району

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
<i>Заказники</i>			
«Чорна гора»	ботанічний	823,0 76,0 ¹¹	ДП «Виноградівське ЛП» – 76,0 га
«Юлівська гора»	ботанічний	176,0	ДП «Виноградівське ЛП»
Разом об'єктів загальнодержавного значення	2	1940,0 1017,0²	
Об'єкти ПЗФ місцевого значення			
<i>Регіональний ландшафтний парк</i>			
Частина РЛП «Притисянський»		4839,28	ДП «Виноградівське ЛП» – 852,1 га, землі запасу сільських рад – 3987,18 га
<i>Заказники</i>			
«Чорнянський деренковач»	ботанічний	260,0	ДП «Виноградівське ЛП»
«Шияня»	ботанічний	3,9	Онокська сільська рада
«Егреш»	ботанічний	37,4	ДП «Виноградівське ЛП»
Разом заказників	3	301,3	
<i>Заповідні урочища</i>			
Частина урочища «Боржава» ¹²		149,0	ДП «Виноградівське ЛП»
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Великий ліс»	ботанічна	1,5	ДП «Виноградівське ЛП»
«Холмовець»	ботанічна	1,0	ДП «Виноградівське ЛП»
«Дуб звичайний»	ботанічна	0,01	ДП «Виноградівське ЛП»
«Дуб пірамідальний»	ботанічна	0,02	ДП «Виноградівське ЛП»
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,3	Неветленфолівська сільська рада

¹¹ Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

¹² Заповідне урочище «Боржава» як об'єкт ПЗФ Закарпатської області числиться за Беретівським районом, але частину його площі (149,0 га) враховано до площі ПЗФ даного району

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	ДП «Виноградівське ЛП»
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	ДП «Виноградівське ЛП»
Разом пам'яток природи	7	3,38 2,33¹³	
<i>Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва</i>			
Міський парк культури і відпочинку		2,7	Виноградівська міська рада
Парк культури і відпочинку		4,0	Виноградівська міська рада
Розарій у дворі зеленгоспу		2,0	Виноградівська міська рада
Денропарк		2,0	Дирекція школи № 4
Разом парків-пам'яток садово-паркового мистецтва	4	10,7	
Разом об'єктів місцевого значення	15	5304,11 5153,61¹	
Всього об'єктів ПЗФ	17	7244,11 6170,61¹	

Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Воловецького району [196]

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
Об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення			
<i>Заказники</i>			
«Росішний»	лісовий	461,0	ДП «Воловецьке ЛП»
«Потік Оса»	загальнозоологічний	500,0	ДП «Воловецьке ЛП»

¹³ Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Гора Високий камінь»	комплексна	22,0	ДП «Воловецьке ЛП»
Разом об'єктів загальнодержавного значення	3	983,0	
Об'єкти ПЗФ місцевого значення			
<i>Заказники</i>			
«Темнатик»	лісовий	1215,0	ДП «Воловецьке ЛП»
«Привододільний»	лісовий	722,0	ДП «Воловецьке ЛП»
«Пікуй»	ботанічний	425,3	ДП «Воловецьке ЛП»
«Голиця»	ботанічний	79,5	Гірсько-Карпатська с/г дослідна станція «Карпати»
«Бузок»	ботанічний	6,0	ДП «Воловецьке ЛП»
Разом заказників	5	2447,8	
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Тис ягідний»	ботанічна	1,5	ДП «Воловецьке ЛП»
«Бузок угорський»	ботанічна	0,5	ДП «Воловецьке ЛП»
«Свердловина № 1»	гідрологічна	0,5	ДП «Воловецьке ЛП»
«Джерело № 2»	гідрологічна	3,0	ДП «Воловецьке ЛП»
«Джерело № 1»	гідрологічна	3,0	ДП «Воловецьке ЛП»
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	Лазівська сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,3	Біласовицька сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,3	Біласовицька сільська рада
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	ДП «Воловецьке ЛП»
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	ДП «Воловецьке ЛП»
Разом пам'яток природи	10	10,6	
Разом об'єктів місцевого значення	15	2458,4	
Всього об'єктів ПЗФ	18	3441,4	

Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Іршавського району [196]

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
Об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення			
<i>Національні природні парки</i>			
НПП «Зачарований край»		6101,0	Державне агентство лісових ресурсів України
<i>Заказники</i>			
«Річанський»	загальнозоологічний	2408,0	ДП «Довжанське ЛМГ»
«Зачарована долина»	загальногеологічний	150,0	НПП «Зачарований край»
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Болото Чорне багно» («Чорні багна»)	гідрологічна	15,0	НПП «Зачарований край»
Разом об'єктів загально-державного значення	4	8674,0 8509,0 ¹⁴	
Об'єкти ПЗФ місцевого значення			
<i>Заказники</i>			
«Гать»	зоологічний	75,0	ДП «Загатянське ЛП»
«Ріка»	іхтіологічний	394,0	ДП «Довжанське ЛМГ»
Разом заказників	2	469,0	
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Берека європейська»	ботанічна	16,7	ДП «Загатянське ЛП»
«Липи вікові»	ботанічна	0,2	Іршавський тубдиспансер
«Озеро Репинне»	гідрологічна	0,97	ДП «Довжанське ЛМГ»
«Озеро на полонині Боржава (5 шт.)»	гідрологічна	2,34	ДП «Довжанське ЛМГ»
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,3	Білківська сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Білківська сільська рада
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	Філія № 1 «Іршавський лісгосп» ДП «Агроспецсервіс»
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	Доробратівська сільська рада

¹⁴ Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Негрівська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	Кушницька сільська рада
«Свердловина б/н»	гідрологічна	0,5	Кушницька сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Доробратівська сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	1,5	Дубрівська сільська рада
«Свердловина № 1»	гідрологічна	2,0	Дубрівська сільська рада
Разом пам'яток природи	14	27,51	
Разом об'єктів місцевого значення	16	496,51	
Всього об'єктів ПЗФ	20	9170,51 ¹⁵ 9005,51 ¹⁵	

Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Міжгірського району [196]

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
Об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення			
<i>Національні природні парки</i>			
Частина НПП «Синеvir»		40400,0	НПП «Синеvir», с. Синеvir-Остріки
<i>Заказники</i>			
«Кам'янка»	лісовий	328,0	НПП «Синеvir»
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Урочища Великий Яворець та Обнога»	ботанічна	35,0	ДП «Міжгірське ЛП»
«Голоятин»	лісова	42,0	ДП «Міжгірське ЛП»
Разом об'єктів загально-державного значення	4	40805,0 40477,0 ¹⁶	

¹⁵ Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

¹⁶ Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
<i>Заказники</i>			
	Об'єкти ПЗФ місцевого значення		
«Грабовець»	ландшафтний	188,6	ДП «Міжгірське ЛП»
«Кантина»	іхтіологічний	25,0	НПП «Синеvir»
«Озірце»	гідрологічна	322,2	НПП «Синеvir»
«Омножанський»	гідрологічна	495,3	ДП «Міжгірське ЛП»
Разом заказників	4	1031,1 683,9¹	
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Дуб звичайний»	ботанічна	0,1	Міжгірська селищна рада
«Сосна звичайна»	ботанічна	13,0	ДП «Міжгірське ЛП»
«Водоспад Шипіт»	гідрологічна	0,19	ДП «Міжгірське ЛП»
«Джерело № 1»	гідрологічна	5,0	ДП «Міжгірське ЛП»
«Джерело № 4»	гідрологічна	1,0	Верхньобистрянська сільська рада
«Джерело № 5»	гідрологічна	0,5	Верхньобистрянська сільська рада
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	Верхньобистрянська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,3	Філія «Міжгір'я ДСЛП»
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,3	ДП «Міжгірське ЛП»
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	ДП «Міжгірське ЛП»
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	ДП «Міжгірське ЛП»
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	ДП «Міжгірське ЛП»
«Джерело № 4»	гідрологічна	0,5	Голятинська сільська рада
«Джерело № 5»	гідрологічна	0,5	Голятинська сільська рада
«Джерело № 6»	гідрологічна	0,5	Голятинська сільська рада
«Джерело № 7»	гідрологічна	0,5	Голятинська сільська рада
«Джерело № 8»	гідрологічна	0,5	ДП «Міжгірське ЛП»
«Джерело № 9»	гідрологічна	0,5	ДП «Міжгірське ЛП»

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
«Джерело № 10»	гідрологічна	0,5	ДП «Міжгірське ЛП»
«Джерело № 13»	гідрологічна	0,5	ДП «Міжгірське ЛП»
«Джерело № 11»	гідрологічна	0,5	ДП «Міжгірське ЛП»
«Джерело № 12»	гідрологічна	0,5	Голятинська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	ДП «Міжгірське ЛП»
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	НПП «Синеvir»
«Джерело № 226»	гідрологічна	0,5	ДП «Міжгірське ЛП»
«Джерело № 329»	гідрологічна	0,5	ДП «Міжгірське ЛП»
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	НПП «Синеvir»
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	Майданівська сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Майданівська сільська рада
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	Майданівська сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,3	Філія «Міжгір'я ДСЛП»
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,3	Філія «Міжгір'я ДСЛП»
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,3	Філія «Міжгір'я ДСЛП»
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	НПП «Синеvir»
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	НПП «Синеvir»
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	НПП «Синеvir»
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	Пилипецька сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	Пилипецька сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	ДП «Міжгірське ЛП»
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	Річківська сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Річківська сільська рада
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,3	Річківська сільська рада
«Джерело № 4»	гідрологічна	0,3	Річківська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,3	Н. Студенівська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,3	Н. Студенівська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	Тюшківська сільська рада

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
Разом пам'яток природи	46	37,45 21,95 ¹⁷	
Разом об'єктів місцевого значення	50	1068,55 705,85 ¹	
Всього об'єктів ПЗФ	54	41873,55 41182,85 ¹	

Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Мукачівського району [196]

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
Об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення			
<i>Заказники</i>			
Частина заказника «Великодобронський» ¹⁸ <i>Праки-Пам'ятки садово-паркового мистецтва</i>	загальнозоологічний	631,61	ДП «Ужгородське ЛП»
«Парк санаторію «Карпати»		38,0	Санаторій «Карпати»
Разом об'єктів загальнодержавного значення	1	669,0 38,0 ¹⁹	
Об'єкти ПЗФ місцевого значення			
<i>Регіональні ландшафтні парки</i>			
РЛП «Притисянський» ²⁰		631,61	ДП «Ужгородське ЛП»

¹⁷

Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

¹⁸ Загальнозоологічний заказник «Великодобронський» як об'єкт ПЗФ Закарпатської області числиться за Ужгородським районом

¹⁹ Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

²⁰ РЛП «Притисянський» як об'єкт ПЗФ Закарпатської області числиться за Виноградівським районом, але частину його території (631,61 га) враховано до площі ПЗФ даного району

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
<i>Заказники</i>			
«Остра»	лісовий	6,8	ДП «Мукачівське ЛП»
«Жорнина»	Ентомологічний (тимчасовий на 15 років)	9,8	ДП «Мукачівське ЛП»
Разом заказників	2	16,6	
<i>Заповідні урочища</i>			
«Деренів»		300,0	ДП «Мукачівське ЛП»
«Широкий»		5,0	ДП «Мукачівське ЛП»
«Ловачка»		90,0	ДП «Мукачівське ЛП»
Разом заповідних урочищ	3	395,0	ДП «Мукачівське ЛП»
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Горобина домашня»	ботанічна	0,01	Мукачівська міська рада
«Каштан істивний»	ботанічна	0,5	Мукачівська міська рада
«Водоспад Скакало»	гідрологічна	0,4	ДП «Мукачівське ЛП»
«Озеро Сине»	гідрологічна	3,0	ДП «Мукачівське ЛП»
«Сфагнове болото Синяк»	гідрологічна	1,0	ДП «Мукачівське ЛП»
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,3	Завидівська сільська рада
«Свердловина б/н»	гідрологічна	0,5	Лалівська сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	5,0	ДП «Мукачівське ЛП»
«Джерело № 2»	гідрологічна	3,0	ДП «Мукачівське ЛП»
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	Лавківська сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Лавківська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	Сернянська сільська рада
«Відслонення гірських порід синього кольору»	геологічна	3,0	ДП «Мукачівське ЛП»
«Обавське відслонення-стрімчак»	геологічна	1,0	ДП «Мукачівське ЛП»
Разом пам'яток природи	14	19,03	

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
<i>Дендрологічні парки</i>			
«Брезинка»		34,0	ДП «Мукачівське ЛП»
«Учнівський дендрологічний парк»		0,9	Міський еколого-нагуралістичний центр учнівської молоді
Разом дендрологічних парків	2	34,9	
<i>Парки-Пам'ятки садово-паркового мистецтва</i>			
«Парк відпочинку (Парк Перемоги)»		10,864	КП «Комбінат благоустрою»
Міський сквер		2,0	КП «Комбінат благоустрою»
Сквер міськлікарні		1,0	Мукачівська міська лікарня
Міський сквер (парк ім. Горького)		2,288	Мукачівський міськвиконком
Разом парків-пам'яток садово-паркового мистецтва	4	16,152	
Разом об'єктів місцевого значення	26	5744,7678	
Всього об'єктів ПЗФ	27	6414,3778 5782,7678²¹	

²¹ Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Сваліявського району [196]

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
<i>Об'єкти ПЗФ місцевого значення</i>			
<i>Заказники</i>			
«Красна долина»	лісовий	218,8	ДП «Сваліявське ЛП»
«Пинава»	лісовий	30,0	ДП «Сваліявське ЛП»
«Голопиний»	лісовий	74,4159	Солочинська сільська рада
Разом заказників	3	323,2159	
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Дуб звичайний»	ботанічна	0,01	Санаторій «Човен»
«Дуб звичайний»	ботанічна	0,01	Дусинська сільська рада
«Дуб звичайний»	ботанічна	0,01	Сваліявська міська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	Голубинська сільська рада
«Свердловина б/н»	гідрологічна	0,5	Сваліявська міська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	Сваліявська міська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Сваліявська міська рада
«Джерело б/н» («Кадуб»)	гідрологічна	0,3	Плосківська сільська рада
«Джерело б/н» («Квасок»)	гідрологічна	0,3	Плосківська сільська рада
«Джерело № 1» («Купіль»)	гідрологічна	0,3	Плосківська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	Сусківська сільська рада
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	Солочинська сільська рада
«Джерело № 4»	гідрологічна	0,5	Солочинська сільська рада
«Джерело № 5»	гідрологічна	0,5	Солочинська сільська рада
Разом пам'яток природи	14	4,93	
<i>Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва</i>			
Парк «Чонок»		6,1	Дитячий санаторій «Човен»
Всього об'єктів ПЗФ	18	334,2459	

Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Перечинського району [196]

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
Об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення			
<i>Заказники</i>			
«Гур'є-Полянський»	загальнозоологічний	2163,0	ДП «Перечинське ЛГ»
«Соколові скелі»	орнітологічний	606,0	ДП «Перечинське ЛГ»
Разом об'єктів загально-державного значення	2	2769,0	
Об'єкти ПЗФ місцевого значення			
<i>Заказники</i>			
«Дугласова ялиця»	лісовий	10,0	ДП «Перечинське ЛГ»
<i>Заповідні урочища</i>			
«Розтоки»		430,0	ДП «Перечинське ЛГ»
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Водоспад на р. Туриця»	гідрологічна		ДП «Перечинське ЛГ»
«Водоспад Пілшка»	гідрологічна		ДП «Перечинське ЛГ»
«Водоспад Шипот»	гідрологічна		ДП «Перечинське ЛГ»
«Льодовикове озеро Велике Тростя»	гідрологічна		ДП «Перечинське ЛГ»
«Озеро Ворочівське»	гідрологічна		Ужгородське військово лісництво
«Свердловина б/н»	гідрологічна		Зарічівська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна		Дубриницька сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна		Новоселицька сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна		Новоселицька сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна		ДП «Перечинське ЛГ»
«Липовецькі скелі»	геологічна		ДП «Перечинське ЛГ»
«Скалка, високий стрімчак, який виник внаслідок тектонічного розлому»	геологічна		ДП «Перечинське ЛГ»

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
«Скеля»	геологічна		ДП «Перечинське ЛП»
«Кам'яністанці з різними формами вивітрювання «Сокалець»	геологічна		Ужгородське військове лісництво
«Печера Синаторій на вершині гори Синаторій»	геологічна		Ужгородське військове лісництво
«Печера Ур, пастелькові луки»	геологічна		Ужгородське військове лісництво
«Радянська печера»	геологічна		Ужгородське військове лісництво
Разом пам'яток природи	17	24,5	
Разом об'єктів місцевого значення	19	464,5 454,5²²	
Всього об'єктів ПЗФ	21	3223,5¹	

Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Рахівського району [196]

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
<i>Об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення</i>			
<i>Біосферні заповідники</i>			
Частина Карпатського біосферного заповідника		41805,8	КБЗ, м. Рахів
<i>Заказники</i>			
«Діброва»	лісовий	712,0	ДП «Великобичківське ЛМГ»
«Урочища Затінки і Терсянка»	ботанічний	13,0	ДП «Рахівське ЛДП»
«Апшинецький»	гідрологічний	105,0	ДП «Ясіньське ЛМГ»

²² Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Урочище «Довгий потік»	ботанічна	75,0	ДП «Великобичківське ЛМГ» – 21,0 га
«Скелі Близниці»	ботанічна	30,0	КБЗ
Разом об'єктів загальнодержавного значення	6	42740,8 42622,8²³	
Об'єкти ПЗФ місцевого значення			
<i>Заказники</i>			
«Веймутова сосна»	лісовий	5,0	ДП «Великобичківське ЛМГ»
«Радянські Карпати»	лісовий	648,9 574,9 ¹	ДП «Ясінське ЛМГ» – 574,9 га
«Млаки»	ботанічний	58,0	Видричівська сільська рада
«Щерлянка»	ботанічний	5,0	Видричівська сільська рада
«Говерлянка»	ботанічний	2,5	ДП «Рахівське ЛДД»
«Станислав»	ботанічний	5,3	ДП «Ясінське ЛМГ»
«Арніка»	ботанічний	9,5	ДП «Великобичківське ЛМГ»
«Лілія»	ботанічний	1,0	Богданська сільська рада
«Біла та Чорна Тиса»	іхтіологічний	32 км	ДП «Ясінське ЛМГ»
«Кісва»	іхтіологічний	400,0 130,0 ¹	ДП «Великобичківське ЛМГ» – 130,0 га
Разом заказників	10	1135,2 786,2¹	
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Андромеда»	ботанічна	8,9	Чорнотисянська сільська рада
«Рододендрон»	ботанічна	1,5	ДП «Рахівське ЛДД»
«Рододендрон»	ботанічна	1,0	ДП «Рахівське ЛДД»
«Сосна гірська «Жереп»	ботанічна	3,0	КБЗ

²³ Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
«Сосна гірська «Жереп»	ботанічна	2,0	КБЗ
«Церис європейський»	ботанічна (4)	1,0	ДП «Великобичківське ЛІМГ»
«Кедр європейський»	ботанічна (60)	3,0	ДП «Ясінське ЛІМГ»
«Кедр європейський»	ботанічна (87)	2,0	ДП «Рахівське ЛДГ»
«Кедр європейський»	ботанічна (102)	2,0	КБЗ
«Тис ягідний»	ботанічна (256)	6,0	ДП «Великобичківське ЛІМГ»
«Тис ягідний»	ботанічна (116)	9,0	ДП «Рахівське ЛДГ»
«Ясен звичайний»	ботанічна (18)	3,0	Ясінянська сільська рада
«Секвоя»	ботанічна (4)	0,5	ДП «Великобичківське ЛІМГ»
«Менчул квасівський»	ботанічна	1,81	Квасівська сільська рада
«Озеро Апшинець»	гідрологічна	2,6	Чорнотисянська сільська рада
«Водоспад Трофанець»	гідрологічна	0,25	КБЗ
«Озеро Бребенескул»	гідрологічна	0,68	КБЗ
«Водоспад Свидовець»	гідрологічна	0,37	КБЗ
«Озеро Ворожеське»	гідрологічна	0,75	Чорнотисянська сільська рада
«Озеро Герешавське»	гідрологічна	1,35	Косівсько-Полянська сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	ДП «Рахівське ЛДГ»
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Богданська сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,3	Лугівська сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	ДП «Рахівське ЛДГ»
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	ДП «Рахівське ЛДГ»
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,3	Верхньоводянська сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	3,0	Верхньоводянська сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	3,0	Верхньоводянська сільська рада
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	ДП «Рахівське ЛДГ»
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	ДП «Рахівське ЛДГ»
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	ДП «Рахівське ЛДГ»
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	Ділівська сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	Квасівська сільська рада

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Квасівська сільська рада
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	Квасівська сільська рада
«Джерело № 4»	гідрологічна	0,5	Квасівська сільська рада
«Джерело № 5»	гідрологічна	0,5	Квасівська сільська рада
«Джерело № 6»	гідрологічна	0,5	Квасівська сільська рада
«Джерело № 7»	гідрологічна	0,5	Квасівська сільська рада
«Джерело № 8»	гідрологічна	0,5	Квасівська сільська рада
«Джерело № 9»	гідрологічна	0,5	Квасівська сільська рада
«Джерело № 10»	гідрологічна	0,5	Квасівська сільська рада
«Джерело № 11»	гідрологічна	0,5	Квасівська сільська рада
«Джерело № 12»	гідрологічна	0,5	Квасівська сільська рада
«Джерело № 13»	гідрологічна	0,5	Квасівська сільська рада
«Джерело № 14»	гідрологічна	0,5	Квасівська сільська рада
«Джерело № 15»	гідрологічна	0,5	Квасівська сільська рада
«Джерело № 16»	гідрологічна	0,5	Квасівська сільська рада
«Джерело № 8»	гідрологічна	0,5	ДП «Великобичківське ЛІМГ»
«Джерело № 7»	гідрологічна	0,5	ДП «Великобичківське ЛІМГ»
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	ДП «Великобичківське ЛІМГ»
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	ДП «Великобичківське ЛІМГ»
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	ДП «Великобичківське ЛІМГ»
«Джерело № 4»	гідрологічна	0,5	ДП «Великобичківське ЛІМГ»
«Джерело № 5»	гідрологічна	0,5	ДП «Великобичківське ЛІМГ»
«Джерело № 6»	гідрологічна	0,5	ДП «Великобичківське ЛІМГ»
«Джерело № 7»	гідрологічна	0,5	ДП «Великобичківське ЛІМГ»
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	ДП «Великобичківське ЛІМГ»
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,3	ДП «Великобичківське ЛІМГ»
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	Лазещинська сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Лазещинська сільська рада
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	Лазещинська сільська рада

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
«Джерело № 4»	гідрологічна	0,5	ДП «Великобичківське ЛМГ»
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	ДП «Рахівське ЛДГ»
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	ДП «Рахівське ЛДГ»
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Рахівська міська рада
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	ДП «Рахівське ЛДГ»
«Джерело № 4»	гідрологічна	0,5	Рахівська міська рада
«Джерело № 5»	гідрологічна	0,5	Рахівська міська рада
«Джерело № 6»	гідрологічна	0,5	Рахівська міська рада
«Джерело № 7»	гідрологічна	0,5	Рахівська міська рада
«Джерело № 8»	гідрологічна	0,5	Рахівська міська рада
«Джерело № 9»	гідрологічна	0,3	Рахівська міська рада
«Джерело № 10»	гідрологічна	0,5	Турбаза «Гиса»
«Джерело № 11»	гідрологічна	0,5	Турбаза «Гиса»
«Джерело № 12»	гідрологічна	0,5	Турбаза «Гиса»
«Джерело № 13»	гідрологічна	0,5	Рахівська міська рада
«Джерело № 14»	гідрологічна	0,5	Рахівська міська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	ДП «Ясінське ЛМГ»
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	ДП «Ясінське ЛМГ»
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	ДП «Ясінське ЛМГ»
«Скелі Трастинець» («Скелі Тростянець»)	геологічна	1,5	ДП «Рахівське ЛДГ»
«Свидовецькі скелі»	геологічна	5,0	ДП «Ясінське ЛМГ»
«Скелі із ісрогліфами, східні схили р. Бужора»	геологічна	0,7	ДП «Великобичківське ЛМГ»
«Оголені скелі на березі р. Квасної»	геологічна	4,0	КБЗ
«Скеля-стрімчак над с. Костилівка» («Скелі закоханих»)	геологічна	1,0	Костилівська сільська рада

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
«Скеля-стрімчак над Білим Потоком»	геологічна	2,0	ДП «Великобичківське ЛМГ»
Разом пам'яток природи	87	99,61 78,81²⁴	
<i>Парки-Пам'ятки садово-паркового мистецтва</i>			
«Парк кінтури і відпочинку»		4,8	ДП «Рахівське ЛДД»
«Парк відпочинку»		5,0	Ясінянська селищна рада
Разом парків-пам'яток садово-паркового мистецтва	2	9,8	
Разом об'єктів місцевого значення	99	1244,618 874,81¹	
Всього об'єктів ПЗФ	105	43985,41 43497,61¹	

Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Тячівського району [196]

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
<i>Об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення</i>			
<i>Біосферні заповідники</i>			
Частина Карпатського біосферного заповідника ²⁵		12976,0	КБЗ, м. Рахів
<i>Заказники</i>			
«Брадульський»	ландшафтний	1026,0	ДП «Мокрянське ЛМГ»
«Гладинський»	ботанічний	130,0	ДП «Брустурянське ЛМГ»

²⁴ Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

²⁵ Карпатський біосферний заповідник як об'єкт ПЗФ Закарпатської області числиться за Рахівським районом, але частину його території (12976,0 га) враховано до площі ПЗФ даного району

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
«Горани і Тавпіширка»	ботанічний	248,0	ДП «Брустурянське ЛМГ»
«Кедринський»	ботанічний	166,0	ДП «Брустурянське ЛМГ»
«Керничний»	ботанічний	107,0	ДП «Мокрянське ЛМГ»
«Урочища Странзул, Задня, Кедрин»	ботанічний	510,0	ДП «Мокрянське ЛМГ», ДП «Брустурянське ЛМГ»
Разом об'єктів загально-державного значення	6	15163,0	
Об'єкти ПЗФ місцевого значення			
<i>Заказники</i>			
«Явірник»	лісовий	37,4	ДП «Брустурянське ЛМГ»
«Аршична»	ботанічний	24,5	ДП «Брустурянське ЛМГ»
«Бертяник»	ботанічний	53,5	ДП «Брустурянське ЛМГ»
«Усть-Чорна»	іхтіологічний	13 км	ДП «Мокрянське ЛМГ»
Разом заказників	4	115,4	
<i>Пам'ятки природи</i>			
<i>Заповідні урочища</i>			
«Дуброви»		10,0	Буштинська селищна рада
«Мочар»		8,0	Буштинська селищна рада
Разом заповідних урочищ	3	18,0	
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Сосна гірська «Жереп»	ботанічна	0,5	ДП «Брустурянське ЛМГ»
«Дуб звичайний»	ботанічна	0,01	Русько-Полівська сільська рада
«Озеро Солоне»	гідрологічна	3,9	Тереблянська сільська рада
«Солоне озеро»	гідрологічна	2,0	Солотвинська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	Чумалівська сільська рада
«Свердловина б/н»	гідрологічна	3,0	Вільховецько-Лазівська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	3,0	Добрянська сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	ДП «Мокрянське ЛМГ»
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Ганичівська сільська рада

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	Ганичівська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	ДП «Мокрянське ЛПГ»
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	ДП «Мокрянське ЛПГ»
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	Кричівська сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Кричівська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	3,0	Кричівська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	5,0	Лазівська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	Новобарівська сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	3,0	Новоселицька сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	Русько-Мокрянська сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Русько-Мокрянська сільська рада
«Джерело № 3»	гідрологічна	3,0	Русько-Мокрянська сільська рада
«Джерело № 4»	гідрологічна	0,5	Русько-Мокрянська сільська рада
«Джерело № 5»	гідрологічна	0,5	ДП «Мокрянське ЛПГ»
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	Русько-Мокрянська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	5,0	ДП «Буштинське ЛПГ»
«Джерело № 2»	гідрологічна	3,0	ДП «Буштинське ЛПГ»
«Джерело № 3»	гідрологічна	3,0	ДП «Буштинське ЛПГ»
«Свердловина б/н»	гідрологічна	0,5	Тереблянська сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	Тячівська міська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	КБЗ
«Джерело № 2»	гідрологічна	1,0	КБЗ
«Джерело № 3»	гідрологічна	0,5	КБЗ
«Джерело № 4»	гідрологічна	0,5	Углянська сільська рада
«Джерело № 5»	гідрологічна	0,5	Углянська сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	КБЗ
«Джерело б/н»	гідрологічна	5,0	ДП «Брустурянське ЛПГ»
«Джерело б/н»	гідрологічна	3,0	КБЗ
«Печера Чертеж»	геологічна	3,0	Кричівська сільська рада

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
«Сталактатова печера» («Печера Термокса мала»)	геологічна	3,0	Філія Тячівдержпецігосп
«Сталактатова печера Чур»	геологічна	5,0	КБЗ
«Сталактатова печера» («Печера Дружба»)	геологічна	5,0	КБЗ
«Печера Жемчужна»	геологічна	5,0	КБЗ
«Сталактатова печера «Під гребнем»	геологічна	5,0	КБЗ
«Сталактатова печера «Молочний камінь»	геологічна	5,0	КБЗ
«Стрімчак-скеля Дірявий камінь»	геологічна	5,0	КБЗ
«Стрімчак-скеля Кам'яніворога»	геологічна	4,0	КБЗ
«Сталактатова печера» («Печера «Вів»)	геологічна	5,0	КБЗ
«Вершина гори Великий Камінь»	геологічна	5,0	КБЗ
«Виходи кам'яної солі на поверхню»	геологічна	3,0	Солотвинська селищна рада
«Оголені скелі на вершині гори Великий Каменець»	геологічна	5,0	Новоселицька сільська рада
«Відслонення альбдатеької товщі крейди»	геологічна	5,0	Новоселицька сільська рада
Разом пам'яток природи	51	119,91 70,41²⁶	

²⁶ Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
<i>Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва</i>			
«Парк кільтури і відпочинку»		5,0	Буштинська селищна рада
«Парк-арборетум»		2,0	Русько-Полівська сільська рада
«Парк»		0,9	Буштинська селищна рада
Разом парків-пам'яток садово-паркового мистецтва	3	7,9	
Разом об'єктів місцевого значення	60	261,21 211,71¹	
Всього об'єктів ПЗФ	105	15424,21 15374,71¹	

Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Ужгородського району [196]

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
<i>Об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення</i>			
<i>Заказники</i>			
Частина заказника «Великодобронський»	загальнозоологічний	1104,39	ДП «Ужгородське ЛП»
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Урочище Тепла яма»	ботанічна	93,0	ДП «Ужгородське ЛП»
<i>Ботанічні сади</i>			
«Ботанічний сад УжНУ»		86,414	УжНУ
Разом об'єктів загальнодержавного значення	3	1283,804 179,414²⁷	

²⁷ Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
Об'єкти ПЗФ місцевого значення			
<i>Регіональні ландшафтні парки</i>			
Частина РЛП «Притисянський» ²⁸		4559,47	ДП «Ужгородське ЛП», землі запасу
<i>Заказники</i>			
«Анталівська поляна»	лісовий	193,1	Ужгородське військове лісництво
«Остра»	ландшафтний	20,0	Кам'яницька сільська рада
Разом заказників	2	213,1	
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Невицький кар'єр»	ботанічна	2,8	ДП «Ужгородське ЛП»
«Каштановий гай»	ботанічна (3)	1,0	Кіблярівська сільська рада
«Сосна чорна»	ботанічна	3,0	Оноківська сільська рада
«Кипарис болотний»	ботанічна	0,02	Обласна санепідемстанція
«Ясен Масарика»	ботанічна	0,0016	Ужгородська міська рада
«Лилики»	зоологічна	1,0	ДП «Ужгородське ЛП»
«Джерело б/н»	гідрологічна	5,0	Санаторій «Деренівська купіль»
«Свердловина б/н»	гідрологічна	5,0	Санаторій «Деренівська купіль»
«Джерело б/н»	гідрологічна	5,0	Львівське управління залізницею
«Свердловина № 1»	гідрологічна	3,0	Холмківська сільська рада
«Свердловина № 221»	гідрологічна	0,3	Міськвиконком
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,3	Міськвиконком
«Джерело б/н»	гідрологічна	1,5	Пацканівська сільська рада
«Стовп з вулканічного туфу 10 м»	геологічна	3,0	ДП «Ужгородське ЛП»

²⁸ РЛП «Притисянський» як об'єкт ПЗФ Закарпатської області числиться за Виноградівським районом, але частину його території (4559,47 га) враховано до площі ПЗФ даного району

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
«Залізрудна штольня XIV ст.»	геологічна	5,0	ДП «Ужгородське ЛП»
«Ворочівські скелі»	геологічна	5,0	ДП «Ужгородське ЛП»
«Анталовецькі скелі»	геологічна	1,0	Ужгородське військове лісництво
Разом пам'яток природи	17	41,9216 40,6216²⁹	
<i>Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва</i>			
«Підзамковий»		4,0	Ужгородський міськвиконком
«Боздоський»		50,0	Дирекція парку
«Парк культури і відпочинку»		4,0	Великогеївська сільська рада
«Парк культури і відпочинку»		1,5	Великолазівська ЗОШ
«Палісадник обласної лікарні»		0,7	Обласна лікарня
«Сквер міськлікарні»		0,4	Ужгородська міська лікарня
«Палісадник університетської бібліотеки»		0,5	УжНУ
«Липова алея»		1,0	Ужгородський міськвиконком
«Партерний сквер»		2,0	Ужгородський міськвиконком
«Палісадник хімкорпусу університету»		0,2	УжНУ
«Розарій ЗАТ «Закарпатліс»		0,51	Дирекція ЗАТ «Закарпатліс»
«Парк «Чертеж»		6,0	Худівська сільська рада
«Сквер Т. Масарика»		0,57	Ужгородський міськвиконком

²⁹ Площа без дублювання об'єктів ПЗФ

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усадови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
Разом парків-пам'яток садово-паркового мистецтва	13	71,38	
Разом об'єктів місцевого значення	32	4885,8716 4884,5716 ¹	
Всього об'єктів ПЗФ	21	6169,6756 5063,9856 ¹	

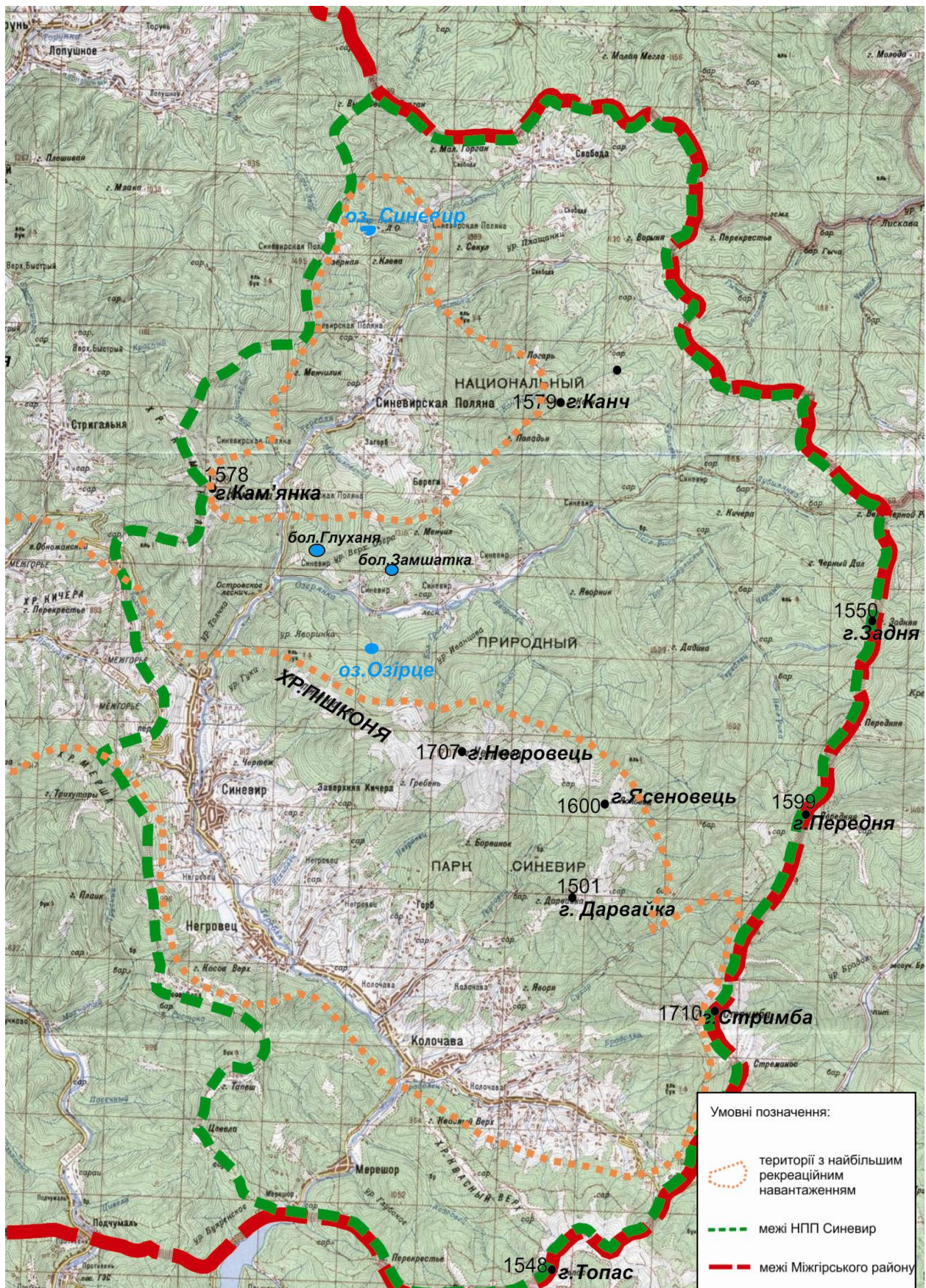
Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Хустського району [196]

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усадови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
Об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення			
<i>Біосферні заповідники</i>			
Частина Карпатського біосферного заповідника ³⁰		2313,0	КБЗ, м. Рахів
<i>Національні природні парки</i>			
Частина НПП «Синевир» ³¹		2304,0	НПП «Синевир», с. Синевир-Остріки
Разом об'єктів загальнодержавного значення	0	4617,0	
Об'єкти ПЗФ місцевого значення			
<i>Пам'ятки природи</i>			
«Дуб звичайний»	ботанічна	0,01	Крайниківська сільська рада
«Гюльпанне дерево»	ботанічна	0,1	Вишківська селищна рада
«Водоспад Городилів»	гідрологічна	0,12	ДП «Хустське ЛДГ»
«Липовецьке «Морське око»	гідрологічна	0,3	Липовецька сільська рада
«Озеро солене»	гідрологічна	2,7	Олександрівська сільська рада

³⁰ Карпатський біосферний заповідник як об'єкт ПЗФ Закарпатської області числиться за Рахівським районом, але частину його території (2313,0 га) враховано до площі ПЗФ даного району

³¹ НПП «Синевир» як об'єкт ПЗФ Закарпатської області числиться за Міжгірським районом, але частину його території (2304,0 га) враховано до площі ПЗФ даного району

Назва об'єкта ПЗФ	Тип	Площа, га	Назва підприємства, організації, усанови-землекористувача, у віданні якого знаходиться об'єкт ПЗФ
«Озеро солене»	гідрологічна	2,5	Данилівська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	Нижньобистрянська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,3	Боронявська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	Вишківська сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	Вишківська сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Вишківська сільська рада
«Джерело № 4»	гідрологічна	0,5	Драгівська сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	Копашнівська сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	ДП «Хустське ЛДГ»
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	Крайниківська сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Крайниківська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	ДП «Хустське ЛДГ»
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	ДП «Хустське ЛДГ»
«Свердловина б/н»	гідрологічна	0,5	Липчанська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	Нанківська сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	Нижньоселищенська сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Нижньоселищенська сільська рада
«Джерело № 1»	гідрологічна	0,5	Олександрівська сільська рада
«Джерело № 2»	гідрологічна	0,5	Олександрівська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,5	Стеблівська сільська рада
«Джерело б/н»	гідрологічна	0,3	Хустська міська рада
«Червона скеля-стрімчак над р. Ріка»	геологічна	2,0	Хустське ВУКГ
«Оголені скелі на березі р. Теремля»	геологічна	5,0	Драгівська сільська рада
«Скелі»	геологічна	51,0	ДП «Хустське ЛДГ»
Разом пам'яток природи	29	73,33	
Разом об'єктів місцевого значення	29	73,33	
Всього об'єктів ПЗФ	29	4690,33	

Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини*

Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини є міжнародним (Словаччина, Україна, Німеччина) природоохоронним об'єктом у Списку світової спадщини ЮНЕСКО, який охоплює природні заповідні території (табл. 1) – приклади тривалої післяльодовикової біологічної й екологічної еволюції наземних екосистем і є необхідним для дослідження поширення бука лісового (*Fagus Sylvatica*) у північній півкулі в різних середовищах [3].

Таблиця 1

**Primeval Beech Forests of the Carpathians
and the Ancient Beech Forests of Germany [3]**

ID	Name & Location	State Party	Coordinates	Area	Date Inscribed
1133-001	Chornohora	Ukraine	N48 8 25.00 E24 23 35.00	Property: 2,476.8 ha Buffer zone: 12,925 ha	2007
1133-002	Havešová Primeval Forest	Slovakia	N49 0 35.00 E22 20 20.00	Property: 171.3 ha Buffer zone: 63.99 ha	2007
1133-003	Kuziy- Trybushany	Ukraine	N47 56 21.00 E24 8 26.00	Property: 1,369.6 ha Buffer zone: 3,163.4 ha	2007
1133-004	Maramarosh	Ukraine	N47 56 12.00 E24 19 35.00	Property: 2,243.6 ha Buffer zone: 6,230.4 ha	2007
1133-005	Rožok	Slovakia	N48 58 30.00 E22 28 0.00	Property: 67.1 ha Buffer zone: 41.4 ha	2007
1133-006	Stužnica – Bukovské Vrchy	Slovakia	N49 5 10.00 E22 32 10.00	Property: 2,950 ha Buffer zone: 11,300 ha	2007
1133-007	Stuzhytsia – Uzhok	Ukraine	N49 4 14.00 E22 3 1.00	Property: 2,532 ha Buffer zone: 3,615 ha	2007
1133-008	Svydovets	Ukraine	N48 11 21.00 E24 13 37.00	Property: 3,030.5 ha Buffer zone: 5,639.5 ha	2007
1133-009	Uholka – Shyrikyi Luh	Ukraine	N48 18 22.00 E23 41 46.00	Property: 11,860 ha Buffer zone: 3,301 ha	2007
1133-010	Vihorlat	Slovakia	N48 55 45.00 E22 11 23.00	Property: 2,578 ha Buffer zone: 2,413 ha	2007
1133bis-011	Jasmund	Germany	N54 32 53.00 E13 38 43.00	Property: 492.5 ha Buffer zone: 2,510.5 ha	2011
1133bis-012	Serrahn	Germany	N53 20 24.00 E13 11 52.00	Property: 268.1 ha Buffer zone: 2,568 ha	2011
1133bis-013	Grumsin	Germany	N52 59 11.00 E13 53 44.00	Property: 590.1 ha Buffer zone: 274.3 ha	2011
1133bis-014	Hainich	Germany	N51 4 43.00 E10 26 8.00	Property: 1,573.4 ha Buffer zone: 4,085.4 ha	2011
1133bis-015	Kellerwald	Germany	N51 8 43.00 E8 58 25.00	Property: 1,467.1 ha Buffer zone: 4,271.4 ha	2011

Українсько-словацька складова цього об'єкта представлена Буковими пралісами Карпат – транскордонним серійним територіальним утворенням, що складається з десяти окремих масивів (табл. 2), розташованих вздовж осі довжиною 185 км. Простягається від Рахівських гір і Чорногірського хребта в Україні на захід Полонинським хребтом до гір Буковські Врхи (*Bukovské vrchy*) та Вигорлат (*Vihorlatské vrchy*) у Словаччині [1]. Українсько-словацький об'єкт «Букові праліси Карпат» створений у 2007 році і займає площу 77971,6 га, з яких 29278,9 га становить заповідне ядро, а 48692,7 га – буферна зона (табл. 2). В Україні розташовано понад 70% території цього об'єкта (див. картосхему) [1].

Таблиця 2

Розміщення і площа «Букових пралісів Карпат» (Україна і Словаччина) [1]

№ з/п	Назва масиву	Країна, регіон	Природоохоронна установа	Ядро (заповідна) зона, га	Буферна зона, га
1	Чорногора	Україна, Закарпаття	Карпатський біосферний заповідник	2476,8	12925,0
2	Уголька – Широкий Луг	Україна, Закарпаття	Карпатський біосферний заповідник	11860,0	3301,0
3	Свидовець	Україна, Закарпаття	Карпатський біосферний заповідник	3030,5	5639,5
4	Мармарош	Україна, Закарпаття	Карпатський біосферний заповідник	2243,6	6230,4
5	Кузій – Трибушани	Україна, Закарпаття	Карпатський біосферний заповідник	1369,6	3163,4
6	Стужиця – Ужок	Україна, Закарпаття	Ужанський національний природний парк	2532,0	3615,0
7	Стужиця – Буковські Врхи	Словаччина, Пряшівщина	Національний парк «Полоніни»	2950,0	11300,0
8	Рожок	Словаччина, Пряшівщина	Природоохоронна область Пряшівщини	67,1	41,4
9	Вигорлат	Словаччина, Пряшівщина	Природоохоронна область Пряшівщини	2578,0	2413,0
10	Гавешова	Словаччина, Пряшівщина	Природоохоронна область Пряшівщини	171,3	63,99

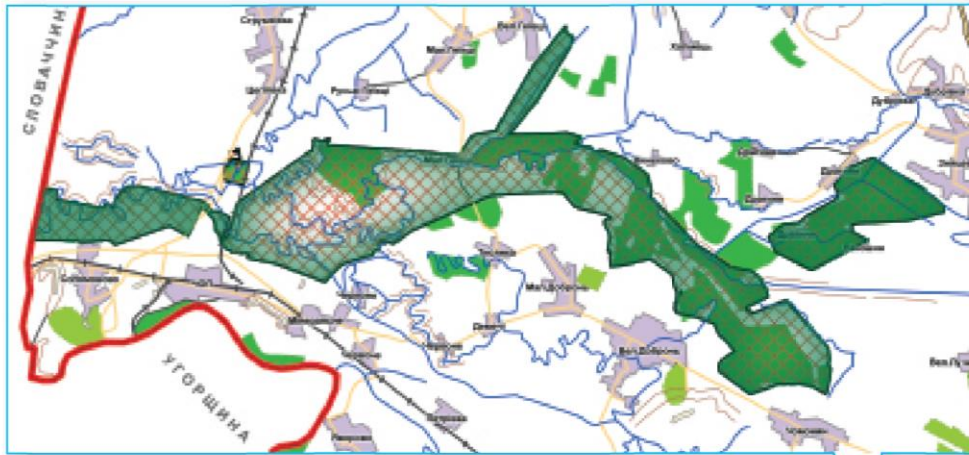
Картосхема розташування заповідних масивів українсько-словацького об'єкта «Букові праліси Карпат» [1]

Цінність Букових пралісів Карпат полягає у тому, що ці території є взірцем недоторканих природних комплексів помірних лісів. Вони репрезентують найдосконаліші і найповніші екологічні моделі, де відображено процеси, що відбуваються в чистих та мішаних лісостанах за різних природно-кліматичних умов [1-2]. Тут найліпше зберігся генофонд бука лісового та низки інших видів його ареалу. Букові праліси зростають на всіх ґрунтовірних породах, що трапляються в Карпатах (кристалічні породи, вапняки, фліш, андезити), репрезентують 123 рослинні асоціації. Від інших лісових об'єктів зі списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат» вирізняються специфічною флорою і фауною (зокрема, троглобіонтними видами), які творять комплексну і довершену екосистему [1].

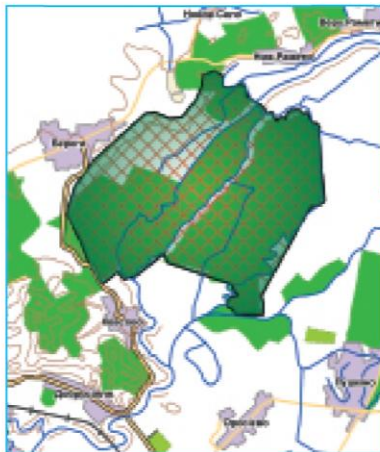
* Інформацію подано за матеріалами:

1. Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Букові_праліси_Карпат_та_давні_букові_ліси_Німеччини
2. Стойко С. М. Букові праліси Карпат як об'єкт світової природної спадщини ЮНЕСКО / С. М. Стойко. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2013. – Вип. 11. – С. 17–24.
3. Primeval Beech Forests of the Carpathians and the Ancient Beech Forests of Germany / World heritage list UNESCO [Electronic resource]. – Mode of access : <http://whc.unesco.org/en/list/1133/>

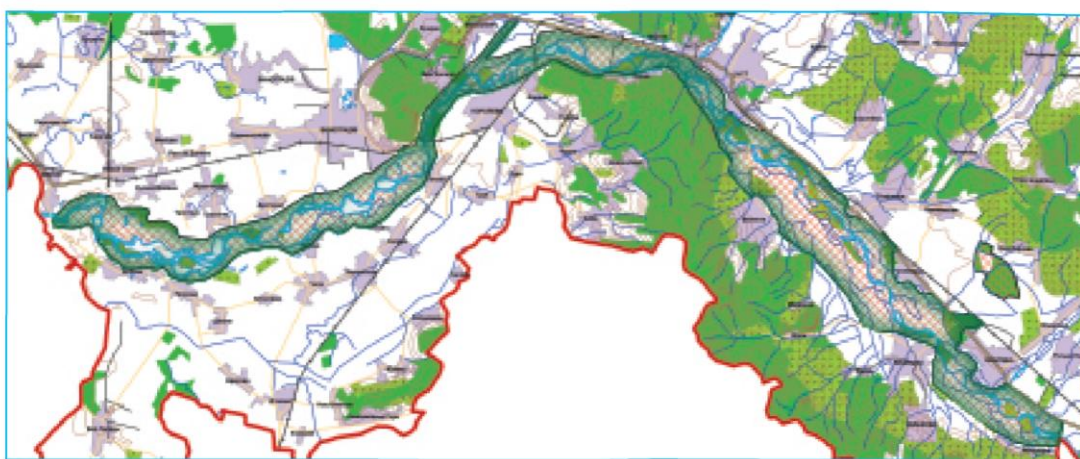
Розташування територій Притисянського регіонального ландшафтної парку (за Кіш Р. та ін., 2009)

Латорицька частина

Боржавська частина

Тисянська частина

Джерело: Кіш р. Регіональний ландшафтний парк «Притисянський» – збереження природної спадщини рівнинного Закарпаття / Р. Кіш, А. Поляновський, Т.-А. Башта, О. Вовк, р. Годунько, І. Данилик, А. Дрешер, О. Луговой, О. Мателешко, А. Мигаль, В. Мітерунко, О. Моунфорд, О. Орлов, С. Попов, Л. Потіш, В. Різун, В. Сабадош, Т. Ямелинець. – Ужгород : Мистецька Лінія, 2009. – 20 с.

Екотуристичні маршрути Великоберезнянського району
(таблиця і описи маршрутів з офіційної сторінки Великоберезнянської районної державної адміністрації)

№ з/п	Назва маршруту	Протяжність	Маркер	Орієнтовний час проходження	Складність
1	<u>с. Княгиня – ур. «Чорнілаки» – турбаза «Дубовий Гай»</u>	14 км	синій	7 год.	**
2	<u>с. Кострино – г. Явірник – с. Руський Мочар</u>	8 км	блакитний	4 год.	*
3	<u>Турбаза «Дубовий Гай» – г. Голаня – с.Кострино</u>	8 км	зелений	4 год.	**
4	<u>с. Жорнава – урочище «Парашинський» – с. Жорнава</u>	8 км	зелений	4 год.	*
5	<u>с. Жорнава – ур. «Підзвоний» – с. Стужиця</u>	5 км	синій	3 год.	*
6	<u>с. Жорнава – г. Голаня – с. Кострино</u>	4 км	синій	2,5 год.	***
7	<u>с. Вишка – г. Красія – с. Вишка</u>	7 км	блакитний	3,5 год.	**
8	<u>с. Стужиця – г. Кременець – с. Стужиця.</u>	18 км	червоний	8 год.	**
9	<u>с. Стужиця – ур. «Чорні Млаки» – с. Стужиця</u>	10 км	червоний	5 год.	***
10	<u>с.Ставне – г. Черемха – с.Лубня</u>	12 км	червоний	5,5 год.	**
11	<u>с. Лубня – г. Вежа – с. Лубня</u>	10 км	синій	4,5 год.	*
12	<u>с. Лубня – г. Черемха – г. Менчул – с. Лубня</u>	10 км	синій	4,5 год.	*
13	<u>с. Верховина – Бистра – г. Плішка – с. Лубня</u>	11 км	блакитний	5,5 год.	**
14	<u>Перевал Ужок – г. Розсипанець – с. Верховина Бистра</u>	21 км	синій	10,5 год.	***
15	<u>г. Щербин – Ужоцький перевал</u>	7 км	салатовий	3,5 год.	*
16	<u>Перевал Ужок – виток р. Уж – с. Ужок</u>	9 км	синій	5 год.	**
17	<u>Перевал Ужок – виток р. Сян – перевал Ужок</u>	2 км	зелений	1 год.	*

Умовний поділ складності маршрутів:

* маршрут для всіх вікових категорій

** для подолання маршруту треба трохи докласти зусиль

*** маршрут для впевнених в своїх силах

Джерело: Туристичні маршрути / Туризм та рекреація / Великоберезнянська районна державна адміністрація / Офіційна сторінка [Електронний ресурс]
<http://www.vberez.gov.ua/ua/240.htm>

1. Екологічний маршрут с. Княгиня – ур. «Чорні млаки» – турбаза «Дубовий Гай» (протяжність 14 км, позначка синя)

Карстові печери на схилах масиву Стінка. Урочище «Чорні млаки» місце падіння найбільшого у Європі метеориту – 9 червня 1866 р. Буково-яворові праліси.

Розпочинається маршрут від села Княгиня, яке розташоване за 15 км від Великого Березного. Відразу за селом дорога звертає вліво і піднімається вгору, пролягає через поля, з яких відкривається краєвид на хребет Стінка і гору Княгиниця. Далі стежка йде по узлісся. Тут є джерело, біля якого можна відпочити, потім стежка заходить у буковий ліс. Лісом стежка виходить в урочище «Чорні млаки». У цій місцевості у 1866 році було зафіксовано падіння метеорита – одного з найбільших в Європі. Уламки метеориту знаходили по всій околиці села Княгиня, але найбільший камінь був знайдений саме на «Чорних млаках». Його вага складала 279,766 кг. За словами очевидців, падіння супроводжувалось блискавками та гуркотом. 12 липня 1866 року приїхала комісія, яка знайшла ще багато уламків, що зберіться в 104 музеях світу.

В урочищі росте багато видів рослин: жовтозілля лучне, косарики черепичасті, душиця звичайна, поросинець одноквітковий, чемериця біла, нечуйвітер. З «Чорних млак» лісом переходимо на поляну, до джерела, далі рухаємось на північний схід. Пройшовши поляну, знову заходимо в ліс, рухаємось по стежці, яка була створена в часи Першої світової війни для сполучення між бойовими позиціями і селом. Тут можна побачити гарні скелі. Через м звертаємо вправо і спускаємось в урочище «Прислупець». Зійшовши з цієї поляни, знову виходимо на стежку, яка пролягає через буковий ліс. Через 1,5 км виходимо на велику поляну, пройшовши яку виходимо на дорогу, котра проходить через невеликий грабово-березовий ліс. Вона веде до лучних екосистем над селом Домашин. Звідси відкривається краєвид на хребет гори Явірник, гору Домашинський Верх. На цих луках росте декілька видів дзвоників, гвоздика дельтовидна, жовтозілля дібровне, суховершки звичайні, іван-чай вузьколистий. Пройшовши луки, заходимо в дубовий ліс через 400 м, повертаємо праворуч і спускаємось до турбази «Дубовий гай».

2. Туристичний маршрут с. Кострино – г. Явірник (протяжність 8 км)

Давній туристичний притулок «Явірник». Найвищі в Європі дерева бука лісового. Моніторингова ділянка в пралісі, закладена чеським вченим А. Златніком в 1934–1936 рр.

Існує легенда про село Кострино, що в цьому селі під горою Голаня жила вдатна жінка, яку поважали за працьовитість і майстерність. Здається, у цілому верховинському світі не могло бути спритнішої куховарки, вишивальниці, в'язальниці, ткалі, аніж Поланя. Та особливо любила молода газдиня займатися виготовленням тонкого приємного полотна. У ті часи його ткати було нелегко, бо доводилося самотужки вирощувати льон, коноплі, а відтак мочити їх, терти. Багато решток конопель розліталось в усі боки. Тут називали їх костря. А що полотно Поланине мало славу далеко за межами села, той почали говорити, що то село, де багато костря. А приїздили сюди купці навіть з низинних сіл та самого Ужгорода. Тканина з Кострин славилася упродовж кількох століть. Хто не вірить цій легенді, нехай завітає взимку до домівок костринчан. У багатьох жінки тчуть килими, полотно на рушники, вишивають. Давні традиції передаються в селі з покоління в покоління, незважаючи на наступ цивілізації. Костринчани славляться мистецькою

вдачею, майстерністю, вправністю. Славиться Кострино і своєю церквою Покрови Присвятої Богородиці (1645 р., 1761 р.).

З 1891 до 1901 р. в Кострині служив священник Михайло Лендел, котрий за ці 10 років написав хроніку духовного та господарського життя сіл Кострино та Сіль. Кострино завжди було парафією, а Сіль – філією.

За версією деяких дослідників церкву було збудовано в Сянках в 1645 р., як класичну бойківську, тризубну, триверху споруду з домінуючим центральним верхом, а у Кострино її перевезли в 1703 році.

Костринська церква належить до видатних пам'яток української архітектури. Протягом ХХ ст. зображення церкви з'являлося багато разів у популярних виданнях та спеціальній літературі. Чари споруди ховаються у таємницях пропорцій, у розмірах церкви, в лініях її силуету. З кожного боку церква сприймається як бездоганно завершений художній твір, ідеально вписаний у навколишній розкішний ландшафт. Довжина церкви складає 15 м, ширина – 7 м, висота вежі від фундаменту – 14 м. За обмірами в інтер'єрі вівтарний зруб має довжину 3,7 м, ширину 4,2 м, нава – 6,1 на 5,9 м, бабинець – 3,6 на 4,1 м. Висота бабинця – 2,5 м, висота нави і вівтаря – 13 м. Вхідні двері мають висоту 1,55 м, ширину – 0,9 м. Розміри вікон – 0,8 на 0,65 м.

Внаслідок надбудови каркасної вежі-дзвіниці церква набула певної динамічності з наростанням форм зі сходу на захід, що максимально наблизило її до церков лемківського стилю.

Починається маршрут від початку села Кострино. Потрібно перейти через річку Уж, потім стежка проходить через поле, заходить в лісопосадку і підіймається на вершину гори Кичера, звертає праворуч до потоку Терновський. Далі пролягає через буковий ліс, яким піднімається до гори Явірник на вершині якої розташований туристичний притулок «Явірник», побудований ще за часів Чехословацької республіки. Ліс, через який ми проходимо, належить до залишків пралісу. Тут ще сімдесят років тому видатним чеським вченим А.Златніком були закладені моніторингові ділянки для дослідження змін, які проходять з часом в лісових формаціях. Від будинку можна піднятися до найвищої точки гори Явірник (1 017 м), після чого стежкою спуститись до урочища «Реформи», а потім до смт. Великий Березний.

3. Екологічний маршрут Турбаза «Дубовий Гай» – г. Голяня (протяжність 8 км, позначка зелена)

Резерват зеленого ясеня. Цілюще мінеральне джерело урочище «Березникуваті». Популяція скополі карніолійської

Маршрут розпочинається на початку села Кострино, неподалік туристичного готелю «Дубовий Гай».

У Костринах, наче рай, стався враз «Дубовий гай».

Неподалік гори Голяні тут жила колись Поланя.

Шила, прала і варила, ткати всіх жінок навчила.

Вистиляла в одну грядку льон й коноплі попорядку.

Тому, в кожній тут хатині пряли прядиво газдині.

Спершу пряли і снували, полотно тонкеє ткали

Уже костра не зосталось – та за ним село назвалось.

Костринчани – народ здібний, працьовитий і привітний.

Для того, щоб потрапити на початок маршруту потрібно зійти з шосейної дороги на північ до лісу. Тут, на узліссі починається наш маршрут. Піднімаючись в гору виходимо до лісу, неподалік знаходиться джерело. Далі наш маршрут пролягає гірською стежкою, яка пролягає через буковий ліс до вершини невеликого хребта, яким ми продовжуємо нашу подорож. Крім дерев бука тут можна побачити такі дерева як: граб, явір, ясень звичайний, клен гостролистий, лісова черешня. Рухаючись вершиною хребта, ми виходимо до невеликої лісової галявини, зарослої по краях березами, на початку літа тут можна побачити квітучі рослини з родини орхідних. Далі продовжуємо рухатись лісом, підіймаємось до вершини основного хребта, на якому розташовані досить великі луки, тут зростають дзвоники персиколісті, дзвоники скупчені, королиця звичайна, заяча конюшина, гвоздика дельтовидна. По краях луки можна побачити лілію лісову. З вершини відкривається панорама на оточуючі вершини. Рухаючись далі гребенем хребта знов заходимо в ліс – тут зустрічається досить багато дерев ясеня. На схилах гори Голяня знаходиться резерват зеленого ясеня. Продовжуючи рухатись, виходимо до самої вершини гори Голяня (854 м), на якій розташована досить простора лука і лише є поодинокі дерева бука, ялини, смереки. Серед трав багато кущів чорниці, зустрічаються й рідкісні види рослин. З гори відкривається чудовий краєвид і можна побачити вершини гір: на сході – Явірник, Борсучий, Красія, на півночі – Кременець, Равка, Каньчова. З гори сходимо в напрямку до села Кострино. Стежка веде в урочище «Клондайські» від якого ґрунтовою дорогою сходимо до турбази «Красія».

4. Екологічний маршрут с. Жорнава – урочище «Парашинський» (протяжність 8 км, позначка зелена)

За часів Австро-Угорської імперії використовувалась для кінних прогулянок. Струмкова форель в потоці Парашинський. Букові ліси.

Маршрут розпочинається на межі села Жорнава, неподалік гідрологічного пункту. До нього потрапляємо, перейшовши підвісний міст через річку. Маршрут пролягає дорогою. Біля нього протікає потік, в якому в 70-х роках минулого століття інтенсивно розводилась форель (на даний час форель зустрічається тут дуже рідко). Стежка повертає вправо, піднімається вгору, проходить буковим лісом. Ростуть тут типові лісові рослини: папороть, купина багатоквіткова, копитняк європейський. Біля стежки можна побачити сліди кабана, козулі, оленя. Сама стежка, по якій проходить маршрут, створена за часів Австро-Угорської імперії і використовувалась для кінних прогулянок. Через 2 км. від початку маршруту знаходиться місце відпочинку де можна перепочити, напиться джерельної води. Через 1 км. виходимо на лісову галявину, на якій можна побачити багато видів рослин, хоч переважають види родини злакових такі як: тонконіг, мітлиця, костриця. Але зустрічаються такі рідкісні види, як пальчатокорінник Фукса, любка дволиста. Пройшовши полянами, які пролягають одна за одною, ми знову потрапляємо в ліс. Дорогою проходимо до с. Жорнава.

5. Екологічний маршрут с. Жорнава – ур. «Підзвонний» – с. Стужиця (протяжність 5 км, позначка синя)

Цілюще мінеральне джерело ур. «Підзвонний». Масиви букових лісів.

Початок маршруту співпадає з початком маршруту с. Жорнава – урочище «Парашинський» та пролягає по спільній стежці майже 3 км, але потім маршрути

розділяються. Майже весь час доводиться рухатись під наметом лісу, але трапляються й невеликі відкриті ділянки.

Основна лісоутворююча порода – бук лісовий, супутній – клен- явір, на узліссях – граб, береза повисла.

В урочищі «Підзвонний» знаходяться два джерела мінеральної води групи вуглекисло, гідрокарбонатно-кальцієво-магнієвих вод. Мінералізація – 2,9 г/л, 2,1 г/л. Через малий дебет в промислових масштабах мінеральна вода не використовуються.

Неподалік від джерел знаходиться місце відпочинку, перепочивши на якому можна продовжувати подорож до села Стужиця, яке знаходиться на відстані 1,5 км. звідси.

6. Екологічний маршрут с. Жорнава – г. Голаня (протяжність 4 км, позначка синя)

Фортифікаційні укріплення II Світової війни «Лінія Арпада». Резерват зеленого ясеня. Популяція скополії карніолійської. Місця проживання лісового kota.

Початок маршруту знаходиться біля села Жорнава, неподалік місця відпочинку. Саме село Жорнава розташувалося у чудовій долині між мальовничих гір, яка нагадує коштовну тацю, обрамлену творінням вибагливого майстра. Щоправда, досить довго ніхто не наважувався осісти тут назавжди і розпочати господарювання: навколишні вершини навіювали страх і небезпеку. Та одного разу неподалік урочища Дуброва зупинилися 5 чоловік і розпалили багаття. Це були втікачі з Ужгороду, яким не подобався князь Лаборець і його порядки. Здавалося, вони ненадовго осіли в цій мальовничій місцевості, та жителі навколишніх сіл спостерігали, як чоловіки справно намагаються влаштувати свій побут. Одного дня пришельці розпочали завзято тесати великі каміння. Через якийсь час видно було круглі кам'яні брили. Невдовзі цікаві сусіди дізналися, що втікачі виготовляють жорна на млин. З навколишніх сіл почали навідуватися купці, які прагнули вигідно закупити жорна. Слава про майстрів розійшлася досить швидко. Свої вироби вони продавали легко, адже млини були в кожному селі. До того ж, скоро почали казати, що саме в цьому невеличкому поселенні можна придбати найкращі жорна. Ужгородські майстри одружилися, завели власні обійстя, організували щось на зразок майстерні. Справи налагодилися, життя текло мирно. Отже, з усіх усюд приїжджали у долину між горами покупці жорен. Вони так і казали всім, що їдуть до жорна рів або до Жорнави. Звідси і за поселеннями закріпилася на віки назва. Жорнава завжди була селом, де крутилися жорна не лише млинів, а й усякого виробництва, торгівлі. Саме тут збудували лісопилки, залізничну станцію, згодом організували лісокомбінат.

Вправність і уміння – половина справи,

Жорна із каміння роблять у Жорнові.

Цей крам продавали для млинів усюди,

Жорна цінували працьовиті люди.

Мирно газдували люди-небораки, –

Хат не будували, а лише бараки.

Голова тямуца цінує ремесла,

Праця жорнавчанам достаток принесла.

Під пологом лісу знаходяться укріплення II Світової війни «Лінія Арпада», створена Угорськими військами. Однак, бойові дії їх оминули і тільки в повоєнні роки вони були пошкоджені. Стежка підіймається схилом серед букового лісу в західному напрямку. Через 2 км від початку маршруту стежка повертає на південь і серпантинами підіймається до вершини гори Голаня. На простору луку, оточену з півдня та сходу буковим лісом, в

північному та західному напрямку - лише поодинокими деревами бука, ялини, смереки. Тут відкриваються краєвиди вершин гір Явірник, Борсучий, Красія, Кременець, Равка. З гори сходимо в напрямку до села Кострино.

7. Екотуристичний маршрут с. Вишка – г. Красія (протяжність 7 км, позначка блакитна)

Печера розбійників на вершині гори. Неповторні панорами вершин парку, Польських Бескидів, полонин Рівна та Куйлиця. Гірськолижний комплекс.

Маршрут розпочинається біля початку крісельного витягу на гору Красія в селі Вишка. Схилом виходимо до вершини гори. На схилах гори розташований гірськолижний комплекс Львівської залізниці з крісельним витягом довжиною 2 200 м, яким можна дістатись до вершини гори. Тут знаходяться 3 бугільні витяги різної довжини.

З вершини гори відкриваються неповторні краєвиди на правобережну частину парку: хр. Стінка (1 019 м), г. Голяня (854 м), г. Черемха (1 130 м), г. Плішка (1 066 м), г.Тарниця (1 346 м), Кременець (1 211 м), Мала Равка (1 303 м)

Значна частина лук вкрита кущиками чорниці. На одноманітному зеленому покриві різнотрав'я виділяються яскраво рожеві квіти скорзонери рожевої, жовто гарячі квіти поросинця одноквіткового. Поодинокі зростають високі рослини темно зеленого кольору з гарними квітами білого кольору. Це типовий гірський вид - чемериця біла.

На вершині гори знаходиться печера розломного походження. Вхід в печеру досить великого розміру, а сама печера вглиблюється в схил на декілька десятків метрів.

З вершини спускаємось в східному напрямку до місця відпочинку з джерелом води. Перепочивши, можна продовжувати подорож. Далі стежка пролягає під пологом лісу й через 2 км приводить нас до місця де закінчується наш маршрут.

В с. Вишка знаходиться церква св. арх. Михайла (близько 1700 р., XVIII ст.). Церкву розмірами 5,1 м на 15,7 м спорудили з ялових брусів на Цвинтарі. Спочатку споруда мала класичну бойківську форму, тобто над західним зрубом теж був ступінчастий шатровий верх, а центральний – найвищий. У другій половині XVIII ст. шатровий верх над бабинцем замінено каркасною дзвіницею, вищою за центральний верх. По периметру дзвіниці йде закрита аркада голосниць. Зруби мають нахил у середину, що додає невеликій споруді монументальності. Вікна церкви мають стародавню систему захисту від непогоди – бокові, фігурно вирізані дощечки, що підтримують похилий гонтовий дашок. Стіни вище опасання вкриті гонтом, викладеним «ялинкою». У церкві є цікаві зразки декоративно-ужиткового мистецтва 1700 р. У вежі – три дзвони.

У 1995 р. дахи перекрили новим гонтом. У 1995-1996 рр. інтер'єр оббили фанерою, його розмалювали Василь Павліщук та Ілля Приймич.

8. Науково-пізнавальний маршрут «г. Кременець» (протяжність маршруту 9 км, позначка червона)

Буковий праліс. Стела на місці сходження кордонів України, Польщі й Словаччини. Освячуване століттями джерело. Можливо побачити: оленя, косулю, сліди «володаря Карпат» – бурого ведмеда, або і його самого.

Наша екостежка розпочинається біля центральної садиби Ново-Стужицького природоохоронного науково-дослідного відділення.

Рухаючись на північ по дорозі ми виходимо до ставка. Майже всю площу ставка тепер займає рогіз широколистяний. На березі ставка можна спостерігати гідрофільні, тобто вологолюбні, рослини: комиш лісовий, ситник розлогий, гадючник в'язолистий.

Переважна частина маршруту пролягає через букові ліси, які займають найбільшу площу в Ужанському національному природному парку.

Полянчина лука є однією з нечисленних лісових лук на цьому маршруті. Виникла вона після вирубки букового лісу і використовується як сінокіс. На луці можна побачити такі рослини: первоцвіт високий, тирлич ваточниковий, косарики черепичасті, пальчатокорінник травневий, волошку австрійську та інші

Під час пересування на маршруті можна зустріти три види ящірок. Ящірка живородяча – зустрічається в основному в лісових біотопах, на відміну від інших рептилій не відкладає яйця, а народжує малят живими. Ящірка прудка – тримається сонячних галявин, відкритих місць. Вертільниця ламка – це безнога ящірка, хоча за зовнішніми поверхневими ознаками подібна на змію.

Над лісовими галявинами часто кружляє канюк звичайний. Його можна впізнати по характерному голосу – гучно, протяжне нявкання, або канючення (кію, кіу).

На узліссях та поміж кущів часом можна побачити рябчика, іноді з молодими пташенятами. Проходячи, через поляни та ремізи, можна підняти на крило вальдшнепа, що затаївся в дрібних кущах.

Фауна безхребетних букового лісу та букового пралісу представлена досить багатим біорізноманіттям.

В середині літа в букових лісах можна побачити рідкісного красивого жука вусача альпійського), який охороняється в Україні і занесений до Червоної книги України та Європи.

У дощову погоду в букових лісах легко зустріти саламандру плямисту, яка при недостатній вологості ховається під каміння, повалені дерева.

Серед хижих ссавців парку є червоно-книжні види. Це борсук. Із псових тут є лисиця та вовк. На схилах г. Кременець живе «володар гірських лісів» – ведмідь бурий. З копитних серед ссавців можна згадати свиню дику, козулю, оленя благородного останній утворює у Карпатах окремих підвид, який має більші розміри тіла та добре розвинуті роги.

Під самою вершиною гори в декількох метрах від стежки знаходиться освячене джерело, воду в якому освячують вже декілька століть.

Після високих, могутніх дерев пралісу стежка виводить нас у незвичайний, ніби із казки ліс. Це низкорослі буки, із опущеними майже до землі фантастично покрученими і скривленими в різних напрямках гілками. Форма крон незвичайна, дивовижна і своєрідна. Це – букове криволісся, яке росте на верхній межі лісу. Такий фенотип бука зумовлений суворими кліматичними умовами-сильним вітром, низькими температурами, глибоким снігом.

Гранітна стелла є кінцевою зупинкою даного маршруту і знаходиться на горі Кременець. Тут сходяться кордони національних парків трьох держав. При добрій видимості з цього місця відкриваються краєвиди у південному напрямку на хребет Стінка, у північно східному напрямку на гору Равка.

В селі знаходиться церква апостола Петра й Павла, збудована в 1893 р. Вона – третя в історії села. Тут зберігається грамота, в якій записано, що будівництво церкви розпочали 29 липня 1893 р. і закінчили в 1894 р., що автором церкви був майстер з с. Устрики Горішні (тепер ця місцевість у Польщі, село повністю знищила польська армія під час операції «Вісла» в 1947 році). Майстер захворів, і верх клали самі селяни. Церква

невелика, прямокутна в плані, тридільна, вкрита чотирихилим бляшаним дахом. Над входом – низька вежа під чотирихилим бляшаним шатром. Одвірок з грубого дерева завершено аркою. Стіни вертикально оббиті дошками. Стеля нава плоска, із заокругленим переходом до стін. Прохід з бабинця до лави прямокутний, завершений вигнутою аркою. Весь інтер'єр обитий картонною плитою і пофарбували блідо-блакитною фарбою. Іконостас доброї роботи, але ікони досить пізні. Перед церквою – два кам'яні хрести, поставлені в 1902–1920 роках селянами, що емігрували в Америку.

9. Екологічний маршрут с. Стужиця – урочище «Чорні млаки» (протяжність 5 км, позначка червона)

Місце падіння найбільшого у Європі Княгинянського метеориту. Мінеральне джерело в урочищі «Підзвонний»

Маршрут розпочинається в селі Стужиця біля мосту, далі через річку Стужичанку і пролягає на захід в урочище «Підзвонний». Дорогою через поле заходить в ліс. Тут, знаходиться мінеральне джерело, облаштовано місце відпочинку. Від місця відпочинку стежка повертає на право до урочища «Папоротні». У лісі, по якому проходить маршрут, росте бук, явір, ясень, ялиця біла, смерека, трапляються вікові дерева великих розмірів залишки чудових стужицьких пралісів – пам'ятки первісно чистої, недоторканої природи. Тут завжди могли знайти собі притулок й захист численні звірі.

Одного разу, каже легенда, древній кабан із стадом диких свиней направилися у пошуках смачної водиці. У ватажка на лобі разом зі смолою прилип жолудь. А коли кабан почав рити неподалік річки ґрунт, жолудь скотився з лоба і потрапив у розпушену землю.

Саме з тої насінини і виріс відтак знаменитий, могутній стужицький дуб.

Під розкішним гіллям велетня-дуба любили спочивати опришки після вдалих своїх мандрів. Нерідко сідав на часину під деревом і старий Волох, що знав немало в'язанку казок і легенд. Він розповідав, що назва села походила від словосполучення «студена водиця», яка приваблювала багатьох подорожніх. Пізніше слова злилися у вимові й забулося навіть, звідки появилось таке зручне і соковите найменування гірського поселення Стужиця.

*А в селі Стужиця студена водиця,
Як слова ці розділили, той село враз охрестили.
Тут є дуб старезний – дуже величезний.
Стоїть, наче свідок давніх оповідок.
Опришки в негоду під ним гостювали,
Пили квасну воду, похід планували
Люди газдували у селі уміло.
За час якийсь мали млин свій і вилило.
З-під Кременця річка тече у долину.
Прикраша, як стрічка нашу Верховину.*

В урочищі «Папоротні» луками проходимо майже 1 500 м і в самому кінці, біля джерела, звертаємо вправо до урочища «Чорні млаки». Саме тут, селянином Василем Крив'яником, було знайдено найбільший уламок Княгинянського метеориту. Що впав 9 червня 1866. Щороку він косив траву на полянах в урочищі «Чорні млаки». Через декілька днів після падіння метеориту він вийшов на сінокіс і побачив на луці яму, якої раніше не було. Розкопавши ґрунт на цьому місці глибше 2 метрів, він виявив великий уламок метеорита вагою 279 кг 766 г. При падінні він розколовся на два куски вагою 141 кг 833 г

та 137 кг 933 г. В свою чергу, від останнього відколовся ще один, менший вагою в 2 кг 350 г.

Про знахідку довідався лісничий з Великого Березного Антон Покорний, який, за його словами, за пару волів купив цей уламок у Василя Крив'яника і перепродав Імператорському музею у Відні, де метеорит знаходиться по сьогоднішній день.

10. Історико-ботанічний маршрут с. Ставне – гора Черемха (Протяжність – 8 км, позначка червона)

г. Черемха – арена бойових дій Першої Світової війни. Військове кладовище Першої Світової війни. Субальпійські луки г. Черемха (1130 м) з рідкісною рослинністю.

Маршрут розпочинається за селом Ставне, від рекреаційного пункту. Стежка підіймається вгору, звертає вліво, пролягає східним схилом, проходить лісом. Тут переважають наступні породи дерев: бук, явір, черешня. Зустрічається також ялиця біла, смерека. З трав'янистих рослин: астранція велика, цирцея звичайна, кремена біла, підлісник європейський, розрив-трава дрібноквіткова, зеленчук жовтий, зніт гірський. Пройшовши 2/3 маршруту, виходимо на мальовничу луку в урочищі «Багно» (площа 5,6 га), на якій знаходиться будинок для відпочинку. На луці багато рідкісних видів рослин: підсніжник звичайний, скополія карніолійська, белладонна звичайна, лілія лісова, лунарія оживаюча, цибуля ведмежа; любка дволиста, зозулинець чоловічий (родина орхідних). Далі рухаємось луками, на яких росте багато чорниці. Проходимо урочище «Анталова», заходимо у ліс яким підіймаємось на вершину гори Черемха.

Гора Черемха (1130 м) має історичне значення. У Першу Світову війну 1914-1917 рр. на цій горі були важкі бої між російськими і австро-угорсько-німецькими військами. Російські війська під командуванням генерала Брусілова, внаслідок стрімкого наступу, завоювали цю висоту і тримали тут оборону близько шести місяців. З цієї гори російськими військами за короткі строки було побудовано дороги в сторону сіл Сянки, Сіль, Ужок. Вершиною цієї гори є субальпійська лука (площа 10,7 га), яка стала братською могилою для багатьох солдатів.

З вершини можна зійти в село Загорб або повернутися до урочища «Багно» і зійти в село Лубня.

В якому у 1751 р. згадують дерев'яну церкву св. Миколи з трьома дзвонами, прикрашену місцевими старими образами та апостолами на полотні. Згідно з шематизмом 1915 р., дерев'яна церква св. Миколи, збудована в 1778 р., згоріла в 1876 р., і на тім місці поставили дерев'яну каплицю, що була освячена в 1876 р. Місце на кладовищі, де стояла церква, зветься «Під дубом», хоч самого дуба вже нема.

У Ставному – типова мурована базилічна церква, споруджена стараннями вірників та пароха о. Віктора Поповича, що зібрав на будівництво 5 тис. крон, і посвячена єпископом Юлієм Фірцаком 29 серпня 1906 р. Дзвони купили брати Корнутяки в 1885-1887 рр. Тоді ж купили для церкви Євангеліє та інші книги. Великий ремонт у середині 1980-их рр. Проводили куратор Михайло Моняк і Ілько Фаркаш. Потім ремонт зробили в 1995-1996 рр. за священника І. Дупина, куратора В. Ленька, церківника А. Цинканича, касира І. Бирняка. Іконостас, виготовлений різьбярми із Золотарьова, поставлений у 1993 р. і наступного року посвячений. Малювання стін виконав місцевий художник О. Варахова в 1980-их рр. Склепіння розмалювали в 1996 р. Престол відремонтовано в 1998 р. коштом вихідця з села М. Іваниці, що мешкає в США та 57 років не був у рідному селі.

16. Екологічний маршрут с. Лубня – г. Вежа (протяжність 10 км, позначка синя)

Місце зростання рідкісного виду папороті – листовик сколопендровий. Вид на найвищу польську гору Тарницю. Можливо побачити оленя, косулю в дикій природі.

Початок стежки знаходиться біля села Лубня, безпосередньо біля його початку. Щоб потрапити до лісу, де розпочинається стежка, потрібно перейти поле в східному напрямку. В лісі стежка пролягає вздовж схилу на північ. Через 500 м починається серпантин, який підіймається майже до самої вершини гори. Стежка пролягає буковим лісом з додатком клена-явора, ясеня. Під пологом лісу росте – скополія карніолійська, яка занесена до Червоної книги України, на східному схилі, зростає лунарія оживаюча. За вершиною гори в урочищі «Лубенки» знаходиться лука з якої відкривається краєвиди на вершини гір Бескидець, Черемху, Плішку, найвищу вершину польських Бещад – гору Тарниця. Пізньою весною та на початку літа тут цвітуть рослини з родини орхідних – пальчатокорінник бузиновий. З луки стежка звертає в ліс, обминаючи вершину з північно-східної сторони, повертається до початку маршруту.

12. Екологічний маршрут г. Черемха – г. Менчул (протяжність 7 км, позначка синя)

Печери розбійників «Живанські ями». Краєвиди на польську частину Біосферного резервату. Військове кладовище I Світової війни. Субальпійські луки г. Черемха (1130 м) з рідкісною рослинністю.

Маршрут починається на горі Черемха. З гори необхідно спуститись до урочища «Анталова». В кінці весни на яскраво зеленому фоні різнотрав'я виділяється декілька видів орхідей. Трохи пізніше зацвітає билинець комариний. Далі стежка веде до потоку Черемха. Маршрут пролягає буковим лісом вдовж потоку до перевалу на польсько-українському кордоні. Тут облаштовані місця відпочинку. З поляни відкриваються гарні краєвиди на польську територію. Безпосередньо, на передньому плані, в північно-східному напрямку, височіє гора Тарниця (1346 м) – найвища вершина Польських Бещад. Далі, спустившись дорогою, знов виходимо на стежку, якою піднімаємось на гору Менчул. На схилі цієї гори знаходяться три печери, які мають назву – «Живанські ями». За давніми переказами в цих печерах переховувались розбійники, яких тоді місцеві жителі називали «живанами». Від цього й походить назва печер. Існує багато легенд пов'язаних з цими печерами та розбійниками, які переховувались в них. І майже у всіх згадується про награбовані скарби, що розбійники заховали десь тут.

З гори Менчул маршрут зходить до села Лубня.

13. Екотуристичний маршрут с. Верховина Бистра – г. Плішка – с. Лубня (протяжність маршруту 11 км, позначка блакитна)

г. Плішка, 1066 м – одна з кращих оглядових вершин парку. Місця проживання великих хижих птахів.

Село Верховина Бистра розташоване за 3 км від станції Волосянка та станції Щербин. Перша церква у Верховині-Бистрій стояла в урочищі Мошків Потік і служила також жителям Лубні. У 1751 році за пароха Івана Іванковича згадують дерев'яну церкву Св. Духа, освячену єпископом Годермарським (тобто на початку XVIII ст.), що мала три дзвони та всі образи. Церква згоріла, але колишнє місце церкви і села видно до тепер. На місце, де стояла церква, вказують і надгробні знаки 1794 р. У шематизмі 1915 р. на

путівнику 1923 р. пишуть про дерев'яну церкву, збудовану в 1773 році (в інших джерелах зазначено 1792 р.). За іншою версією церква згоріла в середині XIX ст. і після цього збудували третю. У всякому разі остання дерев'яна церква була бойківською і згоріла 19 грудня 1917 р. У 1931 році було збудовано мурований храм і освячено 2 липня 1931 року заступником єпископа Олександром Стойка та вікарієм Олександром Ільницьким. Дзвін відлив Ф. Егрі в 1924 році.

Маршрут починається в кінці села Верховина Бистра, біля церкви необхідно повернути наліво. Стежка піднімається крутосилом з південного боку г. Плішка. Пересікаючи поляни, буковий ліс, а під вершиною – шпильковий, сходимо до г. Плішка (1066 м). Північна вершина гори закінчується скельною прірвою. Звідси, з невеликої площадки, відкриваються мальовничий краєвид на польські: г. Тарниця, хребет Полонина Буковська, г. Черемха.

Далі маршрут продовжується стежкою в західному напрямку до с. Лубня. Згадку про село Лубня в письмових документах під 1634 роком аж ніяк не можна назвати часом його заснування, тому що навколишні місця були заселені задовго до 1631 року. Легенда, зафіксована в краєзнавчій літературі, пояснює назву річки і розташованого вздовж неї села заняттям перших поселенців-ремісників, які нібито виготовляли «луби» – обводи (помісцевому – «облуки») для решета. Однак саме значення цього слова є далеко ширшим. Луб – волокнистий шар деревини, але подеколи так називали і кору деревини. По дорозі до села проходимо біля декількох гірських потоків та джерел з гірською чистою водою. В селі ви можете відпочити, заночувати в сільських садибах.

14. Екотуристичний маршрут перевал Ужок – г. Розсипанець – с. Верховина-Бистра (протяжність 21 км, позначка синя)

Букове криволісся – зустрічається тільки в Східних Бескидах. Живописні виходи флішових порід. Найкращі краєвиди на польську та українську територію. Кінчик Буковський – найвища вершина парку. Гора Ополонек – найпівденніша крайня точка Польщі. В травні – липні можна побачити зубрів.

Маршрут розпочинається на Ужоцькому перевалі (889 м) на межі Закарпатської та Львівської областей. Для тих хто обере цей маршрут для подорожі необхідно заздалегідь потурбуватись про дозвіл на відвідання прикордонної смуги і погодити відвідання з адміністрацією парку

Рухаючись вздовж кордону ми зійдемо на ряд дуже цікавих вершин.

Перша з яких гора Ополонек (1 027 м) є крайньою південною точкою Польської Республіки. Наступна вершина – Кінчик Буковський (1 251 м) – найвища вершина Ужанського НПП. Вершина гори Розсипанець знаходиться на території польщі.

На маршруті відкриваються неповторні краєвиди на польську та українську територію. В південному напрямку: гора Плішка, Вежа, Черемха, Студниця а вгору погоду Красія, Явірник, Стінка.

Надзвичайно цікавий рослинний та тваринний світ. Субальпійські луки оточені буковим криволіссям, яке зустрічається тільки в Східних Бескидах.

Весною та літом тут можна побачити зубрів, чисельність на території Бещадського парку народного становить біля 200 особин.

З хребта маршрут зходить в південному напрямку до букового лісу де знаходиться місце відпочинку з чудовим джерелом питної води. Лісовою дорогою сходимо до лук над селом Верховина Бистра.

15. Туристичний маршрут Щербин – Ужоцький перевал (протяжність 7 км, позначка салатова)

Ужоцький перевал (889 м) вододіл басейну Балтійського та Чорного морів. Військове кладовище часів I Світової війни (осінь 1914 р.) Похід над найдовшим в Україні тунелем (904 м).

Маршрут починається від залізничної станції «Щербин» сполучення Ужгород – Львів і пролягає на північ по старій дорозі, через буковий ліс з домішками ялиці та смереки. Долаючи маршрут, ми дістаємось Ужоцького перевалу, який знаходиться на висоті 889 м н.р.м. на вододілі басейнів Вісли, Дунаю та Дністра. Ужоцький перевал зв'язує долини Ужа та Дністра. З перевалу можна зійти в село Ужок. Село Ужок давно було відомим не лише тому, що було вхідним в Закарпаття, але й своїми цілющими мінеральними джерелами.

Так, десь в кінці XVIII ст. в Ужку був збудований прекрасний санаторій, який місцеві жителі називали «тридцятком». Назва походила від того, що у верхній частині села було збудовано 30 будинків для відпочиваючих. Територія санаторію була добре впорядкована. Поряд був двоповерховий готель-ресторан. Біля мінерального джерела знаходилися ванни, в яких приймали процедури хворі, які приїжджали сюди на лікування. Вздовж Квасного потоку був розбитий липовий парк. При вході в парк стояла бронзова статуя Геркулеса, який душить величезного змія (місцеві жителі називали його «Залізний Іван»). З цією статуєю пов'язана цікава легенда. Одного разу в цей санаторій привезли на лікування важко хворого пана з Америки. В ванну для купання пана носили на носилках, бо сам не міг ходити через хворобу. Та пройшовши курс лікування, пан став ходити і на прощання затанцював на «шпацірці». З великої радості багач замовив статую (1842 р.) «Залізного Івана» і встановив її біля «купеля». Ця статуя символізувала оздоровчу силу ужоцьких мінеральних джерел, які змогли здолати тяжкі недуги. Зараз ця статуя прикрашає двір Ужгородського історичного музею.

Ужоцька дерев'яна церква св. арх. Михайла (1745 р.) є своєрідною візитною картою Закарпаття.

Церква є однією з найцікавіших споруд бойківського стилю. Наймасивнішим є центральний об'єм, вкритий високим чотирихилим шатром. Завершення вівтаря, вкрите маленьким шатром, – набагато менше від центрального. Над бабинцем облаштували маленьку чотирикутну башту під чотирихилим шатром, вищим за шатро вівтарного зруба. Піддашся переходить у дах, його широкі площини об'єднують всі три частини храму.

Церкву збудували майстер Павло Тонів із с. Бітлі на Львівщині та майстер Іван Циганин з Тихого, про що свідчить напис над дверима церкви. Первісно церкву збудували вище на схилі гори, але старим людям було важко туди добиратися, і церкву перенесли вниз по схилу майже до дороги. Біля церкви стоїть дерев'яна, квадратна в плані, двоярусна дзвіниця під чотирихилим шатром. Дзвіницю збудували в 1927 р. Під час Першої світової війни австрійський уряд реквізував дзвони на військові потреби. Нові дзвони були значно важчими, тому їх не наслідувалися встановити на старе місце, в башті над бабинцем і тому було збудовано дзвінницю.

За написом на Тріоді, Євангеліє купив Іван Ковалів з дружиною Анною, а повернуто її до ужанської церкви 11 червня 1752 р., що засвідчив Григорій Лешко. Євангеліє купили Падзя Сивуличка та Гриць, Михайло і Луцьо, Коптурові сини. Анфологіон купив Стефан Козопас з сином Іваном.

16. Екологічний маршрут Перевал Ужок – витік р. Уж (протяжність 9 км, позначка синя)

Ужоцький перевал – місце інтенсивних бойових дій I Світової війни. Військове кладовище часів Першої Світової війни. Витік річки Уж. Розбійницька печера – «Живанська яма». Дерев'яна церква в селі Ужок.

Маршрут розпочинається на Ужоцькому перевалі, на межі Закарпатської та Львівської областей. На перевалі знаходиться військове кладовище часів Першої світової війни.

Біля самого початку маршруту облаштовано наметове містечко. Далі, за луками, знаходиться джерело, в якому можна побачити рідкісну тварину з класу амфібій – тритона карпатського. Протягом стежки чергуються невеликі ділянки лісу та сінокісні луки. З початку переважають дерева бука, явора. Підлісок утворений кушами горобини, бузини. На луках зростають дзвоники скупчені, скорзонера рожева, тирлич ваточниковий, звіробій звичайний. Особливу увагу привертають рослини, які занесені до Червоної книги України – траунштейнера велика, яка зростає досить великими скупченнями на луках та лунарія оживаюча, яка зростає під пологом букового лісу. Через 2 км від початку маршруту, неподалік від стежки, знаходиться невеликий локалітет скополії карніолійської, третинного релікта, яка збереглась з минулих геологічних епох. Далі стежка йде схилом вододільного хребта, пролягає лісом та луками, з яких відкриваються мальовничі краєвиди на вершини гір Стожок, Пікуй, Кінчик Буковський. Зі стежки можна побачити панораму польських гір Бещад. Потім проходимо через ділянку хвойного лісу, який утворений деревами ялиці білої та смереки. Вийшовши на вершину хребта, рухаємось серед буково-ялицевого лісу. Потім стежка спускається з хребта і проходить до витоку річки Уж. Річка Уж бере свій початок на невеликій поляні, на висоті 1000 м. Протікаючи через усю територію парку паралельно до державного кодону ріка, через м. Ужгород, на території Словаччини впадає у р. Лаборець – праву притоку Латориці (яка, в свою чергу, вливається в р. Бодрог, а остання на території Угорщини – в Тису). Загальна довжина ріки 133 км, площа водозбору 2 750 км² (в межах України відповідно 107 км і 2 010 км²).

З поляни стежка пролягає на південь відкритою місцевістю, через 500 м звертає вправо і спускається до села Ужок. Коли і як народилася така назва – загадка віків. Найпевніше походить вона від назви ріки. Та як би там не було, поселення біля підніжжя перевалу, яке теж носить наймення Ужок дуже давнє. Перші документальні звістки про місцеве населення стосується кінця IX ст.

17. Екологічний маршрут Витік річки Сян (протяжність 2 км, позначка зелена)

Кордон між Україною та Польщею. Військове кладовище часів Першої Світової війни. Джерело, з якого починається р. Сян.

Невеликий за протяжністю, однак дуже цікавий маршрут. Розпочинається на Ужоцькому перевалі. Щоб потрапити на цей маршрут, треба повернути на північ з автодороги Ужгород – Львів біля меморіалу воїнам – визволителям Другої світової війни. На перевалі знаходиться кладовище Першої світової війни. Тут, посеред кладовища стоїть пам'ятник - на прямокутному підніжжі зведена зрізана правильна чотирикутна піраміда, яку завершує бетонний хрест. Підніжжя і піраміда вимуровані з каменю. На бічних гранях піраміди закріплені дві гранітні таблиці, на яких написано російською та угорською мовами короткі відомості про кладовище. Це військове кладовище стало місцем вічного сну солдатів двох ворогуючих армій: російської та австроугорської.

Проходимо залізницю через поляною до державного кордону. Потім рухаючись вздовж кордону, потрапляємо до місця де бере початок річка Сян, притока великої Європейської ріки Вісла.

Джерело: Туристичні маршрути / Туризм та рекреація / Великоберезнянська районна державна адміністрація / Офіційна сторінка [Електронний ресурс]
<http://www.vberez.gov.ua/ua/240.htm>

Наукове видання

Габчак Н.Ф., Дубіс Л.Ф., Мельник А.В., Чир Н.В.

**ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ
НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Монографія

Коректура авторська.
Верстка – Богдан Досяк.
Дизайн обкладинки – Олександр Іванов.

Формат 60x84/16. Обл.-вид. арк. 20,17. Умовн. друк. арк. 22,79.
Зам. № 102. Наклад 300 прим.

Видавництво УжНУ «Говерла».
88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 18.
E-mail: goverla-print@uzhnu.edu.ua, hoverla@i.ua
*Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції –
Серія 3т № 32 від 31 травня 2006 р.*

Е 45 Екологічний туризм на природоохоронних територіях Закарпатської області : монографія / Габчак Н.Ф., Дубіс Л.Ф., Мельник А.В., Чир Н.В. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2018. – 392 с.

ISBN 978-617-7333-69-1

Монографія присвячена екологічному туризмові на природоохоронних територіях Закарпатської області. Розкрито суть правових аспектів екологічного туризму, оцінено рекреаційно-туристичні ресурси заповідного фонду та проаналізовано особливості розвитку екотуризму у межах національних парків, регіональних ландшафтних парків і Карпатського біосферного заповідника.

УДК 379.85+504:502.62(477.87)